

ВСЕГБИТ

ВСЕГБИТ • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
MUNDO • 全世界 • ŚWIAT • SVĚT
UNIVERSAL • ВЪРЪТ • BOTAN • N THẾ GIỚI
विश्व • ۱۲۰ • ۱۲۰ • O MUNDUS • AILMA • ΟΛΟΣ
ΣΜΟΣ • DE VERELDE • DÜNYA • ۱۲۰

N5

1964

ЖАН САНІТА

„ЧИ ЛЮБИТЕ ВИ ВАГНЕРА?“

Роман

Полковник гестапо Ганс фон Шульц дуже любить музику Вагнера. Він не може жити без неї, так само, зрештою, як і без коньяку. Скрізь возить за собою старий патефон і, повертаючись на світанні з катівні гестапо, з насолодою слухає «Валькірію». Але урочисте звучання вагнерівської мелодії раптом перериває телефонний дзвінок. Яка прикрість! Якийсь невідомий серед білого дня вбив німецького офіцера.

Так починає свій роман «Чи любите ви Вагнера?» молодий французький письменник Жан Саніта.

Убивство есесівця у тихому Клермон-Феррані схвилювало не тільки гітлерівців, але й французьких патріотів — учасників руху Опору. Адже йдуть чутки, ніби сміливець, який діє сам один, — російський офіцер, що втік з табору смерті у Треблінці, й тому французи шукають його, щоб сховати від гестапо.

Гостросюжетний роман Жана Саніта присвячений подіям 1943 року у поволеній, але нескореній Франції.

ВІЛЛІ ВАЛЬФРІДСОН

„БРОДЯГА“

Роман

Герой роману «Бродяга» демобілізувався з армії й намагається знайти своє місце в житті. Криза і депресія в такій класичній буржуазній країні, як Швеція, паралізували всю її економіку. З півночі на південь і з півдня на північ ідуть натовпи безробітних. Тим, хто не хоче красти, доводиться жebraкувати або вмирати з голоду. На своєму важкому шляху герой роману зустрічає багатьох змучених, як і він, людей, проте в кожного з них у душі є щось світле, тепле. Вони страждають, але не втрачають своєї людської гідності.

ПАВЕЛ СПАСОВ

„ГРІХОВНА ЛЮБОВ ЗОГРАФА ЗАХАРІЯ“

Повість

В цій повісті сучасного болгарського письменника Павла Спасова йдеться про незбориму силу великого людського кохання.

ДИМИТРИС ХАДЗІС

„ВЧИТЕЛЕВА ДУХІВНИЦЯ“

Повість

Невеличке грецьке містечко до краю схвилюване смертю шкільного вчителя. Чому ж на похорон цієї непомітної людини вийшло мало не все населення? Річ у тім, що всі свої багаторічні заощадження вчитель відписав... Кому? Саме це запитання не дає спокою місцевим жителям. Адже тут усі знають, що у вчителя немає жодної близької людини на ціллім світі.

Прогресивна грецька критика визнала сатиричну повість Димитріса Хадзіса «Вчителева духівниця» найкращим твором року.

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА.

- Світ вшановує Шевченка. 11
- ЯРОСЛАВА ПОГРЕБЕННИК. Історія одного видання. 17
- ЯРОСЛАВ ДЗИРА. Італійські джерела в поемі «Великий льох». 21

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

ЯН КОСТРА. Новий ранок. Вірш. 4

Словацький поет Ян Костра (нар. в 1910 р.) почав свій творчий шлях збіркою «Гнізда» (1937 р.). Наступні книги поета «Моя рідна» (1939 р.), «Розбита ваза» (1942), «Все добре й так» (1942), «Напад смутку» (1946), «За цей травень» (1950), «Яворовий лист» (1953), «Шипшина й соняшник» (1958) висувають Костру на одне з чільних місць у сучасній словацькій поезії. Вірш «Новий ранок» переклав український поет Олекса Миколайович Новицький, якому минає 50 років. Бажаємо йому нових творчих успіхів.

СТАНІСЛАВ КОСТКА НЕЙМАН. Подяка Радянському Союзу. Вірш. 5

Видатний чеський поет, журналіст, прозаїк, літературний критик Станіслав Костка Нейман (1875—1947 рр.) — автор багатьох поетичних збірок. «Подяка Радянському Союзу» — це заключний вірш збірки «Серце і хмари» (1935), першої антифашистської книги поета. В цьому вірші Нейман висловлює палну любов чеських трудящих до Країни Рад.

ФРЕД УНГЕР. Червоне доміно. Роман. 35

Німецький письменник Фред Унгер — автор кількох популярних пригодницьких романів, виданих в НДР.

ДЖОН СТЕЙНБЕК. Оповідання різних років. 71

Джон Стейнбек (нар. 1902 р.) — один з найвідоміших американських письменників, лауреат Нобелівської премії. Його перу належить ряд книжок, і серед них «Люди та миші» (1937), «Грона гніву» (1939), «Місяць зайшов» (1942), «Консервний ряд» (1945), «Перлина» (1945), «На південь від Раю» (1952), «Зима тривоги нашої» (1961). В цьому номері друкується сім оповідань видатного американського письменника.

СТАТТІ, НАРИСИ

Плакати Бедржіха Вотруби.	8
К. ШАХОВА. «Надь вілаг» — «Великий світ».	64
О. ХОДУНОВА. Новаторство Роже Планшона.	146
ВСЕСВІТ ЗГАДУЄ, ВСЕСВІТ НАГАДУЄ.	
Кар'єра фашистського диктатора.	127
ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. РОНАЛД ДАНКЕН. Святий спекулянт; АНДРАШ БЕРКЕШІ. «ФБ-86»; ГАБОР МОЛНАР. У країні ягуарів.	157
ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА.	120

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

ЛАДИСЛАВ ПОР'ЕС. Угорські картинки.	27
Молодь на дні.	30
Останні листи Бартоломео Ванцетті.	32
ОЛЬГЕРД БУДРЕВИЧ. Пігмеї — ангели джунглів.	66
О. ОЛЕКСІЄНКО. Золото видобувається з нещастя.	148
НАШІ ГОСТІ.	
Джон Стейнбек в гостях у Києві.	70
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ	140
ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ	151
КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ	29, 65, 69, 150

Головний редактор О. І. Полторацький

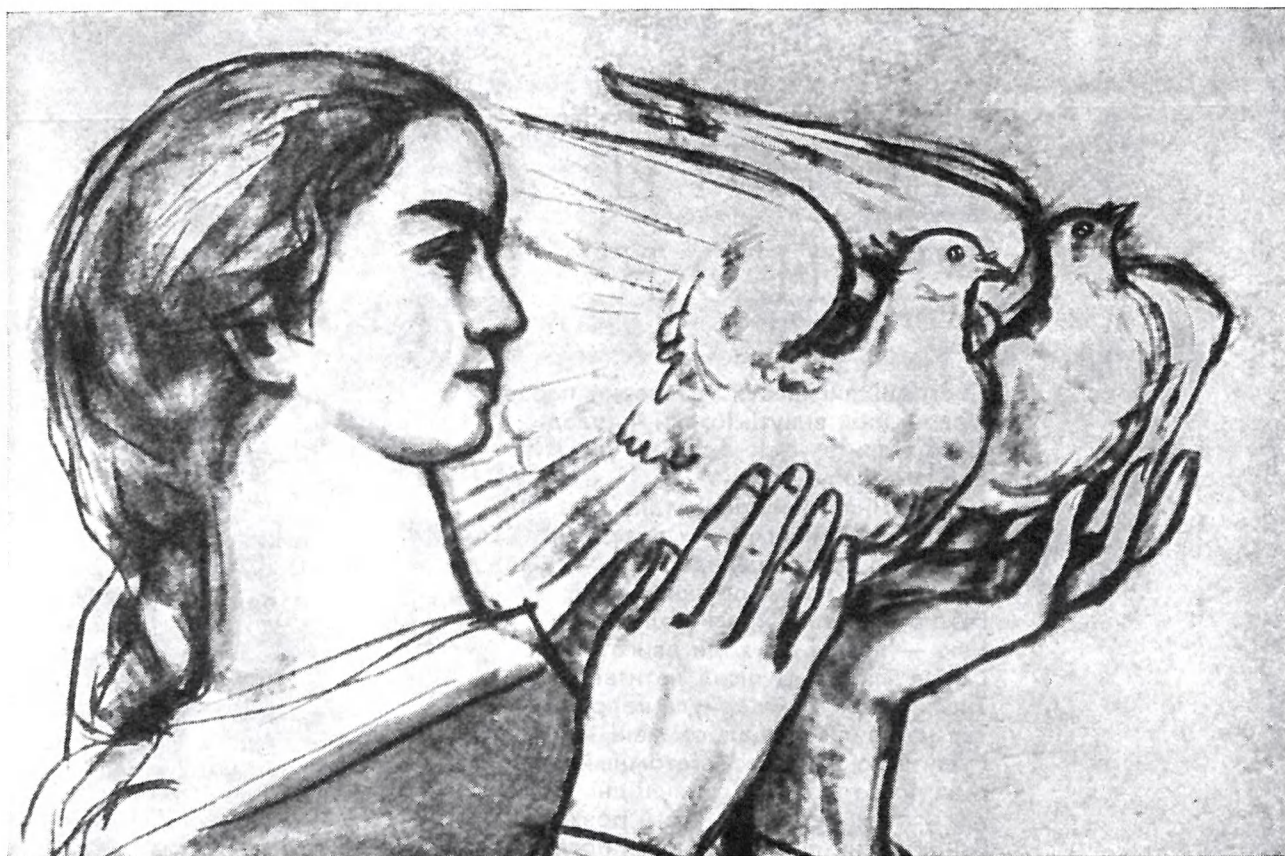
Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

Художній редактор М. Я. Коваленко
Технічна редакція Є. Б. Борського

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

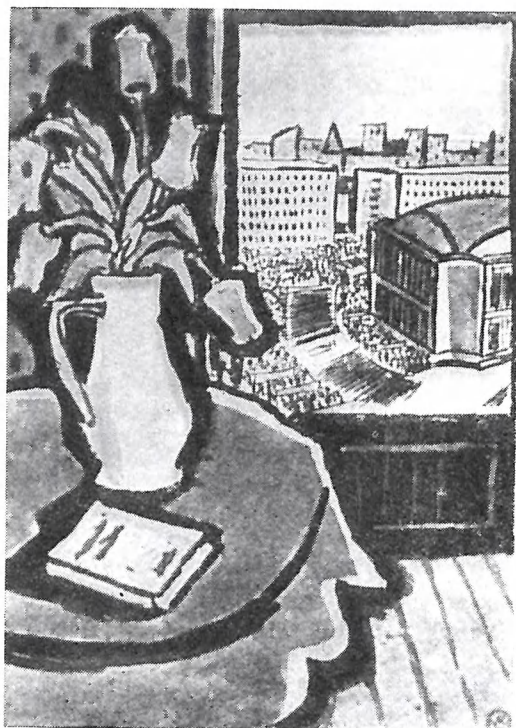

Ніколас Хілохі, За мир.

НОВИЙ РАНОК

Сьогодні дививсь я травневий парад.
Тіла — ніби викуті. Кроки — улад.
Наче відлита,
Вся із металу —
Переді мною юність постала.
В сонця промінні тіла їх дзвеніли,
Музика лине повна надій,
Наче потік, повен пружної сили,
Рухались лави в красі молодій.
Чую — земля від ходи двиготить,
Сонце іскрить, і пісня летить!
Тільки за ріг би звернула колона, —
Так на хвилину здалося мені,—
Рушить до зір десь багатомільйонна,
Мов по дорозі — у сонячні дні.
Аж у очах мерехтить все й розходиться...
Ранок весни перед мною — поглянь!
Ранок новий над планетою зводиться,
Скільки краси тут, скільки сягань!..

*З словицької переклав
Олекса НОВИЦЬКИЙ*

Василе Добріан. Червоні квіти травня.

ПОДЯКА РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗУ

Це вам — подяка і любов!
Хотілось би, щоб наче дзвони
вони лунали!
Не один кажу —
бо нас мільйони!
Колись достойними ділами
ми де в чому зрівняємося з вами, -
подяку ж кожен висловить готов!

Товариш Ленін, вам, хто так здійснив
великі задуми; широкі небосхили
відкрив для нас і думкою розбив
усе, що заважало; окрилив
на перемогу нездоланні сили;
подяка вам, пролетарі, борці,
що в серці несли ленінське веління,
подяка вам, будівники, творці,
соціалізму зодчих покоління;
тобі, народе трудовий, тобі,
хто звівсь неподоланною стіною,
щоб ворог не торкнувся нас рукою,
а посягне — загине в боротьбі!

Це вам — подяка і любов!
Хотілось би, щоб наче дзвони
вони лунали!
Не один кажу —
бо нас мільйони!
Свою любов, свою подяку шлем,
вони все дужчі з кожним днем
в Чехословаччині, де ми живем.

Угорець і поляк, чех, німець і словак,
коваль, ратай, шахтар і свинопас, —
з пошаною ми дивимось на вас,
як ті, хто бачить вдалині маяк!
Наш люд оновить землю; в новий світ
іде він — скоштувати волі плід,

а не війну,
не смерть,
не люїзит!

Це вам — подяка і любов!
Хотілось би, щоб наче дзвони
вони лунали!
Не один кажу —
бо нас мільйони!
Колись достойними ділами
ми де в чому зрівняємося з вами, —
подяку ж кожен висловить готов!

За те, що в битву за свободу йшли
і золотих акул ви геть змели;
якби не ви, то хто б з нас перший, хто ж
погнав би відгодованих вельмож!

За те, що ви не ставите прибуток над життя,
що від нужди не сохне в вас дитя,
а безробітний в злиднях не вмирає;
для всіх є праця, плечі ж не згинає,
вона не дана тими, хто несе
з собою зло, і темряву, і все
ненавидне, кого чужеє не схвилює горе,
хто звик зажерою усі прожити дні;
ваш урожай не віддають скотині,
його не викидають в море,
усе належить — лиш Людині!
Трудом пишаться в цеху і в полі,
і кожен прагне подвигами жить...
З-за моря ж той, хто зрадив вашій волі,
лиш зрадницькою дурістю смердить.

Це вам — подяка і любов!
Хотілось би, щоб наче дзвони
вони лунали!
Не один кажу —

бо нас мільйони!
Колись достойними ділами
ми де в чому зрівняємося з вами,
подяку ж кожен висловить готов!

За те, що трудиться великий ваш народ,
(а хто не трудиться, той завтра згине!),
за те, що ваш народ до сонця лине,
та ж він не може жити — без висот!

За те, що ваші дочки і сини —
Вітчизні вірні і незрадні справи —
за мир стоять, ненавидять війну;
щоб змовкли всі підступні і лукаві,
щоб щастя гімн, а не гундосий гам,
лунав усім народам, всім братам!

Що засудили злочини навік
і викрили брудні отруйні жала,
прогнали геть розбещених базік;
коли ж якийсь заблуда-лихослів
почне брехать на вас «в ім'я народу»,
всміхніться лиш: адже він з тих країв,
де куплять шахрая за нагороду!

Це вам — подяка і любов!
Хотілось би, щоб наче дзвони
вони лунали!
Не один кажу —
бо нас мільйони!
Колись достойними ділами
ми де в чому зрівняємося з вами,
подяку ж кожен висловить готов!

За те, що ви життя звільнили назавжди
від забобонів! Від свого порога
навіки відмели, щоб не було нужди,
безглуздя всіх релігій — бога, бога!
За те, що ви дали поету й пастуху
єдиний світ, щоб правду слів пагіння
піднесло!

Кривду ж — знищило лиху,
і в це повірили наступні покоління!

За те, що ви здали релігію в музей,
її оману викривши сміливо,
щоб не дурманив опіум людей,
що швидко ви здолали тьму — на диво!

Це вам — подяка і любов!
Хотілось би, щоб наче дзвони
вони лунали!
Не один кажу —
бо нас мільйони!
Колись достойними ділами
ми де в чому зрівняємося з вами,
подяку ж кожен висловить готов!..

За те, що в вас від буржуазних всіх свобод
назавжди справжню звільнено свободу,
що ви не вперлися у власний лиш город,
що ви — надія кожному народу!

За те, що в вас особа хвилею стрімкою
в потоці спільнім йде і бачить завше друга,
а не зроста пустою головою,
чи хижакком, чи дівкою продажною,
брудною,
або ж — як вчена та папуга.

За те, що творите ви світ новий,
нову вселюдства сонячну Вітчизну,
де кожен за життя іде на бій
в ім'я свободи й комунізму.

Це вам — подяка і любов!
Хотілось би, щоб наче дзвони
вони лунали!
Не один кажу —
бо нас мільйони!
Колись достойними ділами
ми де в чому зрівняємося з вами,
подяку ж кожен висловить готов!

За те, що й гнаним сяє світ зорі,
вже більше їх не гнути й не скарати;
за те, що родяться повсюди бунтарі,
що зневажають зло і маскаради!

Ви — наш оплот, що лютим ворогам
на перешкоді, правди мужні вої;
ви — творчого пориву ураган,
надія й віра, світочі й герої!

Ми тут, на перехресті всіх доріг,
не раз ішли, бувало, бездоріжжям,
ми — не стіна, але ж і не барліг,
старого світу ми були підніжжям...

З нас декого ще манять шуролови,
щоб обвести круг пальця, обхитрить,
і, мов товар дешевий той, готові
продати й перепродать кожну мить...

Обдурені ще паразитів класом,
проходять юрби. Терплять від заков...
І душить їх недоля й злидні разом,
і їхні м'язи смокчуть, мозок, кров...

Свистить навкіл іронія вельмож
в продажній мові клерка та базіки.
Брехня і глупота... Хто ж спинить, хто?..
І, мов по камінцях, ідеш під крики...
Хіба ж оце триватиме повіки?..

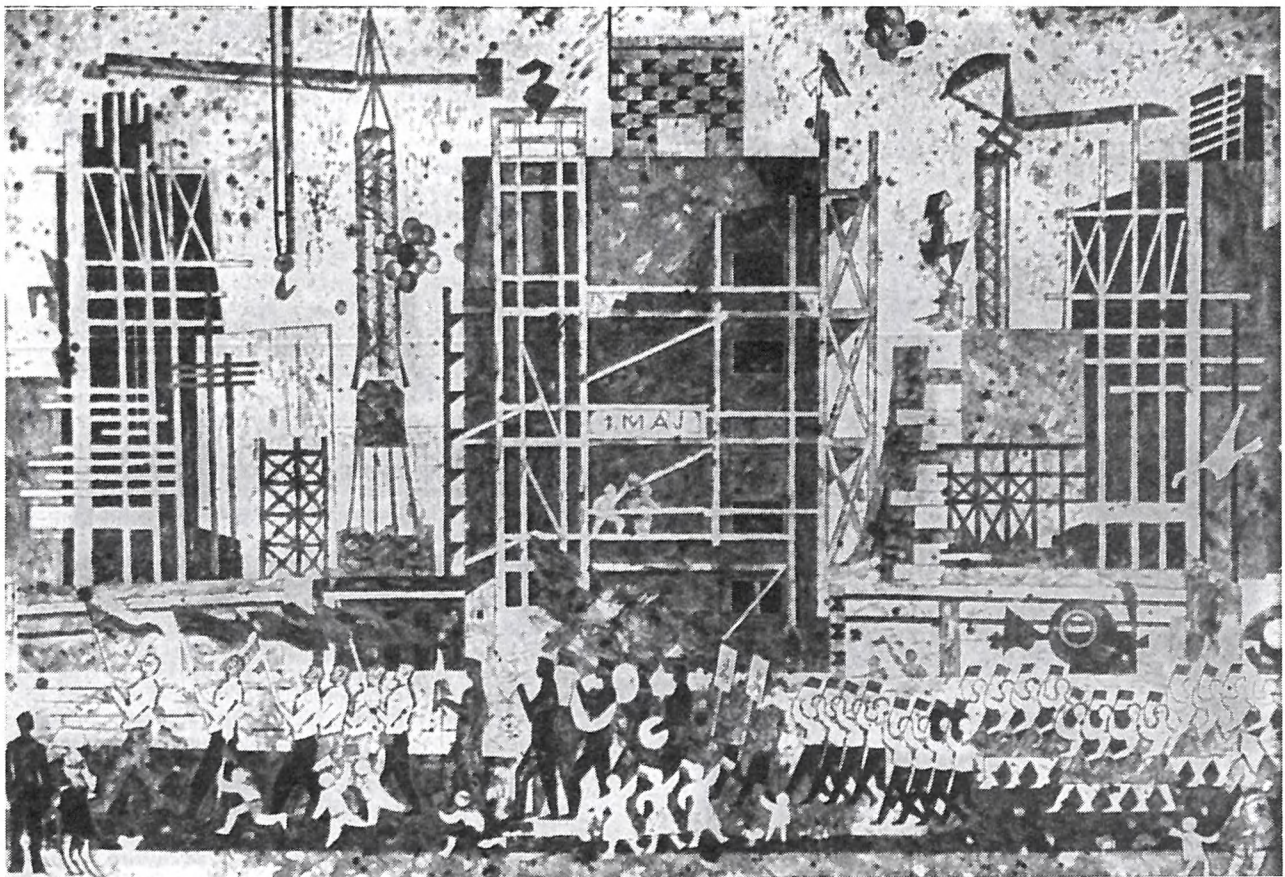

Ні!

На обрії ваш сяйний серп і молот —
як віфлеємська зірка молода.
Усім, хто переніс страждання й голод,
кого зігнули злидні та біда, —
вона таким безсмертним світлом сяє,
що кличе йти в пориві свіжих лав,
й поета, вже старого, надихає,
що мріяти ніде не залишав —
про царство правди, що загоїть рани...
він вірить: прийде день той довгожданний!

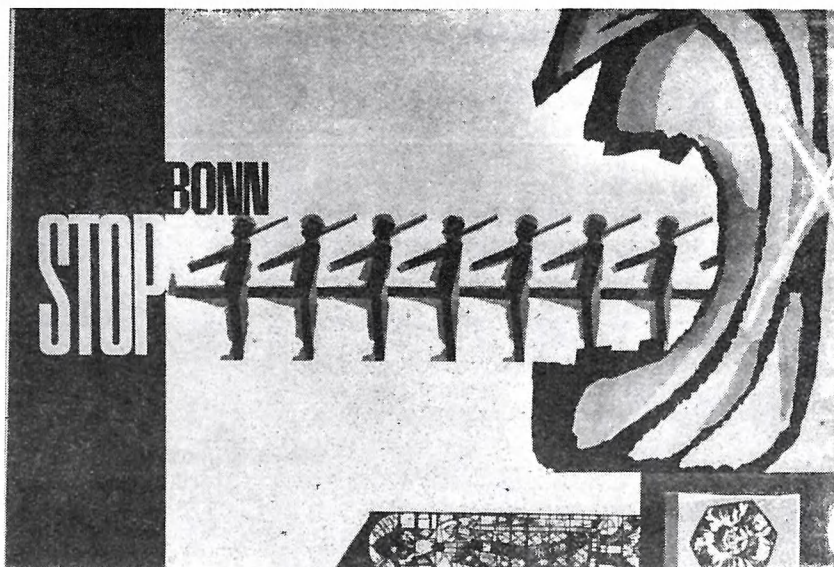
За ці дари, за всю пролиту кров,
за сонце, що єднає всі народи,
свою подяку шлем, свою любов.
Коли б вони, мов дзвін той, знов і знов
Гриміли!..
Знаю: шляхом правди й згоди
Дійдем туди, куди і ти прийшов,
Народе братній наш Землі Свободи!

*З чеської переклав
Олекса НОВИЦЬКИЙ*

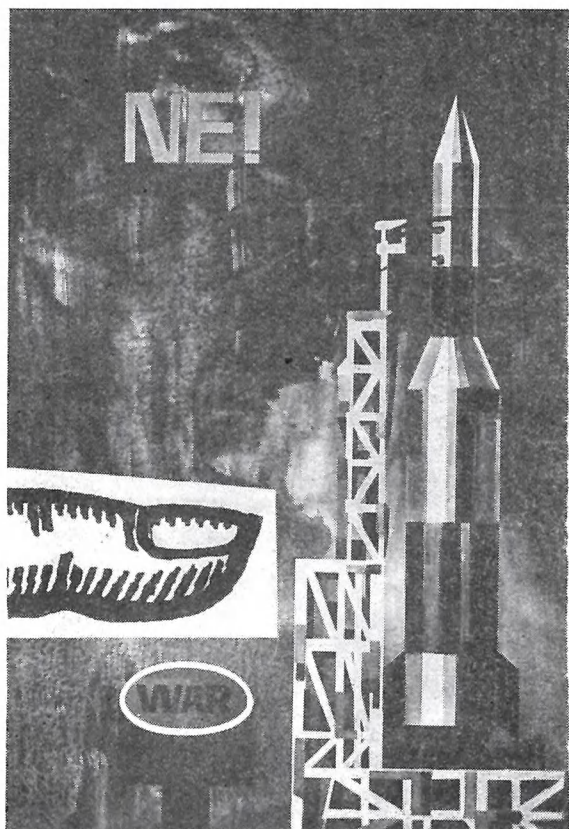
Людвиг Филла. Першотравень.

ПЛАКАТИ БЕДРЖІХА ВОТРУБИ

Зупиніть Бонн!

«Ні — війні!»

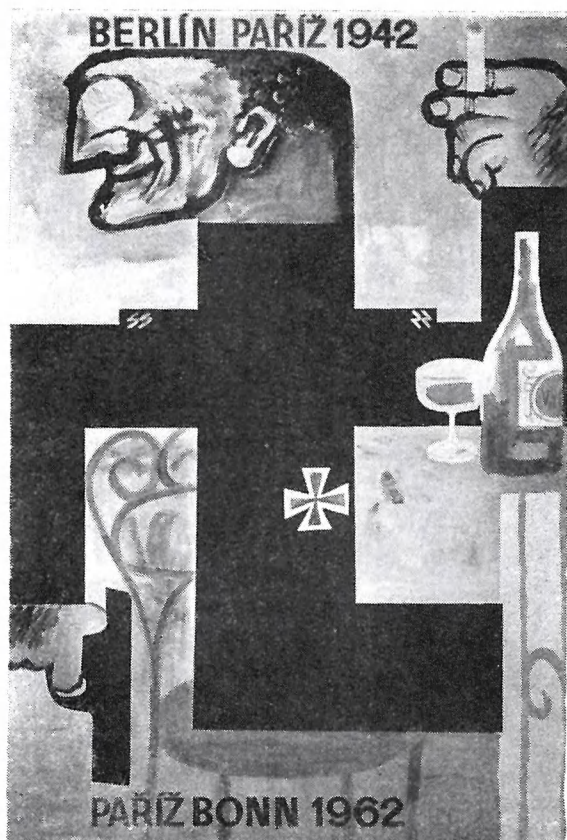
Кажуть, що ціна миру пізнається під час війни. Та хіба люди не ситі донесочу безглуздими смертями? Хіба через два десятиліття після розв'язаної фашистами війни сироти знайшли своїх батьків? Хіба цілком загоїлися старі рани? Хіба не викликають у нас невимовної туги обеліски та надгробки, невідомий вогонь над могилами невідомому солдатів?

Хіба протези й милиці замінили мільйонам людей руки та ноги? Хіба юнаки й дівчата, які ще не з'явилися на світ, коли на фронтах лилася кров, не знають про Лідіце, Орадур, Бабин Яр, про печі Освенцима, попіл Дахау та Треблінки? Ні, не одні лиш музейні документи нагадують молоді про жахи війни. Серця людей, їхні очі, їхні діла і дерзання, їхня великотрудна боротьба з новими злочинними і войовничими мракобісами не дозволяють заспокоїтися і забути страшне минуле. З молоком матері наша юнь вибирає любов до миру, пізнає його благословенну радість, сповнюється жагучою ненавистю до війни — заклятого і страшного ворога життя.

Миролюбність соціалістичних країн органічно обумовлена самою їхньою природою. Адже всі їхні стремління спрямовані на піднесення добробуту всього суспільства, всього народу, а не купки зверхників. І праця робітників та селян, і творчість митців мають на меті — збереження миру. І коли ми знайомимось з серією плакатів чехословацького художника-академіка Бедржіха Вотруби, який з надзвичайною майстерністю викриває тих, хто ще й сьогодні продовжує гратися з вогнем, хто мріє про реванш і тягне палець до горезвісної кнопки, ми поділяємо його тривогу за долю світу, як поділяє її кожна чесна людина на землі. Плакати митця ще й ще раз нагадують, що мир здобувається шляхом мужньої, самовідданої й невтомної боротьби проти тих, хто намагається жонгливати долею народів усього світу.

Агресори силкуються замаскувати свою войовничу позицію, бо вона спрямована проти самого життя на землі, проти людини, яка хоче й повинна бути щасливою, яка народжується не для того, щоб стати гарматним м'ясом, не для газових камер і атомних мук Хіросіми.

Берлін—Париж 1942,
Париж—Бонн 1962.

Справжнє мистецтво не має загальних рецептів: кожний митець працює в своїй творчій манері, по-своєму бачить і відтворює дійсність. Але справжнє мистецтво відзначає і об'єднує висока мета, якій воно служить. Художник повинен бути сміливим, окри- леним великими ідеями своєї епохи. Саме ці риси й притаманні творчості Бедржіха Вотруби. Плакати його серії нікого не залишать байдужим. Вони оволоді- вають увагою глядача, будять думку, примушують знову й знову згадувати священну істину: тепер, ко- ли ненависть штурмує bastiони миру, коли потрібна пильність сотень мільйонів, пасивним і бездіяльним залишатись не можна!

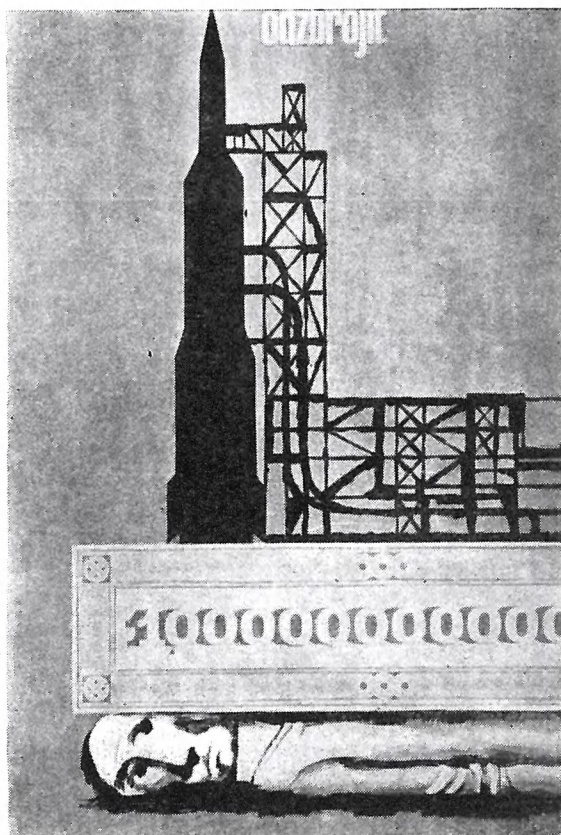
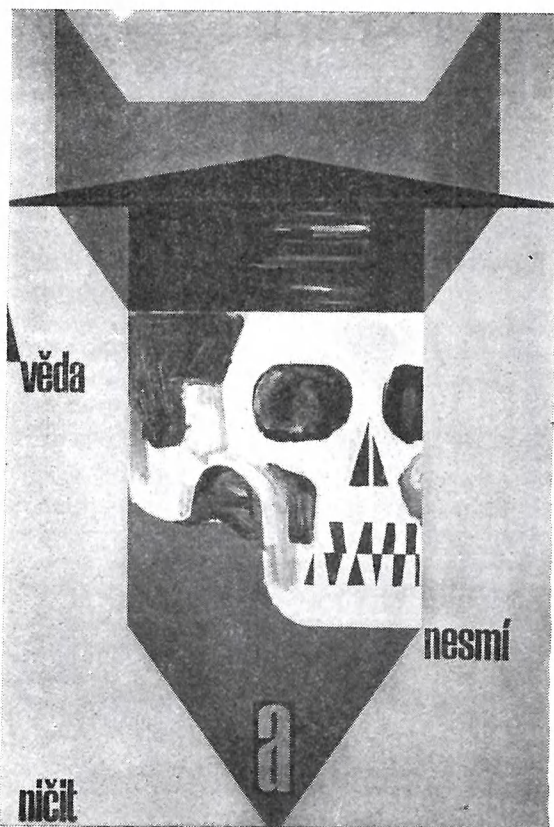
Роботи Бедржіха Вотруби — це зброя художника- бійця. Його малюнок лаконічний і вражає силою при- цільного вогню. Плакати художника немов промов- ляють до всіх людей доброї волі: пильуйте! Чорні сили реакції активізуються, об'єднуються у своїй не- нависті до людства, і проти них треба боротись, ад- же «історія ще не мала жодного прикладу, коли б успіх приходив без боротьби» (М. Г. Чернишевський).

Хай агресори і палії війни на кожному кроці на- ражаються на всемогутній гнів народу, і тоді сим- вол миру — білий голуб — зуміє дати мат чорному королю, якого Б. Вотруба зобразив у вигляді атом- ної бомби. Ні, палець не натисне на кнопку, цього не буде! Люди доброї волі зобов'язані неослабно стежити за тими, у кого в очах віддзеркалюється земна куля; реваншисти знову почали марширувати, і, доки не пізно, їх треба зупинити.

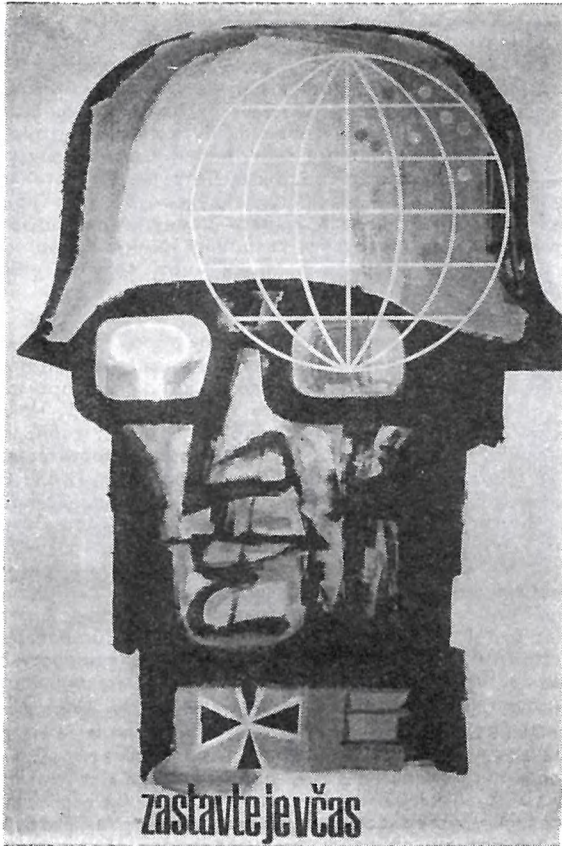
Цінність плакатів чеського художника полягає перш за все в тому, що вони кличуть до пильності. Стен- даль писав: «Річ не в тім, щоб навчитися малювати, а в тім, щоб навчитися мислити». Так от, при всій вели- чезній майстерності художника Бедржіха Вотруби його плакати приваблюють насамперед гостротою і глибиною думки, що викриває і розвінчує войовни- чих мракобівів.

Великий тягар.

Наука не повинна вбивати!

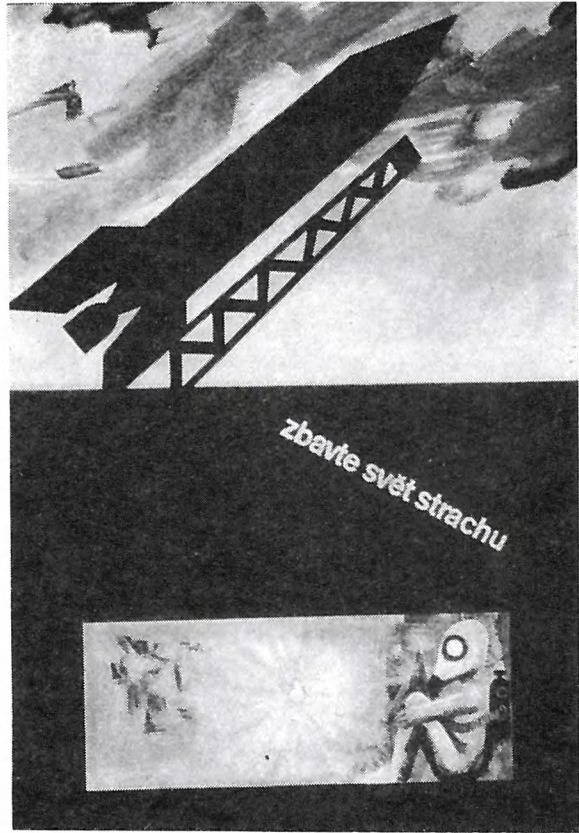

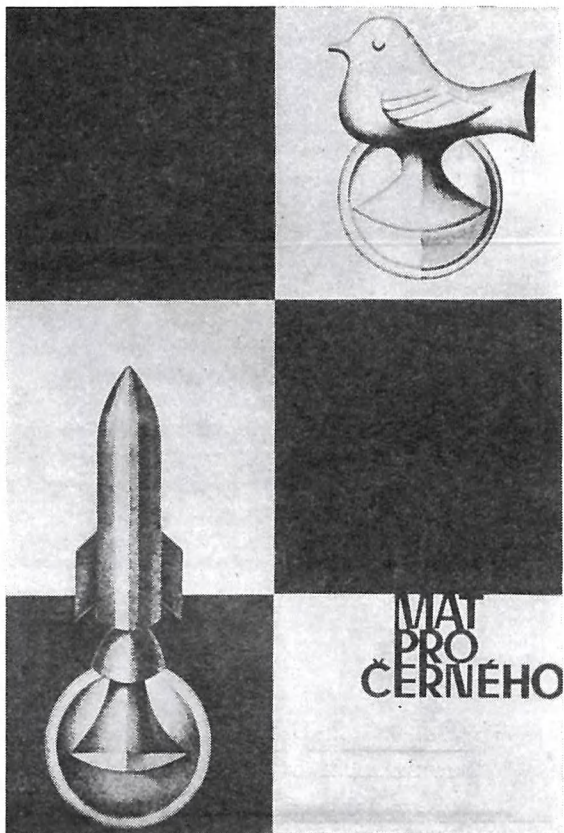
«Зупніть їх, доки не пізно!»

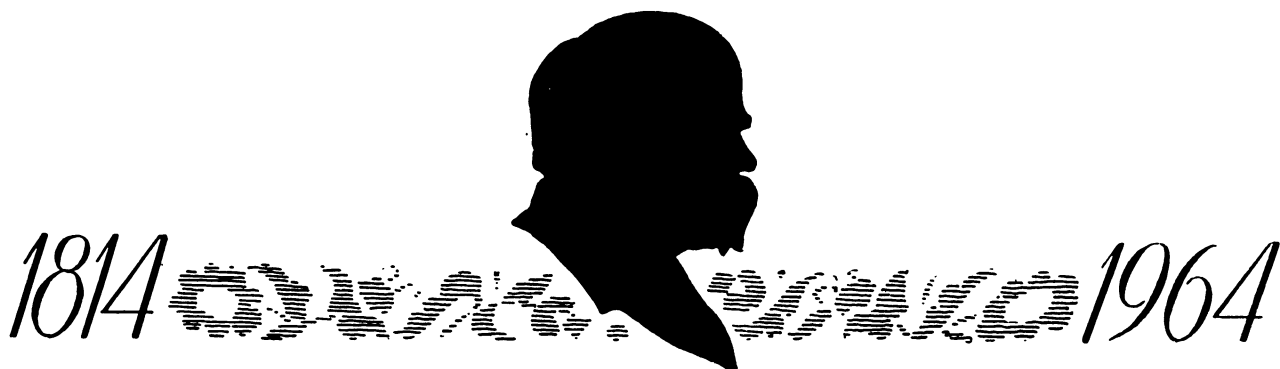
Мат чорному королю.

За світ без жахів війни!

Переможців не буде!

СВІТ ВШАНОВУЄ ШЕВЧЕНКА

Дев'яте березня 1964 року... Сто п'ятдесята річниця з дня народження Тараса Григоровича Шевченка — нашого Кобзаря, одного з найбільших поетичних геніїв світу. Громадськість усього Радянського Союзу відзначає Шевченків ювілей. Урочисті засідання відбуваються в столиці нашої Батьківщини Москві; в місті, з яким Тарас Григорович був зв'язаний більше, ніж з будь-яким іншим містом Росії, — Ленінграді; в орденоносному Києві; в столицях всіх братніх республік. Та не було в цей день, мабуть, жодного населеного пункту в нашій країні, де не відзначили світлої пам'яті Кобзаря, не згадали його «незлим тихим словом...»

Ім'я Шевченка, твори Шевченка, образ великого співця трудящих і поневолених викликав високу хвилю пошани до нього і серед прогресивної зарубіжної громадськості.

В телеграмі, надісланій до Києва, славетний учений, голова Всесвітньої Ради Миру, за ухвалою якої ювілей Кобзаря відзначається у всьому світі, Джон Бернал написав, висловлюючи думки всіх людей доброї волі:

«Будь ласка, прийміть мої най-

кращі побажання від імені Всесвітньої Ради Миру зборам громадськості Києва і Москви, присвяченим святкуванню 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка, великого українського народного поета, якого ми шануємо за видатну діяльність і життя, присвячене демократії і прогресу, боротьбі за свободу і рівність між народами».

До привітання від прихильників миру приєднався й п. Рене Майо, генеральний директор ЮНЕСКО — міжнародної організації при ООН в справах освіти, науки й культури. (Всі країни — члени ЮНЕСКО — також відзначають славний ювілей). Пан Рене Майо відвідав Київ, він побував і в музеї Шевченка, читав його твори, й гаряче підтримав у свій час пропозицію відступити від загального правила ЮНЕСКО, яке полягає в тому, що відзначаються лише «круглі» дати (тобто 100, 200-річчя і т. п.), і святкувати в світовому масштабі сто п'ятдесяту річницю з дня народження великого Кобзаря.

«Тарас Шевченко не тільки великий майстер пера й пензля, — написав Рене Майо в своєму «Слові про Тараса Шевченка», — він насамперед справді велика особа,

людина дії і творчості... Вражає плодотворність його титанічної праці. Його життя було коротким, але бурхливим. Він виступає в історії як герой і як поет, а якщо говорити точніше, як поет-герой».

Р. Майо справедливо зазначає, що, незважаючи на окремі переклади, творчість Шевченка до останнього часу залишалася ще не досить відомою, і «обов'язком ЮНЕСКО було виправити таке становище». Можливість для цього створилася в зв'язку із святкуванням 150-річчя з дня народження поета.

В своїй статті автор повідомляє про заходи, вжиті ЮНЕСКО для популяризації творчості Кобзаря в світовому масштабі. Журнал «Кур'єр ЮНЕСКО», який виходить 8 мовами загальним тиражем у 400 тисяч примірників, вмістив ряд матеріалів, які віддають належне пам'яті співця українського народу. Одночасно три паралельні радіопередачі французькою, англійською та іспанською мовами розповідають про вклад великого поета і художника в скарбницю світової культури. У видаваній ЮНЕСКО серії «Сучасні поети» виходить монографія М. Рильського та О. Дейча, при-

свячена Кобзареві. Основну частину цієї книги складатимуть Шевченкові твори, перекладені на іноземні мови. Окремо вийде також повість «Художник» і уривки з «Щоденника».

«ЮНЕСКО має щастя взяти участь у святкуванні 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, — пише п. Рене Майо, — і визнає в ньому поета, який зміг краще за всіх висловити думки й сподівання українського народу, захистити і прославити його величезні людські можливості. Він боровся і страждав за свободу, за кращу долю для народу, якому судилося пізніше пережити найстрахотливіші випробування безжалісної війни. Нині цей народ уже загоїв завдані війною рани і буде мирне життя».

Відомості, що надходять з різних країн, дають уявлення про те, як народи світу відзначили славетний ювілей.

В столиці братньої **Болгарії** Софії, в інших містах і селах країни торжества, зв'язані із ювілеєм, вилилися у велике всенародне свято. Виходить зібрання творів Т. Г. Шевченка, в яке ввійшли майже всі його поеми та вірші.

Із столиці далекої **Австралії** Канберри відомий поет і новеліст Джуда Уотен повідомив, що, відзначаючи ювілей співця українського народу, прогресивні письменники країни знайомлять австралійців з його творами і взагалі з українською літературою, яка ще мало відома в Австралії. Громадськість країни «шанобливо схиляється перед великим поетом, революціонером, мислителем, який зробив важливий внесок у скарбницю світової культури».

Недалеко від **канадського** міста Торонто, в місцевості Палермо, де стоїть пам'ятник поетові, відбулися великі шевченківські свята. В Едмонтоні проведено вечір, на якому разом з дорослими виступав і дитячий самодіяльний колектив. В канадській столиці Оттаві, в містах Торонто, Ванкувері, Монреа-

лі та ін. відбулися вечори-концерти з творів Шевченка. Експонуються виставки, присвячені життю й творчості поета. По всій країні демонструється кольоровий фільм про його життя й діяльність. На урочистих зборах у Вінніпегу з доповіддю «Великий син українського народу» виступив радянський посол І. Ф. Шпедько.

В **Японії** в токійському залі «Бункю кокайдо» відбувся літературний вечір, організований правлінням товариства «Японія—СРСР»; вечори Шевченка були проведені і в префектурах країни. Незабаром виходить збірка творів Кобзаря в перекладі селянського поета Тейсукі Сібуя з портретом Тараса Григоровича і статтею «Про смерть Шевченка» українського письменника О. Гончара, який побував в Японії, коли відзначалося сторіччя з дня смерті поета. Між іншим, в молодості Тейсукі Сібуя випустив книжку своїх оригінальних віршів, в яких виразно відчувається вплив творчості Кобзаря. Збірку він присвятив «Моїм братам в Японії і українському поетові Тарасу Шевченку, борцеві за визволення кріпаків, який продовжував писати вірші й картини в десятирічному засланні».

Як всенародне свято і свято дружби **чехословацького** й радянського народів відзначався ювілей і в ЧССР. До широкої програми торжеств входили численні збори й вечори, виставки й концерти, виступи в пресі й по радіо. В столиці **Словаччини** Братіславі демонструвалися кінофільми, присвячені великому українському поетові. В обласних і районних центрах Словаччини провадилися шевченківські читання. Братіславський Будинок дружби підготував велику експозицію про життя й творчість Тараса Григоровича. Концертну поїздку по районах республіки провела бригада діячів культури із словацького міста Пезінок, яка показує п'єсу «Мати—цяня» за «Наймичкою».

В книгарнях Чехословаччини

з'явилася велика збірка перекладів із Шевченка під назвою «Думи мої».

Напередодні святкування Шевченкового ювілею в братній **Румунії** вийшов з друку двотомник його творів — плід п'ятнадцятилітньої праці поета-перекладача Віктора Тулбуре з передмовою голови Спілки письменників РНР Михая Бенюка. «Газета літераре» у великій статті відзначила, що «Кобзар» і нині відіграє важливу роль у боротьбі за повний тріумф благородних ідей прогресу й соціальної справедливості. Як і всюди, в Румунії та її столиці Бухаресті провадилися літературні вечори, влаштовувалися виставки, демонструвалися фільми про Т. Г. Шевченка.

В Палаці культури Пхеньяна відбувся організований **Товариством корейсько-радянської дружби** і Спілкою корейських письменників вечір пам'яті Кобзаря. З доповіддю про життя і творчість великого українського поета виступив корейський поет Тен Со Чхон.

150-річчя з дня народження Тараса Шевченка — це велика дата й для братньої **польської** літератури. Громадськість Варшави відзначила її урочистим засіданням. У залі була присутня делегація УРСР, польські письменники, представники творчих і наукових кіл столиці. Голова Спілки письменників Польщі, заступник голови Польського комітету миру Ярослав Івашкевич розповів про творчість співця українського народу. «Пам'ять про Тараса Шевченка, — сказав він, — вічно житиме в серцях поляків, як пам'ять про рідну людину».

В ці дні в Кошаліні, Ольштині, Вроцлаві, Гданську, Жешуві відбулися вечори, присвячені життю й творчості поета. З ініціативи Товариства польсько-радянської дружби кафедра української філології Варшавського університету провела наукову конференцію на теми: «Польські друзі Тараса Шевченка» і «Шевченко—худож-

ник». Напередодні ювілею польська преса опублікувала велику кількість статей, що популяризували творчість великого Кобзаря, а також багато його віршів.

Громадськість народної Монголії широко відзначила пам'ятну дату. На честь її відбулися літературні вечори, були організовані фотовиставки. Центральна рада Товариства монголо-радянської дружби й ректорат Монгольського народного університету провели вечір, присвячений творчості Тараса Шевченка.

Прогресивні американські українці також широко відзначають славетне 150-річчя. В березні, квітні й травні у великих містах США відбувалися урочисті засідання й концерти, в яких брали участь не лише українські гуртки самодіяльності, але й самодіяльні колективи інших національних груп; разом з білими шану Кобзареві віддавали й негри. В Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго і Сан-Франціско відкрилися виставки, демонструвалися кінофільми, присвячені його життю й творчості. З ініціативи Всеамериканського шевченківського ювілейного комітету видано спеціальний альманах, який розповідає про геніального поета, що віддав все своє життя справі визволення народів.

В столиці Шотландії Едінбургу

відбувся урочистий вечір, організований Товариством шотландсько-радянської дружби. На вечорі виступили відомі поети Шотландії Х'ю Макдайармід і Сідней Сміт. Відомий шотландський актор Брайен Кері прочитав вірші Шевченка в перекладі на англійську мову. Учасники вечора познайомилися з фотовиставкою про життя поета.

Ми навели тільки частину відомостей про святкування славного ювілею в цілому світі, але й цих відомостей досить, щоб побачити, який відгук викликала безсмертна творчість Шевченка в серцях людей різних країн земної кулі.

«Сьогодні люди вшановують пам'ять Шевченка в багатьох країнах світу, — сказав у своєму виступі на урочистих зборах у Москві академік О. Є. Корнійчук. — Великий поет-борець став близький мільйонам трудящих на всіх континентах, всім прогресивним людям, усім, хто бореться за свободу, всім, хто бореться проти національного гніту й експлуатації».

У «Слові про Тараса Шевченка» голова Всесоюзного ювілейного комітету, видатний російський радянський поет Микола Тихонов сказав:

«Полум'яний проповідник свободи — Шевченко справді інтернаціональний. За словами Микити

Сергійовича Хрущова «Тарас Григорович Шевченко близький і дорогий усім народам нашої великої Батьківщини тому, що він у своїх творах виражав думи не тільки української бідноти, але й думи трудящих усіх націй». Не було іншого поета в Європі, який так блискуче, так безстрашно і нещадно виступав проти сил гноблення і реакції. Для всіх народів світу проголошував Шевченко право на правду і волю.

Сьогодні голос Шевченка звучить на всіх материках. Для народів, які борються з колоніалізмом та імперіалізмом, вірші Кобзаря звучать, як заклик до боротьби за незалежність і свободу духу, за повне визволення людини від кайданів минулого.

Вже одне те, що Всесвітня Рада Миру за останні три роки двічі відзначає шевченківські дати, красномовно свідчить про світове значення великого українського поета. В Європі і за океаном звучать натхненні рядки безсмертного Кобзаря, і найрізноманітніші народи віддають данину любові і захоплення».

А от окремі з незліченних свідочств захоплення, які викликає серед представників різних національностей творчість Шевченка, — це записи в книзі відвідувачів музею поета:

«Ми любимо Шевченка за вільнолюбство й талант. Ласло Надь. Йозеф Варрі, Угорщина».

«З найглибшою пошаною. Джон Стейнбек, США».

«Тарас Шевченко своєю багатогранністю й своїм гуманізмом нагадує нам Хосе Марті. Мерседес Рівера, Куба».

«Моя глибока шана патріотові, прогресивному діячеві, великій людині. Жан Еффель, Франція».

«Однією з найбільших подій у моєму житті було знайомство з творчістю Шевченка. Я переклав його чудові поеми, а також понад сто віршів», — зазначає угорський поет Шандор Вереш.

VÉGRENDELET

Ha meghalok, temesetek
Magos dombnak közepébe.
Széles mezőn, dús téreken
Drága Ukrajnám ölébe...

З перекладу «Заповіту» на угорську мову, виконано Г. Стріпським та В. Варгою.

«Благословляю день, коли я пізнав творчість Шевченка», — пише перекладач його віршів, французький поет Ежен Гійєвік.

Чеський письменник Мілан Ярш переклав «Гайдамаків» ще десь у тридцятих роках. «Рукопис був готовий, — розповідає поет, — але книга не була видана. Натомість я, як комуніст, на довгі роки потрапив у концентраційний табір Маутхаузен. Сестра моя закопала рукопис у садку... Скільки разів, коли я був у концтаборі, у вухах моїх звучали вірші улюбленого поета, скільки разів я повторював його слова, шукаючи в них моральної підтримки... Пізніше книга була видана».

Відомий культурний діяч **ЧССР** професор Юліус Доланський пише: «В особі Шевченка українська поезія досягла світового рівня. Вона дала людству одного з геніїв, пам'ять про якого ніколи не померкне».

Англійський поет і перекладач Герберт Маршалл познайомився з творчістю Т. Г. Шевченка, можна сказати, майже випадково, вивчаючи біографію одного з друзів поета, негритянського актора Олдріджа. «З того часу, — згадує він, — «Кобзар» був моєю біблією. Я з ним ніколи не розлучався, він був у моїй кишені, в моєму кабінеті, біля мого ліжка. Чим більше я вивчав оригінали, тим більший ентузіазм і натхнення охоплювали мене. Я став вважати своїм священним обов'язком воскресити Шевченка англійською мовою у всій його величчю людини й митця».

«Зв'язок Шевченка з народом такий міцний, — каже англійський письменник Джек Ліндсей, — що створюється враження, ніби народ приходить йому в віршах на допомогу, подібно до того, як сам поет бореться за інтереси народу, вислупаючи від його імені й ні на хвилину не забуваючи про його потреби й сподівання. Неповторима індивідуальність Шевченка створює єдине ціле з його гуманізмом. Ця гармонія просякнута любов'ю

QUAND JE MOURRAI

Lorsque je serai mort, ensevelissez-moi
Au faite d'un kourgane
Dans la steppe sans fin
De mon Ukraine aimée...

З перекладу «Заповіту» на французьку мову, виконаного Ш. Стебером.

до української землі й українського народу».

Цікавий образ знайшов відомий **канадсько-український** публіцист Джон Вір, характеризує зростання популярності Т. Г. Шевченка в Канаді: «Так, корабель, який віз Тараса Шевченка з його рідної України на заокеанські землі, витримав чимало бур. Але плавання завершено: тепер великий Кобзар міцно утвердився на землі Північної Америки. Там, як і на батьківщині, своїм прикладом і полум'яною поезією він продовжує боротися за життя, сповнене любові й краси, в «сім'ї вольній, новій» народів землі».

В'єтнамський письменник Нгуєн Конг Хоан заявляє: «Ми, в'єтнамські літератори, бачимо в особі Шевченка не тільки національного письменника. Його твори ввійшли до золотого фонду всього людства».

«В літературу Югославії, — приєднується до цих думок **югославський** поет П. Бадаліч, — Шевченко ввійшов ще в 60-роки минулого століття й зайняв одне з чільних місць».

«Шевченко є великим учителем болгарських поетів, — заявляє **болгарський** письменник С. Русакієв, — бо він до них найбільш близький художньо та ідейно. Шевченкова традиція в нашій лі-

тературі цінна й плідна. Вона вела багатьох болгарських поетів до й після визволення до великих художніх завоювань. От чому ім'я Шевченка є одним із найдорожчих імен-ланок нерушимої вікової, плідної, братерської україно-болгарської дружби».

«Жодна країна світу не породила такого істинно народного поета в повному розумінні цього слова, поета, який так повно, так правдиво і так безпосередньо висловив думи і настрої широких мас пригнобленого народу, — пише відомий **німецький** письменник Альфред Курелла. — Кожен народ може позаздрити Україні, що вона має таку поезію».

«Ми відаємо данину поваги великому духові Шевченка, якого не могли зламати ніякі випробування, — звучить голос **індонезійського** поета Супені. — Його твори близькі народам усього світу».

Навіть до Південного В'єтнаму, крізь ґрати й вогонь «брудної війни» долинув голос Кобзаря і викликав захоплений відгук південнов'єтнамського поета Тхань Хая: «Він — великий поет із світовим ім'ям, друг пригноблених націй, які ще не завоювали свободи, — таких, як мій народ».

Слова шани Шевченкові чути з **Уругваю**. «Слава Шевченкові — буремній людині!» — вигу-

кує поет Енватору Хорхе Ікаса. «Я глибоко захоплений тим, як шанують на Україні великого поета-патріота, людину, яка присвятила все своє життя великій справі визволення народу» — пише чілійський письменник Луїс Далано.

«Мужність Шевченка надихає нас у боротьбі за незалежність і свободу. У великій африканській сім'ї, коли вона стане незалежною, ми незлим тихим словом згадуватимемо про великого Шевченка» — заявляє африканський поет Альфред Кгоконг.

Якими жалюгідними на цьому фоні одноставного захоплення революційним змістом і духом Шевченкового життя й творчості виглядають спроби українських буржуазних націоналістів та їхніх імперіалістичних хазяїв фальсифікувати творчість великого Кобзаря, показати його ледве не прихильником «американського способу життя»!

Цікаво розповідає про це видатний український поет Микола Миколайович Тарновський, який довгі роки прожив у Сполучених Штатах Америки:

«Наші недруги, буржуазні холодуї, — пише він у статті «Поміж друзів і недругів», — змушені про людське око влаштувати свої «імпрези» нібито для вшанування Шевченка, а на ділі для того, щоб перекручувати суть справи. Вони викреслюють з його творів ті місця, де поет скеровує свій гнів проти гнобителів і паліїв війни, проти мракобісся... На догоду своїм хазяям, яким вони особливо вислугуються з того часу, як Гітлера не стало, українські буржуазні націоналісти у Сполучених Штатах ладні на все, аби зберегти «холодну війну», аби розпалювати ненависть проти Радянського Союзу. І не дивно, що вони знаходять своїх однодумців серед конгресменів слов'янського походження, які теж вислугуються заокеанським панам. Наприклад, у зв'язку з побудуванням

пам'ятника Тарасові у Вашингтоні конгресмен польського походження Джон Лесінський одверто заявив, що їм такий пам'ятник потрібний, аби легше було поборювати «комуністичну Росію», отже, й батьківщину Тараса Шевченка — Українську Радянську Соціалістичну Республіку. І тут заокеанські холоуї українського, польського та й англосаксонського походження збігаються в думках. Той же конгресмен Лесінський, а разом з ним такі його колеги, як конгресмени чи сенатори Джонс із штату Міссурі, Бентлі із штату Мічіган, Джейтс із штату Нью-Йорк підтримують спроби українських буржуазних націоналістів обливати брудом Радянську Україну і весь Радянський Союз; а українські недолюдки типу панів Добрянських і же з ними підтюпкують за ними і лають ЮНЕСКО за видвигнення думки про всесвітнє вшанування Тараса Шевченка!

А ось іще факт. Зв'язаний він з побудовою пам'ятника в Вашингтоні. Українські буржуазні націоналісти дійшли до того, що відмовляються прийняти грудку української землі з могили Тараса Шевченка в Каневі, щоб вмурувати її під пам'ятником. Справа ця дійшла до того, що навіть один з ініціаторів побудови пам'ятника касир комітету громадянин Платон

Стасюк порвав з тими «добродіями» на знак протесту. Він привіз ту землю з України і каже, що поведе її назад та попросить дирекцію музею, щоб примістив її там як «експонат ганьби українських буржуазних націоналістів, що відреклися рідної землі».

Так-от великий наш Кобзар опинився «на полі бою» навіть далеко за океаном.

З одного боку — сотні тисяч людей шанують його пам'ять і несуть його ім'я як прапор у боротьбі за мир і дружбу, за краще майбутнє; а з другого боку — звироднілі виродки українського походження разом з такими ж холоуями інших національностей зневажать великого поборника миру і дружби та пропагують війну. Але прогресивні сили в усьому світі не дозволять зневажати славне ім'я великого співця українського народу».

...Найголовнішим заходом до популяризації життя і творчості Тараса Григоровича Шевченка за рубежом є, звичайно, видання перекладів його творів. «Скажу зразу, — пише перекладач Шевченка на французьку мову Е. Гійєвік, — треба бути холодною і черствою людиною, треба бути реакціонером, щоб з перших же хвилин знайомства з Шевченком не відчувати до нього глибокої симпатії».

ODKAZ

Až já umřu, pochovejte
mě kdes na mohyle,
vprostřed stepi nedohledné.
v Ukrajině milé...

З перекладу «Заповіту» на чеську мову, виконаного
Й. Туречком-Іозерським.

MITT TESTAMENTE

När en gång jag dött, så bären
 mig dit upp på kullen,
 att jag måtte bliva jordad
 i ukrainska mullen...

*З перекладу «Заповіту» на шведську мову, виконаного
 А. Єнсеном.*

І, як показують факти, твори Кобзаря завойовують собі все більше й більше палких прихильників у цілому світі.

За даними Книжкової Палати УРСР твори Тараса Шевченка не раз видавалися в Англії, Болгарії, Угорщині, Корейській Народно-Демократичній Республіці, в НДР, Польщі, Румунії, Чехословаччині, в Італії, Фінляндії, Швеції, Японії та інших країнах — всього понад 160 разів. Особливо багато нових перекладів «Кобзаря» вийшло або виходить найближчим часом саме в зв'язку із 150-літнім ювілеєм.

Так, у перекладі кубинського поета Самуеля Фейхоа в Гавані виходить «Кобзар» іспанською мовою. У Софії видано однотомник творів Кобзаря, перекладений Дмитром Методієвим. Крім збірки поезій, виданих Еженом Гійєвіком, у Франції виходить іще том прози Кобзаря. В Судані Шевченкові твори друкуються в газетах та журналах. Так само й у столиці Туреччини Анкарі, де на головній вулиці розміщено фотовиставку про життя Шевченка, газети й журнали нині вперше публікують його твори турецькою мовою. В Японії видається новий однотомник Шев-

ченка, підготовлений гуртком по вивченню творчості великого поета, який об'єднує поетів, літературознавців, молодих робітників і студентів.

Ми не перелічили, звичайно, і малої частки всіх тих свідочств всесвітнього визнання, якими шановано світлу пам'ять великого співця України в зв'язку із стоп'ятидесятиріччям з дня його народження. І безперечно, з року в рік поглиблюватиметься знайомство народів світу з його героїчною боротьбою, з усім подвигом його життя і з його безсмертною творчістю.

Колись великий основоположник наукового соціалізму Карл Маркс підкреслив у книжці українського літератора Михайла Драгоманова такі слова: «Тарас Шевченко є сином народу в повному розумінні цього слова. Більш ніж хто інший, він заслуговує на титул народного поета». Дійсно, Тарас Григорович Шевченко стає поетом всіх народів земної кулі, гордістю світової літератури, прапором розкріпаченого людства.

Присвячений його пам'яті всесвітній конгрес, який відбувається в ці дні на Україні, є ще одним доказом всесвітньої поваги до Шевченка, до його безсмертного слова, поставленого на сторожі людської волі й щастя.

Ярослава ПОГРЕБЕННИК

ІСТОРІЯ ОДНОГО ВИДАННЯ

Шевченкова поезія вже давно почала прокладати собі шлях до культурних народів усіх континентів. Велике значення для популяризації творів Шевченка за межами України, поряд із слов'янськими мовами, мала мова німецька — одна з найпоширеніших в Європі.

Прогресивна громадськість Німеччини завжди виявляла велику зацікавленість до письменства інших народів, в тому числі й українського, намагалася за своїти культурні здобутки людства, насамперед літературу. Про це не без гордості писав Томас Манн своєму угорському другу Єньо Деморі у нещодавно опублікованому листі: «Сприйнятливість до іноземних літератур, прагнення познайомитися з ними, наскільки це можливо в перекладі на свою рідну мову — аж ніяк не погана риса німців. Вони завжди були найбільш запападливими перекладачами і свого часу цим дуже збагатили свою культуру». (газ. «Зоннтаг», 1961, № 34).

Що ж до української літератури, то німецькі перекладачі зацікавилися нею ще в першій половині XIX століття. Але найбільше публікацій з української літератури

припадає на другу половину XIX — початок XX століття. Перше місце серед них посідають переклади творів Шевченка, статті та дослідження про нього.

Німецька шевченкіана має свою цікаву історію. Від перших перекладів Георга Обріста (1870), Віктора Умляуфа (1876), Сергія Шпойнарівського (1904—1906), Юлії Віргінії (1911), через ювілейну збірку «Тарас Шевченко — найбільший поет України» (1914), що складалася за активною участю І. Франка, до блискучих перекладів Еріха Вайнерта (1951), Альфреда Курелли, Гедди Ціннер (1951) та багатьох інших видатних майстрів сучасної німецької літератури — такий основний шлях, по якому йшов Шевченко до німецького народу, а одночасно й до всіх тих, хто володів німецькою мовою.

На цьому шляху помітним явищем була збірка творів Шевченка «Вибрані поезії», що вийшла друком 1911 року в Лейпцігу до 50-річчя з дня смерті Кобзаря в перекладі відомої на той час поетеси і скульпторки Юлії Віргінії (справжнє прізвище Шеерман - Фульд - Ленгсдорф). Це була перша збір-

ка, що побачила світ в Німеччині (три попередні видання німецькою мовою з'явилися в Буковині, яка входила до складу Австро-Угорської імперії). Вдало вбравши для перекладу твори українського поета, Ю. Віргінія відтворила їх з великою старанністю і любов'ю. Книга була прекрасно ілюстрована репродукціями Шевченкових картин, і взагалі її оформлення відзначалося великим художнім смаком. Отже, не дивно, що вона викликала багато захоплених рецензій і відгуків як у німецькій, так і в українській прогресивній пресі.

Цікава історія цього видання.

...На початку 1900 року під впливом революційних подій в Росії народні маси західноукраїнських земель посилити боротьбу за соціальне та національне визволення. Постало питання про перетворення Львівського німецького університету на український. В боротьбі за право навчання рідною мовою постраждали сотні студентів; їх виключали з університету, судили, ув'язнювали. За участь у студентських заворушеннях із Львова вислали і німецького студента Артура Зеліба. Ставши

згодом професором німецької мови і літератури в Лозанні (Швейцарія), він згадує про цей випадок, а також про своє захоплення Шевченком у надзвичайно цікавому листі до І. Франка від 25 січня 1910 р. (публікується вперше): «Будучи в Галичині, я кріпко державсь русинів (*українців — Я. П.*) і, хоча й німець, я разом з українськими студентами брав участь у всіх змаганнях про здобуття укр (*аїнського — Я. П.*) університету (я прогнаний був зі Львова...). Від того часу мої симпатії для укр (*аїнців — Я. П.*) не згасли... Я постановив позискати (*знайти — Я. П.*) якогось визначного літерата німецького. І дійсно, я злегка заінтересував у листах мою приятельку, звісну письменницю і малярку Юлію Вірґінію, що досі видала много гарних речей, оповів її дещо про Україну, Шевченка, написав їй його біографію, переклав прозою декотрі його стихи, і днесь вона зовсім нам симпатична. Тоді я подав проект перевести з нею Шевченка (бодай кілька його стихів), зладити артикул (*статтю — Я. П.*) про нього і видрукувати в «Франкфуртер Цейтунг» (вона працює там у фейлетоні). Вона згодилась радо. Я перевів її много стихів дослівно, подав метрум (*розміри віршів — Я. П.*) і навіть поезією перевів кілька стихів, щоб її дати поняття про характер стихів Шевченка, а вона на сій підставі зладила вже кілька перекладів... дуже гарних. Артикул, мабуть, появиться на весну. Я страшно гордий і радий. Шевченко в перший раз появиться в дійсно поетичнім переводі.

А поки що я вигадав, чи не можна би пустити що-небудь зі Шевченка уже в нашім ні-

мецькім збірнику. Я написав коротку біографію... вона дала три стихи («Тече вода в синє море», «Сонце заходить» і «Як умру» (в переспіві), і Шевченко вийде в тім збірнику».

Згаданий тут збірник, очевидно, не вийшов. Але працювати над перекладами творів Шевченка Ю. Вірґінія не кидала. Згодом, 1927 року, вона писала в листі до Марії Деркач, співробітниці жіночого журналу «Нова хата»: «Цей мій переспів поезії

Обкладинка «Вибраних поезій» Шевченка німецькою мовою, що вийшли в Лейпцигу 1911 року.

«Вітре буйний, вітре буйний!» викликав у А. Зеліба велику радість, і він захопив мене до дальших перекладів. У доцільній співпраці вироста протягом двох років моя перша збірка «Вибрані поезії» Шевченка. Все більше заглиблювалася я в ту джерельну поезію, в цілу істоту поета. Трагедія його життя так мене зворушила і стала для мене символом трагедії всього народу. **Саме співчуття Шевченка до всіх**

слабих і поневолених вразило мою жіночу душу... Коли я до 50-річчя з дня смерті Шевченка видала свої переклади, вони здобули в німецькій пресі загальне визнання».

Збірка вийшла на початку 1911 року з присвятою: «Професорові Артурові Зелібу в знак щирої дружби». В роботі над перекладами, крім А. Зеліба, поетесі допомагав учитель гімназії з м. Стрий Андрій Микитяк. В передмові до збірки Юлія Вірґінія згадує про це: «Завдяки широкій обізнаності з творчістю Шевченка він подав мені кваліфіковану допомогу в роботі над перекладами».

Іван Франко, рецензуючи збірку перекладів Вірґінії (тижневик «Неділя», 1911, № 46), зробив цілком справедливий закид, що у вступній статті, примітках і навіть у перекладах окремих віршів допущені деякі фактичні неточності і помилки. Він висловив думку, що винен в цьому, очевидно А. Микитяк, порадник і консультант Вірґінії. Відповідь А. Микитяка на Франкове зауваження містить цікаві матеріали щодо історії перекладів Шевченкових творів «Із своєї сторони констатую, що від мене походять лише чотири примітки до тексту, і що не я доставчував матеріалу до нарису Шевченкового життя, а авторка могла черпати відомості з давніших німецьких і французьких журналів та часописів, про що, впрочім, вона сама згадує. Натомість за вияснювання темних місць в тексті і за ревізію (*відповідність оригіналові — Я. П.*) цілого перекладу беру на себе повну одвічальність і буду рецензентові дуже вдячний за виказання мені тих «недоладностей» чи «помин-

лок», які стрічаються подекуди також у самім тексті». (Газета «Неділя», 3 грудня 1911, стор. 8).

Очевидно, А. Микитяк роз'яснював важкозрозумілі (для іноземного читача чи перекладача) місця окремих Шевченкових творів, зв'язав переклади з оригіналом. Чи залишилися якісь матеріали про його участь у цім виданні, нам невідомо. Очевидно слід визнати, що коли збірка поезій Шевченка в перекладі на німецьку мову вийшла загальною вдалою, то в цьому є певна заслуга і щирих порадників Юлії Вірґінії.

Збірка була видана справді добре, з великою любов'ю до поета. Відкривається вона фоторепродукцією автопортрета Шевченка 1860 р., далі йде передмова перекладачки та вступна стаття «Тарас Шевченко. Життя і творчість». І передмова і вступна стаття проїняті великою повагою до українського поета, до народу, з якого він вийшов. В першій з них читаємо: «Поезії українського народного поета Тараса Шевченка досі ще мало відомі в Німеччині. Надруковані в невеликій кількості по різних журналах або видані окремими брошурами — в добрих чи поганих перекладах — вони не могли дістати того визнання широкого кола читачів, на яке заслуговує великий і самобутній талант поета-лірика, поета, який має право займати в світовій літературі визначне місце. І коли я своїми перекладами, які намагалася зробити якнайкраще, наважуюся щось зробити для Шевченкової музи, то це пояснюється моїм щирим захопленням цим справжнім поетом, який вийшов із простого закріпаченого люду, дуже глибоко відчував соціальне горе не

Юлія Вірґінія. Портрет роботи Отілії Редерштайн.

тільки свого народу, але й всього людства, страждуючого у тяжкому соціальному ярмі, і відобразив це в своїх безсмертних піснях».

А у вступній статті стверджується: «Якщо Котляревський на межі XVIII і XIX століть підніс українську народну мову до рівня літера-

турної, то велика заслуга Шевченка в тому, що він відкрив усю її велич і красу. Цим, а також оспівуванням героїчного минулого, пробудженням давніх ідеалів свободи, вихованням національної самосвідомості Шевченко врятував свій народ від загибелі і заклав міцну основу для його славного культурного розвитку. Значення поезії Шевченка — не скоро минуше, воно постійне, бо він поет не тільки пригнобленого українського народу, а й усього багатостраждального людства».

Твори Шевченка перекладачка об'єднала в цикли: вірші, написані до заслання (1839—1846), невільницька лірика (1848—1857), вірші останніх років життя поета. Визначити хронологію творів Шевченка, а також глибше зрозуміти самі тексти перекладачці допомогло академічне двотомне видання «Кобзаря», що вийшло у Львові 1908 року за редакцією І. Франка. За цим виданням і були зроблені переклади.

Ми не маємо змоги докладніше зупинитись на перекладах Юлії Вірґінії. Скажемо лише, що порівняно з попередніми перекладами

CÂND VOI MURI...

Când voi muri, prieteni dragi
Să-mi sape'n stepă un mormânt
Peste întinderile largi,
In al Ucrainei pământ.

З перекладу «Заповіту» на румунську мову, виконаного М. Садовяни.

OPOROKA

Ko umrjem, pokopljite
mene na gomili,
srèdi stepe niezmerne
v Ukrajini mili...

З перекладу «Заповіту» на словенську мову, виконаного Й. Абрамом.

Обрiста i Шпойнарoвськoгo — це був нoвий, дуже значний крок у наближеннi українськoгo поета до нiмецькoгo народу. В збiрцi були вмищенi справдi найкращi Шевченкoвi твори, серед них революцiйнi вiршi i поеми: «Заповiт», «Кавказ», «Єретик», сповнена глибоких почуттiв лiрика: «Минають днi, минають ночi», «Менi тринадцятий минало», «Вoгнi горять», «Садок вишневий коло хати», прекраснi вiршi, написанi в дусi народних пiсень: «Думка» («Нащо менi чорнi брови»), «Oй, одна я одна» та багато iнших.

Жoдна з попереднiх збiрок не була так вдалo упорядкована, а головне — так любовно й добре перекладена. «Переклади взагалi можна назвати вдалими, особливо треба пiднести змагання авторки — скрiзь додержати розмiру оригiналу», — так оцiнив iх I. Франко, який сам немало попрацював над перекладами творiв Шевченка нiмецькoю мовoю.

Збiрка oдразу ж привернула увагу як нiмецькoї, так i українськoї преси. Багато газет i журналiв передруковували звiдти твори Шевченка. Для нiмцiв це було своєрiдне вдкриття. «Ця збiрка

вiдкрила нам поета, якого цiнить багато мiльйонiв людей, якого палкiше шанують i обожують, нiж коли-небудь поважали у нас будького з найвизначнiших письменникiв», — писав у рецензiї на видання лiтературознавець Й. Ландау. «Цивiлiзований свiт повинен звикнути до звучання цьoгo iменi, бо Тарас Шевченко є поетом великого обдарування. Нацiональним запалом своiх пiсень вiн пiдняв весь народ iз ланцюгiв рабства до волi», — пише професор Теодор Герольд у «Кельнiше Цейтунг» того ж року. Нiмецька письменниця Анзельма Гейне в рецензiї на збiрку, вмищенiй в газетi «Берлiнер тагеблатт», говорить про Шевченка, як про «незвичайну людину, нацiонального поета України».

Iнший лiтературознавець, доктор Л. Рiпке-Кюн, пiдкреслив у своiй рецензiї: «Переклад поезiї Шевченка, зважаючи на її iндивiдуальний характер, на всю ту рiзницю, яка iснує мiж українськoю мовoю та вiршовoю ритмiкoю в нiмецькiй мовi — справа надзвичайно важка. Однак Юлiя Вiргiнiя, маючи поетичний хист, взялась за цю важку роботу, чим за-

служила на нашу подяку. Вона передає в своiх перекладах дух українськoї мови, якiй властива лаконiчнiсть. Вибiр Шевченкових поезiй дає багатостороннє уявлення про його творчiсть».

Всi нiмецькi рецензiї oдно-стайно привiтали збiрку перекладiв Юлiї Вiргiнiї, позитивно оцiнили велику i благородну працю перекладачки, останнє заохочувало її до дальших перекладiв, до удосконалення вже зробленого ранiше.

Надамо слово самiй Юлiї Вiргiнiї: «Ми мрiяли про дальшi переклади Шевченкових творiв. Але прийшла iмперiалiстична вiйна, вiдтак революцiя, iнфляцiя i багато чoгo iншого. Через видавничi труднощi неможливо поки що пустити в свiт дальшi мої переклади Шевченка. Однак моїм щирим бажанням є передати незабаром Шевченка в новiй, достойнiй цьoгo поета, формi молодому поколiнню нiмецькoї молодi» (з цитованого вже листа).

Та не пощастило нiмецькiй перекладачцi пiдготувати нове видання творiв Шевченка. Владу у Нiмеччинi захопив фашизм. Юлiя Вiргiнiя зазнала переслiдувань i померла в злиднях 1942 року.

Юлiя Вiргiнiя заслужила на глибоку вдячнiсть нiмецького i також українського народу, як одна з перших талановитих перекладачок творiв Шевченка. Видана нею збiрка поезiй українського поета-революцiонера — помiтне явище в тогочаснiй нiмецькiй перекладнiй лiтературi. Збiрка прокладала мости взаєморозумiння двох народiв, сприяла дальшiй популяризацiї невмирущoї спадщини Шевченка за межами України.

Італійські джерела в поемі „Великий льох“

Шевченкова поема-містерія «Великий льох» є одним з найскладніших творів української літератури як щодо своєї форми, так і щодо розуміння та тлумачення її змісту, тобто тих філософсько-суспільних проблем, що їх ставить і розв'язує поет-мислитель. Ця поема найменш досліджена в радянському шевченкознавстві. Написана вона наприкінці 1845 р. і включена до збірки «Три літа». Своїм змістом цей твір спрямований проти соціального і національного гніту, проти основ самодержавства й царизму.

Поема Шевченка «Великий льох» сповнена великої віри у волелюбний український народ, в його революційні сили, які розірвуть кайдани рабства і гноблення. Складається поема з трьох частин. У кожній — діють по три персонажі. У першій — три «душі» в образі пташок. Вони согрешили, не знаючи того, і тому їх не впускають ані в рай, ані в пекло. У другій — три вороги українського трудового народу, у третій — три убогих лірники. У цій поемі-містерії за допомогою алегоричних образів і своєї форми поет втілює свої глибокі роздуми над долею українського народу.

Навколо цієї загадкової поеми Шевченка тривалий час точилися гострі літературні дискусії. Так, наприклад, щодо самої форми-містерії: одні вбачали в ній близькість до народного вертепу, другі шукали впливу «Дзядів» Міцкевича, треті вважали її запозиченням із західноєвропейських містерій і т. ін. Як відомо, форма містерій у літературі бере свій початок від античності. Містерії були дуже поширені в західноєвропейській, польській, українській, російській та інших літературах середньовіччя. Ще й у XIX сторіччі зустрічається своєрідний жанр романтичної поеми-містерії. Проте в цьому творі Шевченка, як справедливо зауважив академік Білецький, «нічого спільного, крім діалогічної форми, до якої вдається Шевченко, з цими старовинними містеріями... немає». Тут питання запозичення форми значно ускладнюється ідейними настановами та складними задумами її автора. Цю надзвичайно важку проблему вдалося б певним чином зрушити з місця і розв'язати, якби можна було встановити джерела чи матеріали, що ними користувався Шевченко. У шевченкознавстві з цього приводу немає ніяких спроб або

намагань встановити якийсь зв'язок чи аналогію з якимось українським твором.

Одним із таких важливих джерел, яке певним чином пов'язане з написанням «Великого льоху», є, на нашу думку, фантастичне оповідання про сатира і чортів із козацького літопису Самійла Величка, вміщене у другому томі цього літопису на стор. 401—409. Його, безсумнівно, читав Шевченко. Поет вивчав літопис Величка у розквіті свого таланту. В цей час він усе більше цікавиться соціальними проблемами, вирішення яких було неможливе без вивчення історії українського народу. І в цьому значною мірою йому допоміг насамперед літопис Величка.

1845 рік був часом, коли, за словами самого поета, він «прозрівати став потроху». На наш погляд, для цього «прозрівання», крім вивчення дійсності на покріпаченій Україні і антикріпосницького руху взагалі, значною мірою спричинився зокрема і згаданий літопис, який також став одним із важливих джерел для багатьох історичних поезій Шевченка періоду 1844—1860 рр.

Перш ніж приступити до опису чигиринської трагедії 1676-78 рр., Величко подає, як він сам пише, ніби «для

забави сіє повісти сатирової смьшленіє, вложивши в неє отчасти приличніє річи с пісні четвертой Влоского автора Торкватта Тасса», тобто із його поеми «Визволенний Єрусалим».

Епічна поема італійського поета епохи Відродження Торквата Тассо «Визволенний Єрусалим» повіствує про перший хрестовий похід та війну проти сарацин. Автор прагнув надихнути своїх сучасників-італійців на героїчну боротьбу проти експансії турків.

Твори Торквата Тассо були популярні на Україні і в Росії не тільки в XVII—XVIII ст. а й в XIX ст. Про це свідчить хоча б той факт, що в XIX ст. неодноразово перекладають російською мовою «Визволенний Єрусалим». Так, наприклад, 1828 р. вийшло два переклади цієї поеми — С. Раїча і О. Мерзлякова. В 1833 році знайомий Т. Шевченка і С. Гулака - Артемовського російський письменник Н. Кукольник написав велику віршовану драматичну фантазію «Торкватта Тассо». У домі Кукольника часто влаштовувались літературні вечори, на яких бували Т. Шевченко, С. Гулак-Арте-

мовський, К. Брюллов, М. Глінка, М. Маркевич та ін. 1838 р. Кукольник на прохання композитора М. Глінки давав уроки з літератури другові Т. Шевченка С. Гулаку-Артемовському. До речі, за допомогою Кукольника, Глінки і Брюллова Шевченко, власне, і познайомився з Гулаком-Артемовським. Безсумнівно, що Шевченко читав тоді і драматичну фантазію Кукольника і саму поему «Визволенний Єрусалим». Так, наприклад, у віршованому листі В. Забіли до Т. Шевченка від 20 червня 1844 р. згадується про те, що Забіла хотів би побувати в Петербурзі:

«Побачив би тебе, Тараса,
Того, що написав Торквата
Тасса».

На нашу думку, великий знавець світової літератури і творчості Шевченка Іван Франко не без підстав вказує на подібність мотивів Шевченкової балади «Тополь», української пісні про невістку і свекруху, з відповідними місцями «Визволеного Єрусалима». З цього приводу Франко пише: «Закінчив свою баладу Шевченко іншим мотивом — перемі-

ною дівчини в тополю. Є се мотив греко-римський. В міфології греків і римлян, а також в поемах тих народів стрічаємо багато оповідань про переміни людей в дерева. Ті повісті переходили пізніше від народу до народу, особливо люблені були вони в Італії в часах Відродження. В знаменитій поемі Торквата Тасса «Увільнений Єрусалим» ми находимо чудове оповідання про те, як чарівниця Арміда перемінює дівчину Клорінду в дерево, а опісля каже коханкові тої дівчини рубати се дерево. Лицар утяв—з дерева бризкає кров і озивається голос дівчини, котрий і розбиває силу чарів. Зовсім той самий мотив стрічаємо і в наших піснях, де мати посилає нелюбу невістку в поле льон брати і закликає її так, що коли не добере льону, щоб перемінилася в тополю. Невістка справді льону не дібрала і стала тополею, а мати каже опісля синові зрубати непотрібне дерево, але за першим ударом тополя промовляє до нього: я твоя мила, і син гине з нею разом. Нема сумніву, що іменно ся пісня послужила Шевченкові взірцем до закінчення його балади, хоч замість прокляття свекрухи він впровадив для зв'язку силу чарів. Зміни, які він поробив у перейнятій від других сюжеті, додатки, які подавав до нього, показують нам розуміння сього предмета, його погляд на поезію і її ціль».

На наш погляд, Шевченко, читаючи славнозвісну поему Торквата Тассо «Визволенний Єрусалим», бачив тут деякі мотиви (на що вказував і Франко), сюжети, художні деталі, які властиві були також і для українського фольклору, літератури, історії.

DIG MY GRAVE

Dig my grave and raise my barrow
By the Dnieper-side
In Ukraina, my own land,
A fair land and wide.

З перекладу «Заповіту» на англійську мову, виконаного Е. Л. Войнич.

Розглянемо згадане містерійне оповідання Величка про сатира і чортів, яке літописець написав за мотивами IV пісні «Визволеного Єрусалима», зіставивши його з Шевченковою поемою «Великий льох».

Це найпоетичніше, цілком літературно оформлене фантастичне оповідання Величка одразу привертає увагу читача, зворушує його своєю майстерністю, високим рівнем художнього викладу і тими ідеями, що в ньому висловлені. Зміст його такий:

1676 року один сатир, який тривалий час жив у подільському лісі Недоборі, був уночі переляканий демонським зборищем і втік звідти у Великоскитську пустелю, зустрів там другого сатира і оповів йому про свою пригоду. Він був розбуджений у Недоборі бурею, і нечисті духи викинули його з печери на поверхню землі. Від страху сатир сховався в дупло і звідти через щілину спостерігав збіговисько чортів і слухав, до чого закликав їх Люципер. Люципер же зібрав збіговисько, щоб навчити чортів, як треба боротись з християнством, розказав демонам про їхнє походження, про всю попередню боротьбу спочатку з богом, а потім на землі проти християн. Демон розповідає далі, що бог створив людину і за її допомогою бореться з чортами, однак і саму людину кинув водночас на поталу чортам. Демонські сили досягли вже значного успіху: вони зруйнували Єрусалим, а тепер треба знищити Україну, яка в особі козаків була довгий час міцною опорою християнства. Люципер вихваляє демонські заслуги в цій справі, бо, починаючи від князя Володимира Святославовича, міжусобицями

і братовбивчими війнами було винищено багато християнського народу. Він закликає чортів цілком викоренити православну віру на українській землі, адже їй вже до того великого удару було завдано вірним слугою Люципера ханом Батием, потім сарацинами і агарянами, нарешті поляками. Тепер бо треба до кінця знищити козацький народ разом з його столицею Чигирином та іншими містами, перетворити українську землю на пустелю.

Навіть не дослухавши усієї промови Люципера, чорти, як сарана, полетіли творити свої жорстокі діла. Переляканий сатир втік у Великоскитську пустелю, де зустрів другого сатира. Той поспівчував йому і, дізнавшись про те, яке лихо чорти компонують для українського народу, вирішив теж утекти з України подалі від такої смертельної небезпеки.

Цю розмову сатирів підслухав якийсь анахорет скитський, який, рятуючись од турків, молився в лісі. Він розповів її своїм товаришам, після чого це оповідання поширилося по всій Україні. А демони, додає

Величко, стали закликати магометан винищити Чигирин і Україну. На наступних сторінках Величко подає опис спустошення Чигирина.

Справді, цей уривок із четвертої пісні «Визволеного Єрусалима» Торквато Тассо був дуже популярний в українській літературі XVII—XVIII ст. ст., саме його найбільше перекладали. Уривки з IV пісні «Визволеного Єрусалима» Торквато Тассо спочатку були перекладені Кохановським на польську мову. На основі перекладу Кохановським IV пісні «Визволеного Єрусалима» Величко написав своє фантастичне оповідання про сатира і чортів. Про популярність цього уривка із «Визволеного Єрусалима» свідчить той факт, що IV пісня поеми була перекладена в кінці XVII на початку XVIII ст. незалежно від Величка невідомим українським автором теж з перекладу Кохановського (вперше знайдена, досліджена і опублікована В. М. Перетцем). Використовували Торквато Тассо і Феофан Прокопович у своїй поетиці, Галятовський та інші письменники XVII—XVIII ст.

Таким чином, поема великого італійця пов'язувалась

VERMÄCHTNIS

Wenn ich sterbe, so bestattet
 Mich auf eines Kurhans Zinne
 Mitten in der breiten Steppe
 Der geliebten Ukraine...

З перекладу «Заповіту» на німецьку мову, виконаного Іваном Франком.

з тією віковою боротьбою, насамперед проти турків і татар, яку вів український народ у XVI—XVII ст. ст.

Посередньо, через літопис Величка, цей твір позначився і на містерійній поемі Т. Шевченка «Великий льох». Шевченко відштовхнувся від оповідання Величка про сатира і чортів, переосмислив його, пов'язав із сучасністю і підніс цю тему на небувалу художню висоту. Поема-містерія «Великий льох» перегукується з оповіданням-містерією Величка насамперед алегоричними персонажами, образними засобами, місцем дії і тими способами, якими «ворожі сили» намагаються нищити український народ.

Розглянемо спочатку форму. Буржуазно-націоналістичний дослідник поеми С. Смаль-Стоцький вважав, що зміст поеми Шевченка вилився у форму народного українського вертепу, яку разом з тим поет уміло стилізував.

О. Колесса та Ю. Третяк вбачали у формі поеми вплив «Дзядів» Міцкевича, О. Білецький і Ю. Івакін — «Макбета» Шекспіра. Інші дослідники виводили художню форму поеми безпосередньо з релігійних драм і містерій середньовіччя.

Є. Кирилюк схильний думати, що алегоричний характер образів поеми підказаний Шевченкові українським вертепом, що його поет міг бачити в с. Сокиринцях у маєтку Галагана. Він наголошує і на тому, що жанр містерій був поширений на початку XIX ст. Звертались до нього і поети-декабристи, зокрема Кюхельбекер, який написав поему-містерію «Ижорский».

Ми не заперечуємо того факту, що Шевченко міг ба-

TESTAMENT

Kiedy umrę, to na wzgórzu
Wzniescie mi mogiłę,
Pośród stepu szerokiego
Ukrainy mitej.

З перекладу «Заповіту» на польську мову, виконаного Л. Пастернаком.

чити вертеп і читати художньо близькі твори Міцкевича, Гребінки, Шекспіра і т. п. Адже творчий процес митця не обмежується одним художнім об'єктом.

Втім, на наш погляд, форма поеми-містерії «Великий льох» значною мірою була підказана Шевченкові оповіданням-містерією Величка про сатира і чортів. В оповіданні-містерії Величка алегоричними персонажами виступають сатири—старогрецькі божества лісів і пустель. Останні відсутні в поемі «Визволений Єрусалим». В оповіданні ж Величка вони виконують сюжетну функцію. За допомогою сатира Величко розкриває підступні плани чортів, від сатира про ці задуми нечистих сил дізнається український народ. В кінці оповідання переляканий сатири залишають Україну. Головними ж алегоричними персонажами, що уособлюють «злі сили», Величко слідом за Т. Тасо і Я. Кохановським виводить чортів на чолі з Люципером.

Оскільки Шевченко свою поему писав, використовуючи також і багатства українського фольклору, то замість сатирів він виводить такі алегоричні персонажі, як ду-

ші у вигляді білих пташок, які дуже близькі до українських фольклорних образів (порівняйте у Коцюбинського, «Що записано в книгу життя» — «...душа пташкою вилетить із бабусі»)

«Злі сили» природи як у Величка, так і у Тасо і Кохановського, уособлюють чорти, а в поемі Шевченка—ворони, які ближче стоять до народного світосприймання. Напівсимволічні образи лірників, які відсутні у Величка, дали можливість Шевченкові прокласти місток між містерійними і реальним, так би мовити, приземленими містерійною формою. Поет, художник і мислитель знайшов найкращу образну форму, пов'язав її з народним світосприйняттям, потроївши число алегоричних персонажів. Останнє дало Шевченку можливість поглибити і загострити ідейний зміст поеми, зробити його драматичнішим.

В поемі «Визволений Єрусалим» і в перекладі Кохановського місцем дії є тартар, безодня. У Величка весь хід оповідання відбувається у великому лісі Недоборі, а також у Великоситській пустелі.

У Шевченка пташки-душі

також живуть у великому лісі.

«Смеркається. Полетимо
Ночувати в Чуту.
Як що буде робитися,
Відтіть буде чути»
Схопилися білесенькі
І в ліс полетіли
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли».

В першій редакції поеми Шевченко замість «в чуту» писав просто в «пушу», як у Величка. «Чута» — це великий ліс біля Запорозької Січі, тут і ночують персонажі поеми-містерії. Таким чином, і у Шевченка, і у Величка місцем дії є великий ліс.

Ворони, як «злі духи», у Шевченковій поеми-містерії теж живуть у лісі:

«Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторін і сіли
На маяку, що на горі,
Посеред лісу, усі три».

І старці-лірники діють у лісі:

«Старці під берестом заснули;
Ще сонце спить, пташки
мовчать».

Місцем перебування сатира у Величка є дуплисте дерево, звідки він спостерігає за збіговиськом чортів. Так і Шевченкові алегоричні образи теж очікують і спостерігають, що буде далі.

Можна встановити зв'язок між могутнім Люципером та царем, а також «ісправником і начальством мордатим» у Шевченка. В кінці поеми містерійна форма перетворюється на цілком реалістичну картину. І в оповіданні Величка те ж саме — в кінці оповідання з'являється анахорет, який чув розмову сатирів і розповів її своїм товаришам, і так це оповідання поширилось на всю Україну.

Крім спільностей у формі і характері персонажів оповідання і поеми, спостерігаємо, — що для доказу є найголовнішим, — ідейну спільність обох творів — Величка і Шевченка. І літописець, і поет глибоко роздумують над історією українського народу, і найбільше їх непокоїть його майбутнє. Для нас дуже важливе й те, що ще Величко помітив ті внутрішні й зовнішні ворожі сили і способи, якими ці «злі сили» намагалися роздирати живе тіло України.

Величко відразу ж після оповідання про сатира і чортів на прикладі Чигирини показує, яку гірку чашу довелось випити до дна Правобережній Україні. Літописець, як і колись невідомий

автор «Слова о полку Ігоревім», вказує на коріння цього зла. Це міжособні братовбивчі війни, взаємна ненависть і пролиття братньої крові, байдужість і егоїзм феодальної верхівки. Ці риси феодального суспільства підкреслює і Торквато Тассо, але Величко наголошує їх на кожній сторінці твору. Ще починаючи від Володимира Святославовича, підкреслює літописець, міжусобицями було винищено багато християн. Саме міжкнязівські чвари були однією з головних причин, як пише Величко, успіху хана Батия. Потім прийшли турки, татари і поляки. Тепер йдеться про саме існування українського народу, оскільки Люципер загадав чортам взагалі знищити Україну.

Шевченко в поемі конкретніше втілює цю ідею, продовживши її аж до XIX ст. Ось чим хвалиться у поемі алегорична ворона, кат українського трудового народу:

«А з вольними козаками
Що я виробляла?
Кому їх не наймала,
Не запродала?
Та й живучі ж, проклятуші!..»

Появу в історичній поезії Шевченка узагальненого алегоричного образу української ворони — представника українських панівних класів, — як і висловлені в поемі її погляди на історію українського народу, зокрема на гетьманщину, треба якнайтісніше пов'язувати з літописом Величка, в якому історичні події аж до 1700 р. описані надзвичайно детально і підкріплені найрізноманітнішими матеріалами. Шевченко найбільше зупиняється на гетьманському періоді історії України. Саме період історії України другої половини XVII сторіччя Величко виклав у чотирьох томах

O TESTAMENTO

Depois de eu morrer, enterrai-me
Na terra por sobre a collina,
No meio do largo deserto
Da minha querida Ucraina.

З перекладу «Заповіту» на португальську мову,
виконаного С. Калинцем.

свого літопису. Поема Шевченка сповнена оптимізму, віри в народ, в його революційну силу, здатність до визволення. Цим духом пройнята вся поема, і марні будь-які намагання «злих сил» задушити волелюбність українського народу.

Величко вказав і на способи «демонської боротьби», якими «чорти» намагаються знищити український народ. Ці місця запали в душу Шевченка, і він в образній формі передає їх у поемі. Ідею про відступництво, міжусобні братовбивчі вій-

ни Шевченко втілює в образі народження двох близнят. Ось що говорить перша ворона:

«...Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати —
Наш вже в череві щипає...
А я начпала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплондрує
Йї брата не покінше!
І розпустить правду й волю
По всій Україні!
Так от бачите, сестриці,
Що тут komponують!
На катів та на все добре
Кайдани готують!»

Ці думки літописця пере-
гукуються з деякими місця-
ми «Визволеного Єрусали-
ма».

Таким чином, ми бачимо, що у творі Шевченка «Великий льох» трансформувалося містерійне оповідання козацького літописця Самійла Величка, яке він написав за мотивами IV пісні «Визволеного Єрусалима», воно не прямолінійно, а як одне з головних джерел поеми, пройшло через призму світогляду поета, і тому твір сповнений віри в успіх революційної боротьби трудящих мас.

Типова картина сьогоднішнього Будапешта. Площа Карла Маркса.

ЛАДИСЛАВ ПОРЄС,
чехословацький журналіст

УГОРСЬКІ КАРТИНКИ

Про одне запитання, автомобілі і життєвий рівень

Є прості запитання, які в Угорщині не завжди і не кожному можна було б поставити. Ну хоч би таке: «Як Ви живете?»

Якщо Ви про це колись запитали б, скажімо, мешканця Будапештського передмістя «Марія Валерія», то могли б легко дістати тусана.

А десять років тому селянин у відповідь тільки ніяково повів би плечима.

Тепер же від такого запитання в угорців веселішають очі.

Чому?

Якось, прогулюючися вулицями Будапешта, я випадково підслухав розмову двох західнонімецьких туристів. Вони говорили про свої враження від Будапешта. «Чудове місто, — сказав один з них, — але

автомобілі тут пересуваються тільки у два ряди. А от у нас в Гамбургу...»

Отже, виходить, є країни, де кількість автомобілів є мірило добробуту і прогресу.

Угорці щодо цього дотримуються іншої думки.

Коли сорочка коштує 150 форинтів, а добрячий шкіряний портфель удвоє дорожче, люди відчують задоволення і щиро говорять: — Ми ніколи так добре не жили.

Що ж тут, власне, визначає життєвий рівень?

Коли я відвідав Угорщину перед війною, Будапешт був поділений на дві частини. До розкішних кварталів бідняк міг потрапити лише як водій, садівник або лакей.

Сьогодні у Будапешті, звичайно, немає ані панських, ані бідняцьких кварталів.

Коли я потрапив до Угорщини одразу ж після війни, там були підприємства, які багато простоювали, чи то через нестачу сировини, чи то через хиби планування. Це призводило до зниження заробітної плати робітників.

Тепер все це відійшло в минуле.

Чому ж так задоволено посміхаються угорці у відповідь на запитання про їхнє життя?

Кожний з них має відносно цього свою точку зору.
Робітник з Чепеля:

— Покращало планування, доставка сировини.
Його дружина:

— Ніколи чоловік не приносив додому стільки грошей.

Виноградар з Бадроні:

— Тепер є сенс доглядати виноградники.

Стара пенсіонерка:

— Мені здається — я помолодшала.

Дружба в дії

Передмістя Ференцварош ні в якому разі не належить до найкращих частин міста. І завод, про який піде мова, поки що не можна назвати передовим підприємством.

Проте все, що тут тепер діється, яскраво свідчить про почуття відповідальності угорських робітників перед власною державою і зарубіжними друзями.

Коротше кажучи, на заводі «Червона зірка» змінюється виробнича програма. Досі він випускав трактори низької продуктивності. Тепер тут теж вироблятимуться трактори, але інші, шестициліндрові, високого класу.

Це завдання покладене на завод Радою Економічної Взаємодопомоги.

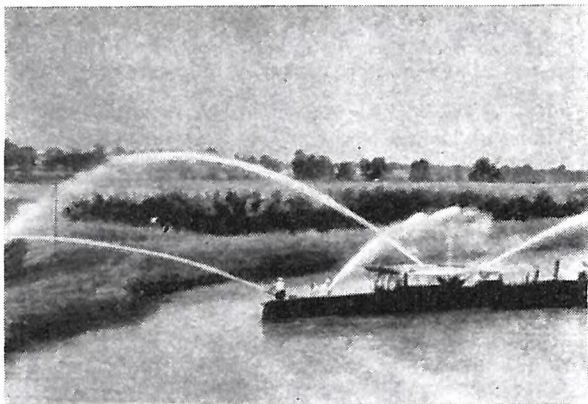
Зміна виробничої програми призводить до цілковитої реконструкції обладнання.

Але угорці, не шкодуючи зусиль, налагоджують серійне виробництво високопродуктивних тракторів, на які чекають не тільки угорські, але й чеські, польські, румунські і болгарські селяни.

Реконструкція відбувається і на комбайнобудівному заводі «Емаг». Справа в тому, що групи спеціалістів цього заводу відвідали ростовський завод «Ростсільмаш». Вони дізналися, що тут на виробництво одного комбайна витрачається 300 робочих годин, в той час, як на заводі «Емаг» для цього потрібно 500 годин. Максимальна продуктивність ростовського комбайну — 450 га, а будапештського — лише 150.

Угорці зробили дуже правильні висновки з цього порівняння: припинити виробництво комбайнів, а на заводі «Емаг» і його трьох філіалах виробляти точні і телекомунікаційні прилади. А в рамках міжнародного соціалістичного розподілу виробництва завозити до Угорщини комбайни з Радянського Союзу.

Вода прийшла на колісь виснажені, спрагли землі. Тепер на них збирають добрі врожаї.

Так виглядає неповторна «чарда».

Фата-моргана відступає

Чверть мільйона гектарів землі — така величезна площа вже була зрошена в Угорщині на кінець минулого року.

Від Тиси простягнеться канал довжиною 43 кілометри і шириною 13 м. Його води принесуть життя в області, де ґрунт протягом віків перетворювався на пісок, де місцевим пастухам, наче в справжній пустелі, вважалася Фата-моргана, яка тут зветься делібав.

Чверть мільйона гектарів — це грандіозно, але очніше таку площу можна уявити собі на прикладі одного села.

Я обрав село з назвою, яку навіть важко вимовити — Ясфелшьосентдьордь. Так, в цьому селі люди раніше благали бога послати дощ. Але бог був «невблаганним». І от минулого року жителі села прийшли до голови свого кооперативу.

— Треба зрошувати землю, — сказали вони.

Понад півтори тисячі гектарів землі має кооператив «Новий ранок». 160 га вже зрошено. А три роки тому їх було лише десять.

Про чарду, халасле, вино і циганів

Іх тут називають «чарда». Важко навіть точно перекласти таку назву. Це щось середнє між винним магазином, пивною та їдальнею. Угорці сюди приходять

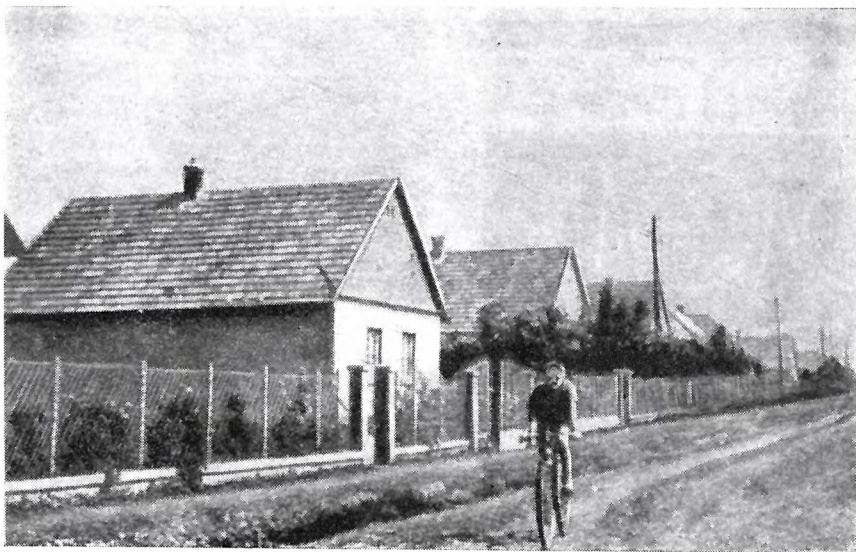
За часів Хорті.

ному рибному соусі. Пікантного смаку йому надає «паприка» — знаменитий угорський перець. Є також люди, що всю чарівність «чарди» приписують угорській музиці. Але й це не так.

Так в чому ж все-таки справа?

Очевидно, в самих угорцях. Ходять вони до «чарди» поодиночі, щоб запити горе чи нудьгу, або удвох, щоб запити радість, іноді — і вдесьтьох, — щоб запити дружбу чи щось інше. «Чарда» годиться на всі випадки. Ті, що сидять удвох, затягують пісню. Інколи починає «вона», іноді «він». Але найчастіше — соліст оркестру, бо він тут справжній психолог. Потім пісню підхоплюють всі присутні. Пісень тут безліч, веселих і сумних, і, мабуть, не знайдеться жодного, хто не знав би тієї чи іншої пісні. А музики — цигани грають, співають, виголошують тости, а головно, не роблять довгих перерв. Бо вони теж угорці.

У новій, народній Угорщині.

заради вина, «халасле» і циганської музики, іноземці — заради угорців. Якби таку «чарду» імітували з усією старанністю десь в іншій країні, то найважче було б відтворити головне — атмосферу.

Дехто вважає, що вона створюється завдяки добрячому угорському вину. Але ці вина п'ють у багатьох країнах. Отже, справа не в цьому. Інші запевняють, що вся справа в «халасле» — своєрід-

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

НЕ ВИТРИМАЛИ... Різні психологічні тести набули в Сполучених Штатах великого поширення. Хто хоче зайняти якусь посаду або одержати нове призначення, повинен пройти тест у спеціального психолога і довести, що він має необхідні здібності для виконання такої роботи. Недавно директори однієї великої фірми вирішили заради жарту прийти до свого психолога, який не знав їх в обличчя, й самим пройти тест. Наслідки виявилися такими приголомшуючими, що... психолога одразу ж звільнили.

НАОЧНЕ НАВЧАННЯ.

Тринадцять учениць однієї лондонської школи віком від 16 до 18 років прийшли зі своєю вчителькою до суду «вивчати життя». Вони прослухали справу жінки, яка поранила свою суперницю ножем; справу молодої неодруженої матері, що виколола око своєму невірному коханцю; справу про хуліганські вчинки порт'є. Вчителька так підсумувала незвичні відвідини: «Все було дуже цікавим і повчальним».

А ДЛЯ ДИТИНИ ЗАБАВА! У Мадриді й досі проживає претендент на іспанський престол, нащадок останнього іспанського короля, інфант Хуан Карлос з дружиною, інфантою Со-

фією. Вони вимагають від численної прислуги звертатися до їхньої маленької доньки не інакше як «ваша високість».

Коли ця дівчинка народилася, мадрідській власті офіційно записали її у відповідних реєстрах як «спадкоємицю іспанської корони».

СОБАКА НЕ БОЇТЬСЯ

ГРІХА. Штат Мічиган у США відзначається своїми курйозними законами. Наводимо тут два з них. Наприклад, у неділю м'ясо можна продавати лише для собак. У святкові дні дозволяється продавати викрутки лише тим покупцям, які доведуть, що цей інструмент потрібен їм для «благочестивої справи або для подолання громадського ворога».

Буденна картина в США: спіянімо молодого злочинця.

МОЛОДІ

14-річний Джіммі спекулював наркотиками.

НА ДНІ

Одинадцятилітній Девід Л. Крозієр повернувся додому надто пізно й не пояснив батькам, де був. За це його відхльостали підтяжками. Почекавши, доки батьки поснули, Девід взяв ножа й 35 ударами вбив їх обох.

П'ятнадцятирічний учень середньої школи в Нью-Йорку пострілом із рушниць вбив свого однокласника.

Три учні іншої середньої школи повісили свого приятеля на горіщі старого будинку.

Може, це — поодинокі випадки, настільки жахливі, що нелегко знайти їм пояснення? Але статистика — річ об'єктивна й переконлива. Поодинокі випадки складаються в десятки. Десятки в сотні, сотні в тисячі і в десятки тисяч. Перед нами постає узагальнена картина катастрофічного росту злочинності серед молоді США, її морального розладу, деморалізації, розбещення.

Які причини цього загрозливого явища? Їх, принаймні, дві: по-перше, зростаюче безробіття, непеаність в завтрашньому дні. По-друге, розтлінний вплив «мас-калчер», — так в Сполучених Штатах називається «масова культура». Під цим слід розуміти телебачення, кіно, бульварну детективну й порнографічну літературу, горезвісні «комікси», велику кількість низькопробних видовищ — «шоу», «бурлесків» і різноманітних танцювальних закладів.

Минулого року в Сполучених Штатах серед молодого покоління нараховувалося близько одного мільйона безробітних. У 1964 році ця цифра, за прогнозами американських економістів, має зрости до 2 мільйонів 350 тисяч. Уже сьогодні кількість безробітних серед молоді в два рази більша, ніж серед дорослих. «Стаж» безробіття багатьох із них красномовно свідчить про те, що вони не мають особливої надії взагалі влаштуватися на роботу. Так, половина учнів одної американської школи, які закінчили її ще 1958 року, й досі ніде не працюють. Підраховано, що на протязі 60-х років сім з половиною мільйонів американських дітей не матимуть можливості здобути будь-яку освіту, отже, й ніколи в житті не зможуть претендувати на якусь кваліфіковану роботу.

В США вже тепер чітко ustalилися три основні категорії отакіх молодих людей, що перебува-

ють за бортом життя. Перша категорія — це так звані «зайві», вона найчисленніша з усіх інших. Ці юнаки цілими днями блукають по місту, шукаючи випадкового заробітку. Може трапиться нагода відкрити дверцята розкішного автомобіля чи піднести важку попку якуйсь дамі. Іншу групу становлять «знехтувані». Сюди входять усі «кольорові» — негри, пуерторіканці, частково слов'яни, китайці та ін. І третя градація — «бродяги», ті, хто вже остаточно втратили надію будь-коли одержати роботу. Вони не мають даху над головою й тиняються по всій країні. Іноді їм щастить дістати на кілька днів роботу у якогось фермера — та чи можуть вони розраховувати на неї всерйоз, коли із десяти юнаків, що живуть у сільських місцевостях США, лише один забезпечений постійною роботою.

Ці люди не знають, куди подітися, де застосувати свої сили, вони постійно перебувають у нужденному становищі — і все це штовхає американську молодь на злочини. Якщо ще зважити на відсутність благотворного впливу на багатьох із них з боку школи (адже, за визнанням покойного президента США Джона Кеннеді, серед сучасної американської молоді налічується 5 мільйонів морально й розумово відсталих), то стане зрозумілим, що отруйні зерна злочинності, аморальності, розпусти падають на дуже й дуже сприятливий ґрунт.

Візьмемо для прикладу хоча б американське телебачення. За свідченнями газети «Дейлі мейл», протягом лише одного тижня телебачення США показало 114 заздалегідь обміркованих убивств, 143 замахи на вбивство, 53 убивства з «виправдуючими обставинами», 14 отруєнь, 12 втеч із в'язниці, 36 пограбовань, 13 викрадень дітей, 7 випадків застосування тортурів і 5 випадків шантажу. То ж чи дивно, що після такого «асортименту» згаданий Девід Л. Крозієр вдався до вбивства своїх батьків з повним, так би мовити, знанням справи й необхідною кваліфікацією!

В Сполучених Штатах існує багато нелегальних «спеціалізованих» злочинних шкіл, де учнів навчають викрадати автомобілі й коштовності, зламувати сейфи в банках, грабувати магазини. Після закінчення такої школи її випускники проходять участь «практику» в великих містах.

Злочинницька молодь — справжній бич кожного великого міста США. Взяти для прикладу хоча б той самий Нью-Йорк. У ньому діє біля 800 організованих молодіжних кримінальних банд, з яких вісімдесят відносяться до «особливо активних».

Чергова жертва нью-йоркських бандитів.

Оглядач газети «Лос-Анжелос екзамінер» Вінцент Флагерті розповідає про застосовуваний в американських школах підручник «Міра людських бажань», доводячи, що він є одним із численних засобів деморалізації американської молоді. От, наприклад, одне з запитань, яке наводиться учням у цьому підручнику:

«За скільки доларів ви погодились б: з'їсти фунт людського м'яса; набратися до втрати свідомості; задушити безпритульну кішку; прийти в неділю до собору св. Патріка й з вигуком «Час прийшов!» кинутися до олтаря. Кричати доти, поки тебе не викинуть із церкви».

«Дітей навчають злочинності ще в школі,— пише з цього приводу американський публіцист К. Браун.— Саме там в плідний ґрунт сприйнятливої дитячої свідомості висівається насіння морального розкладу».

Найбільша кількість злочинців нараховується в столиці США Вашингтоні. Злочинність випливає з загальної аморальності, яка панує там. Кожна п'ята дитина, народжена в Вашингтоні, — позашлюбна. 1962 року учениці початкових шкіл у віці від 12 до 15 років народили 265 дітей. Третину всіх пограбувань у Вашингтоні чинять юнаки віком до вісімнадцяти років. Кожен вісімнадцятий із юних вашінгтонців хворіє на якусь венеричну хворобу.

А що сказати про моральне кредо значної частини американської молоді? Із 1174 опитаних учнів середньої школи в Бенкрофті половина відповіла ствердно на запитання — чи скористалися б вони на екзамені з можливості списати контрольну роботу в свого сусіда.

Про ставлення багатьох рядових американців до питань елементарної чесності розповідає анекдотичний випадок, який стався у Вашингтоні з п'ятдесятилітнім двір-

ником, негром Дугласом Джонсоном.

Якось він помітив на вулиці паперовий лантух. Підняв його і побачив на ньому ярлик, згідно з яким у лантуху було 240 тисяч доларів.

Джонсон — робітник, зайнятий неповний день, батько трьох дітей — утримався від спокуси привласнити собі ці гроші. «Я подумав, якщо заберу їх собі, то вже ніколи не зможу дивитися своїм дітям в очі»,— говорив він пізніше репортерам. Джонсон подзвонив у поліцію і за кілька хвилин у нього забрали лантух, що належав фірмі «Брінкс» і при перевезенні випав з автомобіля.

Фірма сплатила Джонсонові 10 тисяч доларів премії. Та незабаром американська преса повідомила, що життя чесного негра стало зовсім нестерпним. Його вчинок зробив з нього загальне посміховисько.

Він почав одержувати багато образливих листів. Сусіди й товариші знущалися з нього. Його старший син, шістнадцятирічний Річард, не зміг зносити глузування своїх товаришів, утік з дому й повернувся лише через кілька днів, голодний і обідраний.

Гірко скаржився на свою долю й сам Джонсон:

— Я не можу вийти з дому, щоб хтось не образив мене й не обізвав дурнем. На роботі мене запитують, навіщо я працюю, адже я мав 240 тисяч доларів!

Я волів би краще ніколи не бачити тих грошей. Мені шкода, що не залишив їх лежати в пилюці на вулиці або не викинув їх до каналізації!

«Якщо трапилася нагода, треба скористатися з неї»,— такою була переважна відповідь на масову анкету, проведenu з приводу цієї історії.

Що чекає в майбутньому на цю дівчину?

Останні
листки

Бартоломео Ванцетті

15 квітня 1920 року в місцевості Саус-Брентрі (штат Массачусетс) було вбито бухгалтера взуттєвої фабрики Ф. А. Парментера і охоронника А. Бераделлі, які везли зарплату для робітників. По обвинуваченню у вбивстві заримали двох італійців — шевця Ніколо Сакко і дрібного торговця рибою Бартоломео Ванцетті. Вони жили в США з 1908 року і не приховували своїх радикальних поглядів.

Судовий процес не зміг переконливо довести провину обвинувачених, так, як того вимагає американський закон — «щоб не лишалося ніякого сумніву». І, незважаючи на це, суд визнав їх винними, а суддя Тейсер виніс смертний вирок.

Цей процес був безпосереднім наслідком того, що американці на той час називали «Red Scare» — «червоним страхом». Роздмуханий буржуазією, він поширився по всіх Сполучених Штатах. Жертвами психозу стали, насамперед, іммігранти. Все чужоземне оголошувалося радикальним, небезпечним. 1919 року в 15 штатах було запроваджено закони, які забороняли вивчення іноземних мов. Дехто намагався навіть заборонити пересилку поштою публікацій, надрукованих неанглійською мовою. У такій атмосфері й відбувся процес Сакко і Ванцетті.

Прогресивні американці звернулися до світової громадської думки, доводячи, що обидва італійці не винні і покарані не за вбивство, а за свої радикальні погляди. Засуджені також подали апеляцію. Виконання вироку відклали. І ось у листопаді 1925 року гангстер Селестіно Мадейрос признався, що вбивство у Саус-Брентрі вчинив він разом з іншими гангстерами з банди Джо Мореллі, з якою Сакко і Ванцетті, звичайно, не мали нічого спільного.

Однак верховний суд відхилив вимогу про анулювання смертного вироку, твердячи, що прийняття додаткових доказів залежить виключно від суду, який розглядав справу. А суддя Тейсер, зв'язаний з колами бостонського великого капіталу, не погодився на повторне розслідування. І 9 квітня 1927 року вирок було визнано остаточним.

А протести продовжували надходити з усього світу. Відомий шведський адвокат Брантінг (син прем'єр-міністра Швеції) спеціально приїхав до США, вивчив справу і довів невинність засуджених. Губернатор штату Массачусетс Фуллер прийняв Брантінга, і після розмови з ним призначив спеціальну комісію для детального дослідження матеріалів процесу. Ця комісія (проф. Ловелл, проф. Страттон і суддя Грант) не виявила обставин, які, на її думку, вимагали б повторного суду. Губернатор Фуллер

Б. Ванцетті і Н. Сакко напередодні арешту.

відмовився скористатися своїм правом помилування, і 23 серпня 1927 року Сакко і Ванцетті були страчені.

Комітети захисту Сакко і Ванцетті продовжували ще діяти в США до 1959 року. За пропозицією одного з конгресменів спеціальний юридичний комітет розглянув можливості посмертної реабілітації обох італійців. Конгрес штату відхилив цю пропозицію. Але під час поновлених розслідувань остаточно з'ясувалося, що злочин у Саус-Брентрі був справою гангстерів Мореллі.

Минуло багато років, але вбивство Сакко і Ванцетті залишається незмивною плямою на совісті офіційної Америки, ганьбою Сполучених Штатів.

Недавно американський журнал «Найшн» опублікував кілька не відомих досі останніх листів Бартоломео Ванцетті до сестри. Ми друкуємо ці листи з незначними скороченнями.

Сестра Бартоломео Ванцетті, якій адресовано ці листи.

1 липня 1927 року

Цієї ночі нас перевели з місцевої в'язниці в Дедхамі до в'язниці штату в Чарльстоуні, де ми вже були перед тим

28 червня губернатор Фуллер відклав страту до 10 серпня. Ми мали залишатися в Дедхамі до 1 серпня, а тепер здивовані і вражені цим несподіваним переміщенням...

Я почуваю себе цілком добре, спокійно, і з надією дивлюся в майбутнє. Тому благаю вас усіх, щоб ви були спокійними, хоробрими...

14 липня 1927 року

...Минулого тижня нас допитала слідча комісія у складі проф. Ловелла — ректора Гарвардського університету, проф. Стратона — ректора Технологічного інституту штату Массачусетс і судді Джорджа

У Сполучених Штатах, а також у різних країнах світу відбувалися багатотисячні демонстрації на захист Сакко і Ванцетті.

Гранта. Перші двоє — це великі вчені, люди справжнього розуму й серця, які не винесуть нам вирок, перш ніж щиро і твердо переконаються у нашій провині. А саме цього ми не боїмося. Вони були дуже ввічливі, відкрито погоджувалися майже з усіма моїми аргументами і навіть з моїми міркуваннями і ідеями; але суддя Грант справив враження людини, яка не хоче зрозуміти доказів, що говорять на нашу користь, він упереджений до нас через різницю ідеологічних поглядів, а також за особистими почуттями, і стоїть на позиціях наших ворогів...

Губернатор має зустрітися з ними, але я не знаю, коли це буде. Що він зробить — адже кінець кінцем все тепер залежить від нього, губернатора, — я не можу сказати. Одне тільки я знаю, що коли б він, незважаючи на численні докази, що говорять

про нашу невинність, повірив би тим мерзенним фальшивкам і послав би нас на смерть, він став би таким самим вбивцею, як й інші. Ті, хто знає його, кажуть, що він чесний, щирий і хоробрий. Я не знаю його і не хочу думати, що він поганий. І якщо він справді добрий і хоробрий, то не зможе мене замордувати. Я так думаю, але не певний, що він вчинить. І тому не можу сказати тобі більше нічого про наші сподівання і про те, що станеться...

Люди там, на свободі, роблять все, що можуть, аби визволити нас. І тому я не втратив мужності і доброго настрою... Обіймаю вас усіх. Твій брат.

19 липня 1927 року

...Якийсь час я вважав, що перегляд і уважне вивчення доказів нашої невинності, а також загальний протест проти смертного вироку допоможуть прозріти губернатору, він зрозуміє і задовольнить наше прохання. Я вірив, що правду зуміє побачити кожний з членів слідчої комісії, при умові, коли вони схочуть побачити і зрозуміти.

Тимчасом з тієї крихти, про яку я дізнався, я зрозумів, що і губернатор, і комісія не хочуть чи не можуть — або те й інше, — ані прозрівати, ані розуміти. Я знав, що один з її членів, суддя Грант, наш ворог. Він з самого початку зайняв негативну позицію і впливав на губернатора й інших членів слідчої комісії.

Інші двоє членів комісії — люди кращі й розумніші за Гранта, і все ж таки розмова з ними переконала мене, що вони не побачили в стенограмах й інших документах найважливішого — всієї несправедливості ведення процесу.

Комісія образила й не прийняла до уваги правдивих свідчень людей праці — італійців — лише тому, що якийсь американець добре збрехав. Це довів захисник Ванцетті — Томпсон.

Саме тому я оголосив голодовку й послав за тобою або Вінчензіною. У всякому разі будьте спокійними й мужніми.

Ви вже, напевно, знаєте, що Брантінг проголосив нашу невинуватість. 500.000 підписів — це лише мала частина того потоку підписів, які одержав губернатор, і це лише ті, що надіслані до Комітету. Одна тільки французька газета «Се суар» зібрала два мільйони підписів. Я думаю, що губернатор одержав петиції близько 50 мільйонів людей всього світу.

Будьте бадьорі. Цілую й обнімаю вас усіх.

28 липня 1927 року

Запевняю вас, що голодовка не завдає мені фізичного болю, — лише ослаблення. Вчора я бачився з

адвокатом і продиктував стенографістці листа до губернатора.

Містер Томпсон, наші товариші й друзі працюють удень і вночі для нас, роблячи все можливе, щоб урятувати нас. Двічі розмовляв з губернатором, кожного разу по півтори години... Не можу зрозуміти, чому він вважає нас винними при всіх тих доказах на нашу користь. Але побоююся, що він не вірить нашим свідкам, які в переважній більшості італійці.

Мені здається, наші справи трохи покращали, а наші адвокати й друзі в ці останні дні стали більш упевненими, ніж раніше. Губернатор сказав, що я справив на нього добре враження і що я дуже по-добаюся йому.

Мене повідомили, наче він і комісія оголосять свою ухвалу наступної суботи, отже, ви знатимете її ще раніше, ніж одержите цього листа.

Що б не сталося — будьте спокійними і зберігайте мужність...

4 серпня 1927 року

Сім'я Ванцетті,
Віллафалетто,
Італія, Провінція Кунео.

...Сьогодні ввечері нас повідомлять про рішення губернатора. Яким би воно не було, захист і наші друзі і надалі робитимуть усе, щоб захищати нас.

Я присягаюся вам, що не винний ні в цьому, ні в будь-яких інших злочинах. Не соромтесь мене. Прийде день, коли моє життя стане відоме всім саме таким, яким воно було, і тоді кожен, хто носить прізвище Ванцетті, пишатиметься ним. Вже тепер мені симпатизують усі, хто мене знає... У свій могильний камінь я вписав двадцять років життя, присвячених боротьбі за справедливість й свободу для всіх. І якщо я помру внаслідок найвищої несправедливості деяких людей, то можете бути певними, що за жодним з моїх ворогів не пожалкують так, як будуть жалкувати за мною.

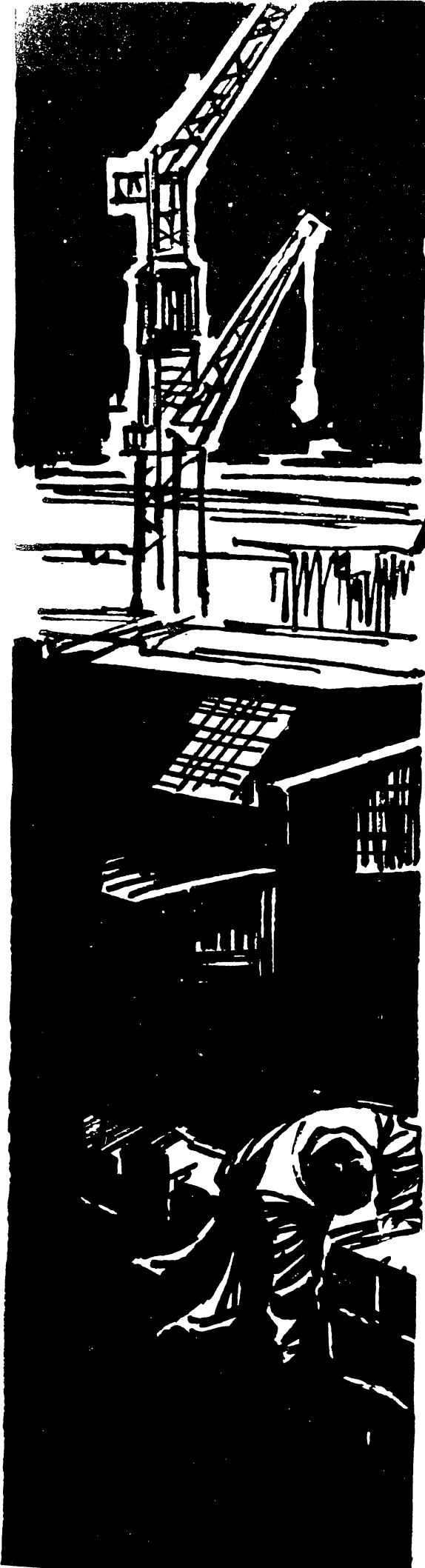
Але я не хочу, щоб плакали дорогі мені люди. Я хочу, щоб вони йшли вперед з ясним чолом, були мужніми і продовжували справу мого життя. Я хочу, щоб про мене скоріше співали, ніж плакали, щоб я жив у ваших серцях, які мусять бути спокійними, чесними і повними радощів життя.

Я буду боротися до кінця. Отже, будьте хоробрими.

Обіймаю Вас усіх серцем сина й брата.

Ваш син і брат

Бартоломео Ванцетті.

ЧЕРВОНЕ ДОМІНО

ФРЕД УНГЕР

Малюнки Ю. Кремньова

РОМАН

Розповідає інженер
Карін Зоммер

Це трапилося в понеділок увечері. В понеділок, 28 серпня 1961 року.

Я якось зовсім забула, що після роботи лишилася одна-однісінька в просторому комплексі будівель.

І лише відклавши вбік креслення останньої деталі і лічильну лінійку, помітила, що навколо панує тиша. Тільки тепер я усвідомила, що вже чимало часу минуло, відколи Штефен попрощався й пішов. Було це годину тому? Чи, може, дві? З подвір'я не долигало ані звуку. Отже, монтери теж усі вже закінчили роботу. Глянула на годинника і злякалась. Я ж збиралася піти з роботи щонайпізніше о пів на дев'яту. А зараз мало не пів на одинадцятку. Двері до креслярського залу трохи прочинені.

Це, певно, Штефен не причинив їх за собою, коли йшов з роботи.

Довге приміщення залите м'яким молочно-білим світлом, що проникає сюди з дво-

ру. Відколи почався монтаж підйомного крана, подвір'я щонаочі освітлюється добрим десятком потужних прожекторів. В їх відбитому промінні довгі ряди креслярських дощок скидаються на поле гостроверхих крижин, нагромаджених бурею. Мертве, біле й німе.

В цю мить я почула, що з погано закрученого крана, крапля за краплею, витікає вода.

Це дратувало.

Я пробралася поміж рядами креслярських дощок і міцно прикрутила кран. Монотонне падіння крапель одразу припинилося.

Досадно, що кудись поділося зеркала, яке досі висіло над умивальником. Здається, довготелесий Генце розбив його минулого тижня, хоч для мене й досі лишається загадкою, як він примудрився зробити це.

І от через його незграбність мені тепер доведеться бігти до туалету, щоб як слід причесатися. Досить неприємно. Адже туалет міститься аж у протилежному кінці довгого коридору.

Вже переступивши поріг, я раптом згадала, що забула замкнути сейф. Я вважала цю процедуру зайвою, але доктор Козель надавав їй великого значення. Його вірна тінь, секретарка Горм, неодмінно доносила на кожного, хто забував це зробити. Лише позавчора саме за таку провину відділ кадрів вліпив Штефенові догану. От противна руда відьма!

Та про мене! Замикати — то й замикати!

Я згорнула креслення, посклала таблиці й сховала все це в невеличкий сейф, що стояв за моїм письмовим столом. Потім двічі повернула ключ. Це я запам'ятала точно, бо ще подумала в ту мить, що навряд чи зацікавило б зломщика, як замкнула я шафу — на один чи на два повороти ключа.

Ключ я сховала під телефоном. Там він і лежатиме собі спокійненько, поки я повернуся.

В коридорі тьмяно блимало лише запасне освітлення — одна крихітна синя лампочка. Цього аж ніяк не вистачало, щоб хоч сьак-так освітити довжелезний — метрів сто завдовжки — коридор. Отож кінець його потопап у цілковитій темряві.

На щастя, я добре знала, де шукати вимикач. Мить — і все осяяло яскраве електричне світло. Спалахнула навіть велика люстра на сходовій клітці.

Одне вікно у вестибюлі відчинене.

Я виглянула надвір.

Небо було майже зовсім безхмарне. Останні дні стояла тепла й суха погода. Здається, погожа пізня осінь все-таки вирішила винагородити нас за мокре сьогорічне літо. А для ярмарку така погода просто-таки ідеальна. От коли б тільки знати, чи довго вона буде така.

В маленькому будиночку заводської охорони світилося. Мені було добре видно розгорнуту на столі газету. Очевидно, сьогодні чергує вахтер Петерс. Він завжди любить трохи почитати в перервах між черговими обходами.

Петерс досить приємна людина. А мені він, здається, особливо симпатизує. Майже ніколи не буває так, щоб він пройшов повз мене, не обмінявшись зі мною кількома привітними словами. Зате з молодим фельдфебелем, котрий оце недавно з'явився у нас на заводі, я взагалі не можу знайти спільної мови. Той завжди поводиться офіційно й стримано. Я нічого проти нього не маю, але ніякої симпатії він у мене не викликає.

Цікаво, чи Горм попередила, що Штефен і я сьогодні затримаємося після роботи? Навпевно. Ця Горм, здається, ніколи нічого не забуває. Справжнісінький тобі ходячий календар. До того ж вельми принагідний і елегантий календар. Навряд чи знайдеться хоч один мужчина, який не витріщився б на неї, коли вона дріботить мимо на своїх високих каблучках. Її звать Віра. Віра, тобто правдива. Але мені вона чомусь не подобається... Надто вже задирає носа. А до того ж іще й ставлення до неї Штефена: з недавнього часу він буквально не пропускає жодної години заскочити до секретаріату. На місці доктора Козеля, я б уже давно виставила його за двері.

Я з досадою відзначила, що лампочка в туалеті розбита. Кілька разів клацнула вимикачем, але марно. Щоб хоч трохи зорієнтуватися в темряві, я мусила лишити двері відчиненими навстіж. Дарма що від цього не стало набагато видніше, та все ж я могла принаймні хоч розгледіти умивальник. Проте в дзеркалі, на жаль, не було нічого видно. От шкода! Не варто було й іти сюди.

Вже закручуючи кран, я раптом почула в протилежному кінці коридора чиїсь швидкі кроки. Потім десь грюкнули двері. Хоч точно я не знала, які саме, та в ту мить я ладна була побитися об заклад, що то були двері до моєї кімнати. Коли вже не щастить, то не щастить по-справжньому. Згідно із службовою інструкцією (параграф під цифрою римське три, пункт сімнадцятий, маленьке «б»), залишаючи робочу кімнату, слід було замкнути також і двері, а ключ взяти з собою. Я цього не зробила, і треба ж було трапитись, щоб на цьому мене застукав Петерс.

Це означало, що завтра вранці мені хоч-не-хоч доведеться завітати до відділу кадрів і вислухати від начальства цілу лекцію про пильність. Тут уже ніщо не могло зарадити — навіть мої добрі стосунки з Петерсом. Зрештою, це був його прями́й обов'язок — негайно повідомляти про такі речі доктора Козеля й відділ кадрів.

Ще ніколи в житті не бувало, щоб я так швидко впоралася із своїм туалетом. Можливо, я перехоплю Петерса, поки він ще не встиг записати про порушення правил у свій журнал. А може, мені вдасться умовити його, щоб на цей раз він обмежився батьківським зауваженням. У всякому разі, треба спробувати.

Цок-цок, цок-цок, вицокують мої каблукі. Либонь по всьому будинку відлунює цей звук.

Я рвонула до себе двері моєї робочої кімнати.

Ані душі.

— Алло!

Нікого. Петерса й сліду нема.

Тут наче нічого не змінилося. Так само горіла на письмовому столі лампа. На тому ж місці висіло на вішалці моє пальто. Така сама мертва тиша, як і раніше...

Тиша?

Зненацька я відчула: щось за цей час все-таки змінилося. З'явилося щось нове. Щось таке, чого не було, коли я виходила з кімнати.

Я прислухалась. Ні, помилки тут не могло бути. З крана знову капала вода. Капала швидко й рівномірно. Цей звук ні з чим не сплутаєш.

Один крок — і я вже в креслярському залі. Увімкнула електричне світло. В неонових трубках на мить спалахнула блискавка, стрімка, яскрава блискавка, потім усе приміщення осяяло блакитнувато-біле світло.

Нічого незвичайного навколо.

Я пройшла поміж рядами креслярських дощок, добралася до умивальника. Сумніву не було. З крана капало. Капало навіть швидше ніж раніше. Я повернула кран праворуч. Капати перестало.

Якусь мить я стояла перед умивальником і чекала. Чекала, чи не почне він знову — сам по собі — капати. Ні. Все було тихо.

Я повернула кран ліворуч.

І ось, будь ласка, — закапало. Закапало з набридливою рівномірністю.

Я знову закрутила кран.

Тепер я знала: хтось відкрутив кран, коли мене не було в кімнаті.

І раптом одна думка обпекла мене.

Щодоуху кинулась я назад до своєї кімнати, підняла телефон.

Ключ!

Він лежав на місці. Лежав собі спокійнісінько, наче нічого з ним і не могло статися.

Ні, я повинна спершу сісти. В добру хвильку могла б я вскочити. Двері не замкнула, ключ від сейфа покинула в кімнаті — уявляю собі вираз обличчя Горм, якби вона про все це дізналася. Вже сама її глузлива усмішка — холодна, гордовита — могла б бути достатньою карою, і я вже ніби виразно чула її ни-

зкий, майже чоловічий голос: «Але, люба колего Зоммер, ви ж добре знаєте...»

Звичайно, я це знала. Усі знали. Але наваряд, щоб хтось сприймав це серйозно.

До того ж документація, що була в наших робочих кімнатах, все одно не мала цільного й закінченого характеру. Якщо хто-небудь захотів би шпигувати, він мусив би випорожнити геть усі шафи і на додачу ще й страховидні потвори-сейфи, що стояли в кабінетах доктора Козеля й Цибульки. Але ті сейфи спеціальною сигналізацією з'єднані із заводською охороною. Кожен, хто після закінчення робочого дня наважився б хоч доторкнутися до них, автоматично вмикав сигнал тривоги.

Ні, будь-яка спроба крадіжки була приречена на провал. Саме тому ми й не надавали великого значення тій інструкції. Серйозно ставились до неї лише доктор Козель, Цибулька, Горм. І, звичайно, відділ кадрів. Оце було найнеприємніше.

Куди ж подівся Петерс? Логічно міркуючи, я ще повинна була побачити його в коридорі. В його віці люди, зрештою, вже не такі проворні.

Я посклала свої речі, взяла під руку сумку і вийшла з кімнати. На цей раз я, правда, замкнула її. Навіщо ризикувати?

Петерс сидів у своїй караулці, уткнувши ніс у брошуру, в якій він час від часу підкреслював синім олівцем яку-небудь фразу. Коли я простягнула йому обидва ключі, він звів на мене очі, а його окуляри сповзли на кінчик носа.

— Ну, вже закінчили?

— Угу.

— Отже, завтра випробування?

— Угу.

— Стомились?

— Авжеж. Тут ви вгадали.

Мене розбирала злість. Ось він сидить собі, привітний і добродушний, як завжди, і жодним словом, жодним поглядом не показує, що якихось десять хвилин тому він нишпорив у моїй кімнаті. Очевидно, він уже встиг написати рапорт: під час третього контрольного обходу о 22 годині 40 хвилин застав кімнату № 103 незамкнутою. Відповідальна за кімнату — товаришка Зоммер...

Такого я терпіти не можу. Я люблю відвертих людей. Вахтер Петерс розчарував мене. Саме тому я й спитала не дуже привітним тоном:

— Навіщо ви порались коло крана?

— Якого крана?

— У креслярському залі.

Він зірвав окуляри з носа, занадто великого для його обличчя; ніс у нього таки завеликий, шишкуватий і до того ж синюватого рожевого кольору.

— Кран? Що з ним?

— З нього капає.

— Ну то й що?

— Саме це.

— Ви гадаєте, що я був у креслярні?

— Так.

Він похитав головою.

— Чого це вам спало на думку? У мене тільки о дванадцятій наступний обхід. Я не був у креслярні. Ось уже цілу годину я нікуди не виходив...

Було десь після пів на дванадцяту ночі, коли я замкнула за собою вхідні двері своєї квартири.

Я страшенно змерзла. У трамваї добре-таки тягло з вікон.

Тут міг допомогти лише грог. У мене в буфеті стояло з півпляшки рому. А потім у ліжку і — спати, спати. Через шість годин ночі кінець.

Я увімкнула електричний камін, присунула до канапи торшер, потягнулася до радіоприймача. Стомлений тенор співав про журбу і кохання. Баритон говорив про погоду. Бас розливався солов'єм про те, як гарно сидіти у добрій винарні за склянкою старого вина. Дякую. Зараз мені хотілося б почути щось зовсім інше. Ось воно: Моцарт — концерт для фортепіано.

Я скинула туфлі, простягнулася на канапі і взяла газету. На кухні засвистів, закипаючи, чайник. Я відчувала, що життєва енергія поволі повертається до мене.

Газета скоро полетіла вбік. Я замислилась.

Чи повинна я була розповісти Петерсу про історію з краном? Я цього не зробила. Розказавши про це, я мусила б також признатися і в тому, що залишила кімнату незамкненою, коли виходила до туалету. Справу почали б розслідувати. І, певна річ, я мала б цілу купу неприємностей.

А з другого боку, я твердо переконана, що почула спершу чийсь кроки, а потім — як грюкнули двері. Що за чортівиння, зрештою, у мене ж не було досі галюцинацій! Але хто, крім Петерса, міг в такий час поратися в кімнаті?

Чайник засвистів дужче — закипів.

Я скочила з канапи, навпомацки пройшла коридором і вимкнула газ. Грог уже не цікавив мене. Мене хвилювало зовсім інше.

Я схопила телефонну трубку. В трубці довго тукало, поки, нарешті, почувся сонний голос.

— Слухаю. Алло?

— Це ти, Штефене?

— Так. Хто говорить?

— Я. Карін.

— Ти? — Пауза. — Що сталося?

— Нічого. Слухай, скажи мені, ти після роботи зразу пішов додому?

— Авжеж. А що таке?

— Просто так. Я думала... дякую. Пробач, будь ласка.

Я поклатла трубку. Отже, не Штефен. Мені треба було спитати у Петерса, чи, крім мене, не лишився ще хтось увечері на роботі. Можливо, якийсь монтер. Хоч взагалі їм у цей час наче й нема чого там робити, але такий варіант не виключений. Ні, це навіть дуже вірогідно. Це міг бути хто-небудь з монтерів. Можливо, вони, стоячи біля крана, помітили мене й захотіли налякати. Так, певно, воно й було, саме так і не інакше.

Я ще раз збігала на кухню. Коли почала наливати в склянку воду, задзвонив телефон.

— Зоммер слухає.

— Карін?

Це був Штефенів голос.

— Так. Що таке?

— Це ти щойно дзвонила мені?

— Я.

— Пробач, будь ласка, але я щось нічого не второпав з твоїх слів. Про що ти хотіла довідатися? Коли саме я прийшов додому?

— Так. Але це вже владналося.

— Щось трапилось?

— Ні. Один монтер хотів мене розіграти. Оце й усе.

— Який монтер?

Чомусь завжди кажуть, що жінки цікаві. Але це зовсім не так. Це твердження походить від чоловіків, це їхня вигадка. Чоловіки частенько бувають ще цікавіші, ніж жінки. От взяти хоча б Штефена. А в мене ноги вже зовсім захололи. Пантофлі стояли з протилежного боку канапи.

— Якийсь монтер. Я не знаю його.

— А що йому треба було?

— Штефене, зроби мені таку ласку і йди собі спати. Завтра вранці я все розкажу тобі.

— А чому не зараз? Це щось неприємне?

Ах, боже мій! І навіщо тільки я подзвонила. Ноги ще дужче замерзли. Я високо підняла одну ногу і стояла, наче лелека.

— Послухай, Штефене,— сказала я.— Нічого інінко не трапилось. Абсолютно нічого. Це просто ідіотизм, що я надумала тобі подзвонити. Пробач, будь ласка. На добраніч.

Мені було жаль його, але тут я нічого не могла вдіяти. Я дійшла до такої точки, коли кожне слово могло перепохити чашу терпіння. Я нічого не хотіла більше чути про цю історію, бо мені поступово ставало ясно, що до кінця тут іще дуже далеко.

На другий вечір я зустрілася з Штефеном в кав'ярні Мунцмана. Ця кав'ярня міститься всього за якихось сто метрів від заводу і половина наших ходять саме туди. Під час обідньої перерви і після робочого дня тут завжди можна зустріти знайомих.

Коли я прийшла туди, Штефена ще не бу-

ло. За столиком біля вікна сиділи доктор Козель, Цибулька і Віра Горм. Доктор Козель жестом запросив мене до їхнього стола. Але я подякувала і відмовилась. За цілий день мені так і не трапилося нагоди наодинці і без перешкод поговорити із Штефеном, а він був єдиний, кому я могла довіритись і розповісти про свою нічну пригоду. Я добре знала, що він не буде базікати.

Через три хвилини прийшов Штефен. І він спершу затримався на якусь мить біля стола доктора Козеля. Ось він сказав щось, чого я не розчула. Усі засміялися. Особливо ця Горм. Ви подивіться тільки, як вона до нього посміхається!

Мене дратувало, що я не можу не звертати на це уваги. Я ж зовсім не ревнива. Та я й не мала для цього ніяких підстав. У мене із Штефеном нічого не було, абсолютно нічого. Правда, він дуже подобається мені, але це й усе. Ми з ним добрі друзі. Не більше. І навряд, щоб із цього вийшло щось більше. Штефен, всього на один рік старший за мене, товстощокий, з круглими, мов у тюленя, очима, був героєм не мого роману.

— Ти вже давно тут?

— Ні. Щойно прийшла.

Він замовив собі склянку кави.

— Представники від міністерства зовнішньої торгівлі вже прибули. Крім того директор заводу і ще ціла група людей. Щонайменше десять чоловік.

— Коли почнетесь випробування?

— Не знаю. Вони ще пораяться коло розподільного щита. Щось там не в порядку. Певно, доведеться трохи повозитись.

Офіціантка принесла каву. Кав'ярня Мунцмана славиться доброю кавою. Це не те пійло, що його часом можуть подати вам у центрі міста.

Штефен простягнув мені через стіл портсигар.

— Закуриш?

— Так. Дякую.

Він дав мені прикурити.

— Ну, а тепер розповідай. Що трапилось учора?

Я почала розказувати. Нічого не пропустила й нічого не перебільшила.

— Думаю, що це був монтер, — закінчила я. — Вони, напевно, помітили, що я сама, і вирішили пожартувати.

— І в чому ж полягав цей жарт?

— Я ж тобі все щойно розповіла.

— І ти справді віриш у те, що якийсь монтер крадькома пробрався в твою робочу кімнату лише для того, щоб трошечки відкрутити кран? Але ж цього замало для жарти. Ти взагалі могла б і не помітити цього, якби перед тим не закрутила той кран.

Я зрозуміла, куди хилить Штефен. Справ-

ді, він має рацію. Тепер і я зрозуміла, чому в нього таке серйозне обличчя.

— На твоєму місці я б усе-таки розповів цю історію Петерсу, — сказав він. — Якщо, звичайно, тобі все це не причулося.

— Напевно, ні. Я дуже виразно чула кроки.

— Тоді я б сказав йому про це. Ти знаєш, що недавно вже трапилась отака кумедна історія із сейфом у кабінеті Цибульки. Ти можеш вскочити в халепу, якщо мовчати-меш про цю пригоду.

Я знала, що він має рацію. Весь цей час я почувала, що вчора зробила помилку, коли пішла додому, нічого не сказавши Петерсу. Я сама заплутувала цю справу просто через те, що боялася. Учора я, напевно, могла б іще дешево відбутися. Це точнісінько так, як буває із зубним болем. Чим довше не йдеш до лікаря, тим гірше потім. Штефен, безумовно, має рацію. Я не йшла вже надто довго.

До кав'ярні зайшов монтер, роздивився навколо і попрямував до доктора Козеля. Що саме він сказав йому, ми не розчули за дзенькотом посуду. Доктор Козель кивнув головою й підвівся.

— Все готово! — гукнув він до нас. — Підйомний кран щойно перевірили. Можна починати.

На заводській брамі стояли вахтер Петерс з фельдфебелем і перевіряли перепустки. Вигляд у них був страшенно офіціальний. Коли я проходила через прохідну, фельдфебель похмуро насупився, а Петерс лише кивнув мені головою.

Я роздумувала, чи слід мені розказати все Петерсу зараз. Але обставини склалися дуже несприятливо. Раз у раз приходили все нові й нові люди, що вийшли надвір прогулятися або нашвидку випити десерт чашку кави. Монтери, креслярі, службовці з адміністративного управління. А ось засигналила ще й машина. Петерс мусив відкрити важку залізну браму. Ні, зараз не можна йому заважати. Треба почекати кращої нагоди.

Яскраво освітлений прожекторами, виринув перед очима підйомний кран. Обидві його стріли круто здіймалися в небо. На фоні навколишньої темряви його ажурні ферми здавалися якоюсь тонкою ювелірною річчю. В кабіні горіло світло. За шибками ворушилися тіні. Хтось видирався вгору по драбині.

Не раз уже стояла я отак перед підйомним краном, проте завжди захоплювалася його колосальними розмірами. Заввишки він понад шістдесят метрів, верхня стріла — двадцять, нижня — п'ятнадцять метрів завдовжки. Десь посередині поміж обома стрілами привішено кабінку, що скидається на темний наріст в ажурному металевому спле-

тінні. Кран рухається по рейках. Його ходовий механізм приводиться в дію з допомогою гідравліки. Тросів майже не видно. Саме це та ще подвійна стріла і є нововведенням у нашому підйомному крані. Йому майже не потрібні сталеві троси, які здебільшого привозять нам з-за кордону. Наш кран, як уже сказано, приводиться в дію гідравлічною системою.

Досі гідравліка хвилювала нас найдужче. Ідея була не нова. Цілий ряд інших фірм уже кілька років сушив собі голови над цим. Але ніякого більш-менш прийняттого технічного розв'язання проблеми вони й досі не мали. Це розв'язання знайшли ми.

Та чи справді ми знайшли його? На папері — так. Численні випробування на моделі проходили задовільно. Але ж це були всього тільки спроби. А тут перед нами був перший прототип. Він мав довести, що робота нашого колективу не була марною.

Два роки праці витратили ми на це. Ні, навіть більше. Коли я, закінчивши вуз, прибула на завод, тут уже працювали над моделями. Отже, два з половиною роки, а можливо, навіть ще більше. Сотні тисяч марок. Ні, випробування мусило пройти успішно.

Якщо кран себе виправдає, значить нам пощастило досягти того, чого ніхто до нас іще не досягав. Ми знали, що через п'ять днів після випробування наш кран буде показаний іноземним журналістам та комерсантам, які прибули до нас у Лейпціг на ярмарок. Хоч показ крана і міг бути здійснений тільки поза територією ярмарку, бо воєни на ярмарку демонструються лише зразки виробів, а не техніка, та ми знали, що, незважаючи на це, знайдеться чимало зацікавлених осіб. І тому це сьогоднішнє випробування так багато важило для нас.

Цим пояснювалася і та покvapливність, з якою в останні тижні проходив монтаж крана. Звідси також і понаднормові години праці для інженерів і креслярів. Раз у раз знаходились іще якісь деталі, які потребували додаткової перевірки, нових обчислень, контролю. Цим пояснюється і сьогоднішнє нічне випробування. Не те, щоб ми були справді фанатики-ентузіаста. Просто в нас було обмаль часу.

При випробуванні будь-якої нової конструкції — хай вона буде хоч найдосконаліша в світі — треба враховувати, що тут можливі ті чи інші, так би мовити, дитячі хвороби. Ніхто не може передбачити їх наперед. Ніхто не знає, скільки часу потрібно буде, щоб усунути їх. Якби ми почекали з випробуванням до завтра, то втратили б дванадцять дорогоцінних годин. Якраз їх могло нам не вистачити в кінці.

Монтажне рiштування вже відкотили вбік. Тепер для тих, що поралися біля крана, ли-

шилися останні дрібниці. Зняти захисне покриття, відсунути набік дошки, розкрутити кабелі.

Я озирнулася навкруги.

Штефен десь зник. Доктора Козеля теж ніде не було видно. Отже, я ще мала час. Хто-хто, а вже доктор Козель неодмінно буде присутній під час випробувань.

Я попрямувала до будівель, де розмістилося конструкторське бюро. Усі коридори були освітлені. Грюкали двері. Хтось сміявся. Якийсь співробітник з адміністративного управління тягнув надвір таку силу стільців, що, здавалось, він не зможе з ними й кроку ступити. Однак він посувався вперед, обливаючись потом, відсапуючи, та ще примудрився й мені головою кивнути.

У вестибюлі, перед парадними сходами, стояли директор заводу, завідуючий виробництвом, доктор Козель і ще два чоловіки; я їх не знала, але вони здалися мені немовби знайомими: один — блондин з нічим не примітною зовнішністю, другий — темноволосяний, з чітким римським профілем. Цього, останнього, я напевно вже десь зустрічала. Його ліва брова була трохи вища за праву. Вона підскочила ще вище, коли він побачив мене. На якусь мить його погляд наче прикипів до моїх ніг, потім його увага пригасла. І — сама не знаю чому — я пожалкувала за цим.

Штефен сидів на моєму письмовому столі, дригав ногами й курился. Попіл він струшував у кошик для паперів, хоча попільниця стояла поруч з ним.

— Що ти собі думаєш, адже тут стоїть попільничка. А вдома ти теж так робиш?

Не раз уже я казала йому про це.

Але йому все байдужісінько. Здебільшого Штефен тільки посміхається у відповідь.

Та на цей раз він лишився серйозним.

— Ти вже чула новину?

— Ні. А що таке?

— Цибулька щойно сказав мені. Ти справді нічого не знаєш?

— Ні.

— Тоді сідай спочатку. Думаю, тебе чекають великі неприємності.

— Неприємності? Що ти маєш на увазі?

Він підвівся.

— Я хотів би нагадати тобі про те, що ти розповіла мені чверть години тому. Про твою нічну пригоду.

— Так, ну й що?

— Сьогодні перед світанком, приблизно о третій годині, Петерс бачив якогось чоловіка, котрий саме перелазив через мур біля інструментального складу. Спіймати його Петерсу не вдалося. Впізнати, на жаль, теж. Петерс запізнився на кілька хвилин. Якби він мав хоч найменше уявлення про те, що у нас на заводі був такий непроханий гість,

очевидно, візит незнайомця закінчився б зовсім інакше.

Я не пригадую вже, що я подумала в ту мить.

Знаю тільки, що мене раптом всю наче обсипало жаром. Це було жахливе почуття.

Штефен, видно, помітив, що мені стало мляво. Очі у нього округлилися з переляку, і він схопив мене за руку.

— Карін? Що з тобою?

Я спробувала посміхнутись.

— Нічого. Нічого. Я... будь ласка, відчини вікно.

Він зробив, як я просила. Я глибоко вдихнула свіже повітря. Мені стало краще.

В ту хвилину я твердо вирішила одразу ж після випробування піти до доктора Козеля і розповісти йому про все. Здійметься страшна колотнеча, це вже напевне, але, зрештою, так мені й треба. Сама заварила кашу і сама мушу виплутатися з цієї халепи.

Я підійшла до вікна, хоч ноги в мене ще були наче дерев'яні.

— Є в тебе ще сигарети?

Штефен простягнув мені пачку.

Він навіть згадав і про попільничку; перш як подати її мені, він витрусив попіл у кошик для паперів.

Двір поступово заповнювався народом. Тут були монтери в синіх комбінезонах, креслярі та інженери у білих кітелях, службовці в сірому.

Якраз навпроти нашого вікна стояли директор заводу і ті, що супроводили його. В цю мить він щось пояснював їм. Його рука то піднімалась, то опускалась. Він був саме втілення спокою. Ніколи ще я не бачила нашого директора, що був у минулому слюсарем, схвильованим. Його кремезна присадкувата постать справляє враження незворушного полюса, навколо якого обертається все.

Поруч з директором стояли оті двоє, що їх я вже бачила нещодавно у вестибюлі.

— Хто це такий?

— Хто саме?

— Отой чорнявий.

Я пальцем показала на римський профіль. Він стояв, притулившись до монтажного рихтування, засунувши руки в кишені, схиливши набік голову, і зацікавлено прислухався до пояснень директора заводу.

Штефен знизав плечима.

— Не знаю. Можливо, хтось із УНП¹.

Ось рушив через двір наш технічний директор. Поруч з ним дріботів, наче котився, доктор Козель, а одразу за ним — Цибулька. Біля крана вони спинилися. Директор щось гукнув до них. Доктор Козель кивнув головою. Потім усі троє полізли драбиною

до кабіни: спершу наш технічний директор, потім доктор Козель, а за ним — Цибулька.

Цибулька видирався вгору, повиснувши на руках, наче мавпа. У нього страшенно довгі руки. Вони сягають мало не до колін. Очі в нього сірі, холодні й колючі. Його в нас ніхто не любить.

Ось вони вже в кабіні.

Стало зовсім тихо. Розмови припинилися. Всі дивилися вгору.

— А чи знають уже, що він тут робив? — спитала я.

— Хто?

— Сьогодні вночі. Отой чоловік, що його бачив Петерс.

— Не маю уявлення. Цибулька теж не знає. Усе перевірили, але нічого не знайшли.

Загули мотори. Кран повільно почав обертатися навколо своєї осі, на мить застиг в місці, потім знову повернувся в попереднє положення. В цьому не було ще нічого особливого. Це легко міг зробити будь-який кран.

Але ось воно, стріли! Вони поволі підіймалися, прямовисно впираючись у небо. Спершу горішня, потім нижня. Так і передбачалося на пробному пускові. Троє чоловіків у кабіні точно додержували порядку. Кожний рух був заздалегідь намічений, так само, як і швидкість, тривалість його. Я твердо запам'ятала усі ці цифрові дані. Наскільки я могла судити зі свого місця, досі все йшло як слід, без жодного відхилення.

Директор і його супутники трохи посунулись наперед. Вони стояли зараз якраз під великим монтажним рихтуванням. Один лише чорнявий все ще стовбичив на тому ж самому місці, що й раніше, прихилившись до ферми крана. На мить мені здалося, що він дивиться на мене, а втім, я могла й помилитися.

Штефен голосно зітхнув. Рот у нього був напіврозтулений, що надавало його обличчю досить тупого виразу. Хоч насправді він страшенно розумна людина. Я без всякої заздрості визнаю, що він багато в чому переважає мене. Якби не було Цибульки, Штефен давно вже став би правою рукою доктора Козеля. У всякому разі він має для цього всі дані.

Штефен помітив, що я на нього дивлюсь.

— Діло йде на лад, — прошепотів він. — Усе йде чудово.

— А ти в цьому сумніваєшся?

— Не знаю. Іноді. Знаєш, коли ми... О, тепер вони піднімаються!

Він висунув руку з вікна. Очі його блищали. Сигарета вже майже припікала йому пальці, але він цього не помічав. Погляд його не одривався від крана.

Тоді й моя увага цілком зосередилась на

¹ Управління народних підприємств НДР.

тому, що робилося надворі. Це неможливо описати. Треба було самому все бачити. Стріли крана з надзвичайною легкістю рухалися в повітрі. Здавалося, там стоїть велетень, який привітально махає нам руками — одною короткою і другою — довгою. Через кінці його пальців проходили троси, на яких тепер висіли вантажі. Насамперед маленькі вантажі: ящики, діжки, кам'яні брили. Наче легесенькі пір'їнки, вони мовби самі по собі злітали в повітря. Я прислухалася до гудіння моторів. Вони стугоніли, як і раніш, тихо. Число обертів не змінилося.

З подвір'я почулися оплески. Спочатку зааплодували монтери, потім креслярі і співробітники адміністративного управління. Доктор Козель вистромив голову з віконця кабіни і кивнув згори. Тоді монтери заревли від захоплення. У всіх був такий настрій, який буває на футбольному матчі, коли забито вирішальний гол. Це було просто грандіозно.

Тепер настала черга для складнішого випробування: піднімання і поворот стріл при перевантаженні. Для цього ми навантажили цілий залізничний вагон сталевими поковками. Вагон важив тридцять тонн. Не так легко вдалося нам дістати його. Залізничне начальство, дізнавшись, що вагон потрібен нам аж на два дні, спершу бурмотіло щось про плату за простій. Проте перед красномовством доктора Козеля не могли встояти й вони. Ми одержали вагон без будь-якої плати.

Ось тепер Штефен таки справді припав собі пальці. Він люто розтопав недокурки на лінолеумі. Уявляю собі, як лятиметься завтра вранці наша прибиральниця.

Тим часом навантажений вагон уже піднявся на тридцять метрів над землею. Мотори гули досить голосно, але не злісно. Хоч вони й мусили напружитись, проте для них це не було надмірним навантаженням.

Кран рухався повільно. Ми проклали для

нього рейки, які проходили майже через увесь двір. Вже саме прокладання рейок коштувало тисячі марок.

Я глянула вниз, на директора. Він усе ще стояв перед риштуванням і жваво розмовляв про щось з обома працівниками з міністерства зовнішньої торгівлі. Вони показували на підйомний кран і кивали головами.

І в цю мить я побачила таке, від чого мені враз перехопило подих: електричний кабель, що його кран тягнув за собою, видно, переплутався з іншим кабелем, що проходив поза монтажним риштуванням. А що кран зраз поволі посувався вперед, то обидва кабелі натягувалися чимраз більше.

Це тривало якусь частку секунди, поки я збагнула, що це означає. І ось воно вже сталося. Другий, задній кабель підскочив високо в повітря й натягнувся поза риштуванням, перед яким стояла група людей на чолі з директором. Риштування важило щонайменше тонн двадцять. Все вирішували якісь секунди.

Я голосно зойкнула.

Голови тих, що стояли внизу, повернулися, всі вступилися в мене. Риштування вже почало тихо хитатися.

Я кивнула в той бік і крикнула:

— Геть звідти! Кабель! Геть! Швидше!

Чоловік з римським профілем перший зрозумів усе. Один стрибок — і він уже був біля групи. Щось гукнув. І тоді, нарешті, усі вони кинулися врозтіч.

Саме вчасно — ще мить, і було б пізно.

Важке риштування зі скрипом нахилилося, застигло на якусь секунду і зі страшним гуркотом повалилося.

Потім хтось закричав.

Коли я вийшла на подвір'я, вагон саме торкнувся землі. Потім заглухли мотори.

Усі, хто був присутній на випробуванні, юрмилися тепер навколо місця, де лежало

риштування. Хтось відтягнув мене вбік. Це був наш заводський лікар. Його кітель розвівався за ним, наче білий прапор.

— Де він лежить?

— З того боку.

— Прошу, дайте дорогу, будь ласка.

Він торкнувся за плече якогось монтера.

— Кого-небудь зачепило?

— Одного товариша з міністерства зовнішньої торгівлі. Плитка вдарила його в бік.

Я хотіла пройти ближче, але не змогла пробитися крізь юрбу. Наш директор стояв, наче скеля серед прибою, і відштовхував нас назад.

— Відступіться ж трохи, колеги! Лікар не має де повернутися.

Я побачила, як лікар опустився навколішки. Хтось відтягав назад уламки залізних деталей, що їх силою удару розкидало на всі боки. Один з них, певно, і влучив того, з міністерства.

Та ось лікар підвівся з колін. Підійшло двоє монтерів з ношами.

— Як він себе почуває? — це спитав наш директор. — Його тяжко поранено?

Лікар знизав плечима.

— На перший погляд наче не дуже. Очевидно, перелом ноги. Чи є ще й внутрішні пошкодження, я поки що не можу точно сказати.

Поволі вибралася я з натовпу. Я почувала слабкість, велику слабкість, від якої наче хололо в животі.

Я наблизилась до крана й сіла, примостившись на шасі. Штефена ніде не було видно. Завжди він зникає кудись, коли хочеться, щоб він був поруч.

Я залюбки поїхала б зараз же додому, але, напевно, мене схочуть іще розпитати про дещо.

Раптом хтось спинився передо мною. Це був темноволосий. Його брова сіпалась.

— Я шукав вас, — сказав він. — Хотів подякувати вам. Якби не ви, ми не уникнули б катастрофи.

— Я помітила це випадково... Кабелі заплутались. І потім...

Він похитав головою.

— Ви помиляєтесь. Кабелі не заплутались. Вони... мені дуже хотілося б поговорити з вами. Це можливо?

— Не знаю. Думаю, що директор теж хоче говорити зі мною. Адже я одна точно бачила, як усе це сталося.

— Саме тому я й хочу поговорити з вами. — В його руці раптом з'явилося якесь вузьке посвідчення. — Дозвольте відрекомендуватися: моє ім'я Вольфганг Гайер. Я співробітник міністерства державної безпеки, з лейпцігського окружного управління.

Розповідає інженер Еріх Цибулька

Не один лише Штефен Унбегау, а й деякі інші люди, здається, захоплені нашою Зоммер.

Цей список закоханих починається з вахтера Петерса і кінчається Вернером Козелем. Щодо мене, то мені вона була б зовсім байдужісінька, якби на мою долю не випадало часом сумнівного задоволення вказувати на її хиби, бо взагалі люди не люблять говорити їй правду.

Я вважаю її досить примітивною, але, при всій її показній наївності, все-таки досить спритною, щоб домогтися всього, чого їй хочеться. І вона таки багато чого домагається, часом слізьми, часом уміло розіграною безпорадністю, а часом проханнями й благаннями. А недавно мені здалося, що навіть Гайєр піймався їй на гачок, і признаюсь, що я почував при цьому якесь злодійкувате задоволення. Саме цьому, завжди такому стриманому й холодному Гайєру я гаряче побажав піймати облизня, — а він до цього йде на всіх парусах.

Мушу визнати, що й сам я теж не завжди можу протистояти її чарам, особливо коли вона так запитально дивиться на мене своїми карими очима, соромливим жестом накручуючи на лоба свої чорні кучері. Справді, вона напрочуд гарненька. І все-таки мене дивує, що Гайєр так сліпо довіряє їй. Він не справляє враження мужчини, якому легко може закрутити голову перше-ліпше гарненьке дівчисько...

Це трапилось невдовзі після інциденту під час випробування — я маю на увазі мою сущичку з Гайєром.

Сущичка ця не була для мене несподіваною. Гайєр і Швенк вже давненько сиділи мені в печінках — з того самого дня, коли вони вперше з'явилися на нашому заводі, — такі на вигляд простодушні, привітно усмінені, — а поводитися при цьому так, наче знічев'я заскочили на хвилинку, щоб провідати знайомого і привітатися з ним.

Терпіти не можу, коли хтось втручається в мої інтимні справи, і так само не люблю я, коли на заводі вештаються сторонні люди, які дуже мало або й зовсім нічого спільного не мають із монтажем крана, і все-таки силкуються всюди встромити свого носа, відволікаючи цим нас від роботи.

Я кілька разів скаржився на нього Вернерові Козелю, хоч він і не хоче визнавати, що я маю рацію. Правда, він терпляче вислуховує мене, але при цьому дивиться на мене з хитренькою усмішкою, — так дивляться на дитину, що плете дурниці, про які не варто й говорити.

Після отого інциденту з монтажним рихтуванням я одразу ж зрозумів, як розцінити цю пригоду Гайєр. Це стало мені цілком ясно, коли я побачив, як він разом з Карін Зоммер зник у кабінеті технічного директора заводу. І я не помилився. Коли ми через деякий час почали з ним розмову про це, вже перші його слова переконали мене, що він взагалі не припускає, що це просто випадковість. От тоді мені й урвався терпець.

— Ви просто хочете довести своє право на існування, ось у чім річ. А у випадковості ви, напевно, взагалі не вірите, га?

Я був злий на нього й на багатьох інших і дав йому це відчуття, хоч і знав, що довго не зможу витримати цього недоречного тону. Я чекав, що й він відповість мені так само різко. Але він, як завжди, тільки звів високо свою брову, якусь мить задумливо розглядав мене і, зрештою, зауважив:

— Випадковості? Ні, чого ж, часом трапляються і випадковості. Однак такі випадки, як правило, не бувають випадковими. Зовсім навпаки.

— Отже, на вашу думку, це була не випадковість, коли ті два кабелі переплуталися між собою?

— Послухайте, пане Цибулько, тут існує лише дві можливості: або хтось навмисне підготував цей інцидент, або під час підготовки до випробування було допущено халатність з вашого боку. І перше і друге однаково неприємно. А яка ваша думка з цього приводу?

Я знизав плечима. Він терпеливо почекав якусь мить, потім повів далі:

— Але я не вірю, щоб ви забули постанову про охорону праці. Я вважаю вас і доктора Козеля занадто сумлінними людьми.

— То в що ж ви тоді вірите?

— У те, що залишається. Ви знаєте це так само добре, як і я.

Отаким він, цей Гайєр. Його нелегко вивести з рівноваги, і він завжди аргументує свої погляди так переконливо, що паралізує свого співрозмовника, перш ніж той збагне, в чому тут річ. Це сердило мене найдужче.

Коли я розповів про мою розмову з Гайєром Вернерові Козелю, той лише посміхнувся.

— Не дуже розумно з твого боку. Навіщо тобі сваритися з ним? Гайєр ніколи не буде наполягати на чомусь, чого він не може довести. Ти бачив той кабель?

— Після випробування — ні.

— А він бачив. Він і Швенк.

— Дідько його знає, що вони там побачили.

— Точнісінько те ж саме, що і я. Бо я там був присутній.

— Перестань вищиряти зуби, Вернере. Ти

ж знаєш, я цього не люблю. Ну, то й що було з тим кабелем?

Він мовчки підійшов до шафи і зняв з полицки затискач — такими затискачами користуються тоді, коли хочуть, щоб троти йшли паралельно і не заплутувалися між собою.

— Ось!

— Що це таке?

— Саме таким затискачем обидва троти були затиснуті докупи.

— Це виключено. Перед випробуванням я сам іще раз перевіряв кабель. Там не було ніякого затискача. Адже для електрокабеля вони нам не потрібні.

— Ти це точно знаєш?

— Так само, як і ти.

— Певна річ, я це знаю. Але не тільки я. Інші люди також.

— Хто ж?

— Гайер, наприклад.

Тепер я зрозумів усе.

— Отже, ти гадаєш, що хтось приладнав затискач до тих кабелів для того, щоб...

— Саме так.

— Оце він і є?

— Ні. Той затискач Гайер давно конфіскував. А цей я щойно дістав.

Я взяв затискач з його рук. Він був зовсім новий.

— Де ж ти його роздобув?

— Перед складальним цехом стоїть ящик з такими штуками. Іди й бери скільки хочеш.

— В такому разі, кожен, хто проходить повз той ящик, може взяти собі такий затискач?

— Авжеж. Кожен може взяти собі таку штуку, а потім з'єднати нею кабелі.

Козель запросив мене й Віру на склянку вина, дарма що була вже досить пізня година. Він належить до тих людей, що не люблять лишатися на самоті і воліють завжди бути на людях. Для нього це просто катастрофа, коли доводиться самому йти до їдальні. Він старий холостяк, має затишний будиночок, але ви рідко коли застане-те його вдома, бо своє дозвілля він проводить здебільшого у колег, у кав'ярнях чи в театрах.

Ресторан, куди він нас сьогодні привів, містився зовсім близьенько від його дому— йти до нього всього п'ять хвилин. Судячи з тої сердечності, з якою його зустріли, він був тут частий гість.

— Пляшку китайського білого вина, пане Візнер,— мовив він.

Старий сивоголовий обер-кельнер не квапився відходити.

— Може, щось із закуски, пане доктор? У нас сьогодні просто розкішний салат.

Вернер запитливо глянув на нас. Віра кивнула головою.

— Гаразд. Три порції, будь ласка. І одну пачечку солонки.

— Прошу.

Старий пішов.

Я роздивився навколо.

В ресторані було затишно. В такому місці, не нудьгуючи, можна провести вечір. На стінах висіли репродукції з картин відомих художників, маленькі бра розсіювали м'яке світло, а пухнастий килим приглушував кроки.

— Що, власне кажучи, трапилося з Зоммер? — спитала Віра.— Ти не знаєш, Вернере?

— А що таке?

— Вона плакала. Хіба ти не бачив?

— Ах, он що, — сказав він,— Вона ніби забула десь ключ. Здається, це було учора вночі. Точно не знаю. Я лише чув, як Гайер зробив з цього приводу зауваження Петерсу.

Я здивувався.

— Учора? Але ж учора ключі здавала наче Віра?

— Не всі. Карін і Штефен ще лишалися на заводі після робочого дня. Отоді це, певно, й трапилось.

— Слід було б запросити її з нами, — сказала Віра.— Мені жаль її.

— Відколи це? Мені здавалося, що ти її не дуже любиш.

— Дурниці!

— Я завжди гадав...

— Не вигадуй!

От тобі й маєш! А я ж міг присягтися чим завгодно, що вони терпіти не можуть одна одну. Завжди гризлися між собою, як кіт із собакою. А тепер раптом Віра вдає, ніби це неправда.

Офіціант приніс салат і вино.

Ми заходилися їсти.

Вернер жував неквапливо, з видимою насолодою. Він любив смачно попоїсти.

Зате Віра копирсалася в своєму салаті без усякого апетиту. У неї не знати чого зіпсувався настрій. Це я помітив ще раніше. Втім, і в мене настрої був не кращий.

Вернер відсунув тарілку й старанно витер серветкою рота.

— Ну, — мовив він, беручи в руки склянку, — вам не подобається?

— Я не голодна. У мене пропав апетит.

— А ти, Еріху?

— Мене дивує, що ти такий спокійний, Вернере. Зрештою, я не бачу нічого приємного в тому, що у нас на заводі вештаються працівники з органів державної безпеки.

Він підняв свою склянку і якусь мить крутив її поміж великим і вказівним паль-

цями, задумливо розглядаючи ясно-жовту рідину.

— Я хочу вам щось сказати,— нарешті озвався він, і голос його прозвучав незвично серйозно.— Мені вже давно стало ясно, що на нашому заводі діються такі речі, до яких ми не маємо права ставитись легко-важно. Ти дуже невисокої думки про Гайєра, Еріху, правда ж?

— Я не люблю, коли мене контролюють і стежать за мною.

— Хто тебе контролює? Невже Гайєр? Не сміши людей. Гайєр сьогодні заступався за тебе.

— Ах!

— Ти ж повинен був перед випробуванням іще раз перевірити електрокабель. Ти зробив це?

— Звичайно.

— Ну от, знайшлася така людина, яка запевняє, що ти цього не зробив.

— Хто ж це?

— В дану мить це не має значення. Можеш ти довести, що оглядав кабель?

— Довести? А хіба тобі не досить, коли я кажу, що зробив це?

— Мені досить. Але іншим, можливо, цього буде не досить.

— Що ти хочеш сказати?

— Я хочу сказати, що саме Гайєр узяв тебе під свій захист і пояснив: він не має сумніву в тому, що ту пригоду ніяк не можна пояснити недбалою перевіркою кабелів.

— Вельми зворушливо з його боку.

— Облиш свою іронію, Еріху. В усякому разі особисто я дуже вдячний йому за це.

— Гм.

— Так, у всіх нас є підстави бути вдячними йому за допомогу. Я не зраджу ніякої таємниці, коли скажу тобі, що саме я вже кілька тижнів тому поінформував окружне управління про те, що діється у нас на заводі.

— Ти покликав їх обох? Навіщо?

— Віро, як було там із сейфом? Еріх хотів би ще раз почути це.

Віра знизала плечима.

— Він і сам добре знає.

— Ви маєте на увазі той випадок, коли Петерса виманули з його кімнати?

— Так.

Я знав цю історію.

Одної ночі — відтоді минуло вже кілька тижнів — Петерс був переляканий тим, що раптом почав дзвонити сигнальний дзвінок, з'єднаний із сейфом у моему кабінеті. Потім він казав, що одразу ж побіг нагору, щоб поспіти вчасно на місце. Але він побачив, що двері до секретаріату й до мого кабінету, як і належало за інструкцією, замкнуті. Правда, дріт, який з'єднував сиг-

нальний дзвінок із сейфом, звисав обірваний. Більше пошкоджень не було, принаймні він не помітив нічого.

Коли через чверть години Петерс повернувся до своєї кімнати, то зробив досить неприємне відкриття: хтось побував у приміщенні, поки він був відсутній. І хоч усе стояло на своїх місцях, але на ключах, які висіли рядком на широкій дошці в глибині кімнати, експерти помітили виразні сліди воску. Це означало, що за той проміжок часу, коли Петерса не було в кімнаті, хтось зняв відбитки ключів. В запалі Петерс забув замкнути двері.

Я знав, що Вернер Козель повідомив про цей випадок директору заводу, і мені було ясно, чому через кілька днів після того на заводі з'явився молодий фельдфебель, і всі ключі було замінено іншими. Не знав я тільки про те, що копію свого повідомлення Козель послав також і в міністерство державної безпеки. Дивно! А Віра нічого не сказала мені про це!

— З цього все й почалося,— сказав Вернер.— Потім учора вночі ота історія з чоловіком, який на очах у Петерса переліз через мур. А сьогодні інцидент під час випробування. Якби Карін на кілька секунд пізніше подивилася на риштування, то... — Він зробив промовистий жест.— А втім, я переконаний, що це був не останній інцидент такого роду. Нас, безперечно, чекає ще не один неприємний сюрприз.

Віра посміхнулася.

— Якщо Гайєр допустить до цього.

Тепер вона заговорила ще й про Гайєра. Вони всі дивляться на нього як на бога. А чого він досяг? Нічогісінько!

— Гайєр? Якщо він і далі діятиме так, то Вернер із своїми песимістичними передбаченнями, певно, матиме рацію. Сьогодні він сам мало не пошився в дурні.

Поки я казав це, щось раптом спало мені на думку. Щось таке, до чого ще ніхто не додумався. А це ж було так просто: жодна людина не визначала наперед місце перед монтажним риштуванням, не вказала, де стати Гайєру і Швенку, директорові заводу та його супутникам. Вони самі вибрали для себе це місце. З таким самим успіхом вони могли спинитися і в першому-ліпшому іншому місці.

Це доводило, що інцидент з кабелем не міг бути підготовлений заздалегідь. Всяка підготовка була позбавлена будь-якого сенсу, бо ніхто не міг знати, де саме стануть директор, Гайєр і Швенк. Отже, той, хто приніс із собою затискач, міг зробити своє діло лише під час випробування, міг зробити це лише після того, як побачив, що група, яка цікавила його, стала перед

риштуванням, що досить затиснути до купи обидва електрокабелі, як уся ця споруда під час випробування крана неодмінно перекинеться і впаде на цю групу людей.

Програма випробування!

Хто знав нашу програму випробування? Хто знав, де проходять кабелі? Хто знав, де стоїть ящик із затискачами?

Усе це не могла знати жодна стороння людина.

Це міг знати лише хтось із тих, що працюють у нас на заводі.

Я аж здригнувся.

Раптом чиясь долоня лягла на мою руку.

— Що з тобою?

Це була Вірина рука, її вузька рука без перснів.

— Нічого. Я просто стомився.

Вернер якось дивно глянув на мене. Здавалося, він бачить мене наскрізь. Чи не читає він мої думки?

Вірина долоня все ще лежала на моїй руці. Як хотілося мені затримати її й ніколи не відпускати! Усе могло бути так просто, якби не Гельма. Гельма, моя дружина.

Раптом якесь неприємне відчуття пронизало мене, — мені здалося, наче хтось утупився мені в потилицю. Так, ніби хтось сидить позаду і, не відриваючись, дивиться на мене.

Я рвучко озирнувся.

Нікого.

А втім — є. Очі. Темні, вузькі очі. Це була картина, що висіла за моєю спиною.

Картина в широкій дерев'яній рамі — на темному фоні якась постать у червоних шатах і з чорною маскою. Карнавальний сюжет.

Судячи з покрою маскарадного костюма, це було доміно. Тільки здебільшого такі доміно бувають чорними. А цей костюм був криваво-червоний.

Це було пурпурово-червоне доміно.

Я проводжав Віру додому.

Вернер розпрощався з нами перед рестораном — йому треба було йти зовсім в інший бік.

Ми йшли парком. Віра міцно тримала мене під руку.

Пісок шурхотів під ногами.

Рвучкий вітер розвівав наші пальта.

На лавці сиділа якась парочка: закохані зніяковіло відвернулися, коли ми проходили повз них.

— Я б хотів щось запитати у тебе, Віро.

— Слухаю.

— Чому ти не сказала мені, що це Вернер запросив на завод Гайєра й Швенка?

— Тому що він цього не хотів.

— Ах, отже ти робиш усе, що він хоче?

— А чому я не повинна цього робити?

— Он як. Виходить, я для тебе байдужий?

— Що ти хочеш цим сказати?

Вона спинилася. Ми стояли якраз під ліхтарем, і промінь світла відбивався в її очах.

— Ти добре знаєш — що. Я досить часто казав тобі про це. Повторити ще раз?

— Ти одружений.

— Це шлюб, який давно вже перестав бути шлюбом.

— Твоя дружина теж так вважає?

Зненацька щось торкнулося моїх ніг. Я здригнувся. Та це була кішка; муркочучи, вона почала тертися об мої штани. Я дав їй такого штурхана, що вона, жалібно занявкавши, відскочила вбік.

— Перестань! Що тобі зробила бідна тваринка? — Віра нахилилася й поклікала кішку. — Киць, киць! Ну, підійди ж, підійди сюди, кицю!

Кішка підійшла.

Віра взяла її на руки, пригорнула до себе й почала гладити.

— Він тебе вдарив, га? Він зробив це? Ну, помуркочи трохи, так, дуже добре, так. Я розсердився.

Нарешті трапилася нагода побути з Вірою на самоті, — нагода, якої, може, довгенько доведеться чекати вдруге, — і саме тепер цей злосчастний кіт мусив перебігти нам дорогу. Віра взагалі не звертала на мене ніякої уваги. Я почував, як з кожною секундою гнів дедалі дужче розбирає мене, а це навряд чи був підходящий настрій для освідчення.

— Чи не збираєшся ти лишатися тут до завтра? Може, принести сюди молочка?

Вона лише мовчки глянула на мене.

Тоді я повернувся і пішов геть.

Зробивши кілька кроків, я почув, що вона йде за мною. Спинився. Вона підійшла, бліда, чорноока, гнучка, сама схожа на кішку. Справжнісінька кішка, — достоту, як ота пухнаста бестія, що, муркочучи, бігла слідом за нею.

Мовчки рушили ми далі.

Я розглядав її профіль. Біля кутиків її рота лежала презирлива риска.

— Віро!

— Що?

— Я не можу далі жити з моєю дружиною. Наше подружнє життя стало неможливе.

— Яке я маю відношення до твого подружнього життя?

— Я хочу взяти з нею розлуку.

— Невже ти справді віриш, що твоя дружина дасть згоду на розлуку?

— Так, — збрехав я, — я вже говорив з нею.

Це була неправда. Я ще не говорив із

Гельмою. Я боявся цієї розмови. Ми побралися в такий час, коли треба було мати мужність, щоб зважитися на шлюб. Гельма була змушена багато від чого відмовитись, але вона ніколи не нарікала на це.

— Ну то й що? — сказала Віра. — Навіщо ти розповідаєш мені про все це?

— А ти хіба не догадуєшся?

Чагарник скінчився. Перед нами простягалася вулиця. Мимо проїхало таксі. Десь віддалік почулися квапливі кроки.

— Викинь це з голови. З цього нічого не вийде.

— Віро!

— То все даремно, Якщо ти хочеш розлучитися з дружиною через мене, то обличчя це.

— Але ж, Віро, я...

Вона подала мені руку.

— Щасливо!

— Можна мені ще трошки провести тебе?

— Я сама знайду дорогу.

— Віро!

— На добраніч.

І вона пішла. Подалася навскоси через вулицю, і навіть ні разу не озирнулася. За нею побрела й кішка.

Ще з вулиці я побачив, що у вітальні світиться. Отже, Гельма й цього разу чекає на мене. Вона добре знає, що я не люблю цього, але все-таки робить по-своєму. Вона сидить у кутку канапи, — не читає, не слухає радіо, а просто сидить і чекає.

Тільки-но я увійду, як вона стане на дверях, бліда й виснажена. «Може, з'їси щось?» Ні, я не хотів нічого їсти, не хотів нічого чути, не хотів бачити її; я хотів лише, щоб мені дали спокій. Не хотілося бачити цей німий докір, ці безбарвні очі, ці тремтячі губи. «То, може, вип'єш чого-небудь?» А на веранді, напевно, знову стоїть накритий стіл з букетом квітів посередині, і лежать два прибори, до яких так ніхто й не доторкнеться, бо я не хочу ні їсти, ні пити. Потім я знову захоплю двері до моєї кімнати, а вона...

Так і є, он вона стоїть. Ще блідіша, ніж завжди, в очах — страх.

— Тобі вже тричі дзвонили, Еріху.

— Хто?

— Не знаю. Він не назвав свого прізвища. Але пообіцяв, що подзвонить іще раз. Він сказав, це дуже важливо.

Нараз мене пройняло якесь неприємне передчуття. Телефонний дзвінок в таку пізню пору? Зараз була майже друга година ночі. Напевно, це не віщує мені нічого доброго.

Це не міг бути хтось із колег, він назвав

би себе. Очевидно, і не Гайєр. Хто ж іще?

— Може, вип'єш склянку кави?

— Зараз, серед ночі?

— Я думала, що ти...

В її очах світилося мовчазне обвинувачення. Вона не могла збагнути, що марно чіплятися за минуле, за години, прожиті вкупі, за сказане давно слово, за мелодію, якою ми тішилися колись разом.

Я теж колись зовсім не так уявляв собі наше подружнє життя і не почував себе винним в тому, що воно так скінчилося.

В цю мить різко задзвонив телефон.

Раз, удруге.

Я взяв трубку.

— Цибулька слухає.

В трубці щось клацнуло, потім почувся тихий незнайомий мені голос.

— Це інженер Еріх Цибулька?

— Так.

— Я вже тричі дзвонив до вас. Будьте готові до неприємностей. Вами зацікавились органи державної безпеки.

— Не почуваю за собою ніякої провини, Чоловік засміявся. Голос у нього був трохи нахабний, але досить приємного тембру.

— Чи давно вже Гайєр вештається у вас на заводі?

— Два місяці.

— Чи досяг він чогось?

— Цього він мені не розказував.

— От бачите. Він мусить знайти винуватого, інакше матиме по службі стягнення. Саме тому він і хоче звернути все на вас. Адже саме ви відповідаєте за охорону праці, правда ж?

— Звідки ви це знаєте?

— Хай це вас не цікавить. Я хотів лише попередити вас. А далі робіть собі, як знаєте.

— А хто-ви такий взагалі?

— Дуже шкодую, але цього я вам сказати не можу.

— Але ж я мушу все-таки знати...

— Дурниці! Слухайте, що я вам скажу: якщо вам дорога ваша свобода, то тікайте швидше. Але не баріться.

— Легко сказати! Ось уже два тижні як Берлін — закрите місто. Жодна миша не проскочить тепер крізь заслони.

— Якщо ви цікавитесь, можу сказати: у мене є ще для вас одна надійна лазівка, і ви можете вибратися звідси.

— Яким чином?

— Овва! Так я вам зразу й розкрию свої карти! Хочете чи не хочете?

— Не знаю... Я...

— Я не можу розмовляти з вами цілу годину. Мушу кінчати. — Голос раптом став якимсь зляканим і нервовим.— Обміркуйте все як слід. Завтра вранці я подзвоню вам іще раз. Так чи інакше.

У трубці клацнуло, й потому все стихло. Якусь мить я ще прислухався, але трубка мовчала.

Гельма все ще стояла біля дверей і з острахом дивилася на мене.

— Якись неприємності?

— Ні. Чи не могла б ти нарешті дати мені спокій?

Вона вийшла.

Тихо клацнув у дверях ключ.

Я був сам один; підійшов до письмового стола і відімкнув середню шухляду.

Там лежала її фотографія.

Це було чотири тижні тому. В той день ми працювали понаднормово, потім, закінчивши роботу, заскочили ще до Мунцмана, щоб нашвидку випити по чашці кави. Як це сталося, я вже сьогодні не пригадую... Знаю тільки, що всі ми раптом опинилися біля танцмайданчика одного ресторана: Віра, Карін Зоммер, Вернер Козель, Штеффен Унбегау, доктор Райнгольдс, Зельхов і я.

Того вечора Віру наче хтось підмінив. Вона була пустотлива, кокетлива, ніжна. І я був повірив, що перемиг її. Однак уже другого дня вона знову була така ж, як завжди: холодна, неприступна, насмішкувата. То була єдина ніч, проведена з нею, на повторення її не було надії.

З тої ночі я зрозумів, що подружнє жит-

тя з Гельмою далі неможливе. Я палко жадав Віри і ненавидів Гельму.

Я втупився у телефон.

Він мовчав.

Що означає цей дзвінок?

Може, хтось хотів розіграти чи перевірити мене?

Я підійшов до буфета й налив собі в склянку коньяку. Мушу признатися: половиною його вилилася мені на пальці. Моя рука тремтіла.

Одне було для мене ясно: ця погроза — безглуздя. Гайер ні в чому мене не підозрює. Він сам сказав мені про це, Вернер Козель підтвердив. Ні, з цього боку мені не загрожувало ніякої небезпеки.

Існувало щось зовсім інше, і саме воно робило для мене такою значущою недавню телефонну розмову: Гельма!

Це був вихід, на цьому шляху лежало моє визволення від шлюбу, який давно перетворився на фарс. Мені не потрібна буде ніяка розлука, ніякі розмови з колегами, не треба буде дивитися їй у вічі.

Та чи зможу я взагалі ще проскочити на той бік?

Чи не наобіцяв мені таємничий незнайомиць такого, чого ніколи не зможе виконати?

Я стояв перед письмовим столом і думав.

Що робити?

Що?

Фотографія і досі лежала передо мною.

Он там, далі, стоїть телефон.

Я глянув на годинник.

Було кілька хвилин на третю. Через шість годин я повинен знову бути на заводі. До того часу я мушу щось вирішити. Так чи інакше.

Я ще вагався. Але ось я знову підняв телефонну трубку.

Мовчання тривало всього якусь мить, потім я почув знайомий голос.

— Алло?

— Добрий вечір, — сказав я, змінивши, наскільки міг, свій голос. — Я вже двічі дзвонив вам. Я мушу розказати вам щось дуже важливе...

Розповідає Міхаель Томас

Один чоловік розказував мені якось історію про арештанта, котрого одного чудового дня, у понеділок удосвіта, вивели з камери, щоб повести на страту, а він сказав: «Ну, тиждень починається добре».

Точнісінько це ж саме хотів сказати і я, коли все почалося. Відтоді минуло кілька місяців. Мені довелося чимало дечого вивчити на додачу до того, що знав раніше, і от тепер дійшло до серйозних справ, навіть дуже серйозних...

Була середа, сонце щойно зійшло, і за чверть години мала початися операція, на добре закінчення якої було дуже мало шансів.

Ми сиділи в шиночку на автостраді, біля самого кордону. Одні шофери далекого слідування заходили, інші виходили. Вони сиділи за витертими до блиску столами, жували свої бутерброди й повільно сьорбали гарячу каву. За вікнами гули мотори. Незграбні грузовики проїздили мимо, потім пристроювалися в довгу низку тих, що чекали; інші, натужно гуркочучи, прямували до стоянки автомашин.

Дзвеніли дрібні гроші біля тютюнового кіоска. Клекотіла й шипіла кофеварка. Подзенькував посуд.

Я кивнув старшому офіціантові.

— Ще один коньяк.

Іветта докірливо глянула на мене поверх газети, але це було мені байдуже. Я запалив сигарету, глибоко затягнувся димком і, не відриваючись, дивився у вікно.

Там, надворі, стояла наша машина — сірий рено з французьким номером. Вона була вже не нова. Та й навіщо нам нова? Риск і без того був досить великий, отже, йшлося про те, щоб якомога менше втратити. Саме так, певно, думав собі Фабріціус, коли дав наказ підготувати для нас машину. Фабріціус подбав про все. Це заспокоювало, однак ризик все одно залишався.

До біса великий ризик. Що значила тут якась машина? Тут йшлося про мене, про життя Іветти і моє.

— Прошу, ось ваш коньяк.

— Дякую.

Коньяк обпик мені горло, але це було приємне відчуття.

— Не треба пити, — сказала Іветта й сердито глянула на мене.

— Тільки дві склянки коньяку!

— Саме ці дві — зайві.

— Мене морозить.

— Що, ноги трусяться?

Минуло кілька секунд, перш ніж я зрозумів, що вона хоче сказати. Звичайно, в мене були холодні ноги. Не тільки сьогодні. Вони мерзли й хололи в мене вже досить давно, точніше кажучи, з того самого дня, коли поперек дороги мені став Фабріціус.

Та й кого це могло здивувати, адже я сам, на власні очі, бачив одного разу на

письмовому столі картки з картотеки — з обох боків перекреслені нахрест червоним олівцем. Це означало: їх уже списано. Там було, певно, штук вісім таких карток, та це все ж таки немало. Ті люди, чиї імена стояли на картках, теж колись дістали секретні завдання, як і ми. І завдання ці не були доведені до кінця. Органи держбезпеки по той бік виявились спритніші. Наручники, і — капут. І все, що лишилось на згадку про тих людей — червоний хрест поперек карток.

Авжеж, у мене такі трусилися ноги.

Щоправда, я не якийсь там жовторотий хлопчисько-молокосос, але не кожен наважиться помірятися силами з органами безпеки, які працюють із швидкістю й точністю електронного мозку. Навіть такі старі лиси, як Ойген Фабріціус чи Дуглас Фрезер почувують до них пошану, бо ще жодного разу не вдалося їм піднести цьому бездоганно функціуючому апаратові таку масову акцію, в якій той міг би захлинутися. Вони не могли цього зробити, бо їм бракувало людей. Ніхто не піде своєю волею на кілька років у тюрму. Та й заради чого? Заради грошей? А чого варті гроші, коли ти змушений дивитися на небо крізь ґрати, зроблені, може, не дуже майстерним ковалем, та зате міцно.

Чи, може, є така ідея, за яку варто принести себе в жертву? Ах, дайте мені спокій з тими ідеалами! Про ідеали легко говорити тому, хто має солідний поточний рахунок у банку, роз'їжджає на мерседесі, відпустки звик проводити на Рів'єрі. Однак такі люди не йдуть із ризикованими завданнями на той бік.

Ну, а інші, ті, що живуть з крихіт від «економічного чуда»? Вони теж не мають ніякої охоти відмовлятися від своєї хай і обмеженої свободи пересування для того, щоб отой власник мерседеса мав змогу ще на кілька років довше виїздити на Рів'єру...

Іветта підвелася.

Я допив каву.

Надворі перед своїми машинами стояли шофери далекого слідування й розмовляли між собою. Інші поралися з інструментами й каністрами. Поміж ними вешталися поліцейські в білих рукавичках і митні чиновники зі стеками й книгами.

Я відчув, що Іветта дивиться на мене. Вона була вродлива й принадна, як завжди, але в такій же мірі й неприступна. З часу нашого від'їзду із Франкфурта ми наважувалися обмінятися з нею й десятком фраз.

Іветта ще раз уважно переглянула наші документи. Особисте посвідчення, ярмаркове посвідчення, віза на виїзд, розписка з готелю. Усе було в повному ажурі, почасти навіть справжнє, не підроблене. Та хіба це

допоможе нам, коли оті, з того боку, почнуть уважніше оглядати нашу машину? Певна річ, малоімовірно, щоб вони знайшли наші схованки в подвійних спинках сидінь та в інших місцях, але й таке не виключено. Яка-небудь безглузда випадковість могла все зіпсувати. І тоді наша операція скінчилася б, так і не розпочавшись:

Я став заводити мотор. Він одразу ж завіс. Загув тихо, майже беззвучно. Іветта захлопнула дверцята.

Ми глянули одне на одного.

— Ви готові, мадмуазель?

— Так, месьє, — відповіла вона по-французьки.

Ще одна коротка мить вагання, потім я поволі увімкнув зчеплення, дав газ.

Машина рушила з місця, виїхала на широкую стрічку автостради. Тепер уже нам не допоможуть ніякі добрі наміри, тепер допоможе лише... а втім, що взагалі могло нам допомогти?

Цього я не знав.

Я вів машину, міцно тримаючи в руках кермо, і дивився вперед. До кордону лишалося ще метрів з вісімсот.

Навіщо тільки ми погодилися взяти участь у такій сумнівній авантюрі?

Чому Іветта зробила це, я не знав. Вона не любить говорити про такі речі. Та й чи заговорить про це коли-небудь — не знаю.

Що ж до мене, то це досить неприємна історія. Неприємна тому, що я в ній зіграв аж ніяк не позитивну роль. От у мене справді-таки є всі підстави тримати язик за зубами й мовчати про своє минуле, бо при всьому бажанні його ніяк не можна привести у відповідність із законами міщанської моралі.

Скажу без зайвих слів. Я жив з того, що привласнював собі речі, які інші люди ще не загубили. Прокурори називають такі дії крадіжкою, судді реагують на них тим, що позбавляють вас волі.

Хоч ця моя діяльність не давала мені змоги жити надто розкішно, однак і нарікати мені не було на що. Певна річ, що з дрібною я й не зв'язувався. Зрештою, я хотів забезпечити своє майбутнє.

Отак потихеньку я назбирав чималу суму і, здавалося, вже недалекий був той день, коли я зможу відмовитися від цього заняття.

Я думав про те, щоб увійти на паях в яке-небудь діло і жити з процентів на свій капітал. Я б став людиною, що домоглася почесного становища в суспільстві, і ніхто не спитав би в мене про моє минуле. Я також домогся б своєї мети і виїздив би на власному мерседесі на Рів'єру.

Але в той час до цього діло не дійшло.

Саме тоді я займав номер у готелі «Са-

войя», що був відомий як найкращий і найдорожчий готель у місті. Чи він справді найкращий — важко сказати, а що найдорожчий, то це точно. За номер на п'ятому поверсі, у флігелі, я платив щодоби тридцять марок. Це становило двісті десять марок, що їх я щотижня мав вносити готівкою до каси готелю, — ціла купа грошей. Але в «Савойї» дешевших номерів не було.

Раніше чи пізніше я мусив компенсувати ці витрати. Як правило, в «Савойї» спинялися вершки суспільства: промисловці, дворянство, кінозірки. Треба бути цілковитим дурнем, щоб не повернути тут своїх грошей.

От, приміром, жив у готелі отой панок непевного віку, що займав 208 номер. Це був тип, якого не щодня можна зустріти. Він мав вузький череп ученого, свіжий колір обличчя спортсмена, сиве волосся старого діда і — холодні очі вбивці.

Неприємно було, що мені ніяк не вдавалося його розкусити. Щодо інших мешканців готелю, то я завжди знав, чого вони варті. Вони сиділи в ресторані, у клубі, в барі, чи тинялися у вестибюлі, щоб показати себе. Вони галасували, базікали, хихикали, кидали гроші на вітер. І вірили, що вони сіль землі.

Зовсім по-іншому поводився сивоголовий. Він пізно приходив і рано зникав кудись, був тихий і замкнутий, рідко посміхався; єдина розкіш, яку він собі дозволяв, були завжди вишукані, бездоганного крою костюми.

І все-таки в мене було таке відчуття, що він має більше грошей, ніж хоче показати. Певна річ, сьогодні мені вже важко пригадати, звідки взялася ця настирлива ідея. У всякому разі, вона виникла, міцно засіла в голові й щоразу глибше вгризалася в мій мозок.

Я остаточно переконався, що не помиляюсь, коли одного пізнього ранку ненароком визирнув із вікна. Я побачив, що сивоголовий, — вікно в нього теж було розчинене, — стоїть навколішках перед якоюсь шкатулкою і риеється в ній.

Я одразу ж узяв свій театральний бінокль, але було вже пізно. Сивоголовий встиг захлопнути свою шкатулку, і я тільки побачив іще, як він замкнув її в чемодані, а чемодан поставив у шафу. Потім він енергійним рухом смикнув за завісу, і я вже нічого більше не міг розгледіти.

І хоч в наступні дні покоївка, прибираючи, не раз розсувала фіранки на вікні його номера, тої шкатулки я більше не помічав. Вона зникла.

Тоді я вирішив діяти.

Випадково я зайшов до реєстратури, коли сивоголовий замовляв два квитки в «Альгамбру». «Альгамбра» — це респектабель-

ний нічний ресторан у старому місті, програма якого починається о двадцять другій годині і закінчується вже після півночі. Навряд щоб удруге трапилася мені така нагода ближче познайомитися з тією таємничою шкатулкою.

Для певності я почекав перед входом до готелю, поки старий вийшов на вулицю. Він сковзнув по мені байдужим поглядом. Я був певен, що не дуже впав йому в око. Навряд чи пригадає він мене пізніше.

З обережності я почекав ще з півгодини, аби остаточно переконатися, що він нічого не забув і не повернеться назад. Лише після того я поволі почав підніматися сходами на третій поверх. Від ліфта я відмовився. Хлопчик-ліфтер знав мене в обличчя, і не треба було, щоб він бачив, як я виходитиму на третьому поверсі. Саме на таких дрібницях наш брат частенько й засипається.

На сходах нікого не було.

Ще кілька метрів — і от я вже стою перед дверима, на яких матово поблискують золотисті цифри — 208.

Дзеркало в моїй лівій руці підтвердило мені, що за мною ніхто не стежить.

Ще один крок, один рух рукою.

Замки в готельних номерах, навіть у найдорожчих, завжди примітивні. Вже перша відмичка, яку я встромив у замок, підійшла. Я зайшов і тихо причинив за собою двері.

За дверима було темно, хоч в око стрель.

В повітрі стояв легкий запах шкіри та англійських сигарет. Десь цокав будильник.

Поступово мої очі звикли до темряви. Я побачив, що стою в маленькому передпокої, з якого одні двері ведуть до вітальні, а другі — до ванної кімнати.

Не кваплячись, я натягнув на пальці рукавички і рвучко розчинив навстіж двері до вітальні.

Цокання будильника стало голосніше.

У темряві зеленкувато світилися стрілки. Пів на одинадцять.

Ліворуч біля стіни стояла шафа, в яку сивоголовий поставив тоді свій чемодан.

Я вийняв його й поніс до вікна.

Правда, і тут було не дуже-то видно, та я трошечки відхилив завісу, й цього було досить. Більш нічого я не міг тут зробити. Я весь час мав зважати на те, що хтось може побачити мене з вікна. Чемодан був замкнений на два автоматичні замки, але для мене то було не більш як іграшка. Не минуло й трьох хвилин, як чемодан вже стояв відкритий.

Ось вона, заповітна шкатулка.

Вона була більша, ніж я гадав, приблизно як дві цеглини розміром, і така ж важка. Я з першого погляду побачив, що з нею мені доведеться чимало поморочитись.

На щастя, я знав і такі замки. Їх можна

було відкрити лише з допомогою певного трюка. Звичайно, для цього потрібні були в першу чергу тверда рука і добрий слух. Я не міг зараз похвалитися ні тим, ні другим.

Певна річ, я міг би виламати замок, але тоді не обійшлося б без шуму. Взяти шкатулку в свій номер? Це було виключено. Хто-небудь міг побачити мене зі шкатулкою, тоді б я, напевно, сів маком.

Отже, я мусив відкрити її тут, і до того ж швидко, безшумно і не залишаючи слідів.

Я почав нервувати.

Ось уже й перша подряпина на металі. Халтурна робота!

Піт виступив у мене на лобі. Пальці раз у раз спорскували.

Ще раз спочатку!

І от, нарешті, замок почав піддаватися. Дзень, сказав він, і ще раз: дзень!

Майже урочисто підняв я кришку шкатулки.

І враз здригнувся.

Шкатулка була порожня! Порожнісінька, коли не брати до уваги вузької записочки, що, скручена в трубочку, лежала в куточку. Рука моя тремтіла, коли я безтямними очима втупився в неї. Там стояло всього п'ять слів, написаних по-французьки: «Бажаю удачі, мій любий друже».

Скочити на ноги я вже не встиг.

Двері зарипіли, і в ту ж мить спалахнуло світло.

Я рвучко обернувся. В дверях, тримаючи в руках револьвер, стояв сивоголовий. На револьверне дуло був надітий звукоглушитель.

— З колін не вставати! Не рухатись! І руки вгору, та швидше!

Він наблизився до мене і спритно обмацав мою одягу. Упевнившись, що при мені немає ніякої зброї, він знову підійшов до дверей, замкнув їх і поклав ключ у кишеню.

— А тепер можете встати, пане Томас. Але прошу без дурниць. Сідайте он у те крісло.

Лише коли я сів, мені раптом спало на думку, що він допіру назвав моє прізвище. Не те прізвище, під яким я був записаний у готелі, а те, що стояло в моєму метричному свідоцтві. Не так багато людей знали це прізвище. Сивоголовий знав його, і це здалося мені поганою прикметою. На язичку в мене вже крутилося одне запитання, але я проковтнув його. В моєму становищі ліпше було мовчати і дати спершу поговорити йому.

Сивоголовий сів навпроти мене. Револьвер він не випускав із рук.

— Власне кажучи, — мовив він, — ви чините дуже нерозумно. Маєте майже закінчену інженерну освіту, володієте кількома мовами, ви молоді, у вас хороші манери — невже ж ви справді не знайшли нічого кра-

щого, як вриватися в кімнати до чужих людей?

Я знизав плечима. Звичайно, є на світі кращі професії, ніж злодій. Але розбагатіти з їх допомогою важкувато. А я поклав собі за всяку ціну мати мерседес і побувати на Рі-в'єрі.

— Ви, певно, не знаєте, що в останньому семестрі я вилетів із училища?

— Знаю.

— От бачите.

— Ви могли б уладнати цю справу.

— А тоді?

— Тоді, — сказав він, поволі цідячи слово за словом, — тоді, очевидно, ви б не опинилися в такій ситуації, як оце зараз. Зрештою, дуже неприємна ситуація.

— Це я знаю.

— Справді? Дуже добре. Сподіваюсь, що це полегшить нашу розмову.

— Хто ви такий взагалі?

Його тонкі губи скривилися в огидній мєфістофельській посмішці.

— Це запитання ви мали б поставити собі раніше, принаймні з годину тому. Тепер уже пізно.

— Я...

— Халтурно працюєте, чортзна-як халтурно. Я, пане Томас, знаю вже кілька днів, хто ви такий і з якою метою оселилися в готелі.

— Справді?

— Так. Саме тому я й дозволив собі підготувати для вас цю маленьку пастку. Хотів трохи підігнати вас, бо чекання здалося мені надто довгим. Та я й не думав, що ви так швидко піймаєтеся на гачок. Я просто переоцінив вас. Ви вскочили в мою пастку, як маленький, дурний хлопчисько.

Я розлючено схопився на ноги.

— Я...

— Сідайте!

Я дивився на дуло револьвера; поверх дула, як я вже казав, був надітий звукоглушитель. Якби він вистрелив, великого шуму не було б. Звук був би такий, наче десь поблизу стукнули двері. Ніхто б не звернув на це уваги, і ніхто не спитав би про мене. Я сів.

— Ваш темперамент заслуговує найвищої похвали. — Посмішка його стала злою. — Але раджу вам все-таки бути надалі стриманішим. Чи, може, вас дратує правда? Ви ж тільки тому гніваєтесь на мене, що я про вас знаю все, а ви про мене — нічого. Адже так?

Не знаю, почервонів я чи ні. У всякому разі це була правда. Я ладен був надавати собі ляпасів за те, що виявився таким йолопом.

— Вище голову, пане Томас! Працювали ви не так-то вже й кепсько. Вітаю вас із тим, що вам удалося відкрити шкатулку. Я дивився на годинника. Ви витратили на це всього вісім хвилин. За такий час я й сам не вправся б з такою роботою.

— Але все вирішують результати.

— Це правда, пане Томас, правда. Тільки тут вам дійсно не пощастило, що ви натрапили саме на мене. Можливо, вам краще було б вибрати собі якусь іншу жертву?

— Ви й справді не хочете мені сказати, хто ви такий?

Він з задоволеним виглядом похитав головою. Видно було, що ця розмова надзвичайно тішить його. Він грався зі мною, як кіт з мишею, а я міг тільки сушити собі голову, чим скінчиться наша розмова.

— Ні, чого ж, я скажу вам, обов'язково скажу. Вам треба тільки трошечки запастися терпінням... Я мушу спершу швиденько подзвонити в найближчий поліцейський участок і попросити, щоб вони прислали сюди свого агента.

— Ви справді хочете зробити це?

Він раптом глянув на мене великими здивованими очима.

— Звичайно, а що ж ви собі думали? Чи, може, по-вашому, я повинен відпустити вас, а завтра ви почнете обкрадати інших людей? Тоді я матиму цілу купу неприємностей — ні, цього ви не можете від мене вимагати.

У нього був такий щиро засмучений вигляд, що я майже повірив йому. Але потім я побачив його очі і все збагнув. Це були очі кішки, яка тримає свою жертву в пазурях і поволеньки-поволі терзає її.

— Чи, може, ви думаєте, що я не повинен дзвонити, пане Томас?

— Я нічого не думаю.

— Он як? Отже, ви нічого не думаєте? — він замислено побарабанив пальцями по револьверу, і обличчя його раптом спохмурніло. Мишка не хотіла більше брати участі в грі, і це зіпсувало кішці настрій. — Як хочете, пане Томас. Але ж ви знаєте, що вас чекає?

— Приблизно.

— Позбавлення волі, конфіскація майна, список попередніх судимостей. Ваше життя надовго буде зіпсоване.

— Гм.

— Чи ви як слід обмірковували все це?

— А хіба від цього щось зміниться?

Він сердито сховав револьвер у кишеню й підвівся.

— Ви досить твердий горішок. Можливо, ви все-таки розумніший, ніж мені здалося. Ви догадуєтесь, чого я від вас хочу?

— Ще ні.

— Я пропоную вам одне діло.

— Все залежить від умов.

— Умови трохи неприємні. А втім, очевидно, вони були б іще неприємніші, якби я зараз передав вас до рук поліції. Ви людина не дурна, пане Томас. Я покладаю на вас великі надії. Обміркуйте як слід мою пропозицію.

— Слухаю вас.

— Ну, гаразд. — Він вийняв з бумажника кілька аркушів паперу і тримав їх у руці, наче віяло. — Насамперед я хочу відрекомендуватися вам. Звуть мене Ойген Фабріціус. Я керівник німецького відділення однієї організації, завдання якої полягає в тому, щоб стежити за економічним розвитком східного блоку. А тепер слухайте мене уважно...

Так почалася моя нова діяльність.

Того вечора ми ще досить довго розмовляли з ним, говорили про се, про те, а скінчилася ця справа тим, що я став агентом однієї з тих організацій, що про них не дуже охоче говорять у нашій федеративній республіці. Вони існують, але кожна не позбавлена здорового глузду людина поводитьсь так, наче вона ніколи в житті й не чула про них.

Як кожен пересічний громадянин федеративної республіки, я знав, що існує так зване відомство для захисту конституції. Я вже чув також про існування федеральної служби інформації та служби захисту армії, — тобто військової контррозвідки, — але я не знав, що ж насправді являють собою ці організації.

Спершу я був дуже здивований, коли дізнався, що в Західній Німеччині функціонує триста тридцять дев'ять служб і організацій, діяльність яких спрямована проти країн соціалістичного табору. Із цих служб сто п'ятдесят підпорядковуються безпосередньо Сполученим Штатам, рештою керують через американські координаційні пункти. Але про це в нашій пресі не пишуть нічого.

Тим-то пересічний громадянин із тих газет, які він щодня читає, ніколи не дізнається, що, приміром, така організація, як ЦРУ¹ в федеративній республіці має цілий ряд спеціальних шкіл, в яких навчає своїх людей, готуючи їх до виконання секретних завдань; такі школи є в курортній місцевості Гомбург, в Штарнбергу біля Мюнхена, на курортах Тельц, Верісгофен, Віссе, а також у Лімбурзі, Фюссені, Кауфбойрені.

Але в той вечір всього цього я ще не знав. Знав лише, що мушу підписати різні папірці, підкорятися кожному наказові Фабріціуса і його уповноважених, тримати язик за зубами; дізнався також, що незабаром мене пошлють до одної із спеціальних шкіл, де познайомлять з цілим рядом речей, які придатуться згодом у моїй новій діяльності.

І все це, як запевняв Фабріціус, робитиметься в моїх інтересах.

Через тиждень я виїхав у південному напрямку.

¹ Центральне розвідувальне управління США.

Метою моєї подорожі був загородній дім, що стояв осторонь шосе. Єдине, що впадало тут в око, це — високий мур, увінчаний колючим дротом; мур цей оточував будинок і величезний парк.

Мене прийняли там без зайвих слів.

Я одержав кімнату, яку мав ділити з чоловіком на ім'я Діллінгер, ще раз підписав кілька папірців; потім мене познайомили і з іншими слухачами мого курсу.

Вже на другий день розпочалося навчання. А що я вільно розмовляв англійською і французькою мовами, то мені довелося вивчати виключно російську.

Важчою виявилась робота з радіоапаратурою, шифрування і розшифровування. Крім того, нас навчали, як користуватися вогнепальною зброєю різних типів, фотоапаратами і кінокамерою, як відкривати замки, перелазити через кам'яні огорожі, читати сліди, маскуватися, як підслуховувати телефонні розмови, підробляти документи і посвідчення, як користуватися тайнописом, як вживати наркотики; нам викладали прийоми джіу-джитсу, боксу, вчили, як передавати інформацію через обслуговуючі пункти країн східного блоку, коротко кажучи, нас навчали всього, що, як гадалося, може придатися нам у майбутньому.

Іноді приїжджав Фабріціус, щоб особисто побачити, як іде наше навчання. Під час одного з цих візитів він привіз із собою Іветту, світлу «платинову» блондинку з очима сфінкса.

Про Іветту можна було б багато чого сказати, хоч я знав про неї не більше, ніж, приміром, про Діллінгера, Ессе, братів Кашнірських чи про Шуру Шинкову.

Наприклад, про Іветту можна було б сказати, що хоч їй щойно минуло двадцять три роки, виглядає вона далеко старшою. Можна було б іще сказати, що вона належить до тих жінок, у яких однаково важко викликати як усмішку, так і будь-який інший прояв почуттів і що навіть такі люди як Діллінгер чи брати Кашнірські ставляться до неї з повагою. Вона з тих жінок, які мене хвилюють. Уже сама її манера поводитися з мужчинами мимоволі викликає захоплення, і я сприймаю як особливу ласку, що з усього нашого чоловічого товариства вона часом терпить саме мою присутність, дозволяє вряди-годи провести себе. Але більше — ані-ні...

І от настало тринадцяте серпня.

Його сприйняли у нас так, наче зненацька вибухнула бомба.

З гуркотом в'їжджали у двір мотоцикли, машини привозили вкритих потом кур'єрів. Завідуючий курсів весь час дзвонив по телефону. Прибув сам Фабріціус. Він теж трохи втратив самовладання. Фабріціус висту-

пив перед нами з нервовою промовою, потім знову десь зник.

Наступного дня заняття йшли сяк-так. Не лише наші думки, але й думки наших викладачів були далеко звідси. Для всіх було ясно, що тринадцяте серпня зірвало всі попередні плани і що багато, дуже багато чого для нас відтепер зміниться.

Але в перші дні нічого особливого не сталося.

Наші заняття тривали, з тою лише різницею, що тепер повіяло іншим вітром. Під час практичних занять нас так ганяли, що одяга липла до тіла й пересихало в горлі. І перепочинку нам не давали. Хто мляво виконував вправи, тому виливали на голову відро холодної води.

Так минуло два тижні.

І тоді сталося те, чого я чекав.

Ми саме були на практичних заняттях. І ось з кущів вийшов наш керівник, гукнув Іветту й мене і повів до будинку.

В кабінеті шефа, перегортаючи сторінки журналу, сидів якийсь веснянкуватий молодик в окулярах. Коли ми зайшли, він відклав журнал і підвівся.

— Фрейлейн Ніфергельт і пан Томас?

— Так.

— Моє прізвище Бремель. Я прибув сюди за дорученням пана Фабріціуса. Прошу спакувати ваші речі. Ви поїдете зі мною до Франкфурта.

— До Франкфурта?

— У нас мало часу. Прошу вас зважати на те, що, можливо, ви більш не повернетесь сюди.

— Що ж усе-таки скоїлось?

— Про це, — сказав він, — ви дізнаєтесь, коли буде треба.

Молодик поставив машину на якійсь вузькій вуличці, потім ми пішли назад, аж поки не наблизились до воріт; тут була прибіта маленька непомітна вівіска: з неї можна було довідатись, що канцелярія торговельного агентства фірми Голгер і К^о міститься на третьому поверсі.

На сходах тхнуло вапняним розчином і фарбами.

— Ми саме недавно переїхали сюди, — пояснив молодик. — І майстри ніяк не закінчать ремонту. Ви тільки погляньте на цей бруд!

— І часто ви переїжджаєте?

— Кожні три місяці. Ми вже звикли до цього. На цей раз під маркою торговельного агентства.

Двері до коридору на третьому поверсі стояли відчинені. Ми змушені були пробиратися поміж безладно розставленими ящиками, меблями й згорнутими килимами. В сусідньому приміщенні, де згодом, очевидно,

но, міститиметься секретаріат, поралася якась бліда дівчина.

— Старий уже прийшов?

— Обидва там. Сказали, щоб ви зразу пройшли до них.

Кімната, куди ми зайшли, з першого погляду здавалася звичайним кабінетом: письмовий стіл, кілька крісел, стіл для засідань; усі стіни обшито дерев'яними панелями. Але трохи згодом я помітив, що в цю кімнату не проникає денне світло. Вікон не було. Тільки неонові рурки давали потрібне освітлення. А втім, це приміщення, очевидно, бездоганно вентилявалося. Повітря тут було свіже й приємне, дарма що в попільничці лежала гора недокурків.

Коли ми зайшли, з крісел підвелася двоє чоловіків: Фабріціус і низенький худорлявий чоловічок, якого я бачив уперше. Шкіра на його обличчі була зморшкувата, тютюновобрунатного кольору, руки — теж у зморшках, старі. Я зразу підмітив його високий лоб і швидкі бігаючі очі, схожі на очі хижого птаха.

— Фрейлейн Ніфергелт і пан Томас. — відрекомендував нас низенькому Фабріціусу. — А це містер Фрезер із американської секретної служби.

Низенький, перш ніж подати нам руку, безцеремонно оглянув нас з голови до ніг. Коли я потискував йому руку, в мене було таке відчуття, ніби я доторкнувся до якоїсь маленької бридкої тваринки. Іветта, здається, почувала щось схоже. Принаймні вираз обличчя в неї був такий, наче вона проковтнула павука.

— Радий познайомитись! — прогавкав низенький. — Прошу сідати.

Ми зручно вместилися в кріслах. Праворуч від мене сиділа Іветта, навскоси ліворуч — янкі, а поруч з ним — молодик на ймення Бремелъ. Фабріціус не сідав. Він поклав на стіл сигари й сигарети, звелів у секретаріаті, щоб нам подали каву, і зрештою почав поратися біля панелей у задній стіні кабінета. Ось за панелями відкрився великий сейф, звідки він вийняв пакет документів, бляшану шкатулку і картонну коробку. Усе це він поклав перед нами на столі і лише після того теж сів.

— Ви, напевно, дивуєтесь, — почав він, звертаючись до мене, — що я так несподівано викликав вас?

— Не дуже, — відказав я. — Вже два тижні я чекав цього.

— І у вас завжди є такі передчуття?

— Тут не важко було догадатись. Після того, що скоїлось тринадцятого серпня...

— Ваша правда. Ми потрапили зараз в страшенно неприємне становище. Зв'язок з нашими людьми по той бік перервано. Ми не одержуємо звіди ніяких інформацій. Як

що ми не реагуватимемо якнайшвидше, то Панков із держбезпеки зробить там усе, що схоче. А ми зможемо піти на пенсію.

— Інакше кажучи, ми маємо перебратися на той бік і відновити зв'язки?

Це втрутилася в розмову Іветта.

— Нічого іншого нам не лишається. Пан Томас уже не зелений хлопчисько. Все-таки він має чималий досвід. Я певен, що завдання, яке я приготував для вас, він виконає за два дні.

— Дуже приємно чути це. Але про що йдеться?

— Ось про це.

Він розкрив картонну коробку й вийняв звідти невелику, завбільшки з долоню, іграшку, яка, коли ми придивилися ближче, виявилася моделлю підйомного крана.

— Оце перед вами модель баштового підйомного крана, що має діяти з допомогою гідравліки, — над спорудженням його працює в даний час фірма Штенгель і К°. А оце, — він знову засунув руку в коробку, — модель аналогічного крана, що його монтує народне підприємство по випуску кранів і підйомних механізмів у Лейпцігу, завод № 3.

Він посунув до мене моделі. Обидві вони були однакові за розміром і досить схожі між собою; єдина відмінність полягала в тому, що східнонімецька модель мала дві стріли. А втім, модель західнонімецької фірми була якась елегантніша й красивіша на вигляд, тим часом як модель народного підприємства виглядала незграбнішою й простішою.

Я сказав про це.

— Воно то так. Зате наш кран має іншу ваду, що завдає нам дуже багато прикростей: він не функціонує. А східнонімецькому підприємству начебто пощастило розв'язати проблему гідравліки. Кран у них нібито працює.

— Нібито?

Обличчя Фабріціуса стало ще похмурішим.

— Принаймні так було написано в останньому повідомленні звідти. Відтоді ми не маємо зв'язку з Лейпцігом.

Янкі, який досі сидів з байдужим виглядом, втупивши нерухомих погляд просто себе, враз ніби ожив. Він випростався і показав вказівним пальцем на моделі.

— Оцей, безперечно, працює. Тут я можу побитися об заклад на що завгодно. — Він нахилив у наш бік голову. — Східна зона збирається експортувати цей кран, головним чином, до Центральної й Південної Америки. Він легкий, транспортабельний, економічний і потребує мінімум енергії — чого більше можна вимагати від такого крана?! Центрально й Південна Америки, безперечно, схочуть його купити.

Я зрозумів, куди він хилить.
— Що ви маєте проти такого експорту? Чим це вам дошкуляє?

— А політикою ви, певно, зовсім не цікавитесь, га?

— Ні, чого ж. Я регулярно читаю ілюстровану газету.

Він кивнув на мене швидкий погляд, який навряд чи можна було назвати сердечним.

— Сполучені Штати, виходячи з теперішньої політичної ситуації, не можуть дозволити, щоб східна зона розширяла свої зв'язки з центральними і південноамериканськими штатами. Кінець кінцем, і Куба завдає нам досить клопоту. За всяку ціну ми повинні паралізувати ці зв'язки. Скільки б це не коштувало! Між іншим, пан Фабріціус так само зацікавлений у цьому.

— Саме так, — зауважив Фабріціус. — Деякі англійські фірми вже також настійливо цікавляться східнонімецьким краном, тим більш, що фірма Штенгель і К^о не може навіть приблизно сказати, коли ж вона...

— Стоп, сер! — сердито прохрипів Фрезер. — Я не думаю, що ваші співробітники повинні про це знати. Переходьте до деталей.

Я помітив, що зауваження американця прикро вразило Фабріціуса. Але він проковтнув пілюлю, навіть не писнувши. Дивно! Отже, тон задає цей низенький янкі, а наш акуратний і самозакоханий Фабріціус мусить йому коритися.

Запала гнітюча тиша, яку, на щастя, перебила бліда секретарка, що принесла нам каву. Ми мовчки дивилися, як вона поставила перед кожним із нас чашку і наповнила її кавою. Лише після того, як дівчина причинила за собою двері, Фабріціус знову підхопив перервану нитку розмови.

— Певна річ, що в ці останні тижні ми не сиділи згорнувши руки. Нам навіть пощастило дечого досягти, і вам би не довелось їхати до Лейпціга, якби не події тринадцятого серпня. З того дня ми не маємо більш ніяких відомостей звідти. Ми не знаємо, що там скоїлось.

— Значить, там хтось уже працює на нас? — спитала Іветта.

— Так. Двоє. Вони відомі у нас під кличкою Червоне Доміно.

— Дивне ім'я. Як взагалі до нього додумались?

— Не знаю.

— В такому разі мені хотілося б почути, яке завдання мали ті двоє і що саме вже вдалося їм зробити.

— Завдання це дуже легко сформулювати. По-перше: роздобути для нас всю конструкторську документацію крана, особливо — гідравліку. По-друге: будь-що пере-

шкодити завершенню монтажних робіт, а тим самим і експорту крана.

— Це не так-то й багато, — зауважила Іветта. — Ну й що?

— Результати, щиро кажучи, досить мізерні. Та про це вам докладніше розкаже пан Бремель. Пан Бремель — наш довірений резидент.

Молодик прибрав поважного вигляду, відкашлявся і заговорив повчальним тоном:

— Ми зажадали від наших людей у Лейпцігу, щоб вони надіслали нам повний комплект креслень щонайпізніше до першого серпня. Четвертого серпня ми одержали креслення кількох деталей, які нас абсолютно не цікавлять, з лаконічним поясненням: мовляв, у зв'язку із заходами, яких вжили органи державної безпеки, дістати повний комплект документації і креслень неможливо. У відповідь на це ми наказали Доміно за всяку ціну завербувати кого-небудь з керівних інженерів заводу, які відповідають за монтаж крана. З цією метою ми надіслали туди гроші, бланки паспортів і посвідчення; водночас ми інформували про це й Берлін. Результат негативний. Лейпціг іще й досі не підтвердив одержання документації, з Берліна також надійшла плутана інформація.

— Чи ви послали повторний запит до Берліна?

— Так. Але до вчорашнього дня ніхто на нього не відгукнувся.

— Ясно. Тоді розкажіть ще, будь ласка, панові Томасу, як стоїть справа з випробуванням крана.

— Доміно повідомив нас у середині липня, що монтаж крана буде завершено, очевидно, десь наприкінці серпня. Потім мало бути проведено випробування — їм треба довести експлуатаційні переваги крана. Якщо випробування закінчиться успішно, то під час осіннього ярмарку кран буде показаний широкій громадськості. Як Доміно повідомляє далі, цей показ буде здійснено на міжнародній прес-конференції, в якій візьмуть участь також і представники найбільших закордонних торговельних фірм.

— Дякую. Це в основних рисах найважливіше, — знову встряв у розмову Фабріціус. — Пан Томас і фрейлейн Ніфергельт зможуть згодом самі розглянути ці папери й ознайомитися з деталями. А тепер перейдімо до ділової сторони справи. Пане Бремель, що зроблено з ярмарковими посвідченнями?

— Вони прибули вже. Ось! — Він підняв їх угору.

— Тут увесь комплект документів?

— Весь. Талони на одержання номерів у готелі теж тут. Вони житимуть у «Гранд-готелі», кімнати двісті вісімнадцять і двісті де-

в'ятнадцять. Усі документи я поклав у шка-тулку.

— Добре. Тепер щодо вас, пане Томас. Ви поїдете до Лейпціга офіційно, як комерцій-ний співробітник одного французького про-мислового підприємства. Фрейлейн Ніфер-гельт — ваша секретарка. Вищезгадана фір-ма поінформована про все, і якщо трапить-ся так, що із східної зони надійде запит, во-ни підтвердять це. Отже, з цього боку ви прикриті. Ваша віза набирає чинності вже з тридцятого серпня. Це значить, що ви маєте виїхати в середу вранці. Ваше перше зав-дання — відновити зв'язок із Доміно.

— До кого ми повинні звернутися?

— Прізвищ я вам називати не буду. Те, чого ви не знаєте, ви за всіх умов не змо-жете й виказати.

— Як же ми встановимо контакт?

— Через спеціальний тайник з допомогою пароля.

— А якщо за цей час наша група провали-лася і натомість придуть працівники міні-стерства безпеки?

Фабріціус з нудьгуючим виглядом бавив-ся моделями крана, які все ще стояли перед ним.

— Ну що ж, тоді вас іще раз спіткає нев-дача, пане Томас. Подбайте самі про свою безпеку. Яким чином — це я полишаю на ваш розсуд.

— Вельми втішне зауваження.

— Ви їдете не на курорт, шановний. Це вам треба було вже давно зрозуміти.

— Я зрозумів.

— Слухайте уважно, що я вам скажу: як тільки ви встановите зв'язок з Доміно, роз-добудьте креслення. Креслення були й ли-шаються для нас найважливішим. Розтлу-мачте це як слід Доміно. І ніякої сентимен-тальності, Томасе. Не з'являйтеся мені на очі, поки не уладнаєте все. Якщо ви повер-нетесь, не виконавши завдання... Що саме чекає вас тоді, сподіваюсь, ви можете собі уявити?

Я глянув на Іветту. Вона сиділа, втупив-шись кудись перед собою, і, здавалося, зов-сім не цікавилась розмовою. Мене здивував її спокій. Я ним похвалитися не міг. Зовсім навпаки.

— Я питаю, чи ми зрозуміли один одно-го, пане Томас?

— Так.

— А фрейлейн Ніфергельт?

Вона з байдужим виглядом кивнула голо-вою.

— Гарзд. Але ваше завдання не обме-жується тим, щоб дістати для нас креслення. Крім того, ви повинні перешкодити експор-ту крана. Ви щойно чули від пана Бремеля, що кран має бути показаний в день відкрит-

тя ярмарку на міжнародній прес-конферен-ції. Треба, щоб цей показ не відбувся.

Він знову розкрив картонну коробку і вийняв звідти чималеньку бляшанку, в якій, згідно з етикеткою, було мюнхенське екс-портне пиво.

— Ви одержите на дорогу, — пояснив Фабріціус, — дві такі бляшанки. Пильнуйте їх. Вони виготовлені спеціально для нас.

— Тобто?

— В цій бляшанці, — він постукав по од-ній з них пальцем, — нема ні мюнхенського експортного пива, ні будь-якого пива взага-лі. Вміст цієї бляшанки до біса неапетитний. Кран від нього в усякому разі не поздоров-шає.

Він зняв кришку і підніс бляшанку мені до носа.

Я злякано відсахнувся.

Розповідає капітан Вольфганг Гайєр

Коли вісім тижнів тому я знайшов у себе на столі рапорт про те, що на лейпцігський завод № 3 народного підприємства по ви-пуску баштових кранів і підйомних механізмів проник хтось сторонній і зняв відбитки з усіх ключів, я подумав спершу, що тут іде-ться про якусь незначну банальну справу, з якою можна впоратися за одну добу.

Майор Бек теж так думав.

— Підіть туди, товаришу Гайєр, і подивіть-ся, що там скоїлось. А завтра подасте мені про це рапорт.

Ото було все, що він сказав мені з цього виводу; потім ми обговорювали інші речі.

Хоч другого ранку я й міг розказати май-йорові Беку, про що довідався під час моїх відвідин заводу, та це було не більше, ніж ми вже знали й до того. Майор був явно невдоволений.

— Оце й усе, товаришу Гайєр?

— На жаль, так.

— І які ви дали розпорядження?

— Усі ключі будуть негайно замінені й, крім того, ми підсилимо сторожу.

— І більш нічого?

— Нічого. Я, далєбі, не знаю...

— Не сприйміть це як докір, товаришу Гайєр. Але ця історія мені не подобається.

— Мені теж. Але в дану хвилину я не мо-жу зробити більше нічого. Сторож зовсім розгубився, а інших слідів злочинця не залишив.

— Ну, гарзд. Не випускайте цю справу з поля зору. Час від часу заїжджайте на за-вод і простежте, щоб там було все в по-

рядку. У мене таке передчуття, що ця справа ще матиме свою розв'язку.

В мене теж було таке передчуття. Але спершу здавалося, що воно обмануло нас. Монтаж крана посувався вперед, і ніщо не вказувало на те, що той випадок з ключами матиме будь-які наслідки. І керівник колективу інженерів, доктор Козель, не мав підстав нарікати на які-небудь труднощі.

— Ні, з того часу я не помічав нічого підозрілого. Наскільки ми можемо судити, все йде нормально. Учора ми закінчили монтаж стріл, сьогодні почали електричні роботи — можливо, ми навіть закінчимо все на кілька днів раніше строку.

— Як ви можете пояснити той інцидент з ключами?

Доктор Козель знизав плечима.

— Не знаю. Нічого не знаю. Може, просто хто-небудь так по-дурному пожартував? Хоч я й вважаю, що це виключено, але..

— Ні, пане докторе, в такі жарти я не вірю. Для цього вся ця історія була надто спритно підстроєна. Так чисто, не лишаючи слідів, працює лише той, для кого це дуже багато важить.

Козель розвів руками:

— Ну, в такому разі я теж нічого не розумію.

Вже не раз я був близький до того, щоб махнути рукою на цю пригоду і припинити розслідування. Майор Бек, очевидно, не мав би нічого проти такого рішення, бо поступово й він також почав схилитися до думки, що в цій справі навряд чи буде ще продовження. Але якесь невиразне почуття щоразу утримувало мене від такого кроку.

Взагалі я ніколи не надаю значення таким передчуттям. Для мене важливі самі лише факти, що мають під собою певний ґрунт і на підставі яких можна робити висновки. Але цього разу все було не так. Тепер, коли я входив на територію заводу, мене завжди охоплювало якесь дивне відчуття. Мені здавалося, ніби хтось іде слідом за мною і не спускає з мене очей. Не раз я мимоволі зненацька обертався назад — для того тільки, щоб кожного разу переконатися, що помилився.

Так минуло кілька тижнів. Тоді я запевнив себе, що все це дурниці. І саме в той день, коли я остаточно вирішив поховати цю справу в папці, на нас несподівано обрушилися удар за ударом.

Перед обідом я одержав повідомлення про те, що сторож Петерс бачив якусь незнайому людину, що перелазила через мур біля інструментального складу. На жаль, він не розглядив, хто це був. Він не міг навіть сказати, був це чоловік чи жінка. Все сталося надто швидко.

— Чому ви не подзвонили до найближчо-

го участка? Можна було б прочесати навколишню територію. Можливо, його б іще де-небудь і спіймали.

— Я... я не подумав про це.

Стривожений до краю, він сидів передо мною і збентежено смикав себе за носа. Уже вдруге він дав маху. Я хотів був сказати йому про це, але потім пожалів його. Він, видно, був хороший і чесний чоловік, але до цього таємничого й спритного незнайомця він просто не доріс. Це не його провина. Тут уже ми мали допомогти йому.

Я звелів йому вийти й покликвав натомість молодого фельдфебеля, з яким мав довгу розмову. Мені було ясно, що ці нічні відвідини мають певний зв'язок з випробуванням крана, призначеним на четвер увечері. І хоч я не міг знати намірів незнайомця, однак не мав сумніву, що нам слід чекати якогось сюрпризу.

Події того вечора підтвердили, що я мав рацію. Інцидент таки стався — правда, з того боку я ніколи його не чекав. Якби Карін Зоммер не стояла тоді біля вікна своєї кімнати, якби вона не звернула випадково увагу на кабель, могла б статися страшна катастрофа.

Людина не могла придумати нічого подібного. Це був якийсь диявол, диявол у людській подобі. Він ні на що не зважав, йому чужі були всі людські почуття, він прагнув лише руйнувати, нещадно й безжалісно руйнувати все.

Якою невинною здавалася після цього історія з умивальником, про яку розповіла мені Карін Зоммер. Вона не могла знайти пояснення цій пригоді, та й сам я, правду кажучи, не знав, що й думати.

Одне тільки було для мене ясно: за всім цим приховується якесь нове чортівиння. Десь поблизу причаївся ворог. Він десь поряд, десь тут, у темряві, і щомиті може знову завдати нам удару. Це небезпечний ворог — він не боїться ніякого ризику і знає, чого хоче. Не якийсь там дилетант, не примітивний злочинець. Тут діяв сатанинський, холодний мозок, і вперше за весь час моєї служби я не міг позбутися почуття невпевненості.

Другого ранку ще перед початком робочого дня я вже сидів у кабінеті майора Бека й доповідав йому.

Що стосується деталей, Бек завжди давав нам повну свободу дій, але вимагав, щоб ми докладно інформували його про все. Він хотів знати навіть про такі речі, що їх ми самі вважали нічого не вартими дрібничками. Дехто лаяв його за це, але я розумів, чому він так робить. Він знав кожну справу свого відділення так само добре, як той,

хто сам вів її. Якщо йому треба прийняти якийсь рішення, довгі доповіді для цього не потрібні. Він одразу входив у курс справи. Отож я, не кваплячись, почав доповідати. Підсумував усе, що трапилось за ці вісім тижнів з часу пригоди з ключами, розказав, які зробив висновки і як думаю діяти далі.

Він спокійно, не перебиваючи, слухав мене.

— Я не можу ще судити, чи вірні ваші висновки, — сказав він, коли я закінчив. — Найближчі дні покажуть, чи маєте ви рацію. Ви бажали б, як я бачу, і далі вести цю справу самі?

— Так, я хотів би цього. Певна річ, якщо ви згодні.

— Я згоден. Одне тільки: чи не недооцінюєте ви свого противника?

— Не турбуйтеся, товаришу Бек. Я знаю, з ким маю справу.

Він похитав головою і почав ритися в паперах, що лежали перед ним.

— Ні, саме цього ви й не знаєте. Сьогодні вночі ми одержали одну інформацію...

Задзвонив телефон. Бек узяв трубку, якусь мить слухав, потім знову поклав її.

— Це до вас прийшли з візитом.

— Хто?

— Здається, одна юна дама.

— Я не знаю...

— Он як? Ви не знаєте? — Його окуляри поповзли вниз, а брови — вгору. — Він недовірливо розглядав мене. — Егеж, чували ми вже всяке. Старого горобця на полові не обдуриш. Ох, молодість, молодість...

Це була друга сторона майора Бека. Майор залюбки жартував і піддразнював нас. Він охоче пускав шпильки і на мою адресу — приводом до цього було те, що я й досі парубкую. Правду кажучи, саме в цьому пункті я трохи вразливий, хоч в усьому іншому товстошкірий, як слон.

— Я не чекаю ніякого візиту, — трохи різкувато відповів я. — Дозвольте йти?

— Ні в якому разі. Зараз я розповім вам найважливіше.

— В цій історії?

— Так, у цій історії. Але спершу скажіть: як гадаєте, за який час ви упораєтеся з цією справою?

Це було нелегке запитання. Якщо вісім тижнів тому я думав, що тут ідеться про якусь незначну банальну справу, на яку досить однієї доби, то відтоді, з тої пам'ятної ночі, я трохи порозумнішав.

— Гадаю, — нарешті озвався я, хоч особливої впевненості при цьому не почував, — що мені на це потрібно принаймні тиждень. Ви ж самі кажете...

Його окуляри знову з'їхали на кінчик носа.

— Тиждень?

— Так.

Я думав, що зараз він скаже що-небудь про мій невиправний оптимізм і ще раз повторить, що я таки недооцінюю свого противника. Та я помилився.

— Тиждень? Довго! Дуже довго.

— Але ж...

Він порухом руки перепинив мене.

— Я знаю, що ви хочете сказати. Все це так. Такі речі не можна уладнати за один день. І я не збираюся щось наказувати вам. Для мене тут ідеться про щось зовсім інше. А саме — про те, що в цю неділю — відкриття осіннього ярмарку. У неділю також заплановано показати кран на прес-конференції широкій громадськості. Мені б дуже не хотілося, щоб там знову скоїлось яке-небудь свинство, товаришу Гайєр.

— Ясно. Але я не розумію...

Його порослий волоссям вказівний палець енергійно постукав по календарю пам'ятних дат, що лежав перед ним, геть пописаний червоним і зеленим олівцем — якісь карлочки, цифри...

— Тиждень, товаришу Гайєр, цілий тиждень?! У вас не лишилося тижня часу. Сьогодні в нас уже середа.

Лише тоді я зрозумів, на що він натякає. Я з досадою прикусив губу. Про це я й не подумав.

Якщо сьогодні середа, то мені лишилося рівно чотири дні, щоб знешкодити й посадити нашого ворога за ґрати. Мало, страшенно мало.

Вказівний палець Бека все ще лежав на календарі.

— Та це лише одна сторона питання, товаришу Гайєр. Це ще не найгірше. Тут додалося іще дещо, набагато неприємніше. Сьогодні вночі ми одержали інформацію про те, що... — він розкрив папку, яка лежала перед ним і витяг звідти якийсь папірець, — про те, що нам слід чекати «гостей» — двох агентів однієї західнонімецької таємної організації. Чоловіка й жінку. Вони також мають завдання втрутитися в цю історію з краном.

— І ви знаєте їхні імена?

— Отож то й є, що не знаю. Про це інформація мовчить. На жаль, не сказано там і про те, коли ці двоє прибудуть і під яким приводом.

— Очевидно, як гості ярмарку.

Він зітхнув.

— Очевидно! Очевидно! Але хто може нам дати гарантію, що вони не такі ж розумні і не придумують щось зовсім інше? Нічого не можна сказати напевно. В одному тільки я переконаний, — він знову зітхнув, — що вам, товаришу Гайєр, усі ці дні, що лишилися до неділі, буде не до сміху.

Я підвівся і надав своєму обличчю упев-

неного виразу, хоч насправді зовсім не був такий упевнений.

Дама, яка чекала на мене в прийомній для відвідувачів, виявилась Вірою Горм. Вона стояла біля вікна й нетерпляче барабанила пальцями по шибці.

Коли я зайшов, вона обернулася. На ній був вузький, в обтяжку, костюм, який у найвидгнішому світлі виставляв її струнку поstatt і був такого кольору, як її очі: сірий із зеленкуватою іскоркою.

— Ви примушуєте себе довгенько чекати, пане Гайєр. У вас так заведено?

— Прошу пробачення. У нас якраз була нарада. Справа дуже спішна?

— Можливо, що й так. Але я не сказала на заводі, де буду. Якщо доктор Козель чи Цибулька шукатимуть мене, то я матиму неприємності.

— Мені було б вас жаль. Що ж привело вас сюди?

— Можна сісти?

— Прошу.

Я бачив, що вона хвилюється. Це було незвично. Досі щоразу, коли я заходив на завод, вона була холодна, спокійна й незалежна. Сьогодні все змінилось. Вона була бліда, і навколо її рота лежала чітка риска, якої я ніколи раніш не помічав.

— Ну, розкажіть, що гнітить вас?

— Ви знаєте, що мене щось гнітить?

— Я бачу по вас.

— Так. — Вона силкувалася всміхнутися, але усмішки не вийшло. — Я не дуже охоче йшла до вас.

— Ви боїтесь мене?

— Ні. Але я не дуже охоче говорю поза очі про своїх колег. Я просто не люблю цього, і я б нізащо не пішла на таке, якби не розуміла, що ви повинні це знати. Тут, бачте, досить неприємна історія.

— Хто ж це?

Вона похитала головою, зробила заперечливий жест.

— Не так зразу. Спершу я повинна... сьогодні вночі мені дзвонили.

— Коли?

— Приблизно о другій годині.

— Отже, через досить довгий час після випробування. Ну, й що?

— Це було досить дивно. Я вже спала, коли задзвонив телефон. Спершу я подумала, що хтось просто помилково набрав не той номер. Але дзвонили саме мені. Якийсь чоловік сказав мені, що він уже двічі пробував додзвонитися до мене і що він має сповістити мене про щось дуже важливе. Потім він сказав, що мені загрожує небезпека. Нібито ви, пане Гайєр, у відповідь на ваше клопотання, дістали наказ про мій арешт. Я

повинна якнайшвидше покинути республіку. А він допоможе перебратися на той бік.

— А потім?

— Більше нічого. Потім повісив трубку.

— І він сказав, чому я хочу заарештувати вас?

— Ні.

— А ви не догадуєтесь, хто цей чоловік?

Поставив я це запитання для годиться. Я зовсім не сподівався дістати на нього ствердну відповідь. Тим більше я був приголомшений, коли вона відповіла:

— Мені здається, я знаю, хто це був.

— Що? Знаєте?

— Так мені здається принаймні. Саме тому я й прийшла до вас.

Тепер я зрозумів.

— Колега, про якого ви згадували?

— Так.

— І що?

Вона трохи повагалася, потім заговорила, і я левен, що вона сказала щирю правду:

— Звичайно, я не можу твердити це з абсолютною певністю. По телефону голос звучить не так, як завжди. Крім того, він намагався змінити свій голос. Але я щодня розмовляю з ним по телефону і тому думаю, що не могла помилитися.

— Скажіть ім'я, прошу!

Вона глянула на мене. Очі в неї були великі й темні, і її приємний контральтовий голос злегка тремтів, коли вона відповіла:

— Цибулька. Еріх Цибулька.

— Інженер Еріх Цибулька?

— Так.

— Права рука доктора Козеля?

— Так.

Мені потрібно було кілька секунд, поки я збагнув, що означає це повідомлення. Я міг сподіватися чого завгодно, але цього — ніколи. Цибулька все-таки один з найдосвідченіших фахівців інженерного колективу; він, щоправда, не дуже відвертий, але надзвичайно обдарований чоловік, добрий знавець у своїй галузі; і хоч він досить стримано ставився до всього нового й чужого, але мав здоровий глузд і залізну логіку. На авантюриста він аж ніяк не скидався.

— І ви впевнені, що не помилилися?

— Що значить «упевнена»? Я ж вам уже сказала, що телефон пробудив мене з глибокого сну, і, звичайно, помилка тут не виключена. А з другого боку, я щодня розмовляю з ним по телефону, коли з'єдну його з ким-небудь чи доповідаю про відвідувачів, і добре знаю його голос. Потім, тут іще є дещо, що підтверджує мою думку. Якраз незадовго перед тим Цибулька освідчився мені, просив стати його дружиною, на що я відповіла відмовою.

— Що? Це ж неможливо! Я гадав, що він одружений?

— Він каже, його шлюб давно перетворився на фікцію, він не знаходить спільної мови з дружиною.

— Так багато хто каже.

— Він запевняв, що вже говорив із жінкою. Вона згодна на розлуку.

— І ви відмовили йому?

— Звичайно.

Вона сказала це дуже рішучим тоном. А й справді, вона просто чарівна. У неї вузьке обличчя й білосніжна шкіра, як це часто буває у рудих. Волосся в неї темноруде, з мідяним червонуватим блиском, що подобається багатьом мужчинам. Я легко міг собі уявити, що Цибульці вона подобається не тільки як секретарка.

— Ви з ним у дружніх стосунках?

— Ми колеги. Не більше.

— Пробачте, якщо це здається вам нескромним, але я хочу поставити вам одне запитання: навіщо в такому разі пан Цибулька освідчувався вам? Звичайно, буває — ну, як би це сказати...

— Ні, — перепинила вона мене. — Я знаю, що ви маєте на увазі, але це неправда. Я ніколи не давала Еріхові ніякої надії.

— А його освідчення?

— Одного разу ми танцювали: доктор Козель, доктор Райнгольдс, Штефен Унбегау, Карл Зельхов, Карін, Еріх і я. Того вечора ми всі чимало випили, і тверезих серед нас не було. Тоді я випила з ним на брудершафт. Можливо, мені не треба було цього робити, але ж я й гадки не мала, що він сприйме це так серйозно. Інакше я б нізащо не зробила цього. Відтоді він почав переслідувати мене і все хотів поговорити зі мною. Я завжди ухилялась від цієї розмови. Учора Вернер Козель запросив нас на склянку вина, і я ніяк не могла відмовитись. Після ресторану Еріх проводжав мене додому. Тоді він і освідчився мені.

Я й сам не знаю до ладу, чому ця історія так зацікавила мене. Чи справді тут ішлося про щось таке, що стосувалося лише Віри Горм і Цибульки, чи, може, є зв'язок між цим освідченням і нічним телефонним дзвінком? Здавалося, що може тут бути спільного, і все-таки ця думка не давала мені спокою.

— А сьогодні ви бачили вже його?

— Звичайно. Я ж односила йому обхідний лист.

— Як він поведився? Може, сказав щось чи натякнув на щось, що можна було б пов'язати з тією телефонною розмовою?

— Ні, нічого такого не було. От тільки...

— Що — «тільки»?

— Він був дуже втомлений, наче ніч не спав, нервовий і неспокійний. І... та це, либонь, дурниці.

— Що там іще? Чи це справді дурниці, про те ми судитимемо згодом.

— У мене склалося таке враження, наче він чогось чекає. Він майже не виходив з кабінету. Один раз вийшов, але одразу ж повернувся. Крім того, він попросив негайно повідомити його, коли хто-небудь щось передасть для нього чи схоче поговорити з ним.

— І хтось подзвонив чи прийшов до нього?

— Коли я виходила з заводу, — ще ні.

— Коли ж це було?

— Зразу після восьмої.

— Ви починаєте роботу о сьомій?

— Так.

Я глянув на годинника.

Було без десяти дев'ять.

Отже, майже годину Еріх Цибулька лишався сам. За цю годину багато що могло трапитись. За цю годину він міг одержати звістку, на яку чекав. Треба було поспішати, щоб не прийти запізно.

Я схопив телефонну трубку й наказав приготувати машину.

— Ви поїдете зі мною, фрейлейн Горм? Я їду зараз на завод.

Вона поволі підвелася й нерішуче м'яла в руках рукавички.

— Ви хочете поговорити з Еріхом?

— Так.

— Я... ви скажете йому про телефонну розмову?

— Напевно. А ви не хотіли б цього?

— Ні, чому ж. Тільки, — якщо це можливо, — прошу, не кажіть йому, що ви почули про це від мене. Мені б не хотілося... Гадаю, ви розумієте мене?

Я розумів.

— Спробую, але, звичайно, обіцяти твердо не можу. Коли дзвонив не Цибулька, то він так чи інакше не знатиме, від кого дістав інформацію. Коли ж дзвонив він, тоді... тоді це дуже неприємна історія.

— Так, — стурбовано промовила вона. — Тоді це справді буде неприємно.

В конструкторському бюро заводу № 3 панувало звичайне пожвавлення. Тут були люди в костюмах, білих кітелях і комбінезонах, одні піднімалися сходами вгору, інші спускалися вниз. Усе це сміялось, балакало й хихикало. Але за всім цим темп роботи не знижувався. Усі поспішали. Будинок нагадував велетенський мурашник, у якому все наче переплуталося в метушні, хоч насправді кожен чітко виконував своє завдання.

З коридорного вікна мені видно було, що кран стоїть посеред двора. Коло нього поралися монтери. Монтажне рихтування знову здійснювалося вгору. Щоправда, його пересунули далі, аж до монтажного цеху.

Віра Горм натиснула на ручку дверей секретаріату. Двері були замкнені.

— Що ж це тут сталося?
— А ви хіба залишили двері відчинені?
— Так. Я сказала йому, що лише збігаю до буфету.

— Можливо, він теж там?
— Можливо. — Вона стояла трохи розгублена й безпорадна. — Але де ж він залишив ключ?

Я помацав під циновкою і одразу знайшов ключ. Вона швидко глянула на нього.

— Так, це він. Але ж це заборонено!
— Що?

— Не можна класти ключі під циновку. Коли ми йдемо з кабінету, то мусимо залишати їх або в сусідній кімнаті або віддавати заводській охороні.

— Виходить, і доктора Козеля немає?
— Він, напевно, біля крана. Коли нам потрібен доктор Козель, ми завжди знаходимо його там. Дехто із співробітників запевняє, що коли-небудь він і переночує в крані.

Ми оглянули секретаріат.
Він був умебльований скромно: письмовий стіл і стілик для друкарської машинки, стільці, дві шафи для папок, мініатюрний сейф і диктофон. Двері позад письмового стола вели до кабінету доктора Козеля, двері навпроти — до кабінету Цибульки.

Віра Горм підійшла до телефону, зняла трубку й кілька разів натиснула на білу кнопку. Світло спалахнуло, але апарат мовчав.

— Нікого. — Вона знову поклала трубку.
— Можна мені оглянути його кабінет?
— Звичайно.

Вона хотіла відчинити двері, натиснувши на ручку, але двері не піддавалися.

— Він замкнув.
— Він завжди робить так, коли виходить з кабінету?
— Власне кажучи, ні.

— Навіть і тоді, коли немає нікого в секретаріаті?

— І тоді також. Замкнуті мають бути лише двері до коридору. А тут, всередині, ми маємо право лишати все відчинене.

Ми стояли перед дверима й дивилися одне на одного, наче двоє зломщиків, які не знають, що робити далі.

— Я спробую подзвонити в заводську охорону, — сказала Віра Горм і рушила до письмового стола. — Може, вони знають...

Поки вона знімала трубку й набирала номер, я нагнувся, силкуючись крізь замкову щілину зазирнути до кімнати. І раптом побачив таке, від чого враз здригнувся: зсередини стирчав ключ! Сумніву тут бути не могло.

— Вам нема чого дзвонити. Скажіть, чи можна пройти в ту кімнату через яке-небудь інше приміщення?

— Через сто третю кімнату. Там сидять Карін Зоммер і Штефен Унбегау.

Я вибіг у коридор. Вона поспішила за мною.

Сто третя кімната була також замкнена.

— Ми можемо пройти ще через креслярський зал... Отут, поряд...

Креслярський зал був відкритий.

Люди в білих кітелях проводжали мене здивованими поглядами, коли я пробіг їхнім приміщенням і рвучко штовхнув двері до сусідньої кімнати.

Сусідня кімната, номер 103, була порожня. Лише легкий димок від сигарет, що висів у повітрі, свідчив про те, що сьогодні вже хтось побував тут.

І ось я стою перед дверима, що ведуть до кабінету Цибульки.

Постукав.

Нічого. Жодного звуку. Тоді я рвонув двері.

Кімната була порожня.

Потім я побачив його.

Він лежав на підлозі, підігнувши ноги, права рука його, ніби для захисту, затуляла голову. Волосся було вкрите загуслою кров'ю. Я опустився перед ним навколішки.

Еріх Цибулька був мертвий.

(Закінчення в наступному номері)

З німецької переклала
Надія АНДРІАНОВА

„НАДЬ ВІЛАГ“ — „ВЕЛИКИЙ СВІТ“

Червоні, сині, зелені або жовті обкладинки з великим білим овалом посередині. Тоненькі літери складаються в назву «Надь вілаг», тобто «Великий світ», або «Всесвіт». Такий зовнішній вигляд журналу іноземної літератури, що вже вісім років щомісяця виходить в Угорській Народній Республіці. «Надь вілаг» схожий на аналогічні видання у Радянському Союзі або країнах народної демократії, але водночас він має свої, лише йому властиві, риси.

Як і кожний журнал цього типу, «Надь вілаг» віддає більшість своїх сторінок творам художньої літератури. Цікаво, що в белетристиці переважають малі форми — оповідання, невеличкі повісті або зовсім короткі романи.

В минулому році читачі журналу познайомилися з творами Катарини Сусанни

Причард, Грема Гріна, Олександра Солженіцина, Леоніда Первомайського, Шона О'Кейсі, Казімежа Брандуса, Іво Андрича, Альберто Моравія, Сомерсета Моєма та багатьох інших.

Широко представлена в журналі й сучасна поезія. Ми знаходимо тут нові вірші чеських поетів Мірослава Голуба, Олександра Клімента, Іржі Шотолі та Іржі Піштори. Вдалі переклади творчого доробку видатного американського поета Роберта Фроста зробив Шандор Вереш. Угорські перекладачі звертаються і до великих співців минулих десятиліть, таких як чудовий іспанський поет-антифашист Федеріко Гарсія Лорка.

Серед драматургів, п'єси яких були надруковані в 1963 році, члени об'єднання прогресивних письменників ФРН «Групи 47» Зігфрід Ленц та Альфред Андерш.

Американський драматург Теннессі Уїльямс представлений в «Надь вілаг» як новеліст, а чилійський поет Пабло Неруда як прозаїк, автор цікавих спогадів, відомих, до речі, і в нас. Взагалі можна сказати, що художні твори, опубліковані в минулому році, дають угорському читачеві досить широке уявлення про багатство і різноманітність сучасної всесвітньої літератури.

Значне місце в журналі посідають критичні матеріали, що друкуються під рубрикою «Орієнтація»; здебільшого це досить великі статті зарубіжних та угорських авторів. Серед них привертають увагу ґрунтовні праці Еріста Фішера «Мистецтво і соціалізм», Бели Копечі «Шлях Арагона». Деже Тота «Містика і банкрутство «активного фаталізму» (про два романи Камю), Шемло Дьйордя «Ті, кому не потрібна доброта» — про збірку американської поезії 1945—1960 років.

Автори критичних розвідок не обмежуються розглядом творчості того чи іншого письменника, вони прагнуть проаналізувати її як літературне явище серед ряду інших, простежити її тенденції, встановити напрям розвитку та загальне значення для сучасного читача.

Розділ «Живе минуле» знайомить читачів з новими перекладами творів світової класики. Так, до шекспірівських днів було опубліковано новий переклад одного з сонетів. До ювілею Ду Фу Чонгор Барнабаш переклав вірша китайського поета і написав невеличку статтю про нього. Ми знайдемо тут переклади з Альфреда де Віньї, невідомий досі вірш Ронсара, а також статтю про оперну музику Вагнера і Верді.

«Про книжки» — один з найактуальніших розділів журналу. Його матеріали — це короткі, але змістовні ре-

цензії на твори зарубіжних письменників, що вийшли угорською мовою, або, навпаки, на нові іншомовні переклади угорської літератури; лаконічні оцінки визначних творів, ще не перекладених в Угорщині, або аналіз теоретичних праць вітчизняних і зарубіжних літературознавців.

Крім цього, в журналі існує ще постійна рубрика — огляд зарубіжної літературної періодики.

Великий інтерес у сучасного читача викликають проблеми сучасної драматургії та кінематографії. П'єси Шоу і опера Бріттена, антивоєнна і антифашистська драма, радіо- і телевізійні вистави — ось далеко не повний перелік матеріа-

лів розділу «Театр-фільм-музика».

Під заголовком «Форум читачів» редакція вміщує читачькі листи з враженнями від творів, опублікованих у журналі. Зміст розділу «Документація» — літературні репортажі та інтерв'ю із зарубіжними письменниками.

Нарешті, ведеться хроніка культурного життя і подаються короткі нотатки про основні дати життя і творчості авторів «Надь вілагу».

Хотілось би сказати кілька слів про те, як журнал «Надь вілагу» освітлює культурне життя в нашій республіці, які переклади творів українських письменників можна знайти на його сторінках. Крім вже згаданого

перекладу «Дикого меду» Л. Первомайського, надруковано переклад твору Стельмаха, матеріали про виступи народного артиста Дмитра Гнатюка. З класичної спадщини української літератури з'явилися переклади з І. Франка. Можна зауважити нашим угорським товаришам, що, на наш погляд, вони недостатньо висвітлюють багате і яскраве літературне життя України.

Хочеться сказати декілька слів про художнє оформлення журналу. Воно просте і скромне. Художники «Надь вілагу» роблять це з справжнім смаком, використовуючи репродукції творів відомих митців світу.

К. ШАХОВА

КАЛЕНДАРЬ ВСЕСВІТУ

СУВЕНІРИ. Власники англійських готелів підраховали, що кожного дня з готелів зникає в середньому повне обладнання двох номерів. Все це забирають з собою американські туристи як сувеніри з Англії.

ЖИТТЯ ВИМАГАЄ! Американський лікар-психіатр

доктор Дублін порушив питання про заснування при міністерстві охорони здоров'я США спеціального відомства у справах самогубств. Він вважає, що таке відомство конче потрібне й посилається на такі цифри: два мільйони жителів Сполучених Штатів намагалися один чи навіть кілька разів накласти на себе руки. Щороку понад 200 тисяч американців звертаються до такого способу вирішення всіх життєвих проблем. Від 25 до 35 тисяч спроб самогубства закінчуються смертю жертви.

Отже, ще одна «Проблема

№ 1» у країні «необмежених можливостей»!

ПІКЛУВАННЯ ПРО СТУДЕНТІВ. Міські власті Мюнхена (ФРН) повідомили, що вони звільняють від оподаткування так звані студентські «Бюро послуг». Ці бюро підшуковують для студентів різні роботи—доставка товарів з магазинів на квартири покупців, чистка килимів, прибирання вулиць і дворів тощо.

Газета «Мюнхнер ілюстрірте» назвала це рішення виявом піклування властей про студентство.

ПІГМЕЇ

ОЛЬГЕРД БУДРЕВИЧ,
польський журналіст

У селищі бабінгів

АНГЕЛИ ДЖУНГЛІВ

Невеличка галявина в глибині джунглів на території республіки Конго (Браззавіль) стала місцем перепочинку нашої мисливської експедиції, яка складалася з 7 європейців, 3 негрів і 8 пігмеїв племені бабінгів.

Успіх кожної лісової операції, мисливської чи кінематографічної, забезпечували ці лісові ангели — пігмеї, мовчазні, на диво спокійні і чудово пристосовані до тропічних джунглів карлики.

Запали сутінки. Після довгого дня запеклої боротьби з хмарами мух, москітів, бджіл, гедзів та інших крилатих розбійників, за який білим мандрівникам належало б по сім років відпустки, в таборі запанував відносний спокій. Посідавши на металевих ящиках, мисливці ласували «моамбе», тобто куркою, засмаженою в особливий тубільський спосіб. На десерт були банани і салат з молодого листа ананаса. Відгонило все це приємним димком.

Троє панів з леопольдвільсько-

го представництва ООН палили цигарки й люльки. Американець Тоні бренькав на гітарі. Стах Гемпел чистив зброю. Я порався з плівками. Всі втішалися спокоем і тишею.

За кілька метрів сміялися негри, зібравшись навколо вогнища. А ще далі, на високих дерев'яних «криштуваннях», сиділи або лежали пігмеї.

Раптом серед цих найменших героїв експедиції знялася метушня. Зразу по тому скрикнули негри, підскакуючи біля свого намету.

Трохи згодом заволав Стах:

- Атакують!
- Хто? Дикуни? Слони?..
- Мурашки!

Признаюся, це мене спочатку звеселило. Я знав мурашок європейських — більших чи менших, — і тому мобілізація сил для відсічі мурашиного нападу видалася мені недотепним жартом.

Чорний Леопольд, який вже засинав під протимоскитною сіткою, кричав своїм басовитим голосом і виконував щось схоже на танок святого Віта, намагаючись скинути

з себе сітку, що тільки щільніше обплутувала його. А коли вже й пігмеї якимось гарячково заворушилися, стало ясно, що небезпекою нехтувати не можна.

Присвітивши ліхтарем, Стах показав нам ворожу армію: вона рухалася зімкнутими колонами, блискавично окупуєчи кожен зустрічний предмет. Потрапивши на ноги людей, мурашки миттю видиралися аж на голову.

Те, що діялося в наступні хвилини, балансувало на межі трагедії і гротеску. Мисливці, які сміливо полювали хижих звірів, підстрибували зараз, наче малі хлопчачки. Відбувався загальний стриптиз: скидалися сорочки, штани, навіть білизна.

Табір було вкрито мільйонами мурашок!

Не уявляю, чим би скінчилася ця велика битва в джунглях, якби не наші лісові ангели. Рухаючись обачливо й спокійно у цьому пеклі, бабінги посипали мурашині загони жаринками з вогнища. Пігмеї діяли за правилами найсучаснішої військової тактики — вони вражали ворога у різних пунктах, а головне, на флангах. Зрештою було створено ціле диявольське коло вогню з єдиним виходом для втечі «ворога».

Дві години тривала ця лісова сутинка. Нарешті мурашки-людо-

жери відступили вглиб джунглів. Глибоко зітхнувши, Тоні промовив: — Боже, як я люблю всяких москитів! муху це-це!

А бабінги полягали на свої місця без жодної скарги, без ознак втоми чи задоволення від перемоги в бою. Європейці і навіть більшість негрів звичайно капітулюють перед мурашками і переносять свій табір в інше місце. Бабінги ж винайшли свій метод боротьби з ними. Вони не бояться ні горил, ні будь-яких інших тварин.

Бабінги, щоправда, уникають кривавої розправи над гориллами, і роблять це хіба що задля племінної помсти. Але загальну антипатію відчувають пігмеї до шимпанзе. Ця потворна, дужа, більш як стокілограмова мавпа може бути небезпечною. Коли вона нападає на бабінга, то стає жертвою страшної помсти.

Якось через два дні на світанку ми вийшли в савану. І Стах розповів:

— Все, що тут побачиш, спи-

Але найбільше нам перепадало від диких бджіл, що роїлися над нами. Сторонній людині могло здатися, що то не група мисливців, а якась балетна трупа бредє по савані — так усі ми витанцювали, крутилися, розмахували руками.

Пополудні, розбившись на групи, ми вирушили до пуці на полювання. Я йшов з одним європейцем і двома пігмеями. Вони вели нас невидимими стежками, прислухувалися, принохувалися, немов читали таємниче письмо джунглів. Шкіра цих лісових людей має дуже різкий і неприємний запах, який звірі добре чують на відстані. Тому для маскування бабінги обмазуються послідом тих тварин, на яких збираються полювати. І коли зустрілося стадо антилоп, наша участь у полюванні обмежилася тільки спуском курка гвинтівки.

Нарешті, коли вже смеркло, сіли ми до вечері. Бабінги частували нас диким медом, який, за їх твердженням, зберігає молодість і

Лікоалі, найбільш дикій місцевості Африки, навчилися нічому вже не дивуватися.

Цей майже вісімдесятирічний чоловік служив санітаром у французькій колоніальній адміністрації. Він прибув сюди 1929 року лікувати негрів.

Зневаживши найсуворіші інструкції й перестороги, він допомагав також і пігмеям. Саме завдяки йому найменші люди джунглів позбулися епідемії сонної хвороби, від якої терпіло 85 процентів тубільців.

Дюссо був першою білою людиною, від якої пігмеї не втікали в ліс. Потім він навчив їх рибальству й плаванню, чого бабінги ніколи не вміли, завоював їхню цілковиту довіру.

Поля Дюссо називають Альбертом Швейцером Лікоалі. В його домі ми бачили дипломи, що свідчать про високу оцінку його діяльності. Уряд Франції нагородив Дюссо орденами Почесного легіону і Чорної зірки. На виставці у Браззавелі йому було вручено Велику премію за етнографічні дослідження племені бабінгів. Він дістав також чимало інших відзнак.

Дюссо першим показав бабінгів широкому світові. На одну з виставок у Браззавелі він привіз близько двохсот пігмеїв, які без жодного подиву й остраху здійснили переліт на літаку з Імпфондо до столиці. Однак пізніше, перебуваючи під час параду на трибуні, пігмеї панічно перелякалися кавалерії і повтікали з своїх почесних місць.

— Кажуть, що ви — великий друг бабінгів. В чому виявляється їхня приязнь до вас? — запитав я якось.

— Вони щиро ставляться до мене. Якщо попрошу їх, збудують для мене дім, принесуть м'яса, піклуватимуться про моїх друзів.

— Чи допомагали вони вам у важливих життєвих ситуаціях?

— Неодноразово. Років дванадцять тому я мусив з одним соціологом подолати дев'яностокілометрову відстань в джунглях. Про це дізналися мої пігмейські друзі. І коли ми вирушили в дорогу, то з подивом побачили, що через ліс була прорубана стежка завширшки в метр і з таборами щокільканадцять кілометрів. Для мене завжди є шосе крізь джунглі.

— Чи намагалися ви навчати хоча б кількох пігмеїв?

— Безнадійна справа! Вони самі цього не хочуть. Один здібний хлопець, який вчився в тутешній місії Святого Духа, повернувся до свого села і знову бігає голий по лісі. Не хочуть того й негри, їхні «патрони». Коли хтось з бабінгів приходив до школи, негри весь час ганяють його по господарству, не даючи можливості вчитися. Спеціально організований інтернат довелося закрити. Тому й не-

«Білий король» бабінгів з дочкою і онуками.

рається на техніку й допомогу цих лісових людей. Справжніми мисливцями, які не бояться ризику і виявляють велику майстерність, є пігмеї. Ми, маючи найновішу зброю, діємо на відстані; вони полюють за допомогою дротиків, ножів, сокир.

До того я наївно уявляв савану як різновид степу, — порослий травою простір. Однак виявилось, що, як і в джунглях, ґрунт савани багnistий. Ми брели по коліна в чорній гарячій воді, увесь час здираючи з себе велетенських п'явок.

здоров'я, і шашликом з упольованої мавпи.

Помітивши мою непевну гримасу, Юзек, сміючись, сказав:

— Покуштуй, смачно. Наче власного предка їси!

За кілька днів ми опинилися в селі Донго над річкою Убанга. Тут і відбулася моя зустріч з Полем Дюссо, чи не найбільшим знавцем бабінгів на світі.

Дюссо, високий, кремезний чоловік, дивився на світ і на людей старими, мудрими очима, які багато бачили і за 35 років життя в

Один з бабінгів поруч з автором цього нариса.

має зараз жодного бабінга, який вмів би читати й писати.

— А ви вірите в їхнє майбутнє?
— Цивілізація дійде до них не скоро. Але глибоко вірю, що одного дня станеться безкровна сутічка між бабінгами і тутешніми неграми і що бабінги вийдуть з неї переможцями.

Дюссо твердить, що територія на північний захід від Бера Нью-Йорка й досі недосліджена і що живе там кілька тисяч кочових бабінгів (загальна кількість пігмеїв у Конго—Браззавілі — близько 12—15 тисяч).

Пігмеї Лікоалі — моногамні. Син у бабінгів завжди називається іменем батька. Коли вмирає чоловік, його в шлюбі заступає старший брат. Бабінги приносять старості села м'ясо та іншу їжу, і його обов'язком є наділити їжею старих і хворих.

Харчуються пігмеї м'ясом, медом, бджолиним молочком. Сплять вони на утрамбованій землі, часом на оберемку листя, нічим не прикриваючись. Через річки переправляються по деревах або на великих колодах. Лічити вміють тільки до трьох, а потім кажуть «багато».

Бабінги не знають крадіжок, не мають, крім палення міцного тютюну, поганих звичок.

Близько 60 процентів пігмеїв помирають при народженні, а 20 процентів у дитячому віці. Ті, що виживають, як правило, здорові й сильні. Лікуються вони за допомогою власної медицини. Мають ряд цікавих ліків, наприклад, від укусу змії, смертельного вже через п'ятнадцять хвилин. Але таємниці своєї медицини бабінги оберігають надзвичайно суворо.

Мало відомі також і деякі звичаї пігмеїв, такі як «випробування мужчини». Кандидат мусить вилізти на дерево, де йому зв'язують руки, і, стрибаючи з гілки на гілку, дістатися землі. На відміну від негрів, у яких головна робоча сила — жінки, у пігмеїв вони займаються тільки приготуванням їжі і зрідка пранням.

Залежно від місцевості, «патронат» негрів над бабінгами має більш чи менш суворі форми. В деяких місцях пігмеям заборонено проходити по селу, і вони мусять обминати його спеціальною стежкою.

— А чи не робили ви спроб умовити бабінгів відмовитися від покори своїм «патронам»?

— Давно вже облишив. Скільки разів на моє зауваження: «Дурник, ти ж для них працюєш» — чув у відповідь: «Така вже наша доля» або «Це ще не найгірше».

— Чи не шкодуєте ви, що півжиття присвятили пігмеям?

— Це моє найбільше досягнення і найвища радість. Шкода тільки, що я вже старий і не можу показати цивілізованим дикунам, як виглядають і живуть нецивілізовані культурні люди.

На прощання ми всі разом фотографуємося: Дюссо, його чорна дружина, світла, вродлива дочка, двоє зовсім білих онучок. Бракувало лише зятя, француза, що мав незабаром повернутися з Парижа.

— А як же писати вам?

— Просто: Дюсо, королю бабінгів. Цього досить.

Колишній французький санітар колись мірою реабілітував у тому краю ім'я білої людини.

Наша експедиція, очолювана знаменитим мисливцем Станіславом Гемплом, вирушила назад.

Знову гаряче багно під ногами, огидні п'явки, жовті скорпіони, дощ. Весь багаж несуть пігмеї. Голі карлики, первісні люди Африки, без жодного подиву крокують, навантажені сучасними манліхерами і блискучими роллей-флексами; не виключено, що так само вільно й невимушено несли б вони і штучний супутник землі.

Пігмеї ведуть нас без вагань, розмірено відлічуючи кроки своїми босими ногами. Часто зупиняються, прислухаються (хоча нічого не чути) і продовжують марш.

Вони, напевне, мають якісь природні «радары». Вночі, коли білий не бачить нічого вже за метр, піг-

меї йдуть сміливо, немовби вдень гарною дорогою.

Мучить спрага. Пігмеї раз у раз зникають за деревами і приносять на листках кілька ковтків води, невідомо де взятої. А листя в джунглях — на диво універсальна річ. На одних листках смажать яєчню, з інших можна пошити сорочку. Третій гатунок — якщо його поtrimати над вогнем — перетворюється на обгортковий папір. Та найбільше дивувалися ми з того пишного листя, з якого виходять досить добрі «нейлонові» лопати.

Знову п'ємо кілька крапель води невідомого походження й бредемо далі. Тоні Кутнер, веселий американець, йде слідом за мною і весь час бубонить:

— Все життя купатимуся в пиві! Попитимуся у кока-колі! Плаватиму в лимонаді!

Після багатьох годин маршу до нас долинули перші глухі удари тамтамів. Це турботливий Маінга, староста села, чекав нашого повернення й у такий спосіб давав нам додатковий дороговказ.

Нарешті ми опинилися на головному майданчику села. Тоні першим потиснув руку старості:

— Ямбо, Маінга! — і дуже поважно, начебто продовжував привітання, додав англійською мовою: — Все життя купатимуся в пиві!

Привал у Бондо тривав недовго. Нас почастували майже фантастичним ананасом, завбільшки з половину письмового столу.

Мешканці села виконали для нас щось на зразок лісового твіста. Танцювали вони з геніальним відчуттям ритму, з вражаючим темпераментом.

Ми помітили кількох жінок, огорнутих кольоровою тканиною. Інші дами демонстрували мистецтво місцевого перукаря: чисто поголені голови, на яких в певних місцях стирчали «антенки» заплетеного волосся.

Ще кілька годин дороги, і ми дісталися Енде, звідки свого часу вирушили в джунглі. Бабінги склали вантаж і мовчки одійшли. На прохання Гемпла, цього ж вечора мало прибути ще кільканадцять пігмеїв, щоб виконати для нас великий «балет пігмеїв», видовище рідкісне й надзвичайно оригінальне — пігмеї дуже неохоче танцюють перед сторонніми.

Танцюристи позбиралися, коли над селом зійшов ясний місяць. Починали двоє, потім до них поступово приєднувалися інші — чоловіки, жінки, діти. Кількість акторів зростає до тридцяти. Акомпанував їм оркестр з п'яти музик: троє били в бубони, один полискував на флейті з тростини, п'ятий відбивав такт на мачете.

Трохи збоку стояв негр. Металевим келишком він набирив з відра пальмове вино і поїв танцюристів. Всі, в тому числі й діти,

одним духом випивали вино й поверталися до танцю навколо палаючого вогнища.

Постаті танцюристів були весь час нахилені вперед — здавалося, вони уважно розглядають власні ноги. А самі ноги, стиснуті в колінах на зразок літери «х», рухалися й одночасно немовби паралітично тремтіли.

Ритм цікавий, точний. Не дарма ж пігмев зараховують до найбільш музикальних племен Африки. Більшість танцюристів виступала зовсім голими, дівчата були «одягнуті» в пучок трави чи листя на задній частині тіла. Б'ють п'ятами об землю. Стиснуті вуста, скам'янілі обличчя. Шалені жести. Цьому не можна навчитися — це од природи. Інколи в колі з'являвся соліст — стрибав у центрі, «співав», а хор щось відповідав йому.

Часом удавалося вловити зміст танцю. Пігмеї полювали на слона, билися з горилою, показували навіть сонну хворобу.

Негри, що спочатку кепкували з малих танцюристів, потім, пороз-

кривавши роти, невідривно й напружено стежили за танцями. А скінчилися вони раптово, цілком несподівано. Урвалася музика, й актори відступили в тінь лісу.

Карделла, єдиний білий мешканець Єнде, сказав:

— Не розумію пігмев, але шаную й захоплююсь ними.

* * *

Наступного дня Карделла розповів нам про життя білих у цьому забутому кутку земної кулі:

— Людина тут швидко старіє. Часом буває нудно, бракує звичних речей, наприклад сірників. Ми з великим запізненням довідуємося про зміни урядів, війни, катастрофи чи землетруси. Звістка про початок другої світової війни дійшла до нас через два тижні.

А щодо бабінгів, то вони тут справді є власністю негрів. Ось, наприклад, бивні слона, якого пігмеї полювали три тижні. Як гадаєте, кому були сплачені гроші за ці бивні? Звісно, неграм. А пігмеї дістали від них... дві пачки цигарок.

Наше перебування в Єнде завершується. Прощаємось з Карделлою і рудим американцем Тоні, який залишається, щоб одному чи з випадковим товариством дістатися до Центрально-Африканської Республіки і Судану. Що спонукало цього 23-річного сина заможних батьків, студента-філософа, покинути всі блага цивілізованої Америки й шукати пригод у джунглях? Він відповів:

— Тільки тут можна бути вільним і щасливим. Тільки тут люди не брешуть. Тільки тут дружба є дружною, а ненависть — ненавистю.

— Але ж ти повернешся до Штатів?

— Повернуся, щоб зразу по тому виїхати...

Наші піроги знову на хвилях Убанги. Майже дві доби плвли ми назад, до Імпфондо. Дощ, грім, штормовий вітер — здавалося, Лікоалі хотіла показати нам востаннє весь свій арсенал залякування.

По обох берегах ріки лежала одна країна. Тільки держави були різними (про що більшість населення не завжди знала). Зупиняючись на короткій перепочинок в останніх пігмейських селах, ми оглядали їхні тотеми, дізнавалися про багато цікавих речей.

Минали останні години нашого життя в тропічних джунглях. Ми поголили свої бороди, зав'язали краватки, одягли шкарпетки.

На протилежному березі, на краю аеродрому, нас вітав французький комендант жандармерії з Імпфондо. І ми знову відчули себе непевно. За широкими плечима француза текла Убанга, лежала велика Лікоала, земля дика, первісна і на диво безпечна, хоч і не було тут жандармів...

Перед відкритими дверцятами літака ми прощалися з Стахом і Івонною. Востаннє бачилися ми з завзятим польським мисливцем.

Трьома тижнями пізніше Станіслав Гемпел раптово помер. Смерть забрала його вночі, серед річки, за 150 кілометрів від Імпфондо. Звістку про його смерть переказували протягом багатьох днів усі тамтами Лікоалі.

Бабінги танцюють.

КАЛЕНДАРНО ВСЕСВІТУ

СОБАКИ І ПОЛІТИКА. В одному зоологічному магазині Парижа на клітці з цуценятами висіла табличка: «Вівчарки західнонімецькі».

НЕ ТІ ЧАСИ. Найстаріший венеційський гондольєр Вітторіо Мінатто відсвяткував своє 80-річчя. Він пам'ятає часи, коли по каналах міста плавало одинадцять тисяч гондол. Але часи міняються, і сьогодні в Венеції замість романтичних гондол по каналах снують моторні човни (так звані мотоскафи). Гондол у Венеції залишилося не більше 600.

ХУДОЖНИКА ОБРАЗИ-ЛИ. Американський художник Донг Кінгмен розпочав судову справу проти власника фабрики килимів у Гонконгу. Фабрикант використав картини художника як малюнок для килимів. Донг Кінгмен вимагає від підприємця великого грошового відшкодування за... образу! Адже по його картинах люди ступатимуть ногами!

Під час прогулянки з українськими письменниками в Ботанічному саду (зліва) — Ф. Полторацький, О. Гончар, Е. Стейнбек, Д. Стейнбек, В. Козаченко.

ДЖОН СТЕЙНБЕК В ГОСТЯХ У КИЄВІ

Д. Стейнбек, О. Корнійчук, В. Василевська. Ліворуч перекладачка.

Під час відвідання радгоспу «Київський».

Фото І. Казімірова

Малюнки О. Овчинникової

ДИНАСТІЯ УАЙТСАЙДІВ

Річард Уайтсайд приїхав на Далекий захід в п'ятдесятих роках. Він побував на золотих копальнях і, познайомившись з ними, зробив висновок, що це не для нього. «Золото може вродити тільки раз, — сказав він, — і на цей урожай довго не проживеш, бо його ді-

лять між собою тисячі орендарів. Справа не варта заходу».

Річард довго мандрував по горах і долинах Каліфорнії, маючи перед собою цілком певну мету, — він хотів збудувати дім для дітей, яких поки що в нього не було, і для тих дітей, що народяться у них. В той час у Каліфорнії мало хто відчував відповідальність перед своїми нащадками.

Одного чудового тихого вечора він виїхав своєю парою гнідих на один з невисоких горбів, що оточували Райські Пасовища. Річард зупинив коней і уважно оглянув зелену долину. І зрозумів: місце знайдено. Мандруючи цими краями, він надбирав чимало гарних місцин, та жодна з них не залишила такого відчуття повноти. Він пригадав, як колоністи древніх Афін і Спарти вирушали на пошуки нових земель, вислухавши туманні пророкування оракула; як брели слідом за орлом, що показував їм шлях, ацтеки. «Тепер би мені ще якийсь знак, і більше нічого й не треба, — подумав Річард, — Я, звичайно, знаю, що це саме те місце, але якби ще якесь знамення, щоб потім розповідати дітям».

Він глянув на небо — там не було ні птахів, ні хмар. І раптом знявся вітрець, який дме вечорами над пагорбами. І ось дуби почали кивати вітами на долину, на схилах горба закрутився маленький вихор і, підхопивши жменьку листя, жбурнув її вперед. Річард задоволено посміхнувся. «Ось і від-

повідь! Скільки чудових міст було засновано після якогось знаку божого, навіть не такого певного, як оцей».

Він трошки посидів, потім виліз із візка, розпріг і стриножив коней, і вони, дрібно ступаючи, почваланали до трави на узбіччі дороги. Річард повечеряв холодною свининою з хлібом, потім розгорнув ковдри і розстелив їх на траві тут-таки, на схилі. В долині густшали сірі сутінки, а Річард лежав і дивився на Райські Пасовища, що будуть тепер його домом. Його ділянка лежала з протилежного боку долини, біля мальовничого дубового гаю; позад нього височів пагорб і виднівся зарослий чагарником неширокий звивистий яр. Там, звичайно, протікав струмок. Світло стало тьмяним, примарним.

Річард побачив красивий білий дім, що стояв у глибини доглянутого саду, білу вежу водогону. У вікнах блимали жовті вогниці, маленькі гостинні вогниці. Потім відчинилися широкі парадні двері, і на терасу висипав цілий рій дітлахів, їх було не менш як шестеро. Вони вдивлялися в сірі сутінки; їх увагу особливо привертала той пагорб, де лежав на своїх ковдрах Річард. Незабаром діти повернулися в дім, і двері за ними зачинилися. І в ту ж мить зникло все — і дім, і сад, і біла водогінна вежа. Річард з легкістю зітхнув і перевернувся на спину. В небі гостро виблискували зорі.

Цілий тиждень Річард, мов навіжений, гасав по долині. Він купив у Райських Пасовищах двісті п'ятдесят акрів землі, потім з'їздив у Монтерей, оформив купівлю і, тільки переконавшись, що земля належить йому, пішов до архітектора.

На те, щоб збудувати дім, умеблювати його, застелити килимами, пробурити колодязь і спорудити водогінну вежу, пішло півроку. Робота в домі Уайтсайда не припинялася весь перший рік. За цей час в землю не було кинуто жодної зернини.

Один з його сусідів, роздратований цими незрозумілими діями, якось зайшов до нього і прямо запитав:

— Чи скоро ви перевезете свою сім'ю, містер Уайтсайд?

— У мене нема сім'ї,— відповів Річард,— батьки померли, а дружини нема.

— То на якого ж дідька ви будете такий здоровезний дім?

Обличчя Річарда стало суворим.

— Я хочу тут жити. Я прийшов, щоб тут залишитись. У цьому домі житимуть мої діти і їхні діти, і діти їхніх дітей. Тут народиться багато Уайтсайдів, і багато Уайтсайдів помре тут. Якщо цей дім доглядати як слід, він стоятиме п'ятсот років.

— Я вас, звичайно, розумію,— сказав сусід.— Воно наче й непогано виходить, але ми тут робимо інакше. Будуємо маленьку

хатину і, якщо земля родить добре, добудуємо потім до неї хижку. Не годиться надто вже прив'язувати себе до одного місця. А що, коли ви схочете кудись переїхати?

— Не хочу я переїжджати,— крикнув Річард.— Тому я і будую. Я хочу збудувати так, щоб ні я, ні мої нащадки вже не могли звідси переїхати, мене тут і поховують, коли я помру. Людині нелегко покидати могили своїх предків.

Його обличчя полагіднішало.

— Хіба ти, друже, не розумієш, що я роблю? Я засновую династію. Я будую родину і дім для цієї родини, і вона житиме, коли й не вічно, то принаймні кілька століть. І мені радісно будувати цей дім і знати, що по цій підлозі ходитимуть мої нащадки і що діти, чії прадіди ще не зачаті, народяться колись у цьому домі. Я засную тут сімейні традиції.

Очі Річарда сяяли. Стукіт молотків, якими орудували теслярі, супроводив його слова.

Сусід вирішив, що Уайтсайд божевільний, але божевілья це вселяло повагу. Йому схотілося якось показати це. Якби він не був американцем, він, певно, підніс би два пальці до капелюха. Цей чоловік мав двох дорослих синів, які рубали ліс за триста миль від цих місць, а його дочка вийшла заміж і виїхала в Неваду. Сім'я його розпалася, фактично не розпочавши свого існування.

Річард будував свій дім з мамонтового дерева, яке ніколи не гниє. Він спорудив його, взявши за взірць красиві замські будинки Нової Англії, але, віддаючи належне теплому клімату Райських Пасовищ, оточив всю будівлю широкою верандою. Дах вкрили гонтом, але лише тимчасово: скоро замовлення Річарда було одержано в Бостоні, і коли судно повернулося з Каліфорнії, гонт здерли, а дім укрили шифером, як на Сході. Цей дах мав для Річарда величезне, символічне значення. Що ж до місцевих жителів, то шиферний дах став у їх очах найвизначнішою річчю Райських Пасовищ. Дах більше, ніж будь-що інше, спричинився до того, що Річард став першим громадянином долини. Цей чоловік був твердий у своїх намірах, і ось він збудував собі дім. Він не збирався їхати кудись шукати золото. Та що тут казати! Коли вже він вкрив дім шифером... До того ж він людина освічена, він учився в Гарварді. У нього були гроші й переконаність, і він збудував у долині величезний, розкішний дім. Він стане тут справжнім хазяїном. Він був засновником, патріархом родини, і він укрит свій дім шифером. Через шиферний дах тутешні жителі почали більше цінувати Райські Пасовища і пишатися ними. Якби Річард схотів стати місцевим верховодом, він не міг би й придумати більш вдалого ходу, як вкрити свій дім шифером. Коли йшов дощ, дах ставав темним і лиску-

чим; на сонці ж він виблискував, наче сталеве дзеркало.

Нарешті дім був готовий, і двоє робітників почали розбивати сад і готувати землю до посіву. На схилі пагорба, за домом, паслася невелика отара овець. Річард знав, що він зробив усе, абсолютно все. Тепер йому треба було одружитися. Одержавши листа від далекого родича, який повідомляв, що приїхав в Сан-Франціско з дружиною і дочкою і хоче побачитися з ним, Річард зрозумів, що шукати більше вже не треба. Ще до від'їзду в Сан-Франціско він знав, що одружиться з цією дочкою. Це було вірне діло. Одружившись з нею, можна було не турбуватися, що діти успадкують погану кров.

Хоч вони й пройшли церемонію залицяння, все було ясно вже з першої їх зустрічі. Алісія рада була вийти з-під панування матері і заснувати власну домашню імперію. Дім Річарда був наче для неї збудований. Вона не пробула в ньому й дня, а вже прикрасила полиці в коморі мережаними паперовими серветками. Річард пригадав, що бачив точнісінько такі в коморі своєї матері. Алісія вела дім затишно, додержуючись старожитніх звичаїв, за раз і назавжди заведеним порядком: у понеділок — прання; у вівторок — прасування і все інше; килими вибивали двічі на рік; варіння, соління, томати зберігалися на полицях у погребі від осені до осені. Ферма процвітала, плодилися вівці й корови, а в саду росли багаторічні квіти — жовтець, турецька й червона гвоздика, рожі. А крім того, Алісія чекала дитини.

Річард заздалегідь знав, що все саме так і буде. Династію засновано. Верхівки каміних димарів вже вкрилися кіптявою. Камін у вітальні димів не більше, ніж треба було для того, щоб дім сповнився чудесним смолистим ароматом. Велика пінкова люлька, біла, мов крейда, коли тесть подарував її Річарду, набрала соковитого жовтаво-кремового відтінку.

Під час вагітності Алісії Річард поводився з нею майже як з хворою. Він дбайливо закутував її ноги, коли вони сиділи вечорами біля каміна; над усе він боявся, щоб чогось не трапилося з дитиною. Якось у них зайшла мова про картину, на яку їй треба дивитися, щоб їхній первенець народився гарним, і Річард зробив їй сюрприз: замовив у Сан-Франціско маленьку бронзову копію Мікеланджеловського Давида. Його голизна примусила Алісію зашарітися, та скоро вона гаряче полюбила статуетку. Лягаючи спати, вона ставила її на нічний столик. Вдень, порячуючись по хазяйству, вона переносила її за собою з кімнати в кімнату. Вечорами статуетка стояла у вітальні на каміні. Часто, коли Алісія дивилася на струнку, мускули-

ту фігурку, на її обличчі то з'являлася, то гасла легка посмішка, мудра і допитлива. Вона була певна, що її дитина буде схожа на Давида.

Річард сидів поруч неї і час від часу заспокійливо гладив руку дружини. Вона любила, коли він гладив їй долоню. Його дотик був твердий і не лоскотав. Він стиха розмовляв з нею.

— Прокляття розсипалося, — сказав він одного разу. — Ти знаєш, Алісіє, мої предки і твої далекі родичі прожили сто тридцять років в одному домі. І кров тих, що народилися там, біля того вогнища, змішалася з доброю, чистою кров'ю жителів Нової Англії. Батько якось розповів мені, що в нашому домі народилося сімдесят три дитини. Наша сім'я зростала й зростала, і раптом все обірвалося. Мій дід мав тільки одну дитину — мого батька. Я також був єдиним. Батькові це затьмарило все життя. Він помер, коли йому було тільки шістдесят років, і, крім мене, він не мав дітей. А коли мені минуло двадцять п'ять, і я ще, власне, й жити не почав, наш старий дім згорів. Не знаю, як він загорівся.

Він переклав її руку на бильце свого крісла так ніжно, наче це було маленьке, слабеньке звірятко. Жевріюча вуглинка випала з каміна. Річард кинув її назад і знову взяв Алісію за руку. Вона посміхалася до Давида, що стояв на каміні.

— В давнину був такий звичай, — знову заговорив Річард.

Голос його звучав тепер тихо, немовби здалека, немовби з тієї сивої давнини, про яку він розповідав. Згодом Алісія навчилася з повороту його голови, звуку голосу, з виразу обличчя вгадувати, що він зараз говоритиме про давні часи. Часи Геродота, Ксенофонта, Фукідіда становили немовби частину його життя. На безграмотному Заході історії, розказані Геродотом, звучали так, немовби Річард сам їх вигадав. Кожного року він перечитував «Персидську війну», «Пелопоннеські війни», «Десять тисяч». Він все ще гладив руку Алісії, притискаючи її трошки сильніше.

— В давнину, коли на якесь місто обрушувалася ціла злива знегод і жителі починали думати, що місто прокляте і що один з богів розгнівався на нього, вони вантажили все своє майно на кораблі і відпливали, щоб десь в іншій місцевості заснувати нове місто. А старе так і залишалося порожнім і було відкрите для кожного, хто схоче туди прийти.

— Подай мені, будь ласка, статуетку, — попросила Алісія. — Мені іноді хочеться потримати її в руках.

Він підхопився і поклав Давида їй на коліна.

— Слухай-но, Алісіє. Коли той дім згорів, у двох поколінь залишалося лише двоє дітей. Я нанатажив своє майно на корабель і відплив на Захід, щоб збудувати новий дім. Адже ти знаєш, що дім, який я втратив, будувався аж сто тридцять років. Я не міг повернути йому життя. А жити в новому домі на старій землі мені було боляче. Коли я побачив цю долину, я зрозумів, що знайшов місце для нового гнізда. І ось вже з'являється нове покоління. Я дуже щасливий, Алісіє.

Вона потяглася до нього, щоб потиснути йому руку, вдячна за те, що зуміла зробити його щасливим.

— Ба, — раптом заговорив він, — адже мені навіть було знамення, коли я прийшов у долину. Я запитав богів, чи не помиляюсь я. І вони мені відповіли. Як добре, чи не правда, Алісіє? Хочеш, я розповім тобі про знамення і про те, як я вперше переночував тут, на пагорбі?

— Розкажеш завтра ввечері, — промовила вона. — А зараз мені краще піти відпочити.

Він підвівся і допоміг їй зняти з колін плед. Потім він повів її нагору, й Алісія спиралася на його руку.

— Щось містичне є в нашому домі, Алісіє, щось незбагненне, нова душа, перший абориген нового племені.

— Він буде схожий на статуетку, — сказала Алісія.

Річард підіткнув їй ковдру, щоб вона не застудилася, і повернувся у вітальню. В домі було повнісінько дітей, він чув їх. Їхні маленькі ніжки тупотіли на сходах — вони бігали вгору і вниз, вони розгортали жар у каміні. Він чув, як вони стиха перегукуються на терасі. Перш як піти з хати, він поклав на верхню полицю три товсті книги.

Роди були дуже важкі. Коли все скінчилось і Алісія, бліда й змучена, лежала в ліжку, Річард приніс немовля і поклав його поруч з нею.

— Авжеж, — сказала вона задоволено, — він схожий на статуетку. Я це знала. І ми, звичайно, назвемо його Давидом.

До вітальні зайшов монтерейський лікар і сів поряд з Річардом біля каміна. Він похмуро супив брови й увесь час крутив на середньому пальці масонський перстень. Річард відкоркував пляшку бренді, налив дві чарки.

— Я хочу випити за свого сина, докторе. Лікар підніс чарку до носа і пирхнув, як кінь:

— О, а який гарний вдався, шибеник. Випийте краще за дружину.

— Чому? — здивовано спитав Річард.

Лікар майже торкався носом бренді у своїй чарці.

— Щось на зразок подячної жертви. Ви зараз мало не стали вдівцем.

Річард одним духом вихилив свою чарку. — Я цього не знав. Я гадав... Я гадав, що перші роди завжди важкі.

— Налийте мені ще, — сказав лікар. — Більше дітей у вас не буде.

Річард, що саме взяв пляшку, завмер.

— Що ви хочете цим сказати? У мене неодмінно будуть іще діти.

— Але не від цієї дружини, — я вам кажу точно. З нею — все. Заведете ще одну дитину, і ви залишитесь без дружини.

Річард наче заляк. Тихе тупотіння дитячих ніг, що останнім часом вчувалося йому в домі, нараз завмерло. Здавалося, він чув, як вони крадькома вислизують через парадні двері і спускаються сходами.

Лікар невесело засміявся.

— Чому б вам не напитися, якщо ви берете це так близько до серця?

— Ні, ні, що ви! Я, мабуть, і не зумію напитися.

— Ну... В такому разі налейте мені, останню. Я боюся застудитися по дорозі додому.

Тільки через півроку Річард сказав дружині, що вона вже не зможе мати дітей. Він хотів, щоб вона трохи поздоровіла, перш як обрушити на неї цей удар. Коли ж він, нарешті, прийшов до неї, він почував себе винним у тому, що збирався їй сказати. Алісія тримала дитину на колінах і час від часу нахилилася, щоб схопити губами розчепірені пальчики хлопчика. Немовля втупило в неї мутні оченята і, посміхаючись червоними губками, ворушило пальчиками, запрошуючи її знову схопити їх. У вікно суцільним потоком лилося сонячне світло. Чути було, як десь далеко один з їхніх робітників монотонно лає запряжених у борону коней. Алісія підвела голову і злегка нахмурилася.

— Його вже треба хрестити, правда ж, Річарде?

— Так, — погодився він. — Я поїду в Монтерей і домовлюся.

Видно було, що її щось мучить.

— Як ти гадаєш, чи не пізно ще дати йому інше ім'я?

— Ні, звичайно, а навіщо це тобі? Як ти хочеш його назвати?

— Я хочу, щоб його звали Джоном. Це ім'я з Нового завіту. — Вона глянула на нього, шукаючи підтримки. — І потім, так звуть мого батька. Батькові це буде приємно. А ще мені чомусь здається, що не годиться називати його на честь статуї, навіть якщо це статуя цього хлопчика Давида. Якби вона хоч була одягнена...

Річард навіть не пробував заглиблюватися в її доводи. Він раптом узяв і одним подихом виклав їй те, з чим прийшов. За хви-

лину все було вже позаду. Він не уявляв собі, що це забере так мало часу. Алісія посміхалася тією особливою, загадковою посмішкою, яка завжди бентежила його. Здавалось, він знав дружину так, що краще вже й не можна, але ця посмішка, трошки насмішкувата, трошки сумна і сповнена таємничої мудрості, закривала йому шлях до її думок. Вона ховалася за цією посмішкою. Посмішка говорила: «Який же ти дуренький. Я знаю щось таке, що коли б я тільки розповіла тобі про це, усі твої знання видалися б тобі просто смішними».

Дитина потяглася пальчиками до її обличчя, закликаючи продовжувати гру, і Алісія почала згинати й розгинати їх.

— Ти зачекай, — сказала вона. — Лікарі не все знають. Ти трохи зачекай, ото і все. Будуть у нас іще діти.

Вона підняла дитину й засунула руку під пелюшки.

Річард вийшов і сів на ганку. В домі знову кипіло життя. А тим часом тільки п'ять хвилин тому він був тихий, мертвий. Виявляється, у нього назбиралося безліч справ. Вже півроку не підстригали живопліт з буксу, який не давав садові розростатися далі, ніж треба. На боковому дворі давно вже була виділена ділянка для лужка, а її все ще не засіяли травою. Не визначено й місця для сушіння білизни. Річард сидів біля самісіньких поручнів. Він простягнув руку і погладив їх, наче це була вигнута шия коня.

Не встигли Уайтсайди оселитися в Райських Пасовищах, як одразу стали тут першими людьми. Вони були освічені, мали чудову ферму, і якщо їх і не можна було назвати багатіями, грошей у них було досить. А головне, вони жили в гарному, затишному домі. Цей дім був символом сім'ї — просторий, розкішний на той час, теплий, гостинний, білий. Він був великий, а тому здавався багатим. Та що особливо підносило його над іншими домами долини — це білий колір, а господарі час від часу ще підбілювали його, — білий колір, що надавав йому вигляду замка серед сільських халуп. Усі місцеві жителі захоплювалися білим особняком, а крім того, він викликав у них почуття впевненості. В ньому немовби уособлювались влада, культура, здоровий глузд, добрі манери. Дивлячись на цей дім, можна було сказати, що Річард Уайтсайд — джентльмен, не здатний на підлий, жорсткий чи нерозумний вчинок. Сусіди пишались цим домом точнісінько так, як орендарі герцога пишались герцогським замком. І хоч дехто з місцевих жителів був багатший за Уайтсайда, вони, здавалось, навіть думати не насмілювались, що зможуть збудувати такий дім. Насамперед, завдяки дому Річард і став для тутешніх жителів спершу

взірцем добрих манер, а пізніше чимсь на зразок неофіційного судді в їхніх дрібних незгодах. Ця довіра, що її відчували до нього сусіди, вселила й самому Річарду якість батьківське почуття щодо них. З часом він почав ставитися до всіх місцевих подій, як до своїх особистих справ, і люди теж пишалися цим.

Минуло п'ять років, і внутрішнє чуття підказало Алісії, що вона знову зможе мати дитину.

— Я покличу лікаря, — сказав Річард, коли вона повідомила його про це. — Він скаже, небезпечно це чи ні.

— Не треба, Річарде. Лікарі нічого не розуміють. Жінки знають себе краще, ніж лікарі.

Річард підкорився — він боявся того, що міг сказати його лікар.

— В жінках закладена іскра божа, — переконував він себе. — Природа наділила жінку цим даром завбачення, щоб рід людський не припинився.

Шість місяців все було гаразд, і раптом почалися передчасні роди. Лікар, — за ним все-таки нарешті довелося послати, — був такий лютий, що навіть не хотів розмовляти з Річардом. Потяглися страшні години. Річард сидів у вітальні, вчепившись у бильця крісла й прислухаючись до слабких зойків, що долинали згори, із спальні. Обличчя його стало сірим. Це тривало багато годин, потім зойки затихли. Річард так отупів від поганих передчуттів, що навіть не підвів очей, коли в кімнату зайшов лікар.

— Давайте свою пляшку, — стомлено сказав лікар, — і вип'ємо за вас, за ідіота поганого.

Річард мовчки дивився в підлогу. З хвилину лікар колов його очима, потім заговорив знову, але вже не так різко:

— Чому ваша дружина не померла — один бог знає. Їй стільки довелося витерпіти, що не витримав би і взвод солдатів. Оці мені кволі створіння! Живучі, мов дракони. Дитина мертва!

Йому раптом схотілося покарати Річарда за те, що він не послухався його поради.

— Ховати нема чого, від неї небагато лишилось.

Він різко повернувся і вийшов з дому, бо не звик жаліти людей так, як він жалів зараз Річарда Уайтсайда.

Алісія залишилась калікою. Маленький Джон не пам'ятав того часу, коли його мати була здорова. Завжди, завжди, відтоді як він пам'ятав себе, батько на руках відносив її вниз і виносив нагору. Розмовляла Алісія рідко, та дедалі частіше в очах її з'являлася ота іронічна й мудра посмішка, і, незважаючи на слабкість, вона чудово вела господарство. Неотесані сільські дівчата, які слугува-

ли в домі, готуючись до того омріяного часу, коли вони самі стануть заміжніми жінками, приходили за вказівками по кілька разів на день. І Алісія керувала, лежачи в ліжку чи сидючи в кріслі-гойдалці.

Кожного вечора Річард відносив її нагору, в спальню. Вона лежала там, на своїх білосніжних подушках, а він підсував до неї крісло, сідав, і, гладячи її долоню, чекав, поки вона засне. Кожного вечора вона питала його:

— Ти задоволений, Річарде?

— Авжеж, — відповідав він.

І розповідав їй про ферму і про сусідів. Це був ніби щоденний звіт. Коли він починав розповідати, на обличчі її з'являлася посмішка, яка зникала, лише коли очі її заплющувались і Річард гасив світло. Такий був ритуал.

Коли Джону минуло десять років, у домі влаштували свято. Зібралися дітлахи з усієї долини, вони навшпиньках ходили по кімнатах і витріщалися на всю ту розкіш, про яку вони так багато чули. Алісія сиділа на веранді.

— Чому ви такі тихі, дітки? — питала вона. — Побігайте, пограйтеся.

Але вони не могли кричати й бігати в домі Уайтсайда. Це було б усе одно, що закричати в церкві. Коли гості обійшли всі кімнати, терпець їм зовсім урвався. Вони побігли в клуню, і їхні дикі вигуки долинули звідти до тераси, де сиділа усміхнена господиня.

Того вечора, лежачи в ліжку, Алісія спитала:

— Ти задоволений, Річарде?

Його обличчя все ще сяяло втіхою, що її принесли йому відвідини гостей.

— Авжеж, — відповів він.

— Не треба журитися, Річарде, що ми не матимемо більше дітей, — знову заговорила вона. — Почекай трохи. Все буде гаразд.

Він знову подумав, що вона знає багато, дуже багато, знає все.

— Почекай трохи. Нема такого горя, яке не вгамувалося б, якщо трохи почекати.

Річард відчував, що вона знає щось важливіше, ніж він.

— Чекати вже недовго, — вела далі Алісія.

— Чого чекати?

— Як-то чого? Джона. Йому вже десять років. Ще через десять він одружиться, і тоді... Розумієш? Навчи його всього, що ти сам знаєш. Наша сім'я не загине, Річарде.

— Так, так, звичайно. І дім не загине. Я почну читати йому Геродота. Він уже великий.

— Нехай Міртл завтра прибере запасні спальні. Вже три місяці, як їх не провітрювали.

На все життя запам'ятав Джон Уайтсайд, як батько читав йому трьох великих авторів: Геродота, Фукідіда, Ксенофонта. Пінкова люлька була тепер рівного червонясто-брунатного кольору.

— Тут уся історія, — сказав Річард. — У цих трьох книгах розказано про все, на що здатна людина. Тут любов і лицемірство, тупа безчесність, обмеженість і відвага, благородство і печаль людства. З цих книжок ти можеш судити про майбутнє, Джоне, тому що на землі вже не буде нічого такого, про що б не розповідали ці книги. Біблія порівняно з ними — лише збірка розрізаних історій, створених темним народом.

А ще Джон запам'ятав, як батько ставиться до їхнього дому: він вважав його символом родини, храмом, зведеним навколо вогнища.

Джон був на останньому курсі Гарвардського університету, коли батько раптом помер від пневмонії. Алісія написала йому, щоб він не приїжджав, поки не завершить навчання.

«Ти все одно нічим не зміг би допомогти, — писала вона. — Ти повинен завершити свою освіту, таке було бажання батька».

Коли ж він нарешті повернувся додому, то побачив, що мати дуже постаріла. Тепер вона вже зовсім не вставала з ліжка. Джон сів біля неї, і мати розповіла йому про останні дні батька.

— Він просив мене сказати тобі одну річ, — говорила Алісія. — «Нехай Джон зрозуміє, що ми не повинні зникнути. Я хочу жити в своїх нащадках». І скоро після цього він почав марити. — Джон дивився у вікно, на круглий пагорб, що височів за домом. — Два дні твій батько не приходив до пам'яті. І він весь час говорив про дітей, тільки про дітей. Він чув, як вони бігають вгору і вниз сходами, відчував, як вони смикають ковдру на його ліжку. Йому хотілося взяти їх на руки, Джоне. А потім, вже перед самим кінцем, видіння щезли. Він був щасливий. Він сказав: «Я бачив майбутнє. Всі ці діти будуть тут. Я задоволений, Алісіє».

Джон сидів, підпираючи голову руками. І тут мати, від якої він ні разу в житті не чув різкого слова, яка завжди лише просила почекати, щоб час зробив своє, вся стрепенулася й заговорила з ним різко, майже грубо:

— Одружуйся! — вигукнула вона. — Я хочу, щоб ти зробив це, поки я жива. Одружись — і візьми здорову жінку, хай родить тобі дітей. Я вже не могла родити після тебе. Я померла б, якби народила ще хоч одного. Скоріше знайди собі дружину, я хочу її бачити!

Вона впала на подушки, а в очах її застигла туга, і на обличчі не було звичної посмішки.

Минуло півроку. Джон не одружувався. Мати за цей час так висохла, що перетворилася на маленький скелетик, обтягнутий голубуватою, майже прозорою шкірою, і все-таки вона й далі чіплялася за життя. Її очі з німим докором стежили за сином. Йому було соромно, коли він відчував на собі цей погляд. Потім один з колишніх знайомих Джона, з яким він учився в університеті, приїхав на Захід, щоб влаштуватися тут, і привіз з собою сестру. Вони прогостювали в Уайтсайдів місяць. А коли минув цей строк, Джон освідчився Уїллі, і вона погодилася вийти за нього заміж. Коли він розповів про це матері, та схотіла поговорити з дівчиною наодинці. Через півгодини Уїлла вийшла з кімнати страшенно збентежена, вся червона.

— Що сталося, люба? — спитав Джон.

— Так, нічого. Нічого не сталося. Твоя мама про все розпитувала мене, а потім довго дивилася на мене.

— Вона дуже стара, — пояснив Джон. — І розум у неї теж старий. — Він зайшов у материну кімнату. З обличчя Алісії вже зіштов той неспокійний, страдницький вираз, і знову з'явилася колишня лукава, мудра посмішка.

— Все гаразд, Джоне, — сказала вона. — Мені хотілося б подивитися на дітей, але я не зможу. Я й так уже надто довго чіплялася за життя. Я втомилася.

Джон майже бачив, як гасне в ній воля до життя. Вночі вона почала марити, а через три дні померла, тихо і спокійно, наче заснула.

Джон Уайтсайд ставився до дому не зовсім так, як батько. Любив він його ще більше. Дім став немовби його шкаралупою. Так само, як думки його могли залишити тіло й полинути кудись удалину, так і він сам міг залишити дім, але неодмінно мусив туди повернутися. Кожні два роки він заново білив його, сам працював у саду, підстригав живопліт. Він не успадкував батьківської влади над місцевими жителями. Джон був лагідний, не такий рішучий. Коли йому доводилося розв'язувати якусь суперечку, він надто вже заглиблювався в усі дрібні обставини, про які розповідали обидві сторони. Велика пінкова люлька тепер уже зовсім потемніла, вона стала майже чорною з червоно-жовтими відблисками.

Уїлла Уайтсайд одразу полюбила Райські Пасовища. Алісія поводитися відчужено і замкнуто, її побоювалися. Сусіди рідко бачили її, а коли це траплялося, вона була з ними привітна і лагідна, великодушна і тактовна. В її присутності фермери відчували себе наче селяни, що прийшли в замок.

Уїлла полюбляла ходити в гості до місцевих фермерш. Їй подобалося пити міцний чай у них на кухні й обговорювати неви-

черпну важливу тему — домашнє господарство. Кулінарні поради Уїлла збирала усі разом. Ідучи в гості, вона завжди брала з собою блокнотик і записувала туди всілякі рецепти. Сусідки кликали її на ймення і частенько забігали до неї вранці випити чайку на кухні. Можливо, що й Джон став привітнішим завдяки її впливу. Він не мав того безмежного авторитету, яким користувався завжди замкнутий Річард. Джону подобались сусіди. В гарячі літні дні він сидів на веранді в шезлонгу й розмовляв з тими, хто був вільний у цей день. Тут обговорювалася місцева політика, влаштовувались невеликі засідання за склянкою лимонаду. На цій веранді формувався суспільний і політичний лад Райських Пасовищ, і створювався він завжди весело. Джон ставився до всього, що оточувало його, з якоюсь добродушною іронією, і завдяки цьому життя жителів долини, на відміну від більшості сільських районів, не було отруєне розгулом політичних чвар і лютою релігійною нетерпимістю. Якщо під час дебатів, що їх вели між собою чоловіки, мова заходила про якусь подію чи нещастя, що про них у той час говорила вся країна, або вся долина, Джону подобалося винести на терасу три важкі томи і прочитати вголос про те, як у древньому світі виникали подібні ж ситуації. Він любив древніх так само, як і його батько.

На недільний обід збиралися гості: якесь подружжя, що мешкало неподалік, бувало, заходив і мандрівний проповідник. Жінки допомагали Уїллі на кухні, обідали опівдні. За обідом проповідник помічав, як палюче полум'я його місії тихо гасне в атмосфері лагідної терпимості, а коли приносили десерт і сидр, переконаний баптист щиро реготав, слухаючи добродушні жарти з приводу таїнства хрещення.

Все це давало Джону велику втіху. Але справжнє його життя проходило у вітальні. Шкіряні крісла, — кожна їхня опуклість і западина були втіленням затишку, — здавалися йому часткою його самого. На стінах висіли картини, він зріс разом з ними. Це були гравюри: олень, мандрівники в Швейцарських Альпах, гірські козли. Ці картини так вплелися в його життя, що він уже не помічав їх, але якби вони зникли, він, напевно, відчув би фізичний біль, як при ампутації. Та понад усе він полюбляв вечори. В червоному цегляному каміні палахкотів нежаркий вогонь. Джон сидів у кріслі й час від часу глядав велику пінкову люльку. Він читав «Георгіки» чи, може, «Про сільське господарство» Варрона. Уїлла сиділа біля своєї лампи і, міцно стуливши губи, вишивала квіти на серветках, які вона надсилала на різдво своїм родичам на Схід, натомість одержуючи від них точнісінько такі ж.

Джон закрив книгу й попрямував до конторки. Це була старовинна конторка з кришкою на роликах. Кришка у неї завжди заїдала, і з нею довелось повозитися. Раптом вона піддалася й з грюкотом зсунулася з місця. Уїлла посміхнулася. З її обличчя зник отой напружений, страдницький вираз, який з'являвся, коли вона над чимось старанно працювала.

— Боже мій, що ти там робиш?

— Та нічого. Хочу трохи подумати.

Він просидів годину, а тоді сказав:

— Ось, послухай, Уїлло.

Напружений вираз знову зник з її обличчя.

— Я так і думала... Вірші.

Він прочитав їх і чекав з таким виглядом, наче в чомусь завинив. Уїлла тактовно помовчала. Мовчанка затяглася й перестала бути тактивною.

— Я гадаю, вони не дуже хороші.

Він невесело засміявся.

— Твоя правда. — Джон зібгав папір і кинув його у вогонь. — Мені на мить здалося, що виходить непогано.

— А що ти перед цим читав, Джоне?

— Просто переглядав Вергілія і вирішив спробувати свої сили, бо мені не хотілося... Знаєш, адже майже неможливо читати щось хороше, щоб не виникло бажання й самому зробити щось подібне. Та це все дурниця!

Він закрив кришку і дістав з шафи нову книгу.

Вітальня була його домом. Він почував себе тут справжнім, досконалим, щасливим. Спалахували рочестерські лампи, і він ставав зібраним, цілісним.

Життя людини, як правило, йде по кривій. Честолюбне піднесення, округла вершина зрілості, похилий спуск втрачених ілюзій, і, нарешті, плеската рівнина чекання смерті. Життя Джона Уайтсайда йшло по прямій лінії. Він не був честолубний; ферма не тільки гарантувала йому забезпечене життя, а й давала прибуток, достатній для того, щоб найняти людей, які працювали б за нього. Він ніколи не хотів нічого такого, чого він не мав чи не міг би легко дістати. Він був одним з небагатьох, хто вміє втішатися миттю, поки вона ще не минула. І він знав, що це його життя хороше, на диво хороше.

Одного лише бракувало йому. Він не мав дітей. Він хотів дітей майже так само сильно, як його батько. В Уїлли не було дітей, хоч вона мріяла про них так само палко, як і він. Це турбувало їх, і вони ніколи не розмовляли на цю тему.

На восьмому році їхнього подружнього життя, з якоїсь примхи чи то природи, чи то долі, Уїлла завагітніла і після спокійної, легкої вагітності народила здорову дитину.

Це більше ніколи не повторилося. Та як Уїлла, так і Джон були вдячні, майже побожно вдячні долі. Палке прагнення увічнити самого себе, що доти лежало десь під спудом, вирвалося зараз на поверхню. І він почав орати землю плугом, шкребти її бороною. Так тривало кілька років. Якщо досі Джон був другом своєї землі, то тепер почуття обов'язку перед нащадками, що пробудилося в ньому, зробило його хазяїном. Він кидав у землю насіння й нетерпляче чекав зелених сходів.

В Уїллі не було помітно таких змін. Цього хлопчика, Уїльяма, вона сприйняла, як щось само собою зрозуміле, кликала його Біллом і навіть не думала схилитися перед ним. А Джону здавалося, що він бачить у хлопчикові свого батька, незважаючи на те, що ніхто не поділяв його думки.

— Як ти вважаєш, він здібний? — питав Джон дружину. — Адже ти з ним буваєш більше, ніж я. Варить у нього голова, як ти гадаєш?

— Ну що тобі сказати? Звичайний він, як і всі інші.

— А мені здається, що він надто вже повільно розвивається, — нетерпляче казав Джон. — Я не можу дочекатись, коли він уже почне все розуміти.

Коли Біллу минуло десять років, Джон розкрив товстий том Геродота й почав читати йому. Білл сидів на підлозі і байдуже дивився на батька. Кожного вечора Джон прочитував йому по кілька сторінок. Так минув тиждень, але якось увечері, підвівши очі від книги, Джон побачив, що Уїлла дивиться на нього і сміється.

— В чім річ? — спитав він різко.

— Глянь, що в тебе під стільцем.

Він нахилився й побачив будиночок із сірників, що його спорудив Білл. Хлопчик так був захоплений своєю роботою, що навіть не помітив, як припинилося читання.

— Він що, зовсім не слухав?

— Жодного слова. Жодного слова не почув він відтоді, як першого ж вечора втратив інтерес до цього вже на другому абзаці.

Джон закрив книгу і поклав її в шафу. Він не хотів показати, як йому боляче.

— Можливо, він ще малий. Через рік я спробую знову.

— Йому це ніколи не сподобається, Джоне, він не з того тіста, що ти і твій батько.

— Що ж його цікавить? — спитав Джон розгублено.

— Те, що й інших тутешніх хлопчаків. Револьвери, коні, корови, собаки. Він утік від тебе, Джоне, і, по-моєму, ти його вже ніколи не впіймаєш.

— Скажи мені правду, Уїлло... Він дурний?

— Ні, — відповіла вона, подумавши. — Він

не дурний. В певному відношенні він сильніший і розумніший за тебе. Але він іншої породи, Джоне. Рано чи пізно тобі доведеться б у цьому переконатися.

Джон перестав цікавитися землею. Про неї можна було не турбуватися. Настане день, і Білл почне її обробляти. І про дім можна не турбуватися. Білл не дурний. Він змалку виявляє великий інтерес і здібності до машин. Він робив вагончики й вимагав, щоб на різдво йому дарували іграшкові паровози. Джон помітив у хлопчикові ще одну рису, зовсім невластиву Уайтсайдам. Він був не тільки дуже потайний, він мав ділову хватку. Білл продавав іншим дітям свої речі, а коли вони їм набридали, купував їх знову — зовсім дешево. Невеликі грошові подарунки чудесно множилися в його руках. Але минуло ще чимало часу, перш як Джон признався собі, що він не має з сином нічого спільного. Він подарував Біллу телицю, і той тут-таки поміняв її на поросят, вигодував їх і продав. Джон глузував з себе.

— Звичайно, він розумніший за мене, — сказав він Уїллі. — Батько мені якось був подарував телицю, і я тримав її доти, поки вона не померла від старості. У Біллі сидить якийсь атавізм, може, від піратів, а його діти, можливо, будуть Уайтсайдами. Це могутня кров. Мені б усе-таки хотілося, щоб він не був такий...

Шкіряне крісло, чорна пінкова люлька і книжки знову відвернули Джона від ферми. Його обрали головою піклувальної ради. І знову фермери збиралися в його домі поговорити. Волосся його взялося сивиною, і з кожним роком зростав його вплив у долині.

Дім немовби став уособленням Джона Уайтсайда. Коли сусіди думали про Джона, вони ніколи не уявляли його в полі, у возі, в крамниці. Поза домом його обличчя здавалося невиразним і неповним. Він або сидів у шкіряному кріслі й посміхався до своїх товстих книг, або напівлежав у шезлонгу на своїй гостинній широкій веранді, або з маленькими ножицями і кошиком різав квіти в саду, або ж, по-хазяйськи сидючи за столом, неквапливо і вправно розрізав великий кусень смаженого м'яса.

На Заході, коли якась сім'я протягом двох поколінь живе в одному домі, дім вважають старим, а його мешканців — піонерами. Старі будинки викликають тут якесь змішане почуття поваги й презирства. На Заході дуже мало старих будинків. Непосидючі американці, що заселили цей край, абсолютно не здатні довго жити в одному місці. Вони будують хисткі будиночки і кидають їх, коли їх покличе якась нова авантюра. Старі будинки майже завжди холодні й непривітні.

Коли Берт Манро переїхав зі своєю роди-

ною в Райські Пасовища і оселився на фермі Беттла, він дуже швидко оцінив те становище, що його посідав тут Джон Уайтсайд. Берт одразу ж приєднався до тих, хто збирався на веранді Уайтсайда. Ділянка Берта прилягала до землі Уайтсайдів. Незабаром Берта обрали до піклувальної ради, й він почав зустрічатися з Джоном і в ділових питаннях. Якось увечері, на піклувальній раді, Джон процитував кілька рядків з Фукідіда. Берт почекав, поки розійдуться інші члени ради.

— Я хотів запитати вас про ту книгу, що ви нині розповідали, містер Уайтсайд.

— Ви маєте на увазі «Пелопоннеські війни»?

Джон виніс книгу і простягнув її Берту.

— Мабуть, було б цікаво почитати її, якщо ви не заперечуєте.

Джон завагався.

— Звичайно... Ви можете її взяти. Ця книга належала моєму батькові. Коли ви її прочитаете, у мене тут знайдеться ще дещо, що може вас зацікавити.

Після цього випадку між обома сім'ями виникло щось подібне до дружби. Джон і Берт запрошували одне одного обідати, ходили в гості. Берт частенько позичав у Джона різні інструменти.

Одного разу ввечері — це було років через півтора після приїзду Манро — Білл важкою ходою зайшов у вітальню і став перед батьками. Він нервував, а тому поведився грубо.

— Я збираюсь одружитися, — сказав він.

Весь його вигляд говорив про те, що це погана новина.

— Що-о? — крикнув Джон. — Чому ти нам досі нічого не казав? Хто вона?

— Мей Манро.

Раптом Джон зрозумів, що новина хороша, що нічого поганого не трапилось.

— Ну що ж... Ну що ж. Це добре. Я радий. Вона хороша дівчина... Правда ж, Уїлло?

Дружина уникала його погляду. Тільки сьогодні вранці вона була у Манро.

Білл стояв посеред вітальні мов укопаний.

— Коли ти хочеш це зробити? — спитала Уїлла.

Джон помітив, що її голос звучить мало не вороже.

— Та, мабуть, скоро. Як тільки буде готовий наш дім у Монтереї.

Джон підвівся, взяв з каміна чорну пінкову люльку й запалив її. Потім повернувся на місце.

— Ти довго приховував це від нас, — спокійно зауважив він. — Чому ти не розповів нам?

Білл мовчав.

— То ти кажеш, що ви житимете в Монтерей? Ти, значить, не збираєшся привести сюди свою дружину? Ти не хочеш жити в цьому домі і обробляти цю землю?

Білл заперечливо похитав головою.

— Ти чогось соромишся, Білл?

— Ні, сер, — відповів Білл. — Я нічого не соромлюся. Просто я ніколи не любив говорити про свої справи.

— А чи тобі не здається, що це якоюсь мірою і наші справи, Білл? — не витримав Джон. — Ти член нашої родини. Твої діти будуть нашими онуками!

— Мей зросла в місті, — перебив його Білл. — У Монтерей живуть усі її подруги. Ну, оті, з якими вона вчилася в школі. Їй не подобається у нас. Ну яке тут життя!

— Розумію.

— Ну, і коли вона сказала, що хоче жити в місті, я купив собі пайку у Фордівському агентстві, адже я вже давно хочу зайнятися якимсь бізнесом.

Джон повільно похилив голову. Перший вибух гніву потроху минав.

— І ти гадаєш, вона не погодиться жити в цьому домі, Білл? Адже тут так вільно. Коли вона схоче, ми могли б переробити для вас будь-яку частину дому.

— Але ж їй не подобається жити в селі. У Монтерей всі її подруги.

Уїлла слухала, міцно стуливши губи.

— Поглянь на батька, Білл! — звеліла вона.

Джон підняв голову й сумно посміхнувся.

— Нічого, я думаю, все буде гаразд. У вас багато грошей?

— Ну, ще б пак! Багато, звичайно. І знаєш, що я тобі скажу, батьку? Дім у нас буде великий, тобто для двох великий. Ми порадилися й вирішили, що, може, ви з мамою схочете переїхати до нас.

Джон усе ще посміхався, уважно слухаючи сина.

— А що ж буде з цим домом і з фермою?

— О, ми й про це подумали. Ви могли б продати все й одержати стільки, що вам вистачило б на ціле життя. Я б за тиждень продав усе це.

Джон зітхнув і відкинувся на подушки свого крісла.

Заговорила Уїлла.

— Коли б я думала, що це допоможе, Білл, я б побила тебе дручком.

Джон запалив люльку.

— Ти не зможеш піти надовго, — сказав він м'яко. — Одного чудового дня ти відчуєш тугу за домом і нічого не зможеш з собою вдіяти. Ти вже зрісся з ним. Коли в тебе будуть діти, ти зрозумієш, що вони можуть рости тільки тут і більше ніде. Ти мо-

жеш піти ненадовго, але ти там не залишишся. Поки ти житимеш у місті, Білл, ми чекатимемо тебе тут. Ми будемо чекати тебе тут, білити дім, підстригати сад, оце й усе. Ти повернешся. Твої діти будуть гратися біля водокачки. Ми почекаємо. Мій батько помер, мріючи про дітей, — він ніяково посміхнувся. — Я мало не забув про це.

— Ох, з яким задоволенням я б його побила, — пробурмотіла Уїлла.

Білл, збентежений, вийшов з кімнати.

— Він повернеться, — ще раз повторив Джон.

— Звичайно, — похмуро погодилася дружина.

Він підняв голову й підозріливо глянув на неї.

— Правда, ти теж так думаєш, Уїлло? Адже ти не кажеш це мені, тільки щоб заспокоїти? Скажи, бо інакше я почуватиму себе старим.

— Звичайно, правда. Що ж я, по-твоєму, базікаю аби базікати?

В кінці літа Білл одружився і одразу ж переїхав у Монтерей, у свій новий, оштукатурений дім. Восени на Джона знову навісила тривога, точнісінько така, як перед народженням Білла. Він заново побілів дім, хоч у цьому й не було особливої потреби. Він тільки те й робив, що немилосердно чикрижив кущі в саду.

— Врожаї небагаті, — сказав він Бертю Манро. — Занедбав я свою ділянку. Я міг би збирати значно більше.

— Це правильно, — погодився Берт. — Ми всі могли б збирати значно більше. Я завжди дивуюсь, чому ти не заведеш овець. Мені здається, твої горби прогудували б цілу отару.

— У нас була отара, коли ще жив батько. Ох, і давно ж це було. Та, кажу ж тобі, я занедбав ділянку, чагарник страшенно розрісся.

— А ти його випали, — порадив Берт. — Якщо восени ти спалиш чагарник, на весну матимеш чудове пасовище.

— Непогана ідея, але чагарник сягає мало не до самого дому. Потрібно буде багато помічників.

— Ну що ж, я поможу тобі, і Джиммі з собою візьму. У тебе двоє робітників, ти сам, от і вийде п'ятеро. Якщо ми почнемо зранку, в тиху погоду та ще після невеликого дощика, ніякої небезпеки не буде.

Осінь настала рано. В жовтні верби, що росли по берегах ручаїв, полум'яніли жовто-червоним листям. Високо-високо, куди майже не сягало око, летіли на південь великі зграї качок, а на задніх дворах приручені крижні ляскали крилами, витягували шиї

і жалібно кричали. Чорні дрозди кружляли над полями. В повітрі вже відчувався легкий морозець. Джона Уайтсайда тривожила близька зима. Він з ранку до вечора працював у саду, допомагаючи підстригати дерева.

Прокинувшись якось уночі, він почув шепотіння дощика на даху, тихі сплески в саду.

— Ти не спиш, Уїлло? — неголосно спитав він.

— Ні, звичайно.

— Перший дощ. Мені хотілося, щоб ти його почула.

— Я почула його, коли він тільки почався, — гордо відповіла вона. — Ти проспав найкраще — бурю. Ти хропив.

— Ну, він не надовго. Перший дощик змиє пилітку, і все тобі.

Вранці зійшло сонце. І напоєне вологою повітря заграло веселкою в його промінні. Сонячне світло сліпуче іскрилося, як кришталь. Не встигли вони поснідати, як Берт Манро і його син Джіммі протупали по задньому ганку й зайшли в кухню.

— Привіт, місис Уайтсайд, привіт, Джоне! Я вирішив, що зараз якраз час спалити оцей чагарник. Нині вночі пройшов хороший дощик.

— Що ж, непогана думка. Сідай, випий кави.

— Ми щойно поснідали, Джоне.

— А ти, Джіммі? Налити тобі чашечку?

— Дякую, я теж снідав, — відповів Джіммі.

— Ну що ж, тоді почнемо, поки трава не висохла.

Поряд з кухонними дверима були похилі дверцята, що вели у підвал. Джон спустився туди й за хвилину повернувся з бідоном гасу. Коли з саду прийшли двоє робітників, Джон вручив усім чоловікам мокрі рогожові мішки.

— Вітру нема, — сказав Берт. — Зараз саме час. Починай прямо звідси, Джоне! Ми будемо триматися між вогнем і домом доти, доки не випалимо широку смугу. Ризикувати ні до чого.

Джон засунув политий гасом палаючий смолоскип у густі зарості чагарнику й провів по їх краю вогненну смугу. Чагарник люто затріщав і застріляв. Полум'я побігло по землі, підхоплюючи смолисті стебла. Йдучи слідом за вогнем, чоловіки повільно піднімалися крутим схилом невисокого пагорба.

— Досить, мабуть! — гукнув Берт. — Тепер до будинку вже чимала відстань. Поміємо, можна підпалювати з верхнього краю.

Берт і Джіммі попростували вгору, минаючи зарості чагарника. Раптом налетів осінній

вітрець. Закрутивши сухе листя, вітер затанцював униз по схилу, звиваючись і хиллячись у різні боки, наче маленький смерч. Ось він грайливо підскочив до вогню, підхопив жменю іскорок і жаринок і жбурнув їх у бік дому. І тут же знітився, наче ця гра йому вже надокучила. Берт і Джіммі вже бігли назад. Усі п'ятеро почали оглядати землю, старанно затоптуючи кожну іскорку.

— Добре, що ми вчасно помітили, — сказав Джон. — Від такої дрібниці весь дім міг згоріти.

Берт і Джіммі знову обійшли чагарник і підпалили його з верхнього кінця. Джон і обидва робітники посувалися вгору по схилу, тримаючись між вогнем і будинком. Повітря стало густе і темне від диму. За чверть години був випалений майже весь чагарник. Раптом від будинку до них долинув пронизливий зойк. Дому майже не було видно за хмарами диму. Всі п'ятеро повернулись і побігли. Коли дим трохи розійшовся, вони побачили, що з верхнього вікна піднімаються густі сірі клуби диму. Назустріч їм по випаленій землі бігла Уїлла. Порівнявшись із нею, Джон зупинився.

— Я почула якийсь шум у підвалі, — крикнула вона. — Я відчинила двері, що ведуть з кухні в підвал, а вогонь так і вихопився звідти. Зараз весь дім у вогні.

До них підскочили Берт і Джіммі.

— Шланги біля водокачки є? — закричав Берт.

Джон з видимим зусиллям одірвав погляд від палаючого будинку.

— Не знаю, — в його голосі звучав сумнів.

Берт узяв його за руку.

— Швидше. Чого ти чекаєш? Може, хоч щось урятуємо. Хоч частину меблів винесемо!

Джон звільнив руку й поплентався вниз по схилу.

— По-моєму, вже нічого не треба рятувати, — сказав він.

— Ти збожеволів! — закричав Берт. — Він кинувся до водогінної вежі й закрутився там, шукаючи шланг. З вікон уже вихоплювалися язики полум'я і хмари диму. Зсередины будинку долинало якесь гуготіння — старий дім боровся за своє життя.

До Джона підійшов один з робітників.

— Якби хоч оте вікно було зачинене, можна було б спробувати, — винувато промовив він. — Дуже вже він сухий, цей дім. Тягне, як у грубці.

Джон підійшов до стосу дров і сів на козли. Уїлла зазирнула йому в лице й заглякла поруч з ним. Тепер уже диміли зовнішні стіни, і дім ревів, наче буря.

І тут сталася дивна річ. Бокова стіна впала, наче куліса, і вони побачили за дванадцять футів над землею абсолютно не зачеплену вогнем вітальню. На їх очах по кімнаті пробігли вогненні змії. Шкіряні крісла тремтіли і морщилися від спеки, як живі. Тріскало скло на картинах, гравюри перетворювались на чорне лахміття. Над каміном висіла велика чорна пінкова люлька. Потім полум'я закрило собою квадрат кімнати, і все зникло. Обрушився важкий шиферний дах, розбиваючи підлогу й стіни, і ось уже весь дім перетворився на велетенське безформне вогнище.

Повернувся Берт і безпорадно став поруч з Джоном.

— Це, мабуть, отой вихор, — пояснив він. — Якась жаринка, певне, залетіла в підвал і впала в кам'яновугільний дьоготь. Авжеж, сер, це, напевне, від дьогтю.

Джон глянув на нього і посміхнувся. Він виглядав зляканим і в той же час збудженим.

— Авжеж, сер, це, напевне, від дьогтю, — повторив він.

Тепер, коли перемога була за вогнем, він палав спокійно. Полум'я дедалі розросталося, і вся маса вогню високо підіймалася в повітря. На дім це вже зовсім не було схоже. Джон Уайтсайд підвівся з козел, випростався і зітхнув.

На мить його погляд затримався на якійсь точці полум'я футів за п'ятнадцять над землею, там, де раніше була вітальня.

— Ну, от і кінець, — сказав він. — Думаю, що я тепер знаю, що відчуває душа, коли тіло закопують у землю. Ходімо до тебе, Берт. Я хочу подзвонити Біллу. Може, у нього знайдеться кімната для нас.

— А чому б вам не пожити у нас? Місця вистачить.

— Ні, ми поїдемо до Білла.

Джон іще раз глянув на палаюче громаддя. Уїлла потяглася, щоб узяти його за руку, але не встигла — він уже відсмикнув її. Джон помітив її порив і посміхнувся до неї.

— Шкода, що мені не вдалося врятувати мою люльку, — сказав він.

Берт одразу вхопився за цю тему.

— Мушу сказати, сер, — заговорив він жваво і швидко, — що я ніколи в житті не бачив такої люльки. Є люльки в музеях, та всі вони не мають такого кольору. Цю люльку, напевне, довго курили.

— Це правда, — погодився Джон. — Дуже довго. І знаєш, вона й на смак була добра.

*З англійської переклала
Катерина КОРОТКОВА
і Севір НІКИТАШЕНКО*

ВТЕЧА

Родина Торрес жила на фермі миль за п'ятнадцять від Монтерея, на дикому березі океану. Ферма — кілька акрів землі — тулилася на схилі горба, і внизу під нею шипіли серед коричневих рифів спінені океанські хвилі. Будівлі ферми наповзали одна на одну, мов попелиця; неначе боючись, що вітер змете їх у море, вони низько притискалися до гірського схилу на тлі кам'яних вершин, які закривали небо. Стіни маленької хатини й кособокої гнилої стайні наскрізь проїла сіра морська сіль, розхитав-розсмикав вологий вітер, і тепер вони мали колір довколишніх гранітних скель. Торреси мали двох коней, руду корову з рудим телятком, півдюжини свиней і кількох вічно голодних рябих курей. Пісну землю на схилі засівали маїсом, і виростав він під вітром невисокий і густий, а початки на стеблі зав'язувалися тільки з того боку, який дивився на суходіл.

Мама Торрес, худа, висохла жінка із старими-старими очима, хазяйнувала на фермі!

вже десятий рік — з того дня, як її чоловік, спіткнувшись у полі об камінь, упав на гримучу змію. А коли гримуча змія жалить людину в груди — кажи пропало...

У мами Торрес було троє дітей — двійко чорнявих підлітків дванадцяти й чотирнадцяти років, Еміліо і Розі, яких вона посилала ловити рибу з прибережних каменів під урвищем, коли море було в доброму настрої, а шкільний інспектор з питань відвідування перебував десь у далекому районі округи Монтерей; і був у неї Пепе, високий усмішливий дев'ятнадцятирічний хлопець, ніжний і лагідний, але дуже ледачий. Голову Пепе мав довгасту й загострену на маківці, і копиця жорсткого чорного волосся сиділа на ній, немов кругла солом'яна стріха. Над його маленькими, завжди усміхненими очима мати обрізала пасма, залишаючи рівний чубок, — щоб він міг бачити. Вилиці у Пепе були гострі, індіанські, ніс — орлиний, але губи — пухлі й гарні, як у дівчини, а підборіддя округле, наче виточене. Одяг на ньому теліпався, та й весь Пепе виглядав якимсь розхлябаним — руки й ноги його, здавалось, вигиналися на всі боки у суглобах. І до того ж він був дуже ледачим. Щоправда, мама Торрес вважала його гарним і сміливим хлопцем, але вона ніколи не казала йому цього. Зате вона казала: «Мабуть, у родину твого батька забрела якась ледача корова, бо інакше звідки б у мене взявся такий син, як ти». А ще вона казала: «Одного дня, коли я носила тебе під серцем, якийсь заспанний ледацюга-койот виповз з-під куща і втупився в мене своїми очіцями. Через те, певно, ти й виріс отакий».

Пепе соромливо посміхався і методично встромляв у землю свій ніж — щоб лезо було гострим і не бралось іржею. Цей ніж дістався йому у спадщину від батька. Довге важке лезо вкладалося у чорну рукоятку. На рукоятці була кнопка. Коли Пепе натискав на кнопку, лезо вискакувало. Пепе ніколи не розлучався з цим ножем, бо колись він належавав його батькові.

Одного сонячного ранку, коли море під урвищем лагідно синіло, а білі буруни пінилися навколо рифів, коли навіть гірські вершини, здавалось, добродушно позирають униз, мама Торрес гукнула з дверей хатини:

— Пепе, у мене для тебе є робота.

Відповіді не було. Мама прислухалася. З-за стайні долинув сміх. Підібравши широко, довгу спідницю, вона рушила туди.

Пепе сидів на землі, прихилившись спиною до порожнього ящика. Білі зуби його блищали. Коло нього завмерли в напруженому чеканні підлітки. За п'ятнадцять футів од них стояла укопана в землю жердина. Права рука Пепе безсило лежала на коліні долонею догори, а на долоні чорнів вели-

кий ніж. Лезо його було вкладене в рукоятку. Пепе дивився на небо й посміхався.

Раптом Еміліо вигукнув: — Гоп!

Долоня Пепе злетіла вгору, як голова змії. Лезо, здавалось, вискочило з рукоятки вже тоді, коли ніж був у повітрі, і з глухим звуком вістря встромилося в жердину, а чорна рукоятка напружено затремтіла. Всі троє збуджено засміялися. Розі підбігла до жердини, висмикнула ніж і принесла його назад Пепе. Той склав ніж і знову обережно поклав його на розкриту долоню, потім звів очі до неба. На обличчі його застигла посмішка.

— Гоп!

Важкий ніж майнув у повітрі й знову врізався в жердину. Мама Торрес посунула вперед, немов корабель під вітрилами, і покляла забаві край.

— Цілий божий день ти бавишся з отим ножем! Прикипів до нього, як до соски! — бушувала вона. — Ану, стань на свої ніжки, від яких тільки й користі, що вони черевики стоптують! Вставай! — вона смикнула його за мляво опущене плече. Пепе ніяково всміхнувся й повільно, неохоче підвівся. — Послухай! — крикнула мама Торрес. — Для тебе, ледацюги, є робота. Приведи коня й візьми батькове сідло. Поїдеш до Монтерей. Пляшка для ліків уже порожня. І сіль кінчилася. Ну, іди, іди, телятко моє! Іди ловити коня.

Сонливість з Пепе як вітром здуло.

— До Монтерей? Я? Сам? Si¹, мамо!

Вона грізно глянула на нього.

— Тільки не думай, телепню, що тобі перепаде велика цукерка. Я дам тобі гроші тільки на ліки й на сіль.

Пепе посміхнувся:

— Мамо, а ти дозволиш мені пов'язати капелюх стрічкою?

Мама Торрес полагіднішала:

— Дозволю, Пепе. Можеш узяти стрічку. В його голосі забриніли улесливі нотки.

— А зелену хустку, мамо?

— Так, якщо ти швиденько з'їдеш туди й повернешся, нічого не накоївши, зелена хустка буде твоя. І якщо ти пам'ятатимеш, що її треба знімати, коли сідаєш за стіл...

— Si, мамо. Я буду обережний. Я вже мужчина.

— Ти? Мужчина? Ти молокосос.

Він зайшов до кособокої стайні, вийшов звідти з ласо і досить проворно припустив схилом угору — ловити коня.

І ось він уже зібрався й під'їхав верхи на коні до дверей — верхи і в батьковому сідлі, такому старому, що дерев'яна лука в багатьох місцях просвічує крізь протерту шкіру, і ось мати винесла йому круглого чорного капелюха із стрічкою з тисненої шкіри, по-

¹ Так, гаразд (ісп.).

тім стала навшпиньки й пов'язала синові шию зеленою шовковою хусткою. Його синя куртка з грубої бумазеї була темніша за штани, бо прали її не так часто.

Мама Торрес вручила йому порожню пляшку для ліків і кілька срібних монеток.

— Це тобі для ліків, — сказала вона, — а це — для солі. На цю монету купиш свічку за упокой душі твого тата. А на цю *dulces*¹ — для маленьких. Наша знайома місіс Родрігес нагодує тебе обідом, а може, й залишить у себе переночувати. А коли підеш до церкви, то «Отче наш» прочитай не більше десяти разів, а «Ave Maria» — не більше двадцяти п'яти. Бо я тебе знаю, койота ледачого, — ти там розпустиш вуха й до вечора бубонітимеш молитви, розглядаючи свічки й святі картинки. Пам'ятай, що витріщатися на красиві речі — це зовсім не значить вірити.

Завдяки чорному капелюху, що прикривав довгасту голову й чорне густе волосся Пепе, хлопець виглядав дорослішим і поважнішим. Він хвацько сидів у сідлі. Мама Торрес мимоволі замилювалася ним — такий він був гарний, смуглявий, і стрункий, і високий.

— Я б не посилала тебе самого, хлопчику, якби ліки не кінчилися, — сказала вона лагідно. — А без ліків залишатись не годиться, бо нікому невідомо, коли в тебе заболять зуби чи живіт. Знаєш, як воно буває.

— *Adios*², мамо! — вигукнув Пепе. — Я скоро повернуся. Тепер ти мене можеш завжди посилати самого. Я вже мужчина!

— Ти дурненьке курча.

Він розпростав плечі, смикнув за вуздечку і вирушив у дорогу. Від'їхавши трохи, обернувся й побачив, що вони дивляться йому вслід — Емілію, і Розі, і мати. Пепе посміхнувся радісно й гордо і пустив свого сірого коня риссу.

Коли він зник за невисоким горбом, мати обернулася до підлітків і заговорила, але зверталася вона, власне, до себе самої:

— Ще трошки, і він справді стане мужчиною, — сказала вона. — А як же добре буде, коли в хаті знову з'явиться мужчина! — Лише тепер вона зрозуміла, що дивиться на дітей. — Ану, йдіть на берег. Відплив уже почався. Пошукаєте черепашок.

Вручивши їм по залізному гачку, вона пошла з ними до стежки, що круто спускалася до рифів. Потім взяла гладенько відполірований кам'яний *metate*³ й заходилася молоти маїсові зерна, зрідка кидаючи погляд на шлях, яким поїхав Пепе. Настав полудень, діти повернулися й почали трощити молоски каменями, щоб зробити їх ніжнішими на смак, а мама Торрес розкачувала

¹ Солодощі (ісп.).

² До побачення (ісп.).

³ Ручне жорно (ісп.).

тортільї¹. Вони пообідали, коли сонце вже низько схилилося над океаном. Потім посідали на верхній приступці й дивилися, як великий білий місяць випливає з-за гірських вершин.

— Тепер він уже гостює у нашої знайомої місіс Родрігес, — промовила мама Торрес. — Вона його частує різними смачними стравами, а може, й гостинця дасть.

— Коли-небудь я теж поїду до Монтерея за ліками, — сказав Емілію. — А що, Пепе сьогодні став мужчиною?

Мама мудро відповіла:

— Хлопець стає мужчиною, коли в мужчині виникає потреба. Запам'ятай це. Я знала хлопців, яким було по сорок років, тому що нікому навколо них мужчина не був потрібний.

Незабаром вони повклалися спати. Мама Торрес лягла у своє велике дубове ліжко під однією стінкою, Емілію й Розі — в свої викладені соломою й овечими шкурами ящики під протилежною стінкою.

Місяць плив по небу, і прибій лютував між скелями. Проспівали перші півні. Прибій втихомирився й тепер лише тихо шепотів серед рифів. Місяць почав схилитися над морем. Півні проспівали вдруге.

Місяць висів зовсім низько над водою, коли Пепе під'їхав на змиленому коні до своєї домівки. Собака вискочив йому назустріч і з радісним гавкотом закружляв навколо коня. Пепе скочив з сідла на землю. Вбога хатина здавалася срібною у місячному сяйві, і квадратна чорна тінь від неї лягала на північний схід. На сході громаддя гір оповив світлий серпанок.

Пепе повільно подолав три приступки сходів і зайшов всередину. В кімнаті було темно. У кутку щось зашурхотіло.

— Хто це? — вигукнула мама Торрес, схоплюючись у ліжку. — Це ти, Пепе?

— Si, мамо.

— Ти привіз ліки?

— Si, мамо.

— Ну, гаразд, тоді лягай спати. Я гадала, ти заночуєш у місіс Родрігес. — Пепе мовчки стояв посеред темної кімнати. — Чого ж ти стоїш, Пепе? Ти пив вино?

— Si, мамо.

— Ну, то лягай спати, проспийся.

Він сказав стомлено й терпеливо, але дуже твердо:

— Запали свічку, мамо. Я мушу йти звідси. В гори.

— Що ти там верзеш, Пепе? Збожеволів ти, чи що?

Мати черкнула сірником, почекала, поки розгорівся яскравий вогник, а тоді запалила свічку, що стояла на підлозі коло її ліжка.

— То що це ти там верзеш, Пепе?

¹ Маїсові коржі (ісп.).

Вона занепокоєно зазирнула йому в обличчя.

Її Пепе неначе підмінили. Підборіддя його, здавалось, вже не було по-дівоному округлим, губи стали вузькими й твердими, але найбільше змінилися очі. Вони вже не були усміхненими і соромливими, вони дивилися гостро й рішуче.

Він розповідав втомленим, монотонним голосом. Він розповів усе, нічого не приховуючи. Кілька чоловік зібралось на кухні в місці Родрігес. На столі з'явилось вино. Пепе випив. Потім — сварка, слово по слову, той, другий, схопився з місця, хотів кинутись на Пепе; тоді в повітрі майнув ніж, він неначе сам вискочив з руки, Пепе навіть не розумів, як це сталося. Поки він розповідав, обличчя матері ставало чимраз суворішим. Пепе скінчив.

— Тепер я мужчина, мамо. Той чоловік казав мені таке, що я не міг йому подарувати.

Мати кивнула.

— Так, тепер ти мужчина, бідний мій маленький Пепе. Ти мужчина, і я бачила, як ти ставав мужчиною. Я стежила за тобою, коли ти кидав ніж у ту жердину, і мені було страшно. — На мить обличчя її полагіднішало, але одразу ж знову стало суворим. — Ну, швидко! Треба зібрати тебе в дорогу. Іди. Розбуди Емілію й Розі. Іди мерщій.

Пепе підійшов до кутка, де спали, загорнуті в овечі шкури, його брат і сестра. Нахилившись, він обережно розштовхав їх.

— Прокинься, Розі! Прокинься, Емілію! Чуєте, мама каже: прокидайтесь!

Підлітки посідали в своїх ящиках, протираючи очі, засліплені вогником свічки. Мама Торрес уже підвелася, накинувши свою довгу чорну спідницю поверх сорочки.

— Емілію, іди ввіймай другого коня для Пепе, — наказала вона. — Мерщій! Мерщій!

Емілію натягнув свої штанці й сонно зашкандибав до дверей.

— Ти нічого не чув, за тобою не гналися? — спитала мати.

— Ні, мамо. Я весь час уважно прислухався. На дорозі не було нікого.

Мати борсалася в кімнаті, як птах у клітці. Вона зняла з цвяха брезентове відро для води й кинула його на підлогу. Потім зірвала ковдру з свого ліжка, щільно згорнула її й обидва кінці перев'язала мотузкою. Із скрині, що стояла коло грубки, вона вийняла мішок, наполовину наповнений чорним, сухим в'яленим м'ясом.

— Візьми батькову чорну куртку, Пепе. Надінь її.

Пепе стояв посеред кімнати й дивився, як вона метушиться. Ось мати простягла руку й видобула з-за дверей рушницю тридцять восьмого калібру. Довгий ствол її блищав,

відполірований пальцями, від мушки й до затвора. Пепе взяв рушницю. Мати дістала також маленьку шкіряну торбинку й відрахувала йому на долоню набой.

— Зосталось тільки десять, — попередила вона. — Отже, не витрачай їх даремно.

Емілію просунув голову в двері.

— Кінь тут, мамо.

— Зніми сідло з другого коня й засідлай цього. Прив'яжи ковдру. І торбу з м'ясом приторочи до луки.

Пепе все ще стояв мовчки, спостерігаючи гарячкові дії своєї матері. Його маленькі очі стежили за мамою Торрес майже підозріливо.

Розі тихо спитала:

— А куди Пепе їде?

В материних очах спалахнули люті вогники.

— Пепе вирушає у подорож. Пепе вже дорослий мужчина, і справи в нього дорослі.

Пепе розпростав плечі. Він ще міцніше стиснув губи і тепер був дуже схожий на маму Торрес.

Нарешті все було готово. Навантажений кінь стояв за дверима. З брезентового відра виплеснулося трохи води, залишивши мокрий слід на боці коня.

Місячне сяйво тепер розчинялося в передсвітанковій імлі, і краєчок великого білого місяця вже майже торкався моря. Вся сім'я зібралася коло хати. Мати говорила, зазираючи в очі Пепе:

— Запам'ятай же, синку мій! Їдь і не зупиняйся, аж поки знову не настане ніч. Не спи, навіть якщо втомився. Бережи коня, щоб він не знесилився. Не витрачай без потреби кулі — їх у тебе тільки десять. Не набивай черево в'яленим м'ясом, бо захворієш від нього. Попоїв трошки м'яса — пожуй зелень. Коли ти піднімешся високо в гори, стережись отих чорношкірих, як побачиш кого з них — мовчи і не наближайся. І не забувай молитися.

Вона поклала свої худі руки на плечі Пепе, стала навшпиньки і, за звичаєм, поцілувала його в обидві щоки, а Пепе також поцілував її в обидві щоки. Потім він підійшов до Емілію й Розі і поцілував їх.

Випроставшись, Пепе обернувся й глянув на маму Торрес. Здавалось, він чекає від неї ласкавого слова. Та даремно: материне обличчя залишалось злим і незворушним.

— А тепер в дорогу, — сказала вона. — Поки тебе не застудили тут, як дурне курча.

Пепе скочив у сідло.

— Я мужчина, — сказав він.

Вже розвиднялося, коли він рушив схилом горба вгору, до неглибокого каньйона, з якого починалася гірська стежка. Місячне сяйво й денне світло боролися між собою, і все мерехтіло й розпливалося в напівпро-

зорій імлі. Не встиг Пепе від'їхати й сотню метрів, як обриси його постаті розпливлися; і ось він уже перетворився на сіру, невиразну тінь.

Мати стояла нерухомо перед дверима своєї хатини, поряд з нею стояли Емілію й Розі. Час від часу вони крадькома, скося зиркали на матір.

Коли сіра постать Пепе злилася із сірим тлом гірського схилу й зникла, плечі мами Торрес опустились і згорбилися. Тонким, пронизливим голосом вона почала голосити, як голосять по небіжчику.

— Наш прекрасний, наш сильний, — кричала вона, — наш син, наш захисник пішов од нас.

— Наш прекрасний, наш сильний пішов од нас, — тужно підвивали Емілію й Розі.

Це був ритуальний плач. Він починався високим пронизливим зойком і поступово переходив у тужний стогін. Тричі повторила його мама Торрес, а тоді повернулася, зайшла до хати й зачинила за собою двері.

Емілію й Розі розгублено постояли, прислухаючись, як мати скиглить за стіною, потім побрели до краю прибережної скелі й сіли там, торкаючись одне одного плечима.

— А коли Пепе став мужчиною? — спитав Емілію.

— Цієї ночі, — сказала Розі. — Цієї ночі в Монтереї.

Хмари над океаном почервоніли — їх торкнулося сонячне проміння.

— Сьогодні у нас не буде сніданку, — сказав Емілію. — Мама не хоче готувати.

Розі не відповіла.

— А куди поїхав Пепе? — знову заговорив Емілію.

Розі обернулася до нього.

— Він поїхав у далеку подорож, — відповіла вона. — Він уже ніколи не повернеться.

— Він помер? Ти гадаєш, що він помер?

Розі втупила очі в морську далечинь. Далеко на обрії тягнув за собою хвіст диму маленький пароплавчик.

— Ні, він не помер, — сказала вона. — Ще не помер.

Пепе поклав свою велику рушницю поперек сідла. Коня він пустив повільною ступою, і, з'їжджаючи на горб, назад не озирався. На кам'янистому схилі з'явилися перші низенькі кущі. Пепе знайшов між ними початок широкої ущелини й поїхав по ній.

Діставшись до каньйону, він повернувся в сідлі й подивився назад, але нічого не побачив: імлистий серпанок поглинув ферму. Він знов обернувся вперед. Висока стіна ущелини нависла над ним. Кінь витягнув шию, пирхнув і ступив на знайому стежку.

Стежка, протоптана в усяяному уламками

пісковика темному м'якому ґрунті, утвореному з багатьох шарів гнилого листя, вузькою терасою огинала стіну каньйону, а потім круто збігала вниз, до берега гірської річки. Над мілким бродом поверхня води була гладенькою й виблискувала під першими променями ранкового сонця. Маленькі круглі камінці на дні вкрилися мохом і здавалися іржавими. В піску на берегах річки буйно росла густа, висока м'ята, а в воді зеленіла міцна жеруха.

Стежка зникла під водою й знов з'явилася на протилежному березі. Кінь, хлюпаючи, зайшов у річку й зупинився. Пепе попустив поводи і дав коню напитися.

Незабаром стіни ущелини зробилися майже прямовисними, а стежку обступили, наче вартові, велетенські вічнозелені секвойї. Над їхніми широкими круглими рудими стовбурами шелестіло листя, зелене й мережане, мов папороть. Під кронами секвой панували сутінки. В напоєному пахощами пурпурному повітрі листя чагарника немовби випромінювало блідо-зелене світло. Кущі агрусу й чорної смородини, висока папороть росли вздовж берегів річки, а над головою віття величезних дерев переплелось між собою, заступаючи небо.

Пепе напився з брезентового відра, засунув руку в торбу й витягнув чорний довгий шматок в'яленого м'яса. Своїми білими зубами він роздирив тверде м'ясо й повільно жував його, запиваючи водою. Маленькі очі Пепе були втомлені й сонні, але обличчя зберігало твердий, рішучий вираз. Стежка під копитами коня була тепер чорного кольору, кожен крок глухо відлунював.

Течія в річці ставала чимдалі стрімкішою, з'явилися перші плюскотливі маленькі водоспади. П'ятипалі папороті нависали над водою, і з кінчиків їхніх пальців зривалися краплі. Пепе сів майже боком у сідлі, вивільнивши одну ногу із стремена. Він зірвав листок з лавра, що ріс при дорозі, трошки пожував, щоб присмачити сухе м'ясо, потім виплюнув. Рушницю, що лежала поперек луки, він недбало притримував однією рукою.

Раптом Пепе вирівнявся в сідлі, різко звернув коня зі стежки і, підганяючи ударами ніг, завів його за стовбур великої секвойї. Зупинившись там, він різко натягнув поводи, щоб кінь не заїржав. Обличчя Пепе напружилось, ніздрі роздулись.

Почувся приглушений цокіт копит, і мимо проїхав вершник — рум'яний товстун із силою борідкою. Його кінь нахилив голову й спробував зійти зі стежки, туди, де ховався Пепе.

— Ти куди? — сказав чоловік, натягаючи поводи.

Коли стукіт копит завмер удаліні, Пепе

знову виїхав на стежку. Але тепер він був на сторожі. Він загнав патрон у ствол рушниці й одвів курок.

Дорога ставала дедалі крутішою. Секвойї тут були вже не такі високі, з голими верхівками: вітер зривав з них листя. Кінь насилу видирався на гору. А сонце дійшло до зеніту й почало повільно схилитися на вечір.

Річка завертала в бокову ущелину, а стежка вела далі. Пепе зліз на землю, напоїв коня, потім набрав води в брезентове відро й рушив далі. Дерева зникли, і тільки густі кущі чапараля росли вздовж дороги. М'якої чорної землі також уже не було, стежка стала кам'янистою. Ящірки перебігали дорогою й зникали в заростях.

Пепе обернувся в сідлі й глянув назад. Він був на відкритому місці, і його можна було побачити здалека. Чим вище він піднімався, тим суворішим і пустельнішим ставав краєвид. Стежка звивалася серед скель. Сірий кролик промайнув у кущах. Монотонно, пронизливо кричав якийсь птах. На заході голі скелясті вершини гір здавалися блідими в промінні призахідного сонця. Кінь видирався нагору, до маленької розпадини в хребті — гірського перевалу.

Пепе щохвилини озирався, уважно оглядаючи довколишні вершини. Раптом на голому білому схилі він побачив темну постать. Пепе одразу ж одвів погляд. Це міг бути один з тих «чорношкірих», про яких говорила мати. Ніхто не знав, хто вони, й де живуть, але краще було не звертати на них уваги. Вони не чіпали тих, хто не сходив зі стежки й не сунув носа не в свої справи.

Повітря стало гарячим і курним — вітер ніс куряву з гір. Пепе кілька разів ковтнув води. Стежка піднімалася вгору глинястим схилом, обминала скелі, пірнаючи в розколини й знову піднімалась нагору, перетинаючи сухі ложа струмків. Діставшись до вузького проходу в горах, Пепе зупинився й довго дивився назад. Темна постать зникла. На дорозі не було нікого. Лише високі верхівки секвой вказували те місце, де текла річка.

Пепе рушив далі через перевал. Маленькі очі його злипались од утоми, але обличчя було твердим, суворим і мужнім. Вітер лунко зітхав у розпадині. Над хребтом з різким сердитим криком ширяв рудохвостий яструб. Пепе повільно проїхав скелястим проходом і, зупинившись на краю його, подивився вниз.

Стежка стрімко спускалася, натикаючись на кам'яні брили. Внизу темніла поросла чагарником розколина, в кінці якої була маленька площадка з дубовим гайком. Смуга зеленої трави, мов шрам, перетинала площадку. А за нею здіймалася ще одна гора, гола, вкрита уламками скель і низькорослим

темним чагарником. Пепе знову випив з відра — повітря було сухе, губи в нього пошерхли, і в горлі пересохло. Він поїхав униз. Копита коня ковзали на крутому спуску, збиваючи камінці. Сонце сховалося за горами, але його проміння ще яскраво освітлювало дерева й траву, що росли на площадці. Скелі й кам'яні урвища гір, нагріті за день, випромінювали тепло.

Пепе глянув на зубчасту вершину протилежаного хребта. На тлі неба він побачив темний силует людини й одразу ж одвів очі, щоб його не запідозрили в зайвій цікавості. Коли ж за секунду він знов підвів очі, постать уже зникла.

Пепе поспішив спуститися. Іноді кінь спотикався і втрачав рівновагу, іноді ковзався по стежці. Нарешті Пепе спустився на дно ущелини, де зарості темного чапараля були такі високі, що закривали його з головою. Щоб захистити обличчя від гострих твердих пальців чагарника, Пепе простягнув уперед обидві руки; в одній він тримав рушницю.

Він виїхав з ущелини й піднявся на невисоку скелю. Тепер перед ним лежала площадка з дубовим гайком. Якийсь час він уважно дивився на дорогу, якою проїхав, але навколо не було ні душі, панувала тиша. Тоді він перетнув плато й підїхав до зеленої смуги, коло верхнього кінця якої з землі било джерело. Навколо джерела утворилася невеличка водойма.

Спочатку Пепе набрав води у відро, а потім дав напитися коню. Потім він відвів коня під дерево, і там, посеред гайка, зняв сідло й вуздечку і поклав їх на землю. Кінь глибоко зітхнув. Пепе прив'язав його довгою мотузкою до молодого деревця, щоб кінь міг пастися.

Коли кінь почав жадібно скубти траву, Пепе підійшов до сідла, вийняв із торби шматок в'яленого м'яса і вмовився під дубом на краю гайка, звідки видно було стежку. Сидячи на купі сухого ламкого листя, він машинально засунув руку в кишеню, де звичайно лежав ніж, щоб одрізати м'яса, але ножа не було. Спершись ліктем об землю, Пепе насилу прожував жорстке, тверде м'ясо. Обличчя його нічого не виражало, але це було обличчя мужчини.

Східні схили гір ще були яскраво освітлені, проте в ущелину вже лягали сутінки. З гір до джерела злетіла зграя диких голубів, із заростів вибігли перепелиці і, лунко перекликаючись, теж попрямували до води.

Раптом Пепе здалося, що якась тінь виповзла з виярку. Він повільно повернув голову. Велика плямиста пума повзла на череві, нечутно підкрадаючись до джерела.

Пепе одвів курок і прицілився, але, сторожко глянувши на стежку, знову опустив курок. Він підняв з землі дубову гілку й ки-

нув її у воду. Перепелиці й голуби зняли, лунко залопотівши крилами. Велика кішка підвелася, якусь мить дивилася на Пепе холодними жовтими очима, а тоді повільно рушила назад, у виарок.

Темрява в глибокій ущелині згущалася. Пепе прошепотів свої молитви, поклав голову на руки й одразу заснув.

Зійшов місяць і залив ущелину холодним світло-голубим саявом. З гірських вершин налетів вітер. Соби ширяли над схилами, полюючи на кролів. На дні глибокого виарку завив койот. Нічний вітерець ласкаво ворухив листя дубів.

Раптом Пепе прокинувся й прислухався. Його кінь заіржав. Місяць уже ховався за західним хребтом, і ущелина поринала в темряву. Пепе сів, напружено стискаючи в руках рушницю. Здалека, з-за перевалу, долинуло іржання другого коня й цокіт підков по камінню.

Пепе схопився на ноги, підбіг до свого коня й повів його під дерево. Він осідлав його, міцніше затягнув попругу, обмацав сідло й поскакав у гори.

Темрява, мов чорний оксамит, огорнула його. За маленькою площадкою кінь знайшов стежку і, сковзаючись та спотикаючись, подерся схилом угору. Пепе підніс руку до голови. Капелюха не було. Він забув його під дубом.

Кінь уже був досить високо, коли темрява почала бліднути.

Гострий, зубчастий край гребеня височів над головою вершника — величезна гранітна брила, вищерблена дощами й вітром. Пепе опустив поводі на луку, дозволивши коню самому вибрати напрям. В темряві куці чіплялися за його ноги, гостра гілка роздерла штани на коліні.

Світло поступово переливалося через високе гірське пасмо, заливаючи ущелину. Чахлі куці й голі скелі, виступаючи з напівтемряви, самотньо стриміли у височині. Пепе піднявся на стременах і подивився назад, але в долині, все ще темній, нічого не було видно. Небо на сході голубіло. На пустельному схилі гори росли лише жалюгідні низкорослі куці. Гранітні скелі, що нагадували зруйновані будинки, височіли обабіч стежки. Пепе трошки заспокоївся. Він ковтнув води й одірвав зубами шматок сухого м'яса. Дуже високо в світлому небі ширяв самотній орел.

Зненацька кінь Пепе коротко заіржав і впав на бік. Він уже лежав на землі, коли долинув звук постріла, повторений луною. З рани під лопаткою, пульсуючи, потекла цівка яскраво-червоної крові. Копита коня біли об землю. Оглушений Пепе лежав біля

коня. Куц саговника здригнувся над його головою, і ще один постріл прокотився луною по ущелині. Пепе кинувся за куц.

Він повз, допомагаючи собі лівою рукою, а правою підштовхував перед собою рушницю. Рухався він швидко, з інстинктивною обережністю дикої тварини, прямуючи схилом угору, до гранітного виступу скелі. Там, де чагарник був вищий, він біг, пригнувшись, а в просвітах повз на животі, підштовхуючи вперед рушницю. Останні кільканадцять футів до виступу були абсолютно голі. Пепе затримався на мить, а тоді прожогом кинувся вперед і сховався за скелю.

Важко дихаючи, він постояв, прихилившись спиною до каменя, і, відсапавшись, рушив уперед під прикриттям скелі, поки не знайшов вузьку тріщину, звідки було видно невелику частину ущелини. Пепе ліг на землю, просунув ствол рушниці в тріщину й став чекати.

На заході гори вже червоніли, мов закривавлені. Зграя стерв'ятників повільно кружляла над місцем, де лежав кінь. Маленька коричнева пташка стрибала з гілки на гілку перед самою мушкою рушниці. Орел летів назустріч ранковому сонцю.

Пепе побачив, як далеко внизу ворухнулись куці. Його пальці стиснули рушницю. Маленька самка оленя, обережно ступаючи, вийшла на стежку й потім знову зникла в чагарнику. Пепе чекав довго. Звідси, з висоти, йому добре було видно нешироку площадку із зеленою смужкою трави й дубовим гайком. Нараз за чверть милі під ним, у куцах чапараля, щось майнуло. Ствол рушниці ворухнувся, мушка затанцювала в прорізі прицілу. З хвилину Пепе придивлявся, потім підняв приціл на одну поділку. Гілки знову заворушилися. Пепе натиснув на спуск. Постріл луною прогуркотів по ущелині, і все завмерло. Куці не ворухнулись. Раптом по граніту біля нього черкнула куля, й знову знизу долинув звук пострілу. Пепе відчув гострий біль у правій руці. Осколок граніту вп'явся йому в долоню між великим і вказівним пальцем. Він обережно вийняв гострий камінець. З рани слабо текла кров. Артерії й вени були цілі.

Здоровою рукою Пепе дістав із тріщини в скелі запорошене павутиння й приклав його до рани. Кров зупинилась майже одразу.

Рушниця лежала на землі. Пепе підняв її і знову зарядив, потім поповз, ховаючись за кущами. Він повільно й обережно видирився на гору, зупиняючись за кам'яними брилами, щоб перепочити.

Сонячне проміння проникає в гірські ущелини лише після того, як світило підніметься досить високо на небосхил. Розпечена куля з'явилася над вершинами, і одразу стало жарко. Біле світло залило скелі, тепле повіт-

ря потекло вгору, дерева й скелі затремтіли в гарячому мареві.

Пепе зигзагами повз до вершини хребта. Рана почала пульсувати. Гримуча змія підвела суху голівку прямо перед ним, Пепе позадкував і відповз убік. Прудкі сірі ящірки пробігали перед його обличчям, здіймаючи хмаринки пилу. Він знову знайшов павутиння й приклав його до рани.

Тепер він тримав рушницю в лівій руці. Піт стікав по щоках, язик і губи розпухли, в горлі пересохло. Чорні очі його тривожно бігали. Одного разу, коли маленька сіра ящірка затрималась перед ним на висохлій, порепаній землі, він ударив її каменем.

Минув полудень, а Пепе не проповз і мілі. Він насилу подолав ще сто ярдів, підповз до високого куща з гострим листям, протиснувся між твердими вузлуватими коренями й опустив голову на руки. Гілля давало лише слабку тінь, але все ж таки це було сховище. Сонце сильно пекло в спину, і Пепе заснув. Кілька маленьких пташок наблизилися до нього й, роздивившись його, полетіли геть. Пепе спав неспокійно, раз у раз піднімав і опускав поранену руку.

Сонце сховалося за вершинами гір, на землю спустилися сутінки, потім стало темно. Десь на схилі гори завив койот. Пепе прокинувся й озирнувся мутними очима. Рука його опухла й обважніла, біль тонкою ниткою пульсував по всій руці, аж до плеча. Він іще раз уважно озирнувся довкола й підвівся. Гори були зовсім чорні, місяць ще не зійшов. Пепе постояв у темряві. Батькова куртка стягувала руку. Язик розпух і не вмівчався в роті. Зробивши зусилля, він стягнув з себе куртку й кинув її під куш, потім знову почав дряпатися нагору, натикаючись на каміння й продираючись крізь кущі. Приклад рушниці стукотів об каміння. Камінці зривалися маленькими лавинами і з шелестом сипалися вниз.

Незабаром зійшов повний місяць, освітив зубчасту вершину. Тепер рухатися стало легше. Він ішов, нахилившись уперед — так рука менше боліла. Подолавши кілька ярдів, він зупинявся, щоб перепочити, потім піднімався ще на кілька ярдів і знову відпочивав. Вітер промчав над схилом, зашелестів сухим гіллям чагарника.

Місяць зійшов високо, коли Пепе дістався, нарешті, до гострого гребеня гори. Останні сто ярдів він ліз по голій скелі. Видряпавшись на вершину, він глянув униз, на другий схил. В димному місячному сьайві там лежала така сама ущелина, поросла сухими кущами чапаралю й саговника. За нею в небо здіймалося нове пасмо гір, одна з вершин скидалася на зламаний зуб. Під горою чорніли густі зарості.

Пепе, спотикаючись, почав спускатися

вниз. Від спраги в горлі пекло, дихати було важко. Він спробував був побігти, але одразу ж упав і покотився вниз. Підвівшись, він пішов обережніше. Коли він дістався до дна ущелини, місяць уже ховався за гори. Він заповз у густий чагарник, обмацав землю, шукаючи воду. Струмок пересох — ложе було лише трохи вогке. Пепе випустив з рук рушницю і, взявши жменю вологої землі, поклав її в рот, але зразу ж виплюнув і пальцем виколупав грязь, бо вона пекла, як гірчиця. Він почав копати ямку, але скоро впав на вогку землю й заснув.

Настав світанок, і знову стало жарко, а Пепе все ще спав. Він прокинувся лише надвечір і повільно, насторожено оглядівся. Очі його опухли й були як щілинки. Кроків за двадцять під густим кущем стояла велика пума, уважно розглядаючи його. Її довгий пухнастий хвіст граціозно рухався, вуха були нашорошені від цікавості, а не прищулені, як перед стрибком. Пума прилягла, все ще стежачи за ним.

Пепе зазирнув у ямку. На дні її зібралось трошки каламутної води. Він одірвав рукав од сорочки, зубами розшматував його і, умочивши один клапоть у воду, поклав собі на язик. Він знову й знову намочував тканину, а потім висмоктував з неї вологу.

Пума сиділа, спокійно дивлячись на нього. Звечоріло, навкруги панувала тиша. Жоден птах не залітав сюди, на сухе дно ущелини. Час від часу Пепе дивився на пуму. Вона заплющила очі, немов засинаючи, потім позіхнула, й тонкий рожевий язик висунувся з пащі. Та нараз звір здригнувся, вдарив хвостом об землю, потім підвівся і, майнувши, як тінь, зник у густих заростях.

За мить Пепе почув далекий цокіт копит і лункий гавкіт собаки.

Лівією рукою він схопив рушницю і з спритністю пуми кинувся в кущі. У вечірніх сутінках, що дедалі щільніше огортали усе навколо, він знову подряпався нагору. Він зупинився, коли темрява стала непроглядною. Останні сили залишали його. Було темно, він спотикався об каміння, падав, але знов підводився й уперто видаився все вище й вище, чіпляючись за каміння.

Знесилившись, він ліг і ненадовго заснув. Його розбудив місяць, що світив просто в обличчя. Він підвівся й знову рушив угору. Він пройшов уже п'ятдесят ярдів, коли раптом згадав, що забув рушницю. Важко ступаючи, він спустився вниз і пошукав під кущами, але рушниці ніде не було. Він ліг перепочити. Боліло плече. Кожен удар серця віддавався в руці болем. Тепер важко було знайти позу, щоб рука не заважала.

І все ж Пепе знову підвівся й почав підніматися на гору. Лівією рукою він підтримував розпухлу праву. Схил був крутий — Пепе

робив кілька кроків і зупинявся, потім знову шкандибав далі, немов важко поранений звір. Вершина була вже близько. Місяць освітлював гострі, нерівні зубці хребта.

Нараз у Пепе запаморочилося в голові, він упав на землю та так і зостався лежати. До вершини залишалось кілька десятків кроків.

Місяць плив у небі. Пепе перевернувся на спину. Він силкувався щось сказати, але з його уст злітав тільки хрипкий шепіт.

Коли розвиднілося, Пепе опритомнів. Його погляд став ясним. Піднісши розпухлу руку до очей, він почав розглядати її. Від зап'ястя до пахви тяглася чорна лінія. Він знов механічно засунув руку в кишеню, але ножа не було. Тоді, пошукавши очима, він підняв гострий камінець і почав дряпати ним рану, розірвав її нарешті й видушив зеленкуватий гній. Від болю він відкинув голову назад і заскиглив, як собака. Все його тіло здригалося, але в голові проясніло.

В сірому ранковому світлі він виліз на вершину й ліг за гребенем. Внизу чорніла ущелина, така сама, як і попередні. На дні її не було ні води, ні дерев, ані навіть кущів. А на другому боці здіймалась нова гора, де-не-де поросла рідким чагарником і вкрита уламками граніту. Кам'яний зуб вершини врізався в небо.

Настав новий день. Пекучі щупальця сонця переповзли через хребет і вп'ялися в розпростерте на землі тіло Пепе. В його чорному шорсткому волоссі заплуталися сухі гілочки й нитки павутиння, очі запали, між зубами чорнів кінчик розпухлого язика.

Пепе сів, поклав величезну руку на коліно й почав колисати її, погойдуючись і тихенько стогнучи. Він закинув голову й дивився в голубе небо. Великий чорний птах покружляв над ним і відлетів геть.

Він підвів голову й прислухався: знайомий звук долинув з ущелини, в якій він провів ніч. Це був гавкіт гончаків, що йшли по теплomu сліду.

Пепе швидко втягнув голову в плечі. Він намагався щось сказати, але з його горла вихлопувався тільки хрип. Тоді він перехрестив груди тремтячою лівою рукою і через силу звівся на ноги. Повільно, механічно Пепе поповз до вершини гори. Діставшись до неї, він повільно випростався на весь зріст. Далеко внизу він побачив темний кущ, під яким ночував. Ноги ледве тримали його, але він стояв твердо, його постать чітко вималювалась на тлі ранкового неба.

Куля вдарила в камінь коло його ніг і відрикошетувала з надривним дзигчанням. Внизу розлігся сухий тріск. Пепе подивився вниз і знову випростався.

Тіло його поточилося. Ліва рука безпорадно потяглася до грудей. Знизу знов до-

линув тріск. Пепе подався вперед і полетів зі скелі. Тіло його вдарилось об граніт і покотилося вниз по схилу, здіймаючи кам'яну лавину. А коли нарешті тіло зачепилося за кущі, лавина повільно накрила його з головою.

Переклав Мар. ПІНЧЕВСЬКИЙ

БІЛА КУРІШКА

I

Проти каміна було довге, на всю стіну, вікно, що простягалося від підвіконня, на якому лежали м'які подушки, ледве не до самісінької стелі; невеличкі шибки з дзеркального скла оправлені в свинцеві рами. Якби ви сіли на підвіконня, перед вами відкрився б прегарний сад, а за ним здіймався горб. Між дубами виднівся тінистий моріжок, навколо кожного дуба був газон, де росли великі цинерарії з такими важкими кетягами квітів, що аж гнулися стебла. Квіти були різних-різних кольорів — од ясночервоного до ультрамаринового. Понад моріжком вишикувалися фуксії, схожі на невеличкі різдвяні ялинки. Перед фуксіями ле-

жав неглибокий басейн, наповнений по вінця водою, і на це були свої підстави.

Зразу за садом височів зелений горб, порослий кущами й деревами, що утворювали справжнісінькі нетрі. Якби ви не бачили фасаду будинку, то зразу не повірили б, що він стоїть на околиці міста, а не в якійсь дикій місцевості.

Мері Теллер, тобто місіс Гаррі Е. Теллер, знала, що і вікна, і сад були саме такими, якими їм слід бути, і теж мала на це свої добрі підстави. Хіба ж не вона сама ще багато років тому вибрала місце на будинок і сад? Хіба ж вона не бачила тисячу разів цей будинок і сад у своїй уяві ще тоді, коли це місце було вигорілим пустирем коло підніжжя гори? І хіба вона не додивлялася протягом п'яти років до кожного мужчини, що упадав біля неї, й не міркувала, чи пасуватиме він до її саду? У неї не виникало гадки: «Чи уподобає цей мужчина такий сад?» Ні, вона думала лише: «Чи уподобає сад такого мужчину?» Адже сад був її єством, а їй все-таки хотілось вийти заміж за чоловіка, що був би їй до вподоби.

Коли вона познайомилася з Гаррі Теллером, сад неначебто його уподобав. Мабуть, його трохи здивувало, що, коли він освідчився їй і похнюплено, як це буває з чоловіками, чекав на її відповідь, Мері раптом почала описувати великі, на всю стіну, вікна і сад з моріжком, і дуби, і цинерарії, і порослий чагарником горб.

— Авжеж, певна річ, — мовив він досить таки неухважно.

— Ви вважаєте, що все це дурниці? — спитала Мері.

— Ні, чому ж, — якось похмуро відповів він, все ще чекаючи її відповіді.

І тоді вона згадала, що він освідчився їй, погодилася бути його дружиною й дозволила себе поцілувати.

Вона сказала:

— Посеред саду ми зробимо невеличкий цементований басейн, і вода в ньому буде на рівні моріжка. Знаєте, навіщо? На горбі водиться стільки різного птаства, що ви навіть не уявляєте: вівсянки і дикі канарки, і червонокрилі дрозди, і, звичайно, горобці та коноплянки, і сила куріпок. Вони прилітають туди пити воду, правда?

Вона була така гарненька, що Гаррі кортіло поцілувати її ще раз і ще. Вона дозволила.

— І фуксії, — сказала Мері. — Не забудьте про фуксії. Вони скидаються на ті маленькі деревця, що правлять у тропіках за різдвяні ялинки. Нам доведеться щодня згрібати з газонів дубове листя, щоб моріжок був чистий.

Він засміявся.

— Ви маленька смішна зайдиголова! Землю ще не куплено, будинок не збудовано і сад не посаджено, а вас уже непокоїть те, що дубове листя засмітить газони. Ви така гарненька. Коли я дивлюсь на вас, мене аж... аж охоплює голод.

Це її трохи злякало. На обличчя набігла тінь невдоволення. Однак вона дозволила йому поцілувати себе ще раз, потім одіслала його додому, а сама пішла до своєї кімнати, де у неї стояв маленький голубий письмовий столик, а на ньому лежав зшиток для різних записів. Вона взяла ручку з павиного пера й почала раз по раз писати: «Мері Теллер». Разів зо два вона написала також: «Місіс Гаррі Е. Теллер».

II

Земля була куплена, будинок збудований, і вони одружилися. Мері накреслила детальний план саду, а коли робітники почали втілювати його в життя, вона не давала їм і миті спокою. Вона знала, де що має бути, з точністю до дюйма. І вона накреслила обрис мілкого басейну для цементувальників — він повинен був мати серцевидну форму, але без гостряка внизу, з дуже пологими берегами, так щоб птахи могли вільно пити воду.

Гаррі споглядав на неї з захопленням.

— І хто б подумав, що в такої гарної дівчини є стільки запопадливості, — казав він.

Це їй лестило, вона була щаслива й відповідала:

— Якщо хочеш, можеш і собі посадити в саду те, що тобі до вподоби.

— Ні, Мері. Мені дуже приємно дивитись, як оживають твої задуми. Роби все, як вважаєш за потрібне.

За це він ще більше припав їй до серця. Та й зрештою, ідея завести садок належала їй. Вона його замислила, створила, дбайливо продумала всю гаму барв і відтінків. Отож негаразд було б, якби, наприклад, Гаррі забажав посадити квіти, що зовсім не пасували до саду.

Нарешті виріс зелений моріжок, і навколо дубів, у вкопаних у землю вазонах, зацвіли цинерарії. Маленькі деревця фуксій пересадили так обережно, що не зів'яв жоден листок.

На підвіконня наклали подушок у яскравих пошивках з тканини, що не вицвітала на сонці, бо воно добру половину дня зазірало в кімнату.

Мері чекала, поки все було зроблене саме так, як вона собі уявляла; потім, одного вечора, коли Гаррі повернувся зі своєї контори, вона повела його до вікна й посадила на підвіконні.

— Подивися, — тихо мовила вона. — Тепер він саме такий, як я мріяла.

— Він гарний, — сказав Гаррі, — дуже гарний.

— Мені навіть сумно, що все скінчилося, — сказала вона. — Але все ж таки я рада. Ми ніколи нічого не змінимо, правда, Гаррі? Якщо якийсь кущ усохне, ми посадимо точнісінько такий і на тому ж самому місці.

— Смішна маленька зайдиголова, — мовив він.

— Розумієш, я так довго думала про цей сад, що він став частиною мене самої. Змінити в ньому що-небудь — це все одно, що вирвати у мене частину душі.

Він простягнув руку, щоб доторкнутися до неї, — і враз одсмикнув.

— Я дуже тебе люблю, — сказав він і змовк за мить. — Але водночас я тебе боюсь.

Вона спокійно всміхнулася.

— Ти? Боїшся мене? Що ж тебе лякає в мені?

— Ти якась недоторкана. В тобі є щось загадкове. Може, ти навіть сама цього не усвідомлюєш. Ти скидаєшся на свій сад — усе в ньому встановлено раз назавжди. Я боюся кроку ступити, щоб не завдати шкоди якій-небудь рослині.

Мері була задоволена.

— Любий мій, — сказала вона. — Ти дав мені змогу створити його. Завдяки тобі цей сад став моїм.

І вона дозволила йому поцілувати себе.

III

Він пишався нею, коли гості приходили до них обідати. Вона була така гарна, така незворушна! Квіти в її вазах були чудові, і вона говорила про свій сад скромно, навіть трохи соромливо, ніби вела мову про саму себе. Часом вона запрошувала гостей у сад. Там вона зупинялась коло якої-небудь фуксії й казала, немов про людину:

— Я не знала, чи з неї щось вийде. Її довелося довгенько підгодовувати, перш ніж вона вирішила прижитися.

І Мері лагідно усміхалася сама до себе.

Коли вона працювала в саду, вигляд у неї

був чарівний. На ній було яскраве ситцеве плаття — досить довге, але без рукавів. Вона знайшла десь старомодний капелюшок од сонця, а на руки надягала дебели рукавиці. Гаррі любив дивитися, як вона ходить по саду з торбиною і великою ложкою, підсипаючи квітам добрива. Любив він також виходити разом з нею увечері — нищити слимаків. Мері тримала ліхтарик, а Гаррі брався до діла: давив слимаків, перетворюючи їх на слизьку липку масу. Він знав, що їй, певно, гидко дивитися на це, але світло ліхтарика ніколи не тремтіло.

«Смілива дівчина, — думав він. — За її тонкою красою ховається тверда вдача».

Полювала вона, до того ж, зі справжнім завзяттям.

— А ось, бач, який здоровий лізе, — казала вона. — Він хоче з'їсти оту велику квітку. Убий його! Убий його швидше!

Скінчивши полювання, вони, весело сміючись, поверталися в дім.

Мері тривожилася за пташок.

— Вони не п'ють воду, — скаржилася вона. — Майже не навідуються до басейну. Що їм відлякує?

— Може, вони просто ще не звикли. Вони прилітатимуть згодом. А може, тут десь бродить кіт.

Обличчя її зашарілося, вона глибоко зітхнула й процідила, майже не розтуляючи свої гарненькі губки:

— Якщо це кіт, то я розкидаю в саду отруєну рибу! — вигукнула вона. — Я не дозволю, щоб кіт полював на моїх пташок!

Гаррі довелося заспокоїти її.

— Знаєш, що я зроблю? Я куплю пневматичну рушницю. І якщо тут з'явиться кіт, ми можемо його підстрілити. Кулька його не вб'є, але йому буде боляче, і він уже сюди ніколи не повернеться.

— Атож, — сказала вона трохи спокійніше. — Так, мабуть, буде краще.

Вечорами в кімнаті було дуже затишно. В каміні палахкотіло полум'я. Якщо надворі було місячно, Мері вимикала світло, і вони сиділи, дивлячись у вікно на прохолодний, повитий синіми тінями сад і темні дуби.

В саду панували цілковитий спокій і тиша. Але одразу за садом починався горб, порослий темним чагарником.

— Там ворог, — якось сказала Мері. — Це ворожий світ, грубий, неохайний і недовладний, що хоче увірватися в наш сад. Та він не може, бо його не пускають фуксії. Вони ростуть тут саме задля того, щоб стерегти сад. Пташкам сюди можна. Пташки живуть у диких хашах, але вони приходять у мій сад у пошуках спокою й води, — вона тихо засміялася. — В цьому, Гаррі, є якийсь

глибокий зміст. Я і сама ще не збагнула, який саме. До нас починають навідуватись куріпки. Сьогодні увечері біля басейну їх було не менше десятка.

— Хотів би я зазирнути в твою душу, — сказав він. — Здається, що вона пурхає, як метелик, але водночас залишається холодною, зосередженою. Ти така... певна себе.

Мері сіла йому на коліна.

— Не така вже я й певна. Ти цього не знаєш, і я рада, що не знаєш.

IV

Одного вечора, коли Гаррі читав під лампою газету, Мері раптом скочила з місця.

— Я забула надворі свої садові ножиці. Вони поржавіють од роси.

— Принести їх тобі? — спитав Гаррі, підводячи голову.

— Ні, я сама. Ти їх не знайдеш.

Вона вийшла в сад, знайшла ножиці, а тоді зазирнула крізь вікно у кімнату. Гаррі все ще читав газету. Кімната була, наче картина, наче декорована сцена перед початком вистави. В каміні палахкотів вогонь. Мері дивилася, не рухаючись. Ось велике глибоке крісло, в якому вона сиділа хвилину тому. Що б вона робила, якби не вийшла в сад? Якби в сад вийшла лише її душа, лише розум і зір, а Мері лишилася в кріслі? Вона, здавалося, бачила саму себе. Її округлі руки з довгими пальцями лежать на бильцях крісла. Ніжне, чутливе лице повернене в профіль, очі задумано дивляться у вогонь.

— Про що вона міркує? — прошепотіла Мері. — Цікаво, що в неї на думці. Чи вона встане? Ні, сидить собі. Сукня занадто відкрита, бач, як вона сповзає з плечей. А втім це дуже мило. Якесь недбалість помітна, але недбалість ця витончена й гарна. Ось вона усміхнулася. Мабуть, думає про щось приємне.

Раптом Мері отямилася. Радість охопила її.

«Я немовби роздвоююся, — подумала вона. — Це все одно, що мати два життя, бачити саму себе на власні очі. Це чудово. Цікаво, чи зможу я спостерігати себе завжди, коли мені заманеться. Я бачила те саме, що бачать інші, коли дивляться на мене. Треба сказати про це Гаррі».

Але тут перед нею постала нова картина: вона побачила, як пояснює йому, силкуючись розтлумачити, що трапилось. Вона побачила, як він дивиться на неї поверх газети, і в очах його застиг напружений, спантеличений, майже болісний вираз. Коли вона йому щось розповідала, він так намагався її зро-

зуміти! Намагався, але не міг. Якби вона розповіла про те, що їй щойно привиділося, він почав би її перепитувати, — що, та як, — намагаючись збагнути, і зрештою все б зіпсував. Він робив це ненавмисне, просто, так у нього виходило. Йому потрібна була ясність, така ясність, що все засушувала. Ні, Мері йому не розкаже. Вона ще не раз вийде в сад і дивитиметься на себе збоку, якщо він усе зіпсує, вона не зможе більше робити цього.

Мері побачила крізь вікно, як Гаррі поклав на коліна газету і подивився на двері. Тоді вона вбігла до кімнати й показала йому ножиці, як доказ, що й справді ходила забирати їх.

— Бач, на них уже сіла іржа. До ранку вони б геть поруділи й зіпсувалися.

Він кивнув і усміхнувся.

— В газеті пишуть, що коли новий закон про позички набере чинності, нам доведеться скрутно. Нам чинитимуть всілякі перепони. Але коли люди потребують грошей, хтось же має їх позичати.

— Я нічого не тямлю в позичках, — мовила вона. — Хтось казав мені, що в твоїй компанії заставлені майже всі автомобілі міста.

Він засміявся.

— Ну, не всі, але половина буде. За скрутних часів ми заробляємо добрі гроші.

— Це ж жахливо, — зауважила вона. — Виходить, ніби ви нечесно наживаєтесь на скруті.

Він згорнув газету і поклав її на столик біля крісла.

— Ні, я не вважаю це нечесним, — сказав він. — Людям конче потрібні гроші, і ми їх даємо. А процентну ставку визначає закон. Все робиться згідно з законом.

Вона поклала свої гарні руки на бильця крісла — так само, як тоді, коли спостерігала себе крізь вікно.

— Мабуть, у цьому й справді немає нічого нечесного. Але виглядає це так, ніби ви наживаєтесь на людській скруті.

Гаррі довгенько дивився у вогонь. Обличчя у нього було серйозне. Мері стежила за ним, знаючи, що його стурбували її слова. Ну що ж, хай зрозуміє, що таке бізнес. Це йому не зашкодить. Все, що ми робимо, здається нам правильним, отож ніколи не завадить замислитися над своїми діями. Для Гаррі буде корисно покопирсатися у власних думках...

Незабаром він підвів голову.

— Серденько моє, ти ж не гадаєш, що наш бізнес нечесний, правда ж ні?

— Та я зовсім не розуміюся на позичках. Звідки ж мені знати, чесний ваш бізнес чи ні?

— Але ти відчуваєш, що він нечесний? — допитувався Гаррі. — Ти соромишся його? Мені б не хотілося, щоб це було так.

Мері враз зробилося радісно й легко на душі.

— Та ж ні, дурнику мій, не соромлюся. Кожна людина має право заробляти собі на хліб насущний. Ти робиш те, що в тебе найкраще виходить.

— Ти цього певна?

— Авжеж певна, дурнику мій.

Вже роздягнувшись у своїй невеличкій окремії спальні, вона почула, як слабенько клацнула дверна ручка й побачила, як вона крутнулася в один бік, потім у другий. Двері були замкнені. Це було немовби відповіддю на запитання — чистою, швидкою, рішучою. І що цікаво: Гаррі завжди мовчки пробував відчинити двері. Либонь не хотів, щоб вона знала про це. Та вона завжди знала. Він такий милий і лагідний. Мабуть, йому буває соромно, коли, повертаючи ручку, він бачить, що двері замкнені.

Мері вимкнула світло і, коли її очі призвичаїлися до темряви, визирнула з вікна у свій сад, осяяний місяцем. Гаррі такий милий і до того ж він розуміє її з одного слова. Взяти хоч би той випадок з собакою. Гаррі вскочив у дім прожогом, так-таки й справді прожогом. Його обличчя було таке червоне й збуджене, що Мері не на жарт перелякалася. Вона подумала: стався нещасливий випадок. Згодом, увечері, у неї навіть заболіла голова. Гаррі закричав:

— Джо Адамс!.. У нього ірландський тер'єр... сука привела цуценят. Одне він хоче дати мені! Чистокровна порода — червоні, наче ті суниці!

Йому й справді кортіло мати цуценя. Мері було до болю шкода його. Але вона пішлася тим, як швидко він зрозумів, що за даних умов це неможливо. Коли вона пояснила, що собака буде... паскудити в саду під деревами, або, чого доброго, гребтисся в її клумбах, і що, — а це найгірше, — собака налякає пташок, і вони не прилітатимуть до басейну пити воду, — коли вона йому це пояснила, він усе зрозумів. До нього важко доходили складні речі, такі, як видіння, що вона бачила з саду, але він зрозумів, якого лиха може завдати собака. Увечері, коли в неї заболіла голова, він її заспокоював і втирав їй у скроні одеколон. Біда та й годі мати таку живу уяву! Мері бачила — справді бачила! — собаку в своєму саду, і ями, що він повигрібав, і понівечені рослини. Дивитися на це було майже так само нестерпно, як і тоді, коли б це сталося насправді. Гаррі терзався від сорому, але Мері не могла його винуватити. Хіба він знав, що в неї така жива уява?

V

Наприкінці дня, коли сонце сідало за горами, надходив час, що його Мері називала «справжнім садовим часом». Їхня куховарка — студентка із сусіднього коледжа — поверталася з занять і починала поратися на кухні. Час цей був майже священний. Мері виходила в сад і простувала до моріжка, де за одним дубом стояв схований од стороннього ока складний стілець. Звідси їй зручно було спостерігати пташок, що зліталися до басейну пити воду. В цей час вона посправжньому в і д ч у в а л а свій сад. Прийшовши додому з роботи, Гаррі сідав у кімнату й читав газету, аж поки вона з сяючими очима не вертала з саду. Їй було неприємно, коли в цей час її турбували.

Саме надходило літо. Мері зазирнула в кухню і пересвідчилася, що там усе гаразд. Потім пройшла в їдальню і затопила камін. Тепер вона була готова йти в сад. Сонце щойно зайшло за гору, і між дубами завис синій вечірній серпанок.

«Мій сад немов заповнили мільйони невидимих фей, — думала Мері. — Жодної з них не видно, але їх мільйони, і колір повітря змінюється».

Вона всміхнулася цій гарній думці.

Щойно полита трава на підстриженому газоні була вогка і свіжа. Яскраві цинерарії випромінювали свої барви. Фуксії вгинались од важких кетягів цвіту. Пуп'янки були як малесенькі червоні ялинкові прикраси, а порозпукувані квіти скидалися на балерин. І вони відстрашували ворога, що причаївся з обох боків — чагарі й хиряві нечепурні дерева.

Мері перейшла моріжок і сіла на своєму стільці. Вона чула, як гомоніли пташки, збираючись летіти до басейну.

«Щовечора вони гуртуються, — думала вона, — а потім злітаються сюди. Як їм тут, мабуть, подобається! Як би мені самій хотілось прийти вперше у мій сад! От якби я могла розділитися надвоє: «Добрий вечір, Мері, заходь у мій сад». «Ой, який він гарний». «Атож, я його дуже люблю, особливо о цій порі». «Тихше, Мері. Не злякай пташок».

Вона сиділа тихо, як мишка. Вона навіть розтулила рота від нетерпіння. В кущах пронизливо засокотіли куріпки. На край басейну сіла вівсянка. Пара малих мухоловок пурхнула над водою і зависла в повітрі, тріпочучи крилами. А потім з гущавини вибігли куріпки, смішно дрібочучи своїми лапками. Вони спинилися й підвели голівки, щоб пересвідчитися, чи нема небезпеки. Їхній ватажок, здоровий самець з чубчиком, схожим на знак запитання, просурмив «Усе гаразд» — і вся згряя подріботіла пити воду.

І тієї миті сталася дивовижна річ. З гущавини вибігла біла куріпка. Мері аж скам'яніла. Так, це була без сумніву куріпка, біленька, мов сніг. Ой, яка краса! Груді Мері затремтіли від захвату. Вона затамувала подих. Тендітна біла куріпочка попростувала до басейну з протилежного боку, тримаючись окремо від звичайних куріпок. Вона спинилась, озирнулася, а потім занурила дзьобик у воду.

«Та вона ж подібна до мене! — блиснула думка у Мері. Все тіло її затремтіло в екстазі. — Вона — моя сутність, символ найвищої чистоти. Напевно, це королева куріпок. Вона втілює в собі усе гарне, що будь-коли траплялося в моєму житті!»

Біла куріпка знову занурила свій дзьоб у воду й закинула голівку, ковтаючи воду.

На Мері наринували спогади; вони затопили її душу. Якийсь смуток, завжди цей смуток! Оті подарунки, що їй присилали... Шворку вона розв'язувала в екстазі. Але всередині завжди виявлялося не те...

Чудові цукерки з Італії. «Не їж їх, серденько. На вигляд вони гарні, але на смак...» Мері так і не покуштувала їх, але, дивлячись на них, вона відчувала такий самий екстаз, як зараз, коли дивиться на білу куріпку.

«Яка гарненька дівчинка Мері! Така спокійна!..» Слухаючи це, вона відчувала той самий екстаз.

«Мері, люба моя, збери всю свою мужність. Твій батько... спочив навіки». У першу мить утрати вона відчула такий самий екстаз.

Біла куріпка відставила крило й заходилася пригладжувати дзьобом пір'я.

«Це моє «я», що в усьому пильнує краси. Це моя сутність, моє серце».

VI

Синє повітря в саду стало пурпуровим. Пуп'янки фуксії сяяли, наче маленькі свічки. І тоді з чагарів виринула сіра тінь. Мері завмерла, роззявивши рота, паралізована страхом. З чагарів виповз, мов привид, сірий кіт і став крастися до басейну, до птахів, що спокійно пили воду. Мері дивилася на нього широко розплющеними від жаху очима. Її рука піднялася до стисненого горла. Нараз вона подолала оціпеніння і несамовито скрикнула. Куріпки знялися в повітрі і полетіли геть, залопотівши крилами. Кіт стрибнув назад, у гущавину. А Мері все кричала й кричала. Гаррі вибіг з будинку, гукаючи:

— Мері! Що з тобою, Мері?

Коли він доторкнувся до неї, вона здригнулася і почала істерично плакати. Він узяв її на руки й поніс у дім — до її кімнати.

Вона лежала, тремтячи, на ліжку.

— Що сталося, серденько? Чого ти злякалася?

— Там був кіт, — простогнала вона. — Він підкрадався до пташок. — Вона сіла, і очі в неї заблищали. — Гаррі, ти мусиш покласти в саду отруту. Сьогодні ж ти мусиш покласти для того kota якусь отруту.

— Ляж-бо серденько. Ти просто злякалася.

— Обіцяй мені, що покладеш отруту. — Вона пильно на нього подивилась і помітила в його очах вогниці. — Обіцяй же.

— Серденько моє, — винувато озвався він, — її може з'їсти який-небудь собака. Від отрути тварини помирають страшною смертю.

— Мені однаково! — вигукнула вона. — Я не хочу ніяких тварин у моєму саду, ніяких!

— Ні, — сказав він, — я цього не зроблю. Ні, не можу я цього зробити. Але я встану рано-вранці. Я візьму нову пневматичну рушницю і вистрелю в того kota, щоб він більше ніколи сюди не повертався. Пневматична рушниця б'є боляче. Вона так шмагоне kota, що він того довіку не забуде.

Уперше він відмовився виконати її прохання. Мері не знала, як подолати його впертість; але голова їй боліла страшенно. Коли біль став нестерпний, Гаррі, немовби вибачаючись за те, що відмовився покласти отруту, намочив хусточку одеколоном і заходився натирати їй скроні. Вона міркувала, чи розповісти йому про білу куріпку. Ні, він їй не повірить. Але, може, якщо він довідається, як це для неї важливо, він все-таки отруїть kota? Вона почекала, доки заспокояться нерви, а тоді сказала йому:

— Любий мій, у саду була біла куріпка.

— Біла куріпка? Ти певна, що то був не голуб?

Так вона й знала. Він одразу ж усе зіпсував.

— Хіба я не знаю куріпок? — вигукнула Мері. — Вона була зовсім близько. Біленька курочка.

— Цікаво було б її побачити, — сказав він. — Я вперше чую про таке.

— Але, кажу тобі, я її бачила.

Він знову приклав їй хусточку до лоба.

— Гадаю, то була куріпка-альбінос. Мабуть, пір'я у неї без пігменту абощо.

В голосі Мері знову почулися істеричні нотки:

— Ти нічого не розумієш. Біла куріпка — то я, моє друге я, його ніхто ще не бачив, моє таємне, внутрішнє я!

Гаррі наморщив лоба, намагаючись зрозуміти її.

— Невже ти не втямиш, любий мій? Кіт важився на мене. Він вирішив убити мене. Саме тому я хочу його отруїти.

Вона вп'ялася поглядом у його лице. Ні,

він не зрозумів її, не міг зрозуміти. Навіщо вона йому розповіла? Якби вона не була така схвильована, то ніколи б йому не розказала.

— Я накручу будильник, — запевнив він її. — Завтра вранці я так почастую того kota, що він запам'ятає навіки.

О десятій він залишив її саму. Коли він вийшов, Мері встала і замкнула двері.

Вранці Мері розбудив дзвінок будильника. В кімнаті було ще темно, але за вікном сірів світанок. Вона чула, як Гаррі тихцем одягався. Він пройшов навшпиньках повз її кімнату і вийшов надвір, причинивши нечутно двері, щоб її не збудити. В руках у нього була блискуча новенька пневматична рушниця. Ковтнувши свіжого вранішнього повітря, він випростав плечі і рушив легким кроком через росяний моріжок. Пройшовши у дальній кутку саду, він ліг на мокрій траві.

В саду посвітлішало. Подали голос куріпки, наче видзвонюючи в залізо. Коричнева зграйка птахів визирнула з кущів і витягла голівки. Потім найбільший із них — ватажок — гукнув: «Усе гаразд», — і його підданці подріботіли до басейну. За мить з'явилася й біла куріпка. Вона підбігла до протилежного берега, занурила у воду дзьоба й закинула голівку. Гаррі підняв рушницю. Біла куріпка нахилила голову й зиркнула на нього. Рушниця злостиво пшикнула. Куріпки пурхнули в кущі. Та біла куріпка перекинулася на моріжку, сіпнулася кілька разів і замерла.

Гаррі поволі підійшов до неї і взяв у руки.

— Я не хотів її вбити, — сказав він сам до себе. — Я хотів лише злякати.

Він подивився на білу пташку. Кулька прошила їй голову якраз під оком. Гаррі підступив до фуксій і шпурнув куріпку в кущі. За мить він поклав рушницю й почав продиратися крізь чагарі. Він знайшов білу куріпку, відніс її далі на горб і поховав у купі листя.

Мері почула його кроки, кєли він проходив повз її двері.

— Гаррі, ти підстрелив kota?

— Він більше сюди не повернеться. — озвався він з-за дверей.

— Сподіваюся, ти його вбив, але я не хочу чути подробиць.

Гаррі зайшов до вітальні й сів у велике крісло. Кімнату ще огортав присмерк, але сад за великим вікном уже рожевів, і верхівки дубів палали в промінні ранкового сонця.

— Який же я все-таки негідник, — мовив сам до себе Гаррі. — Який я підлий негідник! Убити створіння, яке вона так любила... Він понурив голову і втупився очима в підлогу. — Я самотній, — сказав він. — О, боже, який я самотній!

Переклав Олександр ТЕРЕХ

ДІМ ПЕТА ГАМБЕРТА

Коли Пет Гамберт народився, його батьки були вже літніми людьми. Хлопцю ще не сповнилося й двадцяти, а батьки вже постаріли, зігнулися, стали дратівливими й злими. Пет зростав в атмосфері старості, хвороб і нездужань, день у день чуючи лише скарги й нарікання на вік та неміч. Старі ставилися до нього, як до жовторотого пташеняти, й будь-яку спробу його самостійно мислити сприймали з одвертою зневагою.

— От доживеш до нашого віку, тоді, може, навчишся розуміти життя, — казали вони.

А згодом старі почали ненавидіти його за

молодість, за квітуче здоров'я. Свою старість вони вважали найвищим і майже недосяжним щабелем у житті людини — щабелем, який своєю поважністю й довершеністю наближається до божественного рівня. Навіть ревматизм став для них бажаною хворобою, бо в ньому вони вбачали ціну, яку треба заплатити за мудрість похилого віку. Пета привчили вірити в те, що все молоде позбавлене будь-яких чеснот, і юність потрібна, власне, тільки для того, щоб наважуватися, наосліп дряпатися вгору, до блискучих вершин старості. Молодь, так вони казали, мусить думати лише про свої обов'язки перед людьми похилого віку і про чемне вшанування старості. Старі ж, навпаки, абсолютно вільні від будь-яких обов'язків перед молодим поколінням.

З шістнадцяти років Пету довелося виконувати всю роботу на фермі. Батько цілі дні просиджував у кріслі-гойдалці, що стояло біля герметичної груби у вітальні, і звідти виголошував свої вказівки, накази й критичні зауваження.

Гамберти жили в старому, непоказному будинку на п'ять кімнат — із зачиненою вітальнею, холодною і жахливою, мов склеп, їдальнею, яка ніколи не провітрювалася і в якій завжди було жарко й смерділо їдкими мазями та патентованими ліками, двома спальнями та великою кухнею. Старі сиділи в своїх кріслах-гойдалках і ганили Пета, якщо той не приходив вчасно з поля підкидати у піч дров (він мав робити це кілька разів на день). Наприкінці життя старі й справді люто ненавиділи Пета за його молодість.

Жили вони дуже довго. Пету було аж тридцять років, коли батьки померли, — спочатку мати, а за місяць потому й батько. Обоє були нещасні, озлоблені й незадоволені своїм життям, але до останньої хвилини вперто чіплялися за нього, відчайдушно опираючись смерті.

Ті два місяці були жахливими для Пета. Протягом трьох тижнів він доглядав матір, яка нерухомо лежала в ліжку, хрипко, надсадно дихаючи. Коли Пет ходив коло неї, вона стежила за ним холодними, осклянілими очима, в яких світилося обвинувачення. І навіть коли вона померла, очі її продовжували обвинувачувати сина.

Пет відімкнув двері до страшної вітальні. Сусіди посідали рядами перед труною і мовчки слухали священника. Зі спальні долинали сердиті схлипування старого Гамберта.

Одразу ж після похорону Пету довелося вдруге виконувати обов'язки сиділки — і цього разу знову протягом трьох тижнів. І знову сусіди сиділи рядами перед труною. Раніше вітальню відчиняли лише раз на місяць, коли прибирали. Штори на вікнах ніколи не піднімали, щоб сонце не попсувало зелений килим. Посеред кімнати стояв мар-

муровий столик на позолочених ніжках, а на ньому, на гобелені з картиною Мілле «Ангел», лежала величезна біблія в тисненій шкіряній палітурці. Обабіч у двох невисоких пузатих вазах порошилися перев'язані стрічками букети сухоцвіту. Коло кожної стінки вітальні стояло по стільцю — два для труни і два для плакальників. На стінах висіли три великі картини в позолочених рамах. Дві з них були збільшеними кольоровими фотопортретами старих Гамбертів з невблаганними неживими обличчями, знятими так, що, здавалось, ніби очі старих весь час стежать за непроханим відвідувачем. Третя картина зображувала труп Гелени в човні на мілкій, похмурій річці. З борту у воду звішувався саван. На столі, в кутку вітальні, стояв високий скляний ковпак з вишневою гілкою всередині, на гілці сиділи три чучела іволг. В цій кімнаті було так холодно і так страхотливо пахло могилою, що, крім трупів і учасників похорону, тут ніхто не бував. Вітальня перетворилася на маленьку приватну мертвецьку. Пет пам'ятав, як звідси ховали трьох його тіток і дядька.

Поки сусіди засипали землею могилу батька, Пет стояв мовчки поряд. Горбок на материній могилі вже трохи осів, і вздовж краю його утворилася нерівна тріщина. Чоловіки насипали новий горбок, вирівняли й пригладдили його з боків. Ці люди любили обробляти землю і працювали однаково старанно й тоді, коли проводили першу борозну, й тоді, коли насипали могильний горбок. Форма могили була вже бездоганною, а сусіди все ще ходили навколо неї і то тут, то там притоптували землю. Жінки тим часом посідали в бідки і чекали своїх чоловіків, а ті один по одному підходили до Пета, стискали йому руку й бурмотіли якісь урочисті, співчутливі слова. Фургони, вози й бідки вже від'їхали і по черзі зникали вдалині, а Пет усе ще стояв на цвинтарі, втупившись поглядом у могили. Він не знав, що ж йому робити тепер, коли від нього вже нічого не вимагає.

В повітрі різко пахло осінню, рвучко повівав осінній вітерець. На огорожі кладовища, повернувши голови в один бік, нерухомою шеренгою сиділи дикі голуби. Вітер погнав по землі обривок пожовклої старої газети і приліпив його до Петових ніг. Він нахилився, підняв цей клапоть паперу, якусь мить дивився на нього, а тоді кинув геть. На дорозі почулось рипіння коліс. Т. Б. Аллен під'їхав на своїй бідці, прив'язав коня до огорожі й підійшов до Пета.

— Ми подумали, що тобі сьогодні слід було б переночувати у кого-небудь, — сказав він збентеженим голосом. — Якщо ти не заперешуєш, я запрошую тебе до нас: повечеряєш з нами і залишишся на ніч.

До Пета поволі поверталася свідомість.

— Треба йти звідси, — мовив він і, насили збираючись з думками, додав: — Тепер мені тут нема чого робити.

— Авжеж, краще піти звідси, — сказав Аллен.

— Воно-то, може, й краще, але важко, містер Аллен. Про це ж потім і згадати іноді захочеться, а іншим разом — забути. Важко йти, бо як підеш, то це вже означатиме, що все скінчилося... Назавжди.

— То, може, ти все ж таки повечеряєш з нами?

Пет раптом утратив контроль над собою й розгублено признався:

— Я все своє життя вечеряв лише вдома. Вони... — Пет кивнув на могили, — вони не любили виходити з дому увечері. Вечірнє повітря їм шкодило.

— Але тобі повечеряти з нами не зашкодить. Не варто повертатись до порожньої хати, принаймні сьогодні. Треба ж і про себе трохи подбати. — Аллен узяв Пета за руку й повів до воріт. — Сідай у свій фургон і поїхали.

Коли вони виїхали за ворота, Аллена на мить охопив елегійний настрій.

— Помирати й справді слід восени, — сказав він. — Не годиться помирати навесні, коли ще не відомо, йтимуть улітку дощі чи ні, і який буде врожай. А от восени все кінчається.

— А їх це не обходило, містере Аллен. Вони ніколи не цікавились врожайми, а дощі ненавиділи через свій ревматизм. Вони просто хотіли жити. Я навіть не знаю, чому.

На вечерю була холодна яловичина, смажена картопля з цибулею і хлібний пудинг з родзинками. Місіс Аллен намагалася розважити Пета розмовами про його батьків, про те, які вони були хороші й добрі люди, — батько такий чесний, щирий, а мати — найкраща куховарка в окрузі. Пет розумів, що вона вигадує все це, щоб утішити його, а тим часом утіха йому зовсім не була потрібна. Нестерпного болю Пет не відчував. Він усе ще рухався й розмовляв через силу, немов уві сні.

В уяві його знову й знову поставала сценка, що трапилася під час похорону. Коли домовину підняли зі стільців, хтось із носіїв наштотхнувся на мармуровий столик і перевернув при цьому одну вазу з сухоцвітом, а біблію зсунув з місця. Пет розумів, що в ім'я пристойності він мусив би відновити старий порядок: стільці розставити коло стін, біблію покласти рівно, а потім знову замкнути вітальню. На пам'ять про матір він мусив зробити це.

І хоч Аллени наполегливо запрошували його залишитись на ніч, Пет кінець кінцем розпрощався з ними й поплентався запрягати коня. На холодному чорному небі сліпучо сяяли зорі, було чути, як злегка потрі-

скує в горах мороз. Немов крізь сон, долинали до Пета цокотіння кінських копит, крики нічних птахів і шурхіт сухого листя під вітром. А в голові, ніби наяву, звучали голоси батьків.

— На мороз береться, — казав батько. — Ох, і ненавиджу ж я мороз! Гірше за пацюків.

— От добре, що ти згадав про пацюків, — підхоплювала мати. — Мені сьогодні весь день причувалося, що в нас у льоху шарудять пацюки. Певно, Пет іще й досі не поставив пасток, хоч я йому про це вже не раз нагадувала. Він ніколи не пам'ятає того, що я кажу.

Пет відповів голосам:

— Я поклав у льох отруту. Вона ж краща за пастки.

— Найкраще було б тримати kota, — вередливо озивалася мати. — Не розумію, чому у нас досі немає kota. Скільки разів я просила Пета: дістань kota!

— Я приношу котів, мамо, але вони починають полювати на ховрахів, дичавіють і тікають геть. У нас коти чомусь не приживаються.

Темний будинок навівав невимовний жах. Пет засвітив лампу і, щоб зігріти кухню, запалив у печі вогонь. Коли полум'я загуло, Пет умостився в кріслі й подумав, що тут, на кухні, вельми затишно. Добре було б перенести сюди ліжко й спати коло пічки. А навести лад у хаті можна буде й завтра, або ще колись пізніше.

Коли Пет відчинив двері до їдальні, на нього війнуло мертвотним холодом, а в ніздрі вдарив запах вінків, ліків і старості. Він поспішно пройшов до своєї спальні й відніс ліжко у теплу, освітлену кухню.

Незабаром, загасивши лампу, він ліг спати. В печі тихенько потріскували дрова. Спочатку ніщо не порушувало нічного спокою, та потім поступово темрява ожила, наповнилася зловісними звуками. Пет заляк, серце у нього похолонуло. Йому здавалось, що з їдальні долинає рипіння гойдалок і хрипке дихання старих. Раптом у будинку щось тріснуло, і хоч Пет увесь час напружено дослухався до всіх звуків, його аж пересмикнуло. Лоб і ноги його змокли від поту. Боязко озирюючись, він тихенько підвівся з ліжка й замкнув двері їдальні. Потім знову ліг і тремтячими руками натягнув на себе ковдру. Тиша знову запанувала в будинку, і Пет відчув себе зовсім самотнім.

Наступного ранку він прокинувся з невиразною думкою про якийсь невиконаний обов'язок. Напруживши пам'ять, він пригадав: біблія й досі лежить не на місці. Її треба покласти рівно. Треба також підняти й поставити на стіл вазу з сухоцвітом, а потім поприбирати у хаті. Пет розумів, що цього не уникнути, хоч йому й дуже не хотілося

відчиняти двері до їдальні. Він аж зіщулювся від думки про те, що, відчинивши двері, побачить обабіч пічки два крісла-гойдалки, чії сидіння і досі зберігають вм'ятини від тіл батьків. Він знав, що по той бік дверей на нього чатують запахи старості, ліків та прив'ялих квітів. Втім, обов'язок залишався обов'язком, і він мусив його виконати.

Пет затопив піч і приготував сніданок. Але поки він пив гарячу каву, зовсім нова, незвична для нього думка майнула в його голові, потягнувши за собою інші ідеї, що вражали його своєю сміливістю і простотою.

— Навіщо мені йти туди? — запитав він себе. — Нікому до цього немає діла, ніхто нічого й не знатиме. Можна і не йти, якщо я не хочу.

Пет відчував себе як хлопчисько, що втік із школи у густий, прекрасний ліс. Але на шляху до свободи його зупинив невдоволений материн голос:

— Пет і досі не прибрав у хаті. Пет ніколи ні про що не дбає.

Радість бунтарства охопила його.

— Ти мертва, — відповів він голосу. — Ти існуєш лише в моїй уяві. Тепер ніхто вже не може мені наказувати. Ніхто навіть і не знатиме, чи зробив я те, що треба, чи ні. Я туди не піду! Ніколи не піду!

І поки бунтарський дух не згас, Пет рішуче підійшов до дверей, висмикнув ключа і жбурнув його у високий бур'ян, що ріс за будинком. Потім зачинив віконниці на всіх вікнах, крім кухонних, і позабавив їх довжелезними цвяхами.

Радість визволення, проте, тривала недовго. День Пет провів у полі, але, повернувшись надвечір до хати, він відчув дивну порожнечу: йому бракувало звичної роботи, що поглинала годину за годиною, допомагаючи коротати час. До того ж, він боявся заходити в дім, боявся тих вм'ятин на сидіннях і зсуненої з місця біблії. Хоч він і замкнув у вітальні оті дві старі, висохлі примари, та не позбавив їх влади над собою: вони все ще турбували його.

Того вечора, приготувавши собі попоїсти, Пет уместився коло печі. Жахлива самотність, немов спустошуючий туман, оповила його. Він прислухався до тихих звуків, шарудіння й шурхоту, що наповнювали старий будинок. Пет вслухався так напружено, що незабаром знову почув, як у сусідній кімнаті риплять гойдалки, а потім до нього виразно долинув тонкий скрегіт металевої кришки, яку знімають з банки з маззою. Пет більше не міг витримати цього. Він пішов у стайню, запряг коня і поїхав до Райських Пасовищ.

В універсальному магазині, до якого він увійшов, коло пузатої грубки сиділи троє чоловіків, зосереджено споглядаючи її рифлені залізні боки. Вони посунулись, і Пет теж сів коло грубки. Оскільки людина в жа-

лобі користується такими ж соціальними пільгами, як, скажімо, каліка, ніхто з присутніх навіть не глянув на Пета. Він уместився на стільці й вступився поглядом у вогонь.

— Коли я йтиму звідси, нагадайте, щоб я купив трохи борошна, — сказав він.

Всі одразу зрозуміли, в чім річ. Вони знали, що борошно Пету не потрібне, та на його місці кожен з них теж вигадав би собі який-небудь привід. Т. Б. Аллен відчинив дверцята грубки, зазирнув усередину і плюнув на вугілля.

— В такій хаті людині попервах і справді мусить бути моторошно, — зауважив він.

Пет був вдячний Аллену за ці слова, хоч за подібних обставин їх, може, і не слід було б казати.

— Мені ще потрібний тютюн, а також гільзи для дробовика, містере Аллен, — сказав Пет, висловлюючи цим свою вдячність.

Відтоді Пет почав жити по-новому. Він став шукати товариства інших людей. Вдень він працював на фермі, але вечорами його неодмінно можна було побачити там, де збиралося хоч два-три чоловіка. Коли в школі влаштовувались танці чи вечірка, Пет приходив заздалегідь і сидів, поки всі не розходились. Він частенько навідувався до Джона Уайтсайда, першим прибігав на пожежі. В дні виборів Пет вештався коло виборчої дільниці, аж доки її не зачиняли. Жодні збори не обходилися без Пета. Внаслідок постійних пошуків товариства, він навчився майже інстинктивно вгадувати, яка подія приверне найбільшу увагу публіки.

Пет був негарний на вроду: худий, довгоносий, з важким підборіддям. Він дуже скидався на юного Авраама Лінкольна. З його широких ніздрів і великих вух стирчали жмутки волосся, і здавалось, ніби там ховаються якісь волосаті звірятка. Пет зовсім не вмів підтримувати світські розмови; він розумів, що аж ніяк не прикрашає своєю особою компаній, у яких буває, а тому намагався компенсувати брак красномовства всілякими послугами, особливо в тих випадках, коли потрібна була фізична сила чи вправність. Він любив брати участь у комітетах по влаштуванню шкільних вечорів, бо це давало йому можливість відвідувати інших членів комітету під приводом обговорення плану. Пет міг кілька вечорів підряд прикрашати школу або бігати по всій долині, позичаючи в одному домі стільці, в іншому — посуд. Коли ж ніхто ніде не збирався, Пет гнав свій вантажний форд до Салінаса і там просиджував по два сеанси у кінотеатрі. Після тих двох перших самотніх і страшних вечорів Пет уже ніколи більше не залишався ввечері в своєму будинку із замкненими кім-

натами. Згадка про затхлі запахи, про біблію й стільці наводили на нього жах.

Десять років поспіль колесив Пет Гамберт по всій долині в пошуках товариства. Він домігся того, що його обрали до шкільної ради, він став масоном і членом таємного братства «Одфелоуз» у Салінасі. Він не пропустив жодних зборів.

Втім, незважаючи на свій невтримний потяг до товариства, Пет так і не приєднався до жодної компанії. Він увесь час тримався в тіні, тушувався, і за вечір іноді навіть рота не розтуляв, якщо до нього ніхто не звертався. Мешканці долини звикли до Пета, як до чогось неминучого. Вони безжалежно експлуатували його, навіть не підозрюючи, що йому, власне, нічого іншого й не потрібно.

Повернувшись додому після зборів чи вечірки, Пет заганяв свій форд у сарай і поспішно лягав спати. Йому ніяк не вдавалось забути зовсім про жахливі кімнати по той бік дверей. Іноді вони поставали в Петовій уяві. Пил уже лежить, мабуть, товстим шаром, а павутиння вкрило не лише всі кутки, а й меблі. Якщо це видовище знезацька вдиралось в його свідомість до того, як Пет устигав заснути, він починав тремтіти в ліжку, випробовуючи один по одному всі відомі йому способи самоусипляння.

Пет ненавидів свій дім, а тому нітрохи не піклувався про нього. Зanedбаний старий будинок потроху руйнувався. Невеличкий куц виткої білої троянди коло ганку раптом розрісся й поповз угору по стінах. Його віття вкрило ганок, фестонами нависло над зачиненими вікнами і спало до довгими лозами з карнизів. За десять років будинок перетворився на величезну трояндову клумбу. Люди, що проїздили повз нього, зупинялись, вражені красою квітів. Пет троянд майже не помічав. Він взагалі волів не думати про свій будинок.

Зате на фермі Гамберт господарював зразково, і тому заробляв чималі гроші. А що витрачав він мало, то на його рахунок в банку набралось кілька тисяч доларів. Пет любив ферму не тільки тому, що праця на ній давала йому насолоду, але також і тому, що вдень вона допомагала йому забути про свої кошмари. Коли він працював, почуття жахливої самотності й відчаю не стискали його серце холодними пальцями. Він вирощував чудові фрукти, але найкраще росли в нього ягоди. Вздовж дороги рівними рядами вишикувався виноградник. Пет завжди першим у долині відвозив на ринок ягоди.

Пету було сорок років, коли в долину перейшла жита родина Манро. Він зустрів нових сусідів привітно, адже з'явився ще один дім, у якому можна буде скоротати вечір. Берт Манро відзначався товариською вдачею й радо зустрічав Пета, коли той захо-

див у гості. Пет був добрим господарем, і новий сусід часто звертався до нього за порадою. На Мей Манро Пет не звертав особливої уваги. Подумав тільки, що вона вродлива дівчина й одразу ж про це забув. Люди його не цікавили як особистості; він шукав у них тільки ліків від отруйного почуття самотності й тікав до них від привидів, ув'язнених у кімнатах його будинку.

Одного дня, на початку літа, Пет працював у ягіднику. Він стояв навколішках у міжрядді й підпушував землю сапою. Ягоди вже дозрівали, і листя ніжно зеленіло. Пет волі посувався міжряддям. Праця давала йому насолоду, і він думав про вечір, що наближався, без будь-якого жаху, бо родина Манро запросила його до себе на вечерю. Працюючи, Пет раптом почув, що хтось розмовляє на дорозі. Виноградник затуляв дорогу, але Пет упізнав голоси: повз дім ішли місис Манро та її дочка Мей. Нараз Мей захоплено вигукнула:

— Дивись, мамо!

Пет припинив роботу і став дослухатись.

— Чи ти бачила коли-небудь таку прекрасну троянду, мамо?

— Справді, гарна, — мовила місис Манро.

— Знаєш, що вона мені нагадує? — вела далі Мей. — Пам'ятаєш листівку з видом того чудового будиночка у Вермонті? Ту, що надіслав нам дядько Келлер. Цей дім з трояндою точнісінько такий, як на тому малюнку. От якби побувати всередині!

— Ну, на це в тебе шансів мало. Місис Аллен каже, що жодна стороння людина не заходила до цього будинку відтоді як померли Петові батьки. А це сталося аж десять років тому. А про те, як там усередині, вона нічого не казала.

— Якщо перед будинком росте така чудова троянда, то і всередині неодмінно мусить бути красиво. Може, містер Гамберт усе ж дозволить мені коли-небудь зазирнути всередину.

Жінки пройшли далі, й голоси їхні поступово затихли.

Коли вони відійшли, Пет підвівся і глянув на величезний трояндовий куц. Він ніколи не помічав його краси, для нього це була лише вкрита білими трояндами купа зеленого листя.

— Красиво, — мовив він. — І нагадує чудовий будиночок у Вермонті. Нагадує будиночок у Вермонті... Атож, куц справді гарний, гарний куц.

І тут, немов погляд його раптом проникнув крізь куц і стіну, Пет побачив вітальню. Він хутко схопився за сапу й заходився працювати, намагаючись викинути з голови думку про дім. Але слова Мей: «Всередині там неодмінно мусить бути красиво» — переслідували його.

Пет хотів би дізнатись, як виглядає все-редині отой будиночок у Вермонті. Він не раз бував у величному солідному будинку Джона Уайтсайда, разом з іншими мешканцями долини милувався плюшовим комфортом у домі Берта Манро, але красивого будинку, тобто такого, який би він справді міг назвати красивим, Пету бачити ще не доводилось. Він почав перебирати в пам'яті всі знайомі йому будинки, але жоден з них не викликав би, очевидно, захоплення у Мей. Пет пригадав малюнок з журналу: кімната з блискучою підлогою, панелі й сходи із світлого дерева. Малюнок справив тоді на Пета неабияке враження. Мабуть, щось на зразок цього і мала на увазі Мей.

Пет пошкодував, що не може побачити листівки із зображенням вермонтського будинку: попросити дозволу подивитись її він не міг, бо жінки одразу зрозуміли б, що він підслухав їхню розмову. Чим більше Пет думав про це, тим палкіше хотів побачити красивий будинок, схожий на його дім. Він поклав на місце сапу й підійшов до ганку. Троянда дійсно була розкішна. Пет здивувався, як це він досі її не помічав.

Коли звечоріло, він зробив те, про що досі не міг і помислити. Він прийшов до Манро і, не заходячи до будинку, вибачився, сказавши, що не зможе провести вечір у їхньому товаристві.

— У мене важлива справа в Салінасі, — пояснив Пет. — Якщо я не поїду туди негайно, то втрачу чималеньку суму грошей.

Приїхавши до Салінаси, Пет одразу попрямував до публічної бібліотеки.

— У вас є малюнки вермонтських будинків? — запитав він бібліотекаря. — Тільки обов'язково красивих.

— Треба подивитись у журналах. Ходімте, я покажу вам, де шукати.

Пет сидів там, аж доки йому не сказали, що бібліотека закривається. Новий світ постав перед ним з журнальних сторінок: інтер'єри, про існування яких він і не підозрював. Кімнати являли собою єдине ціле: всі оздоби, всі меблі, навіть підлоги і стіни пасували одне до одного. Гармонія ліній і кольорів сповнювала Петову душу безмежним захватом. Досі Пет вважав, що кімнати умеблюються поступово, від нагоди до нагоди. Тітка Софі подарувала вазу, батько купив стільці. В камін вставили залізну грубку, бо так було тепліше; борошномельна компанія «Сперрі» надіслала великий рекламний календар, і мати повісила його на стіну в рамці. Отак умеблювалися кімнати. А на малюнках усе підпорядковувалось задуму автора. Вже перед закриттям бібліотеки Пет натрапив на два малюнки, вміщені на одній сторінці. На одному була зображена кімната, схожа на ті, які Пет добре знав, а

на другому — та сама кімната, але умебльована відповідно до певного задуму. Відмінність була разюча. Вперше в житті Пету захотілось повернутися додому. Йому не терпілось лягти в ліжку й обміркувати все бачене, бо десь у глибині його свідомості народжувалась дивовижна нова ідея.

Тієї ночі Пет так і не заснув. В голові у нього роїлись плани. Один раз він підвівся й запалив лампу, щоб зазирнути у свою чекову книжку. Ще не розвиднілося, коли він одягнувся й приготував сніданок. Поки він їв, очі його знову й знову зупинялись на замкнених дверях, і в них світилася зловтішна радість.

— Там зовсім темно, — мовив він. — Перш ніж заходити туди, треба відчинити віконниці.

Коли нарешті настав світанок, Пет узяв лом і обійшов будинок, одриваючи по дорозі віконниці. Він не чіпав тільки вікон вітальні, бо боявся пошкодити трояндовий кущ. Кінець-кінцем Пет повернувся до кухні й зупинився перед замкненими дверима. На мить старі примари знову постали перед ним.

— Нічого, за хвилину вони зникнуть, — сказав собі Пет. — Я їм покажу.

І, занісши лом, він розтרוщив замок. Двері жалібно пискнули іржавими завісами й навстіж розчинилися, і перед Петом відкрилася страшна, заплетена павутинням кімната. З дверей війнуло затхлим запахом плісняви. Обабіч іржавої грубки стояли дві гойдалки. Навіть під шаром пилу Пет побачив вм'ятини на сидіннях. Але ці речі не жахали його. Пет знав, де гніздиться центр його кошмарів. Він швидко перетнув кімнату, по дорозі струшуючи з себе павутиння. У вітальні було темно, бо він не відчинив віконниць. Йому не довелося намащувати стіл руками, — Пет точно знав, де він стоїть. Хіба цей стіл не переслідував його в кошмарах протягом десяти років? Пет схопив стіл разом з біблією, пробіг крізь кухню й викинув усе це на подвір'я.

Тепер він міг діяти повільніше. Страх минув. Віконні рами не піддавалися, і Пету довелося знову орудувати ломом, щоб відчинити їх. Спочатку на подвір'я полетіли крісла — вдарившись об землю, вони підстрибували й гойдалися, — а слідом за ними — картини, статуетки з полиці над каміном, чучела іволг. Коли ж усі меблі, одяг, доріжки й вази опинилися за вікном, Пет поздирав килими й також викинув їх геть. Потім почав носити воду у відрах і поливати водою стелю й стіни. Ця праця давала йому величезну насолоду. Перед тим, як викинути стільці, Пет спробував був розтרוщити їх. Поки потемнілі старі шпалери всотували воду, Пет зібрав усі меблі під вікном в одну

купу і підпалив їх. Старі, запліснявілі тканини й трухляве дерево не займалися, а лише огидно смерділи порохом і цвіллю. Тільки після того, як Пет вилив на купу відро гасу, вогонь спалахнув. Столи й стільці потріскували, прощаючись із своїми примарами. Пет з радістю споглядав палаючу купу.

— А-а, вам подобалося сидіти там усі ці роки, правда? — кричав він. — Ви гадали, що я ніколи не наслідую вас спалити? Ну, ви ще побачите, на що я здатний! Хотів би я, щоб ви могли повернутись і побачити, що я зроблю з цього будинку!

Зелені килими згоріли дотла, залишивши по собі лише червоне лускате вугілля. Старі вази й горщики розкололися на черепки. М'ятні каплі й беззаспокійливі ліки виливалися з пляшок і скипали на вогні. Пет почував себе так, наче у нього на очах конав його найзапекліший ворог. Він повернувся й пішов геть від вогнища лише тоді, коли на землі залишилася тільки купка вугілля. За цей час стіни добре всотали воду, і шпалери звисали з них довгими широкими смугами.

Того ж дня Пет поїхав до Салінаса й скупив там усі журнали про планування та оздоблення квартир, які тільки міг знайти. Увечері, після обіду, він переглянув їх, і в одному знайшов нарешті те, що шукав. Якщо інші кімнати викликали у нього якісь вагання, то ця була абсолютно бездоганною. І він легко міг зробити в себе таку саму. Знявши перегородку між їдальнею й вітальнею, він матиме кімнату в тридцять футів завдовжки і в п'ятнадцять завширшки. Вікна треба буде розширити, камін збільшити, а підлогу пофарбувати й натерти. Пет знав, що може все це зробити сам. Руки в нього аж свербіли — так хотілося йому скоріше взятись до роботи.

— Почну завтра, — мовив він. Потім у голові в нього майнула інша думка. — Вона гадає, що тут і так красиво. Отже, краще їй не знати про перебудову, бо інакше вона здогадається, що я чув її слова про вермонтський дім. І взагалі ніхто не повинен про це знати. Бо люди питатимуть, навіщо я це затіяв.

Тут він і сам подумав: «А справді, навіщо?» І заспокоїв самого себе:

— Це нікого не обходить. І я зовсім не повинен ходити і всім усе пояснювати. Так мені хочеться, та й по всьому. Чорт! Та я ж можу працювати вночі!

Пет стиха засміявся, зрадивши цій ідеї: так, він триматиме свій намір у секреті. Він працюватиме тут сам — один, і ніхто ні про що не дізнається. Згодом, коли все буде зроблено, він запросить до себе в гості кількох сусідів і вдавнати, ніби так і було завжди.

Адже ніхто вже не пам'ятає, який вигляд мали Петові кімнати десять років тому.

Тепер він по-новому спланував своє життя: вдень працював на фермі, а ввечері поспішав додому. Малюнок майбутньої кімнати Пет прикріпив кнопкою на стінці в кухні. Він поглядав на нього разів двадцять на день. Припасовуючи підвіконня, наклеюючи на стіни яскраві французькі шпалери, фарбуючи вікна і двері емаллю кремовею кольору, Пет в уяві своїй весь час бачив майбутню кімнату. За новими матеріалами він їздив увечері до Салінаса і привозив усе вночі. Працював він допізна, а потім, невимовно щасливий, лягав спати.

Мешканці долини помітили, що Пет перестав з'являтися в товаристві. Зустрічаючи його в крамниці, вони запитували, в чім справа, але Пет мав заздалегідь приготувати відповідь.

— Я навчаюсь на заочних курсах і ввечерами сиджу над книжками, — пояснював він.

Сусіди посміхались. Вони добре знали, як впливає самотність на чоловіка, знали, що рано чи пізно у старих парубків завжди з'являються якісь чудернацькі звички.

— Що ж саме ти вивчаєш, Пет?

— Що саме? Я беру уроки... будівельної справи.

— Ти б краще одружився, Пет. Адже ти старієш.

Пет страшенно почервонів.

— Не верзи дурницю, — сказав він.

Працюючи вдома, Пет уявляв себе персонажем невеличкої п'єси, дія якої розгорталася приблизно так. Кімнату вже переобладнано, і меблі розставлено. В каміні палахкотить вогонь, світ від люстр тьмяно віддзеркалюється від натертої підлоги та полірованих меблів.

— І тоді я йду до неї й невимовно кажу: «Я чув, що вам до вподоби вермонтські будиночки»... Ні! Цього я говорити не можу. Я скажу: «Чи подобаються вам вермонтські будинки? Так от, в моєму домі є кімната, що мало чим відрізняється од вермонтських».

Проте початок цього діалогу ніколи не вдовольняв Пета. Він ніяк не міг придумати найкращого способу заманити її до себе. Кінець кінцем він пропускав цю частину п'єси. Мовляв, обміркує її пізніше.

Отже, що буде далі? Мей входить до кухні... Обстановку на кухні він не мінятиме, щоб контраст між нею й кімнатою був якомога сильнішим. Вона зупиняється перед дверима, а він простягає руку й розчиняє їх. Перед ними відкривається залита неясковим таємничим світлом кімната.

Язики полум'я стрибають у каміні, а люстри віддзеркалюються від підлоги... (На вік-

на треба буде повісити ситцеві штори, а над каміном — килимок із зображенням тигра). Грати каміна виблискують, наче благородний метал. В кімнаті так тепло й затишно. Петові перехоплює подих від захвату.

Отже, вона стоїть на дверях... І що вона зараз скаже? Ну, якщо вона відчуває те саме, що й він, то просто мовчатиме. І може, у неї будуть сльози на очах — адже буває, що людині хочеться плакати від повноти щастя. Вона стоятиме й мовчки дивитиметься. Тоді Пет скаже: «Може, зайдете посидите трохи?» І, звичайно, після цих слів вона отямиться й, захлинаючись од захвату, почне хвалити кімнату. Пет у відповідь невимушено скаже:

— Авжеж, і мені вона теж завжди подобалась. — Він вимовив ці слова вголос. — Так, мені ця кімната завжди видавалася гарною. А оце нещодавно я подумав, що може, і вам цікаво було б побачити її.

Кінець п'єси був такий. Мей сидить у кріслі біля каміну. Її округлі гарні руки лежать на колінах, обличчя замріяне... Але далі Петові думки не сягали, бо в цьому місці його завжди охоплювала соромливість. Уявляти собі продовження цієї сцени — було б усе одно, що заглядати крізь вікно до кімнати, де шукають самотності двоє людей. Найбільш хвилюючим моментом, кульмінацією всієї п'єси була та мить, коли він розчиняв двері, а вона, вражена красою кімнати, замирала на порозі.

Через три місяці ремонт кімнати був завершений. Поклавши в кишеню журнальний малюнок, Пет вирушив до Сан-Франціско. Він розгорнув його на столі в конторі меблевої компанії.

— Мені потрібні такі меблі, — сказав він.

— Сподіваюсь, не оригінали?

— Які оригінали?

— Ну, справжні старовинні меблі. Вони коштують не менше тридцяти тисяч доларів.

Пет опустил голову. Скидалось на те, що мрія про кімнату луснула, як мильна бульбашка.

— Он як... Я й не знав.

— Але ми можемо виготовити для вас гарні копії з усього, що тут є, — запевнив його управляючий.

— Ну, то й добре! Чудово! Скільки коштують копії?

Покликали торговельного агента. Утрюх вони почали складати список. Записував його управляючий. Стіл темно-коричневий з розводами, стіл світло-коричневий з вигнутими ніжками; крісла: одне дерев'яне віндзорське, одне з вигнутою спинкою, одне з відкидною спинкою, ослінчик для ніг до каміну, килими, ситець на штори, люстри з матовими кулями і кришталевими підвісками,

сервант, порцеляновий посуд і статуетки, металеві свічники й канделябри.

— Так от, містер Гамберт, коштуватиме все це близько трьох тисяч доларів.

Пет замислено насупив брови. Зрештою, навіщо йому заощаджувати гроші?

— Коли ви зможете доставити все? — запитав він.

Чекаючи повідомлення про прибуття меблів до Салінаса, Пет щовечора натирав підлогу, аж доки вона не набула благородного тьмяного блиску. З кімнати він виходив, задкуючи, і стирив щіткою ледь помітні сліди своїх ніг. І от нарешті на товарну станцію прибули контейнери. Щоб усе забрати, Пету довелося зробити аж чотири рейси на своєму грузовику до Салінаса, причому їздив він потаємно, вночі. Це була справжня пригода!

Пет розпакував ящики в сараї. Він вніс у дім стільці й столи і, щоразу позираючи на малюнок, розставив їх. Тієї ночі язика полум'я стрибали в каміні, а матові люстри віддзеркалювались від підлоги. Тигр на килимку над каміном, здавалось, тремтів у відблисках вогню, що танцювали на стіні.

Пет вийшов у кухню й зачинив за собою двері. Потім поволі знову відчинив їх і зупинився, дивлячись у кімнату. Вона випромінювала тепло, привітне тепло. Металеві грати каміна сяяли навіть розкішніше, ніж він сподівався. Іскри танцювали на смужках тарілок, виставлених у серванті.

— Мені ця кімната завжди подобалась, — сказав він, намагаючись говорити невимушено. — І оце нещодавно я подумав, що, може, і вам цікаво було б побачити її.

Та нараз він запнувся, бо в голові у нього майнула жахлива думка.

— Адже вона не зможе прийти сюди одна. Не може ж дівчина приходити ввечері у дім до неодруженого чоловіка. Що скажуть люди? Та й вона ні за що в світі не піде!..

Почуття гіркого розчарування охопило його.

Доведеться запросити її разом з матір'ю. Може, мати не заважатиме. Вона стоятиме собі десь тут, збоку...

Тепер, коли все було зроблено, Пет ніяк не міг перебороти в собі нерішучість. Минали дні, а він ніяк не міг наважитися запросити Мей до себе. Він стільки разів репетировав свою п'єсу, що вже точно знав, де Мей стоятиме, який матиме вигляд, що казатиме. От тільки слова її раз у раз змінювались. Минув тиждень, а він усе ще відкладав візит до сусідів.

Та одного дня, надвечір, Пет, нарешті, рішуче сказав собі:

— Не можна ж вічно відкладати. Я зроблю це сьогодні ввечері.

Пообідавши, він надягнув свій найкращий

костюм і рушив до будинку Манро, що стояв за чверть милі від його дому. Сьогодні він не запрошуватиме Мей до себе. Він хоче, щоб, коли вона прийде, у кімнаті палав камін і сяяли люстри. Ніч була холодна і дуже темна. Спіткнувшись, Пет перелякано подумав про свої начищені черевики.

Всі вікна будинку Манро були яскраво освітлені. Біля воріт стояло кілька автомашин.

— У них гості, — сказав собі Пет. — Я прошу її іншим разом. Щоб не було зайвих свідків.

Він навіть подумав був про те, щоб повернути назад.

— І взагалі це виглядало б чудно — не бачив її стільки місяців, а запрошую до себе під час першої ж зустрічі. Вона може підозрити щось недобре.

Щойно Пет переступив через поріг, його схопив за руку Берт Манро.

— Дивіться, хто прийшов — Пет Гамберт! — вигукнув він. — Де ж ти пропадав, Пет?

— Я вечорами вчився.

— От здорово, що ти прийшов! А я вже збирався завітати завтра до тебе. Ти ж, звичайно, чув про нашу новину?

— Яку новину?

— Хіба ти не знаєш? Наступної суботи Мей виходить заміж за Білла Уайтсайда. Я хотів попросити тебе допомогти на весіллі. Священик обвинчає їх у нас вдома, а потім ми влаштуємо бенкет. Адже раніше, перед тим, як тобі заманулося вчитись, ти завжди допомагав у школі в таких справах, — він узяв Пета за руку й хотів був завести його до вітальні. Звідти долинав гомін.

Та Пет не зрушив з місця. Ось де стали в пригоді репетиції п'єси, невимушений тон.

— Гарзд, містер Манро. Кажете, наступної суботи? З охотою допоможу. Ні, зараз я ніяк не можу залишитись. Я саме поспішаю до крамниці.

Він знову потиснув руку містеру Манро й поволі вийшов надвір.

Він хотів сховатися де-небудь на самоті з своїм горем, забитися в якийсь темний куток, де ніхто не міг би побачити його. Дорога привела його назад, додому. Будинок глянув на нього темними вікнами, навіваючи невимовний жах. Пет увійшов до сарая, рішуче виліз угору по невисокій драбині й ліг на сіно. Розчарування витіснило з голови всі думки, залишивши порожнечу. Він знав лише одне: що йому не хочеться заходити додому, бо якщо він зайде, то знову замкне двері. І тоді в тій гарній кімнаті знову на багато років оселяться два нещасних привиди, і Пет, сидячи в кухні, знатиме, що вони задумливо і сумно дивляться у камін, де палахкотить холодний примарний вогонь.

Переклала Ірина ШМАРУК

СЕСТРИ ЛОПЕС

Старий Гіермо Лопес помер, коли його дочки були вже зовсім дорослими. Він залишив їм у спадок сорок акрів кам'янистого ґрунту на схилі горба і — ні копійки грошей. Дівчата жили в дощаній, обмазаній глиною хатині, коло якої був маленький флігель, колодязь та повітка. На виснаженому ґрунті, треба сказати, могли рости лише шавлія та курай, і, хоч сестри працювали на своїй грядці не розгинаючись, урожай вони зібрали вкрай мізерний. Деякий час вони з якимось запеклим мучеництвом голодували, але врешті-решт плоть узяла своє. Сестри були надто товсті й життєрадісні для того, щоб надіти мученицький вінець через таку мирську причину, як нестача харчів.

Якось у Розі з'явилась щаслива думка:

— Хіба вміє хто у нашій долині пекти такі смачні тортільї, як ми з тобою? — звернулася вона до сестри.

— Це вміння перейшло до нас від матінки, — благочестиво відповіла Марія.

— А це означає, що ми врятовані. Ми будемо пекти енчилада¹, тортільї, тамалі², і продавати їх жителям Райських Пасовищ.

— І ти гадаєш, вони купуватимуть? — забагалася Марія.

— Послухай, що я тобі скажу, Маріє. В Монтереї лише кілька жінок продають тортільї, та й що то за тортільї, — в сто разів

¹ Піріг, засмачений перцем (ісп.).

² Піріг з кукурудзяного борошна з м'ясом та спеціями (ісп.).

гірші за наші. І все-таки ті жінки просто багачки! Вони шиють собі по три нові сукні на рік. А хіба їхні коржі можна порівняти з нашими? Згадай, адже нас учила мати.

Від хвилювання на очі Марії набігли сльози.

— Ой, ну звичайно, їх і порівняти не можна! — палко вигукнула вона. — В цілім світі не було нічого смачнішого за коржі, що їх місили безгрішні руки нашої матінки!

— Ну що ж, тоді за діло, — рішуче закінчила розмову Роза. — Смачну річ завжди куплять.

Цілий тиждень тривали гарячкові приготування. Обливаючись потом, сестри шкребли і прикрашали своє житло. Коли все було скінчено, їх маленька хатина, побілена і всередині і зокола, красувалася своїм новим убором. Біля порога посадили герань, сміття, що не прибиралося роками, зібрали до купи і спалили. Передня кімната перетворилася на харчевню, в якій стояли два столи, накриті жовтою цератою. На сосновій дошці, прибитій до паркана, який виходив на головну дорогу графства, був напис: ТОРТИЛЬІ, ЕНЧИЛАДА, ТАМАЛІ ТА ІНШІ ІСПАНСЬКІ СТРАВИ Р. і М. ЛОПЕС.

Діло не одразу пішло на лад. Можна сказати, що воно взагалі не пішло. Сестри сиділи за своїми жовтими столиками й чекали. Вони були безтурботні, як діти, веселі і не дуже охайні. Сидячи на стільцях, дівчата чекали, коли до них прийде щастя. А коли заходив відвідувач, вони стрімголов кидалися його обслуговувати. Дівчата захоплено сміялися з усього, що він говорив, хвалилися своїми предками та чудовими якостями коржів. З обуренням заперечуючи в собі домішку індійської крові, вони до ліктя заковували рукава, щоб показати, яка в них шкіра. Але відвідувачі заходили дуже рідко. І перед сестрами постали труднощі. Вони не могли заготувати одразу багато продуктів, бо продукти псуються, якщо лежать надто довго. Для тамалів потрібне свіже м'ясо. І сестри почали наставляти сільці на кроликів і птахів; вони садовили в клітки горобців, чорних дроздів, жайворонків, щоб тримати їх там, аж поки вони не знадобляться для тамалів. Та справи сестер, як і раніше, були вкрай погані.

Якось уранці Роза з рішучим виглядом підійшла до Марії:

— Запряжи-но старого Ліндо. У нас зовсім не лишилося полову, — вона поклала в руку Марії срібну монетку. — Купи в Монтерей. Тільки небагато, — додала вона. — Коли справи у нас підуть добре, ми купимо цілу гору.

Марія слухняно поцілувала сестру і попротувала до повітки.

— І... Маріє... якщо в тебе залишиться

якась здача, то — по цукерці нам обом... по великій цукерці.

Повернувшись удень, Марія застала сестру якоюсь незвичайно принишклою. Ні вигуків, ні вереску, ні вимог розповісти про всі деталі поїздки — одне слово, нічого з того, що супроводило звичайні їхні зустрічі після розлуки. Роза сиділа за столом похмура і заклопотана.

Марія боязко наблизилась до сестри.

— Я дуже дешево купила полову, — сказала вона. — А це для тебе, Розо, цукерка. Величезна і лише за чотири центи.

Роза взяла простягнуту їй довгу цукерку і, розгорнувши з одного кінця, поклала її в рот. Вона все ще була заглиблена в свої роздуми. Ніжно і лукаво посміхаючись, Марія присіла біля неї, мовчазно благаючи переключити на її плечі частину турбот. А Роза сиділа непорушна, мов камінь, і смоктала цукерку. Нараз вона пильно глянула в очі Марії.

— Слухай, — голос її звучав урочисто, — сьогодні я віддалася відвідувачу.

Марія пискнула від збудження й цікавості.

— Не зрозумій мене неправильно, — вела далі Роза. — Грошей я не взяла. Але цей чоловік з'їв три порції.

Схвилювана Марія заскиглила тоненьким, дитячим голоском.

— Замовни, — зупинила її Роза. — А що, по-твоєму, мусила я робити? Якщо ми хочемо добитися успіху, нам треба всіляко заохочувати своїх відвідувачів. А цей замовив три порції! Маріє, три порції енчилада! І за всі заплатив! То як? Що ти тепер скажеш?

Марія шморгнула носом і, незважаючи на розповідь сестри, спробувала знайти опору в благочесті.

— Мені здається, Розо, мені здається, що наша мама була б рада... І ще мені здається, що й тобі полегшало б на душі, якби ти попросила прощення в пречистої діви і у святої Рози.

Роза широко усміхнулася і міцно обняла Марію.

— Саме це я й зробила. Зробила, як тільки він пішов. Він ще й через поріг не переступив, а я вже зробила це.

Марія вирвалася з її рук і, гірко плачучи, побігла в спальню. Десять хвилин простояла вона на колінах перед маленькою статуєткою мадонни, що висіла на стіні. Потім підвелася і кинулася в обійми Рози.

— Розо, сестричко! — вигукнула вона щасливим голосом. — Я думаю... мені здається, я також заохочуватиму відвідувачів.

Сестри Лопес стисли одна одну в могутніх обіймах і на radoщах дружно розридалися.

Цей день знаменував собою різкий поворот у ділах сестер Лопес. Не можна сказа-

ти, що справи їх одразу пішли на лад, і все ж вони продавали тепер стільки «іспанських страв», що завжди мали якусь їжу, а їх широкі круглі спини обтягували обновки з барвистих вибивних ситців. Сестри, як і раніше, були страшенно благочестиві. Варто було котрійсь із них согрішити, і вона тут-таки бігла до крихітної порцелянової мадонни, для зручності повішеної тепер у передній, куди виходили двері обох спалень, і просили в неї прощення. Задавнювати гріхи не дозволялося. Вони калялися одразу ж після того, як грішили. На підлозі проти мадонни утворилося лискуче місце: тут схиляли коліна одягнені в нічні сорочки сестри.

Вони не нарікали на життя. Між ними не виникало навіть тіні суперництва, бо хоч Роза й була старша й сміливіша, з обличчя вони були схожі одна на одну, як дві краплі води. Марія була трохи огрядніша, Роза — трохи вища, от вам і вся відмінність.

З хатини тепер раз у раз долинав регіт і захоплений вереск. Розкачуючи своїми повними сильними руками на плескатих каменях коржі, сестри співали. Варт було комусь з їхніх відвідувачів сказати щось смішне, варто було, наприклад, Тому Бремену, який доїдав уже третій тамаль, промовити: «Надто вже ти шикуюєш, Розо. Гляди, сядеш на мілину», — і сестри аж півгодини просто знемагали від сміху. А потім цілісінський день, поплескуючи по коржах, що лежали на камені, вони згадували цей жарт і знову починали реготати. Авжеж, сестри вміли цінувати сміх, вони вміли зберігати його і смакувати доти, поки не буде випита його остання крапля. «Дон Том — чудова людина, — казали вони. — Він веселий і багатий. Одного разу він з'їв п'ять тарілок chiles con carne¹. В ньому було те, що не часто знайдеш у багача. Він був сильний чоловік».

«О! Дуже сильний!» Дівчата розкачували коржі і глибокодумно хитали головами, ніби два знавці, що згадують про добре вино.

Не думайте, однак, що сестри зловживали «заохоченнями». Гроші вони брали лише за свої страви. Але коли хто-небудь із відвідувачів з'їдав три порції або й більше, їх ніжні серця танули, сповнювалися вдячності, і цей гість ставав кандидатом у заохочувані.

Одного злощасного вечора чоловік, який не зміг справитися з трьома порціями енчілада, запропонував Розі ганебну плату. В цей час у харчевні було ще кілька відвідувачів. Почувши цю гидку пропозицію, вони перервали свою тиху розмову. Гомін стих, запала жахлива тиша. Марія закрила обличчя руками. Роза зблідла, потім уся почервоніла від люті. Очі її палали, вона дихала важко і схвильовано. Її повні, сильні руки злетіли, немов два орли, і опустилися

¹ Перець з м'ясом (ісп.).

на стегна. Але коли вона заговорила, в словах її звучала якась дивна стриманість.

— Ви мене образили, — промовила вона хрипко. — Ви, можливо, не знаєте, що генерал Валлехо доводиться нам дуже близьким родичем, майже предком. У наших жилах тече благородна кров. Що сказав би генерал Валлехо, якби дізнався про те, що тут тільки що сталося? Ви гадаєте, що його рука не потяглася б до меча, коли б він почув, як ви ображаєте двох дам, що доводяться йому такою близькою ріднею? Ви так гадаєте? Ви кажете нам: «Безсоромні дівки!», нам, жінкам, що вміють готувати найсмачніші і найтонші коржі в Каліфорнії!

Вона аж задихалася, намагаючись опанувати себе.

— Та я нічого такого не думав, — запхикав той нахаба. — Їй-богу, ж, Розо, мені це і на думку не спадало.

Тоді її гнів прохолов. Одна з рук (цього разу вона була схожа на жайворонка) злетіла із стегна і майже сумним жестом показала на двері.

— Іди геть, — сказала Роза лагідно. — Я не думаю, що ти зробив це навмисне, але образа ще жива.

А коли злочинець зник за дверима:

— Ну що, чи не хоче іще хто-небудь трохи chiles con frigoles¹? Який вам дати? Такого chiles con frigoles ви більше ніде не знайдете.

Але, звичайно, сестри були задоволені. Марія, дівчина ніжної і чутливої вдачі, посадила біля будиночка ще кілька кущів герані, а весь тин обсадила мальвами. З'їздивши в Салінас, Роза й Марія купили одна одній у подарунок нічні чепці, схожі на перекинуті гнізда, сплетені з блакитних і рожевих стрічечок. Ці чепці були вершиною їх бажань. Стоячи рядком, вони дивилися в дзеркало, потім, повернувшись одна до одної, усміхнулись, подумавши з легким сумом: «Сьогодні знаменний день. Цей час ми завжди будемо згадувати, як щасливу пору. Як жаль, що це не може тривати вічно!»

Передчуваючи, що їх привільному життю незабаром настане край, Марія кожного дня ставила перед мадонною великі букети квітів.

Однак погані передчуття рідко мучили сестер. Марія купила невеликий фонограф і пластинки: танго, вальси. Готуючи страви, сестри пускали машину і в такт музиці лякали по коржах.

Ясна річ, що в Райських Пасовищах почали говорити про те, що сестри Лопес погані жінки. Місцеві дами холодно віталися з ними. І звідки вони тільки дізналися, ці дами? Чоловіки, звичайно, нічого їм не казали, а

¹ Перець з квасолею (ісп.).

вони все-таки дізналися; завжди вони все знають!

Якось у суботу на світанку Марія витягла стареньку упряж, на якій ремінь подекуди було замінено мотузками, і розвісила її на кістках Ліндо. «Сміливіше, друже, — сказала вона, застібаючи наритники, а засовуючи йому в рот мундштук, додала: «Давай-но губки, Ліндо, любий». Потім вона примусила його позадкувати і стати поміж голоблями старенького візка. Ліндо навмисне спіткнувся об голоблі, як спотикався вже тридцять років. Коли Марія натягнула посторонки, він озирнувся і кинув на неї похмурий погляд, сповнений філософської печалі. Питання про те, куди доведеться їхати, тепер уже не хвилювало старого Ліндо.

Він був такий старий, що, виїхавши з двору, навіть не думав про повернення додому. Зараз він тільки розпустив губи, показав довгі жовті зуби і безнадійно усміхнувся.

— Нам недалеко, — заспокоїла його Марія. — І поїдемо помаленьку. Не треба боятися, Ліндо.

Але Ліндо боявся. Мандрівка в Монтерей і назад була йому огидна.

Візок погрозливо нахилився під вагою Марії. Дівчина потихеньку взяла в руки віжки.

— Поїхали, друже, — сказала вона і поворошила віжками.

Ліндо здригнувся і озирнувся.

— Ти чуєш? Треба їхати. Ми мусимо дещо купити в Монтерей.

Ліндо похитав головою і зігнув коліно, ніби роблячи реверанс.

— Послухай, Ліндо!—грізно крикнула Марія. — Кажу тобі, треба їхати. Серйозно кажу. Я вже серджуся, Ліндо!

Вона сердито смикнула за віжки. Голова Ліндо схилилася до самісінької землі, і він поволі поплентався з двору, наче пес, що йде по сліду. Дев'ять миль до Монтерея і дев'ять миль назад. Ліндо знав це, і його охоплював відчай. Коли серйозність Марії і її гнів минулися, вона вместилася якнайзручніше й замуликала приспів із танго, що називалося «Місячний вальс».

Горби іскрилися росою. Вдихаючи свіже, вологе повітря, Марія почала наспівувати голосніше, і навіть Ліндо відчув себе таким юним, що з його старечих ніздрів зірвалося якесь пирхання. Перед ними, виспівуючи з усієї сили, перелітав із стовпа на стовп луговий жайворонок. А далеко попереду Марія побачила чоловіка, який ішов пішки. Ще до того, як вони з ним порівнялись, дівчина впізнала човгаючу, незграбну, немов у мавпи, ходу Аллена Хьюнекера, найпотворнішого і найбоязкішого чоловіка у їхній долині.

Аллен Хьюнекер не тільки ходив, як мавпа, а й весь скидався на мавпу. Коли яко-

мусь хлопчаків хотілося образити приятеля, він говорив йому, показуючи на Аллена: «От іде твій брат». В цих словах був убивчий сарказм. Сором'язливий Аллен так жахався свого вигляду, що спробував відростити бакенбарди, які трохи прикрили б його обличчя, але груба ріденька щетина виростала не там, де треба і тільки підкреслювала його схожість із мавпою. Його дружина вийшла за нього заміж тому, що їй стукнуло тридцять сім, і тому, що Аллен був єдиний її знайомий, який не зумів постояти за себе. Пізніше виявилось, що почуття ревності так само необхідне для організму цієї жінки, як і всі інші життєві функції. Оскільки в поведінці Аллена не було нічого такого, що могло б дати їй привід для ревності, вона почала фантазувати. Жінка розповідала всі ці історії доти, поки сама не почала вірити в них, але сусіди, слухаючи про гріхи Аллена, тільки посміхалися в неї за спиною, бо в Райських Пасовищах кожен знав, який боязкий і заляканий цей маленький негарний чоловік.

Порівнявшись з Алленом Хьюнекером, старий Ліндо спотикнувся. Марія з усієї сили натягнула віжки, ніби стримуючи змиленого скакуна, який мчить щодуху.

— Тихше, Ліндо! Заспокойся, — закричала вона.

Ледве відчувши віжки, Ліндо став, як укopianий, одразу прибравши ту понуру, розбиту позу, яку завжди прибирав, коли стояв на місці.

— Доброго ранку, — чемно привіталася Марія.

Аллен злякано відійшов на самісінький край шляху.

— Здрастуйте, — відповів він і з удаваним інтересом почав розглядати вершину горба.

— Я їду в Монтерей, — вела далі Марія. — Підвезти вас?

Аллен зіщулився і звернув погляд на хмари і яструбів, що плавали в небі.

— Та мені ж тільки до автобусної зупинки, — промовив він похмуро.

— Ну то й що? Туди також можна під'їхати, правда ж?

Чоловік нерішуче пошкріб бакенбарди, потім, певно для того, щоб припинити цю розмову, зліз на візок і сів поряд з товстенькою Марією. Дівчина відсунулася на край сидіння, звільняючи йому місце, і злегка відкинулася назад.

— Поїхали, Ліндо! — гукнула вона. — Ліндо, ти чуєш, що я тобі кажу? Рушай, поки я не розсердилася.

По шиї Ліндо заляскали віжки. Ліндо тицьнувся носом у землю і поплентався далі.

Якийсь час вони їхали мовчки, але незабаром Марії спало на думку, що було б дуже чемно з її боку зав'язати розмову.

— Вирушаєте в подорож, правда? — звернулася вона до нього.

Аллен витріщив очі на дуб, що стояв біля дороги, і не сказав ні слова.

— Я ніколи не їздила поїздом, — трохи помовчавши, призналася Марія. — Але моя сестра Роза їздила в поїздах. Один раз вона їздила в Сан-Франціско і один раз — назад. Я чула, як дуже багаті люди казали, що мандрувати добре. Рідна моя сестра Роза каже те саме.

— А я тільки в Салінас їду, — зауважив Аллен.

— Ну, там я, звичайно, багато разів була. У нас із Розою такі друзі в Салінас! Наша мама звідти родом. І тато часто їздив туди за дровами.

Аллен зробив одчайдушну спробу перекрити свою сором'язливість:

— Ніяк не міг завести свій форд, а то б на ньому поїхав.

— То у вас є машина? — новина справила враження.

— Та ні, просто старенький фордик.

— Ми говорили, ми з Розою говорили, що коли-небудь, можливо, і в нас буде форд. От тоді вже ми поїздимо всюди. Я чула, як дуже багаті люди казали, що мандрувати дуже приємно.

Ніби закінчуючи цю розмову, з-за гори викотився старенький фордик і з гуркотом рушив їм назустріч. Марія вчепилася в віжки.

— Ліндо, заспокойся! — гукнула вона.

Ліндо не звернув ніякісної уваги ні на форд, ні на Марію.

В машині були містер і місіс Манро. Берт обернувся і, витягнувши шию, подивився вслід візку.

— Боже мій! Ти бачила? — запитав він, сміючись. — Бачила цього старого гріховоду з Марією Лопес?

Місіс Манро усміхнулась.

— Послухай-но, — вигукнув Берт, — а славна б вийшла штука, якби ми сказали старій Хьюнекер, що бачили, як її дідуган котив разом з Марією Лопес.

— І думати про це не смій! — рішуче заперечила дружина.

— Але жарт був би славний. Ти ж знаєш, що вона про нього розповідає.

— Ні, ні, не треба, Берт!

А Марія все їхала, прямодушно розмовляючи зі своїм небалакучим пасажиром.

— Ви ніколи не заходите до нас покуштувати наших енчилада. Таких енчилада більше ніде немає. Тому що, знаєте, ми ж училися в нашої мами. Коли наша мама була жива, казали, що до самісінького Сан-Хуана, навіть аж до Гілроя немає нікого, хто зумів би так рівно і так тонко розкачати коржі. Ви, ма-

будь, знаєте, що для того, щоб корж був смачним і тонким, його треба розкачувати, весь час розкачувати. А так довго, як наша мама, ніхто не розкачує, навіть Роза. А зараз я їду в Монтерей за борошном, воно там дешевше.

Аллен Хьюнекер притиснувся до самісінького краю сидіння і з нетерпінням чекав автобусної зупинки.

Поверталась Марія вже надвечір.

— Незабаром ми будемо вдома, — радісно повідомила вона Ліндо. — Сміливіше, друже, тепер уже недалеко.

Марія згоряла від нетерпіння. В пориві одчайдушного марнотратства вона купила чотири великі цукерки, і це було ще не все. Вона везла з собою подарунок для Рози — пару широченних, вишитих маками підв'язок. Вона уявляла собі, як Роза надіне підв'язки і підніме спідницю — о! дуже скромно, звичайно. Вони поставлять дзеркало на підлогу й удвох дивитимуться на підв'язки. Потім Роза стане навшпиньки, і вони заплачуть від щастя.

У дворі Марія, не кваплячись, випрягла Ліндо. Марія знала, що чим далі відтягнеш насолоду, тим приємнішою буде вона. В хатині панувала тиша. Жодного візка, який би свідчив про те, що в домі є відвідувачі, не стояло біля їхнього ганку. Марія повісила на місце стару упряж і вивела Ліндо на пасовисько. Потім дістала цукерки та підв'язки і тихо зайшла в хату. Роза сиділа за одним із столиків — мовчазна, стримана, похмура, змучена Роза. Очі її здавалися тьманими і невидючими. Вона сиділа, поклавши перед собою на стіль свої повні, сильні руки і стиснувши кулаки. Коли до кімнати зайшла Марія, вона не обернулась і нічим не виявила, що бачить її. Марія завмерла на місці і втупилась очима в сестру.

— Розо, — заговорила вона боязко. — Я приїхала, Розо.

Та поволі повернула до неї голову.

— Так, — сказала вона.

— Ти нездорова, Розо?

Погляд потьмянілих очей знову звернувся до столу.

— Ні.

— Я привезла тобі подарунок, Розо. Поглянь-но.

Вона простягла їй сліпучі підв'язки.

Поволі, дуже поволі Роза перевела погляд на пишні червоні маки, а потім глянула в обличчя Марії. Марія вела ладна була скрикнути від захоплення. Роза потупила очі, і дві великі сльози покотилися вниз по западинах біля носа.

— Розо, ти бачиш, що я тобі купила? Вони тобі не сподобалися? Ти не хочеш приміряти їх, га, Розо?

— Ти моя славна, маленька сестричка.

— Розо, скажи мені, що сталося? Ти нездорова? Ну, ти ж мусиш розповісти своїй Марії. У нас хто-небудь був?

— Був, — глухо озвалася Роза, — шериф був.

Тепер Марія так розхвилювалася, що заторохтіла не змовкаючи.

— То, значить, шериф приходив? Ну, тепер наше діло піде. Тепер уже ми будемо багаті. Скажи мені, Розо, скільки він замовив енчилада?

Роза стрепенулася, підійшла до Марії і по-материнському обняла її.

— Бідна моя маленька сестричко! — промовила вона. — Ми більше не будемо продавати енчилада. Тепер нам знову доведеться жити як колись, і у нас більше не буде обновок.

— Ти збожеволіла! Чому ти так дивно говориш зі мною?

— Це все правда. У нас був шериф. «Я дістав скаргу, — сказав він мені. — Люди скаржаться на те, що ви відкрили тут поганий дім». «Це брехня, — відповіла йому я, — брехня і образа для нашої матері і для генерала Валлехо». «Мені подано скаргу, — каже він. — Ви повинні нікого не пускати до себе, або я заарештую вас за утримання поганого дому». «Але це ж брехня!» — кажу я і намагаюся все пояснити йому, та він своєї: «Сьогодні вдень мені подано скаргу, а коли я дістаю скаргу, я вже нічого не можу зробити. Тому що, Розо, — каже він мені з дружнім виразом на обличчі, — я лише слуга людей, що подають скарги». А тепер ти сама бачиш, Маріє, сестричко моя, що нам знову доведеться жити як колись.

Залишивши вражену Марію, вона повернулася до свого столу. Якусь мить Марія намагалася зібратися з думками і раптом гірко розплакалась.

— Заспокойся, Маріє, — я вже про все подумала. Ти знаєш, нам і справді доведеться голодувати, якщо ми перестанемо продавати енчилада. Не суди мене надто суворо за те, що я зараз тобі скажу. Я вирішила твердо. Ось що, Маріє. Я поїду в Сан-Франціско і стану там поганою жінкою.

Голова її низько схилилася над повними руками, що лежали на столі.

Ридання Марії стихли. Вона навшпиньки підійшла до сестри.

— За гроші? — прошепотіла вона з жахом.

— Так, — гірко плачучи, відповіла Роза. — За гроші. За цілу купу грошей. І хай простить мене милосердна мадонна.

Марія відійшла від сестри і, вибігши в прихожу, зупинилася там перед порцеляною мадонною.

— Я ставила свічку, — говорила вона, плачучи, — я кожного дня приносила квіти. Свя-

та мадонно, чим ми тобі не догодили? Як могла ти допустити таке?

Потім вона опустила на коліна й прочитала п'ятдесят «Ave Maria!». Перехрестившись, вона підвелася з колін з напруженим, але рішучим виразом на обличчі.

У другій кімнаті Роза все ще сиділа, схилившись над столиком.

— Розо, — голосно сказала Марія, — я сестра твоя. Я — те ж саме, що й ти. — Вона ковтнула повітря. — Розо, я поїду з тобою у Сан-Франціско і теж стану поганою жінкою.

І тут самовладання покинуло Розу. Вона підвелася з стільця і розкрила свої дужі обійми. Обнявшись, сестри Лопес довго ридали.

Переклала
Катерина КОРОТКОВА
і Севір НІКІТАШЕНКО

ХРИЗАНТЕМИ

Сіра пелена високого зимового туману облягала долину Салінас, застуючи небо й увесь білий світ. Вона втиснулася між навколишні гори, наче щільна ляда, і простора долина видавалася величезним казаном. Увесь той долинний обшир укрили рівні, покраяні плугом лани, на яких лисніли металево-сірі глибокі борозни. Біля підніжжя гір, за річкою Салінас, мерехтіла жовта стерня, ніби купалася в сьйві зимового сонця, хоч у цю грудневу пору сонце майже не зазірало в глибоку долину. А понад рікою густі верболизи паленіли яскраво-жовтим зів'ялим листом.

Настала пора спокою і сподівання. Повітря сповнилося ніжною прохолодою. З південного заходу подував легенький вітерець, і фермери чекали, що на їхні ниви от-от проллється добрячий дощ; але туман і дощ ніколи не приходять укупі.

На ранчо Генрі Аллена, що лежало за річкою під горою, польові роботи майже скінчилися: сіно скосили і склали у клуню, міжряддя в саду були зорані, щоб земля до глибин напоїлася прийдешніми дощами. Худоба на гірських пасовищах заросла кошлатою шерстю.

Еліза Аллен саме поралася в квітнику. Вона підвела голову й побачила Генрі, свого чоловіка, — він розмовляв з двома незнайомими в міських костюмах. Всі троє стояли біля повітки для трактора; кожен із них поставив ногу на приступку невеличкого Фордзона. Вони курили сигарети і, розмовляючи, оглядали машину.

Еліза подивилася на них і знову взялася до роботи. Їй було тридцять п'ять років. Вона мала худе вольове обличчя й прозорі, як чиста вода, очі. В своєму робочому вбранні вона видавалася аж надто серйозною й огрядною: на ній був чоловічий чорний капелюх, насунутий на очі, грубі черевики і сукня з вибивного ситцю, яку майже зовсім закривав просторий вельветовий фартух з чотирма великими кишенями для ножиць, совка із скребачкою, насіння й ножа. Щоб захистити руки, вона одягла грубі шкіряні рукавички.

Короткими садовими ножицями жінка обрізала торішні стебла хризантем. Час од часу вона позирала на чоловіків, що стояли біля трактора. Її обличчя було зосереджене, серйозне — і гарне; навіть ножиці в її руках здавалися серйозними і дужими, а стебла хризантем надто тонкими й тендітними.

Зворотним боком рукавички вона змела з-перед очей хмарку навислого волосся і вимазала собі щоку. Позад неї стояв чепуренький білий будиночок, оточений високою — до вікон — і тісною шерогою червоною герані. Будинок був як лялечка: шибки в ньому аж сяяли, а на ганку лежав чистенький килимок.

Еліза ще раз глянула на повітку: незнайомі вже сідали у свій двомісний форд. Вона зняла рукавичку і встромила свої дужі пальці у хащі молодих зелених паростків, що забуяли навколо торішніх хризантемових коренів. Розгорнувши листя, жінка зазирнула поміж густі стебла. Ні, там не було ні попелиці, ні слимаків, ні совки. Її нещадні пальці нищили шкідників, перш ніж вони встигали розплодитися.

Нараз Еліза здригнулася: над її головою пролунав чоловіків голос. Він підійшов зов-

сім нечутно і перехилився через дротяну загорожу, що захищала квітник од худоби, собак і курей.

— Ти знову біля квітів, — мовив він. — Матимеш добрий урожай цього року.

Еліза випросталась і знову натягла свої рукавички:

— Атож. Цього року врожай буде добрий, — відказала вона; в її тоні й у виразі обличчя відчувалося самозадоволення.

— У тебе є хист, — зауважив Генрі. — Минулого літа он які хризантеми виростила: кожна квітка не менше десяти дюймів. От якби ти взялася доглядати наш садок! Щоб і яблука такі повиростили!

Еліза гостро позирнула на чоловіка.

— А що, може, мені пощастило б і з яблунями. У мене й справді до цього хист. Так само, як у моєї матері. Варто їй було встромити в землю суху галузку, і та пускала паростки. Мати казала, що в цій справі все залежить од рук — вони самі повинні все знати й уміти.

— Так і думаєш, коли дивишся на твої квіти, — зауважив він.

— Слухай, Генрі, а хто ті двоє, що ти з ними розмовляєш?

— Про це я й хотів тобі розказати. Вони з компанії «Вестерн Міт». Я продав їм наших трілітніх бичків — усі тридцять голів. Та це й за добру ціну: майже за ту, що я заправив.

— Добре, — сказала вона. — Молодець.

— А тому, — провадив він, — гадаю, що ми можемо поїхати в Салінас, пообідати в ресторані, а потім сходити в кіно. Тим більше, що сьогодні субота. Треба ж якось відзначити цю подію.

— Добре, — повторила вона.

— До того ж, сьогодні увечері виступатимуть боксери, — докинув Генрі жартівливим тоном. — Може, хочеш подивитися на боксерів?

— О, ні, — відповіла вона, злякано затаївши подих. — Ні, цього я не хочу.

— То я жартую, Елізо. Ми підемо в кіно. Стривай-но. Зараз друга година. Я, мабуть, візьму Скотті, й удвох ми приженемо з гір тих бичків. На це у нас піде годин зо дві. Десь о п'ятій ми виїдемо до міста й пообідаємо в готелі «Комінос». Згодна?

— Звичайно, згодна. Я люблю обідати в ресторані.

— Ну, то й гаразд. Піду осідлаю пару коней.

— А я тим часом пересаджу паростки, — сказала Еліза.

За мить вона почула чоловіків голос біля клуні: він гукав Скотті. А згодом побачила, що вони удвох поїхали блідо-жовтим схилом шукати бичків.

Для паростків у неї вже була готова невеличка квадратова піщана грядка. Вона ще

раз перекопала совком ґрунт, вирівняла його й добре втоптала. Потім вирила десять паралельних рівчаків для молодих пагонів. Перейшовши до грядки з хризантемами, вона повисмикувала маленькі кучеряві пагінці, ножицями підрізала на кожному листя і склала їх у рівеньку купку.

З дороги долинуло скрипіння коліс і тупіт копит. Еліза підвела голову. Польова дорога вилася попід щільним живоплотом верб та осокорів, що вишикувались понад річкою, і дорогою їхав за чудернацькою супрягою чудернацький повіз. Це був старий ресорний фургон з парусиновою округлою будою — в таких долали колись прерії. Тягли його старий гнідий кінь і невеличкий віслюк сіро-білої масті. Пара спроквола тупала дорогою, і правив нею здоровий, давно неголений чоловіча, який сидів між парусиновими полами. Під фургоном, між задніми колесами, статечно чимчикував худий дужий пес сумнівної породи. На парусині незграбними кривими літерами було написано: «Каструлі, сковороди, ножиці, косарки. Лагоджу». Вгорі два рядки, де перелічувались назви речей, а під ними переможне й рішуче «Лагоджу». Чорна фарба збігала з кожної літери гострими патьоками.

Сидячи навпочіпки, Еліза дивилася на химерний розхитаний повіз. Жінка гадала, що він мине ферму й поїде путівцем далі. Аж ні. Пронизливо квилячи кривулястими старими колесами, повіз звернув на дорогу, що вела до ферми. Худий пес вихопився з-поміж коліс і помчав наперед. Тієї ж миті де не взялися дві вівчарки й прожогом кинулися до нього. Зустрівшись, усі троє спинилися, хвости у них дрібно задрижали, ноги напружились, і вони поволі, з гідністю повноважних послів почали кружляти, делікатно обнюхуючи один одного.

Фургон під'їхав до Елізиної дротяної загорожі й спинився. Відчувши, що ворог має перевагу, чужий собака підібгав хвоста і сховався під повозом; шерсть у нього настовбурчилась, і він вишкірив зуби.

Чоловік гукнув до Елізи з передка свого фургона:

— Якщо мого собаку розлютити, з ним сам чорт не упорається.

Еліза засміялася:

— Я це бачу. Але скільки йому часу потрібно на те, щоб розлютитися?

Чоловік щиро засміявся й собі.

— Багато. Іноді кілька тижнів.

Він ступив на колесо і незграбно зліз із повоза. Кінь з віслюком понурились, наче неполивані квіти.

Еліза побачила, що незнайомец був здоровий чоловіча. Хоч на голові і в бороді проглядала сивина, він не здавався старим. Його ношений чорний костюм був пом'ятий

і засмальцьований. Усмішка зникла з його лица та очей тієї ж миті, як він перестав сміятися. Очі в нього були темні й сповнені сумної задуми, що часто світиться в очах моряків та візників. Мозолясті руки, які він поклав на дротяну загорожу, були порепані, і кожна тріщина вирізнялася чорною лінією. Незнайомий скинув пом'ятого капелюха.

— Я збочив зі знайомої дороги, мем, — мовив він. — Скажіть мені, чи потраплю я цим путівцем на той бік річки, до Лос-Анжелоського шосе?

Еліза випросталася й поклати грубі ножиці в кишеню свого фартуха.

— Атож, потрапите. Але дорога звивиста й веде до броду. Навряд чи ваша пара здолає пісок.

— Ви не знаєте, на що здатні мої коники, — заперечив незнайомий досить різким тоном.

— Коли їх розворушити? — спитала вона. На мить він усміхнувся.

— Так. Коли їх розворушити.

— В кожному разі, — сказала Еліза, — я гадаю, ви заощадите час, якщо повернетесь на Салінаську дорогу і нею виїдете на шосе.

Він зачепив своїм здоровим пальцем загорожу від курей і бринькнув дротиною, наче струною.

— А я нікуди не поспішаю, мем. Щороку я мандрую з Сіетла до Сан-Дієго і назад. Увесь рік у дорозі. Шість місяців туди і шість місяців назад. Шукаю доброї погоди.

Еліза скинула рукавиці і, впхнувши їх у кишеню фартуха, де вже лежали ножиці, провела рукою попід крисами свого чоловічого капелюха, щоб одвести від очей непокірне волосся.

— То ви цікаво проводите час, — зауважила вона.

Він перехилився через огорожу і сказав конфіденціальним тоном:

— Ви, певно, зауважили напис на фургоні. Я лагоджу каструлі й гострі ножиці та ножиці. У вас, мабуть, знайдеться для мене робота.

— Ні, ні, — швидко відказала вона. — У нас немає нічого.

В очах її з'явився вираз твердої рішучості.

— Найгірше буває з ножицями, — пояснив він. — Гострячи самотужки, люди здебільшого псують їх. А я знаю, як їх гострити. У мене є для того спеціальний інструмент. Таке собі кругленьке точило — і то патентоване. Воно гострить так, що комар носа не підточить.

— Усі мої ножиці гострі.

— Ну що ж, гаразд. Візьмемо каструлю, — палко провадив він. — Погнуту каструлю або каструлю з діркою я можу відремонтувати так, що вона буде, як з магазину, і вам не

доведеться купувати нову. Ви заощадите гроші.

— Ні, — коротко відповіла вона. — Я ж вам сказала: у мене немає для вас роботи.

Його обличчя зобразило глибокий смуток, в голосі почулися плаксиві ноти.

— Сьогодні у мене не було роботи. Мабуть, доведеться лягати без вечері. Розумієте, я збився зі своєї звичної дороги. На шосе від Сієтла до Сан-Дієго мене знають геть усі й нікому нічого не дають гострити, бо знають, що я приїду й зроблю це на совість і заощаджу їм гроші.

— Пробачте, — роздратовано сказала Еліза. — У мене немає для вас роботи.

Він одвів погляд від її обличчя і понурив голову. Його очі блукали долі, аж доки не зупинилися на грядці з хризантемами, яку вона приводила до ладу.

— Що це за зілля, мем?

Роздратований, упертий вираз одразу ж зійшов з Елізиною обличчя.

— Та це ж велетенські хризантеми, білі й жовті. Я їх вирощую щороку, і більше за мої ви в наших краях ні в кого не здибаєте.

— Це такі квіти на довгих стеблах? Наче клубки кольорового диму? — спитав він.

— Атож. Як гарно ви їх описали.

— Запах у них трохи неприємний, треба до нього звикнути, — зауважив він.

— Вони мають хороший гіркий запах, — заперечила вона. — І в ньому немає нічого неприємного.

Він швидко змінив тон.

— Мені самому він подобається.

— Цього року в мене були квіти по десять дюймів у діаметрі, — сказала жінка.

Чоловік перехилився через огорожу.

— Слухайте-но. Я знаю одну леді, — вона живе далі над шляхом, — у неї такий гарний квітник, що ви зроду такого не бачили. Там є геть усі квіти, а от хризантем немає. Минулого разу я лагодив їй балію з мідним дном (важкенька, скажу вам, справа, але я зробив її як слід), і вона мені сказала: «Якщо вам трапляться гарні хризантеми, то, прошу вас, привезіть мені з них насіння». Так вона мені й сказала.

В Елізних очах ураз спалахнув інтерес і увага.

— Небагато ж вона знає про хризантеми. З насіння їх, звичайно, вирощувати можна, але значно легше посадити оці пагони.

— Он як, — сказав він. — А чи не можна було б привезти їй пагонів?

— Авжеж можна, — вигукнула Еліза. — Я посаджу їх у вогкий пісок, і ви візьмете їх із собою. Якщо змочувати пісок, вони пустять корінці. А вона пересадить їх у ґрунт.

— Вона була б так рада, мем. То ви кажете, вони гарні?

— Чудові! — сказала жінка. — Ой, які чу-

дові! — Очі її палали. Вона зірвала з голови пом'ятого капелюха і хитнула головою, розтрушуючи своє чорне пишне волосся. — Я посаджу пагони у квітковий горщик, і ви візьмете їх із собою. Заходьте у двір.

Чоловік зайшов, одчинивши прив'язану до кілка хвіртку, а збуджена Еліза тим часом побігла за будинок обсадженою геранями доріжкою. За мить вона повернулася з великим червоним горщиком. Забувши про рукавички, вона стала на коліна біля грядки й почала згрібати пальцями піщаний ґрунт і насипати його в новенький яскравий горщик. Потім жінка взяла невеличку купку пагонів, що вже лежали наготові, встромила їх дужими пальцями у горщик і втоптала кісточками пісок. Чоловік підійшов і став біля неї.

— Я вам поясню, що з ними робити, — сказала вона. — Запам'ятайте, а потім перекажете тій леді.

— Авжеж, я запам'ятаю.

— Ну, то слухайте. Десь за місяць паростки пустять корінці. Тоді нехай вона їх висадить за фут один від одного в добрий родючий ґрунт — ось у такий, — і вона взяла жменю чорнозему. — Вони дуже швидко виростуть. Та не забудьте сказати їй, хай у липні обріже стебла дюймів за вісім од землі.

— Перш ніж вони зацвітуть? — запитав він.

— Атож, перш ніж вони зацвітуть. — Її зосереджене обличчя світилося завзяттям. — Невдовзі вони знову підростуть. Наприкінці вересня на кущах з'являться пуп'янки.

На мить жінка збентежено змовкла.

— Найбільше уваги потребують саме пуп'янки, — нерішучим тоном провадила вона. — Не знаю, як вам це пояснити. — Вона допитливо зазирнула йому в очі. Губи у неї були напіврозкриті, і вона наче до чогось дослухалася. — Спробую це розтлумачити, — сказала вона. — Вам доводилося чути про вправні руки, що вміють саджати рослини?

— Правду кажучи, ні, мем.

— Я можу лише розповісти, що вони відчують. От ви обриваєте зайві пуп'янки. Все ваше ество зосереджується в кінчиках пальців. Ви тільки дивитесь, як пальці працюють. Вони все роблять самі. Ви відчуваєте, як вони діють. Вони обривають пуп'янки один за одним і не помиляються жодного разу. Вони становлять одне ціле з рослиною. Розумієте? Ваші пальці й рослина — одне й те ж. Ви це відчуваєте усією рукою. Вони знають, що роблять. Вони не помиляються жодного разу. Ви це відчуваєте. І в таку мить у вас неодмінно все вийде гаразд. Вам це знайоме? Ви мене розумієте?

Вона стояла навколішках і зазирала йому в обличчя. Її груди бурхливо здіймалися.

Чоловік примружив очі й соромливо одвів погляд.

— Мабуть, що знаю, — сказав він. — Часом уночі, коли я лежу в своєму фургоні...

Та Еліза враз перебила його хрипким одхвилювання голосом:

— Мені не доводилося жити так, як оце живете ви, але я знаю, що ви маєте на увазі. Коли ніч темна, то зорі... ну, проміння у них гостре, і навколо панує тиша. А ви здіймаєтесь вище й вище! Кожний загострений промінь впинається вам у тіло. Таке у вас відчуття. Промені пекучі, гострі — і як це чудово!

Стоячи навколішках, вона простягнула руку до його ніг у чорних штанях. Її нерішучі пальці ледь не доторкнулись до засмальцьованої штанини. Але в останню мить рука безсило впала, і Еліза опустилася на землю, наче той пес, що лащиться до людини.

— Ваша правда, це таки гарно. Та коли людина лишається без обіду, все видається інакшим.

Жінка відразу підвелася й випросталась на весь зріст; обличчя в неї було винувате. Вона простягла йому горщик.

— Ось, візьміть. Поставте його на лавку в фургоні, щоб він був у вас на очах. Може, я знайду для вас яку-небудь роботу.

Вона пішла за хату і, попорпавшись у звалищі металевого посуду, витягла дві старі пом'яті алюмінійові каструлі. За мить вона повернулася:

— Може, ви доведете їх до ладу.

Чоловік одразу ж змінився — став професіоналом.

— Я вам їх так справлю, що вони будуть як нові.

Він поставив за фургоном маленьке ковадло і витяг із засмальцьованої скриньки невеличкий механічний молот. Еліза вийшла за хвіртку, щоб подивитись, як він виправляє вибоїни. Його міцно стулений рот свідчив про компетентність і впевненість фахівця. Виконуючи складні операції, він закушував нижню губу.

— То ви й спите у фургоні? — запитала Еліза.

— Атож, мем, у фургоні. І в погоду, і в не-году, мені там завжди сухо.

— Мабуть, гарно так жити, — зауважила вона. — Мабуть, дуже гарно так жити. От якби й жінкам можна було мандрувати у фургоні.

— Е ні, жінці робити це не гоже.

Вона трохи розтулила губи, блиснувши зубами.

— Чому? Звідки це вам відомо?

— Та нізвідки, мем, — запротестував він. — Мені це невідомо, просто я так гадаю. Ось, візьміть свої каструлі. Тепер вам не доведеться купувати нові.

— Скільки?

— О, всього п'ятдесят центів. Гроші я правлю якнайменші, а роботу виконую якнайкраще. Ось чому всі мої клієнти од Сіетла до Сан-Дієго ніколи на мене не скаржаться.

Еліза винесла з хати п'ятдесят центів і поклатла монету йому в руку.

— Не дивуйтеся, якщо я з часом стану вашим конкурентом. Я й ножиці вмію гострити. І вибоїни в невеличких каструльках виправляю. Ви ще не знаєте, на що здатна жінка.

Він поставив молот у засмальцьовану скриньку й прибрав своє маленьке ковадло.

— Самотнє життя не для жінки, мем. До того ж, жити у фургоні страшнувате. Всю ніч під тобою всяка звірина бігає.

Він ступив на голоблю і, спершись рукою на білий круп віслюка, сів на своє місце й узяв до рук віжки.

— Красно дякую вам, мем, — сказав він. — Скористаюся з вашої поради: поверну назад і поїду дорогою на Салінас.

— Не забудьте, — мовила вона, — якщо вам доведеться їхати довго, то зволожуйте пісок.

— Пісок, мем?.. Пісок? Ах, так, так! Ви маєте на увазі пісок у горщику з хризантемами. Авжеж, не забуду!

Він причмокнув язиком. Коник та віслюк бадьоро напружили захомутані шиї. Пес зайняв своє місце між задніми колесами. Фургон повернувся й спроквола рушив назад, на дорогу, що звивалася понад річкою.

Еліза стояла перед дротяною загорожею і стежила за повозом, що повільно віддалявся од ферми. Плечі в неї були випростані, голова одкинута назад, а очі примружені, затуманені. Губи її беззвучно ворушилися, вимовляючи: «Прощавайте... прощавайте». Потім вона прошепотіла: «Вони на ясній дорозі. Прямують до сонця».

Вона стрепенулася, почувши звук власного голосу, і оглянулася, чи ніхто не слухає. Чули її тільки собаки, що дрімали на курній дорозі. Вони підвели свої морди, подивилися на неї і знову опустили голови на лапи. Еліза повернулася й побігла до будинку.

На кухні вона простягла руку за пічку й помацала бак. Він був повний гарячої води, яку вона нагріла, готуючи обід. Зайшовши у ванну, вона зірвала з себе брудний одяг і шпурнула його в куток. Потім взяла мочалку й почала розтирати ноги, плечі, поясницю, груди й руки, аж доки шкіра почервоніла. Витершись рушником, вона стала перед дзеркалом у своїй спальні й озирнула себе з ніг до голови: убрала живіт і випростала груди, потім повернулася й подивилась через плече на свою спину.

За мить жінка почала поволі одягатися. Ді-

стала найновішу білизну, найкращі панчохи і сукню, що була їй найбільше до лиця. Вона дбайливо зачесала волосся, підвела брови й пофарбувала губи.

Вона вже кінчала чепуритися, коли до неї долинуло приглушене гупотіння копит і вигуки Генрі та батрака, що заганяли бичків у кораль. Вона почула, як стукнули, зачиняючись, ворота, і сіла, чекаючи Генрі.

На ганку залунали його кроки. Він зайшов у дім і гукнув:

— Де ти, Елізо?

— Одягаюсь у себе в кімнаті... Я ще не готова. Помийся — там є гаряча вода. Та не барися, бо вже пізно.

Почувши, як він плюскається у ванній, Еліза поклала на ліжко його чорний костюм, а поряд з ним — сорочку, шкарпетки й краватку. Біля ліжка вона поставила начищені до блиску черевики, а сама пішла на ганок, сіла, випроставшись, і замерла. Вона дивилася на дорогу, що простяглася понад річкою, туди, де жовтіло побите морозом листя верб; під пеленою сивого туману, що навис над долиною, низка дерев здавалася тоненькою смужкою сонячного проміння. Сірого зимового дня ця золотава стрічка була єдиною окрасою безбарвного краєвиду.

Еліза сиділа непорушно — лише коли-неколи кліпала очима.

Грюкнули двері. Генрі вийшов на ганок, заправляючи під жилет краватку. Еліза враз напружилася, обличчя її скам'яніло. Генрі глянув на неї і вражено спинився.

— Знаєш що... Знаєш, Елізо, ти зараз така гарна!

— Гарна? Ти гадаєш, що я гарна? Що значить «гарна»?

— Ну... не знаю, як тобі сказати... — затамував, пояснюючи, Генрі. — Ти зараз якась не така, як завжди, сильна й щаслива.

— Я сильна? Хай буде так. Але що значить «сильна»?

Генрі спантеличено подивився на неї.

— Ти... ти наче граєшся в якусь гру, — безпорадно мовив він. — Це наче якась гра. Ти така сильна, що, здається, можеш розірвати навпіл теля, і така щаслива, що можеш з'їсти його за раз, як кавуна.

На мить вона пом'якшала.

— Генрі! Не говори такого. Ти сам не відаєш, що кажеш. — І знову стала втіленням строгості. — Так, я справді сильна, — впевнено сказала вона. — Досі я сама не знала, яка я сильна.

Генрі подивився на повітку, де стояв трактор, і коли перевів на неї очі, вони знову були такі самі, як завжди.

— Я введу машину. А ти надягни тим часом пальто.

Еліза зайшла в будинок. За мить вона почула, як він прогріває мотор і виїздить за

ворота, а потім почала неквапливо надягати капелюшок: трошки опускала його з одного боку, заламувала з другого. Коли Генрі вимкнув мотор, вона накинула пальто і вийшла надвір.

Невеличкий родстер підстрибував грязькою дорогою, що тяглася вздовж річки, колеса полохали птахів і розганяли кроликів, які притьмом стрибали в кущі. Пара журавлів важко злетіла над вербами і сіла на березі річки.

Далеко попереду на дорозі Еліза побачила невелику темну пляму. Вона одразу зрозуміла, що то таке.

Вона силкувалася одвести погляд, коли вони минали те місце, але не змогла і сумно прошепотіла:

— Невже він не міг кинути їх далі від дороги? Це було б неважко, зовсім неважко. Але він залишив собі горщик, — пояснила вона собі. — Горщик йому потрібний. Ось чому він не міг кинути їх далі від дороги.

Дорога завершила, і жінка побачила фургон. Вона повернулася всім тілом до чоловіка, щоб, коли машина проїжджатиме мимо, йому не видно було невеличкого критого повоза, запряженого чудернацькою парою.

За мить фургон був уже позаду. Все минулося. Жінка сиділа, не озираючись.

Вона сказала голосно, щоб чоловік почув:

— Добре, що ми їдемо обідати сьогодні до міста, дуже добре.

— Ось ти вже й знову змінилась, — поскаржився Генрі. Він зняв одну руку з керма і поплескав її по коліну. — Треба частіше вивозити тебе до міста. Від цього буде користь нам обом. Надто ми вже засиділись на своєму ранчо.

— Генрі, ми замовимо вина до обіду? — спитала вона.

— Звичайно замовимо! Це буде чудово.

Вона трохи помовчала і знову спитала:

— Генрі, а боксери часто калічать один одного?

— Буває трохи калічать, але не часто. А що хіба?

— Я читала, що вони ламають носи, і кров біжить їм на груди. А їхні рукавиці так намокають у крові, що стають важкими.

Генрі повернувся до неї.

— Що я чую, Елізо? Невже ти читаєш про такі речі?

Він сповільнив хід і повернув машину праворуч, до мосту через річку Салінас.

— А жінки ходять дивитися на бокс? — спитала вона.

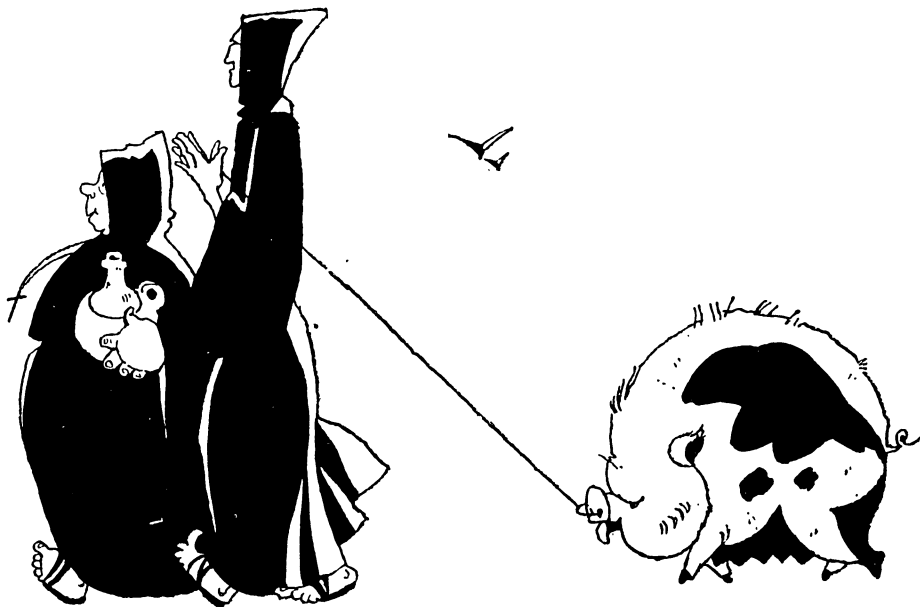
— О, звичайно, деякі ходять. А що, Елізо? Ти хочеш піти на бокс? Навряд чи він тобі сподобається, але я можу тебе повести, якщо тобі справді хочеться.

Вона стомлено відкинулася на спинку сидіння.

— О ні. Мені не хочеться. Зовсім не хочеться. — Вона одвернула обличчя. — Вистачить з нас вина. Замоavimo вина — та й досить.

Вона підняла комір пальта, щоб він не бачив, що вона рюмсає, як стара баба.

Переклав
Олександр ТЕРЕХ

СВЯТА ДІВА КЕТІ

В П... (як пишуть французи), року 13.., жив собі поганій чоловік, який тримав погану свиню. Був він поганим чоловіком через те, що сміявся не тоді, коли слід, і не з того, з кого слід. Він сміявся з братів святого ордену М., коли вони приходили до його дверей і просили милостиню—келишок горілки чи срібну монетку, і він сміявся, коли збирали церковну десятину. Коли брат Клемент упав у ставок коло млина й утопився, — бо нізачо не хотів випустити з рук торбу з сіллю, — цей поганій чоловік Роарк реготав так, що аж захворів і зліг. Тепер ви бачите, який то був підлий і зловтішний сміх, і вам зрозуміло, чому Роарка вважали поганою людиною, правда ж? І вас, звісно, не дивує те, що він не сплачував церковної десятини і взагалі догрався до того, що в абатстві на-

віль почали говорити про відлучення його від церкви. І що цікаво: темне й худе обличчя Роарка просто не було створене для сміху. Коли він заходився сміхом, то строїв таку міну, ніби йому щойно відірвали ногу і він збирається заверещати з цього приводу. Крім того, він обзивав людей дурнями, а казати такі речі негарно й нерозумно, навіть якщо маєш справу із справжнісінькими ідіотами. Ніхто не знав, звідки в Роарка взялася така вдача — хіба що це пояснювалося

тим, що замолоду він чимало помандрував і набрався різних гріховних думок, якими сповнюється білий світ.

Отже, ви бачите, в якій атмосфері зростала Кеті — погана свиня, і не дивно, либонь, що вона виростала такою поганою. Автори деяких книг, наводячи її родовід, твердять, ніби всі батьки й діди і прадіди Кеті були поганими свинями; батько Кеті був, мовляв, куроїдом, і всі знали це, а її мати, нібито, охоче ласувала своїм власним виводком, якщо тільки їй це дозволяли. Але це неправда. Батько й мати Кеті

були добрими, порядними свинями — звичайно, в тих межах (як відомо, не дуже широких), в яких природа обдарувала свиней порядністю. Та все ж таки порядність не була для них пустим звуком, як, втім, і для більшості людей.

Кетіна мати раз у раз приносила милих червоних голодних поросятко—цілком нормальних і пристойних. Ми підкреслюємо це для того, щоб ви остаточно переконались, що Кеті просто не могла успадкувати поганої вдачі своїх батьків.

З'явившись на світ, Кеті посапувала собі мирно на соломці, заплющивши очі й наморщивши своє рожеве рильце—таке собі гарне, смирне поросятко. Та одного дня до хліва завітав Роарк — дати новонародженім імена. «Тебе зватимуть Бріджід, — сказав він, — твоє ім'я буде Рорі, а ти — ану, перевернися, чортеня! — ти будеш Кеті». І з тієї миті Кеті стала поганою свинею, власне, найгіршою свинею з усіх, що будь-коли жили в графстві П...

Почала вона з того, що стала красти мо-

локо в своїх братів і сестер: з одного соска ссала, а інші затуляла спиною, так що бідолашні Рорі, Бріджід і решта виводка зростали замухрижками, а сама Кеті дуже скоро зробилася вдвічі більшою й сильнішою за будь-кого з них. Ну, а щодо лихої вдачі... Ось послухайте, чи чули ви що-небудь подібне: одного чудового ранку Кеті схопила Бріджід і зжерла її! Потім настала черга Рорі, а далі така сама доля спіткала й решту її братів і сестер! Після такого початку від Кеті вже можна було сподіватися будь-якої капості; і справді, довго чекати не довелось: незабаром вона почала жерти курчат і каченят — та ще й з таким апетитом, що Роаркові довелося втрутитися в цю справу. Він збудував для неї окремих міцний хлів; в усякому разі, ті стінки, що виходили на Роаркове подвір'я, були міцними. Після цього Кеті якщо й ласувала курчатами, то тільки сусідськими.

А подивилися б ви на Кетіне рило! Ну, й лихе ж воно було! Навіть якби у вас в руках був добрий дрючок — для самозахисту — і то від погляду її лютих жовтих очиць вам би мороз поза спиною пішов. Кеті наводила жах на всю округу. Вночі вона вибиралася на волю через яму під стінкою свого хліва й вчиняла набіги на курники. Час від часу зникали навіть діти — зникали безслідно й назавжди. А Роарк, якому слід було б соромитись і журитись, натомість сповнювався все ніжнішою любов'ю до своєї Кеті. Він казав, що вона — найкраща свиня з усіх, які він мав, і що розуму в неї більше, ніж у будь-якої іншої свині в графстві.

А тим часом у П... почали ширитися чутки, ніби з'явилася в тих місцях якась свиня-перевертень, що блукає вночі по вулицях і подвір'ях, кусає людей за ноги, переорює городи й жере качок. Дехто твердив навіть, що це сам Роарк обертається на свиню й продирається вночі крізь живоплоти. От яку репутацію мав Роарк серед своїх сусідів!

Отож Кеті виросла, і настав час злучити її. Кабан з того дня й до самої смерті ходив неплідний, з виглядом вельми сумним і ображеним, а в поведінці його відчувалась розгубленість і недовіра до всього на світі. Зате Кеті розбухала й розбухала, аж доки одної ночі не обродилася. Дивлячись, як старанно чистить і вилизує вона своїх першеньких, можна було б подумати, що материнство примусило її взятися за розум. Та де там: висушивши й вичистивши своїх поросят, вона покляла їх рядочком і... поковтала всіх до єдиного. Це вже було занадто навіть для такої поганої людини, як Роарк, бо відомо ж, що свиня, яка поїдає своїх поросят, є твариною безнадійно і вкрай зіпсованою, і з неї пуття вже не буде.

І хоч як шкода було Роарку Кеті, вирішив

він зарізати її. Він і ножа вже почав гострити, коли раптом побачив на дорозі брата Коліна й брата Поля — ченців ордену М., які саме ходили від хати до хати, збираючи десятину. Щиро кажучи, брати не сподівалися, що їм може перепастися що-небудь від Роарка, але все ж вирішили: піймав, не піймав, а погнатися можна — чого на світі не буває! Брат Поль був жилавим, дужим чоловіком із худим, вольовим обличчям та гострим поглядом очей, і непохитне благочесття було в нього навіть на лобі написане, тоді як брат Колін був присадкуватим і кругленьким пузаном з широкою, брат Поля здобував гнівними погрозами й нагадами про геєну вогненну.

— Роарку! — сказав брат Поль. — Ми справляємо десятину. Схаменися, подумай про душу свою. Невже ти все ще хочеш замаринувати її у розплавленій сірці?

Роарк покинув гострити ножа, і очі його блиснули так лиховісно, що на мить здалося — це очиці Кеті дивляться на ченців. Він розтулив був рота, щоб засміятися, але сміх застряв у нього в горлянці, а на обличчі з'явився точнісінько такий вираз, як у Кеті, коли вона поїдала своїх поросят.

— У мене є для вас свиня, — сказав Роарк і відклав свій ніж.

Брати були надзвичайно здивовані, адже досі Роарк не тільки не давав їм нічого, але й нацьковував на них собаку, а потім реготав, дивлячись, як вони тікають і зариваються носами в землю, заплутавшись у своїх сутанах.

— Свиня? — сказав брат Колін підозріливо. — Яка свиня?

— А ота, що сидить собі в тому хліві, — відповів Роарк, і очі його, здавалось, зробилися жовтими.

Брати підбігли до хліва й зазирали в середину. Побачивши здоровезну, жирну Кеті, вони недовіриливо презирнулися. Перед очима в брата Коліна одразу загойдалися величезні окісти й бекони.

— І нам дістанеться від неї шматочок ковбаски, — прошепотів він.

Але брат Поль думав про інше — про те, що їх похвалить сам отець Бенедікт, коли дізнається, що свиню їм удалося видурити в Роарка. Поль одірвав погляд од Кеті.

— Коли ти приведеш її до нас? — спитав він.

— Я нікого не збираюся приводити, — вигукнув Роарк. — Оця свиня — ваша. Або ви берете її з собою, або вона залишається тут.

Брати не стали сперечатися. «І на тому спасибі», — думали вони. Поль просунув мотузку в кільце у Кетіному п'ятачку й вивів її з хліва; і Кеті потюпала з ними, немов вона й справді була хорошою, смирною свинею. Коли всі троє вийшли за хвіртку, Роарк гукнув їм навздогін:

— Її звуть Кеті! — і сміх, що весь час, здавалось, клекотів у нього в горлянци, нарешті вихопився назовні.

— Ну, й що з того: це нормальна собі велика свиня, — не зовсім твердим і упевненим голосом зауважив брат Поль.

Брат Колін хотів був відповісти йому, та не встиг: щось схоже на вовчий капкан вп'ялося йому ззаду в ногу. Колін зойкнув і обернувся. За його спиною стояла Кеті, з насолодою уминаючи шматок його литки, і на рилі її було написано те, що можна прочитати хіба що на обличчі самого сатани. Кеті повільно дожувала й проковтнула, а потім подалася вперед — ще за одним шматочком брата Коліна, але в цю мить брат Поль перерізав їй шлях і добряче копнув у самісіньке рило. Що тут зробилося з Кеті! Якщо досі вона лише уособлювала зло, то тепер перетворилася просто-таки на нечисту силу. Вона підстрибнула й люто загарчала, а потім кинулася вперед, рохкаючи й клацаючи зубами, як бульдог. Брати не стали чекати, доки вона наблизиться. Підскочивши до акації, що росла при дорозі, вони прожогом видряпалися на неї й заспокоїлися лише тоді, коли переконалися, що страшній Кеті до них не дотягтися.

Роарк, який проводив їх до хвіртки, тепер стояв там і мало не лопав од сміху. Отже, ясно було, що від нього чекати допомоги нема чого. А під ними, на землі, походжала вперед і назад Кеті; час від часу вона зупинялася, скребла землю ратицями й видирала з корінням великі жмутки трави, щоб показати, яка вона сильна. Брат Поль кинув у неї гілкою, і Кеті розшматувала її на друзки, а потім затоптала ті друзки в землю своїми гострими ратицями. При цьому вона не зводила з ченців своїх розкосих жовтих очей і зловтішно посміхалася сама до себе.

Обом братам не лишалося нічого іншого, як умоститися на гілляці, що вони й зробили: посідали з нещасним виглядом, втягнувши голови в плечі, й заходилися обсмикувати на собі сутани.

— Чи ти хоч добре затопив їй у рило? — з надією в голосі запитав брат Колін.

Брат Поль подивився на свою ногу, а потім на міцний мозолястий п'ятачок Кеті.

— Цього удару досить було б, щоб вибити дух з будь-якої свині, за винятком слона, — відповів він.

Вони помовчали, потім брат Колін глибокодумно зауважив:

— Що й казати, із свинею не посперечаєшся.

Кеті все ще люто походжала під деревом. Довгий час брати сиділи мовчки, лише раз у раз обсмикуючи сутани. Наморщивши від напруження чоло, брат Поль обмірковував становище, в якому вони опинилися. Нарешті він промовив:

— Як на твою думку, чи є у вдачі свині щось спільне із вдачею лева?

— Скоріше із вдачею диявола, — втомлено буркнув брат Колін.

Поль випростався і втупив у Кеті замислений погляд. Потім виставив уперед розп'яття й страшним голосом закричав:

— Згинь, сатано!

Кеті поточилася, немов на неї налетів сильний вітер, але встояла на ногах.

— Згинь, сатано! — знову крикнув Поль, і Кеті ще раз пригнула голову, немов проти вітру, однак не піддалася.

Втретє обрушив на неї заклинання брат Поль, та на цей час Кеті вже отямилася після першого потрясіння. Заклинання нічого не дало, тільки обпало кілька сухих листочків на землі. Брат Поль розчаровано обернувся до Коліна.

— У цієї свині диявольська вдача, але нутро звичайне, свиняче, — мовив він сумно. — Бо інакше вона вибухнула б і розлетілася на дрібні шматочки.

Кеті страшно заскреготіла зубами, виявляючи цим своє задоволення.

— Перед тим, як мені спала на думку оця ідея із заклинанням, — вів далі Поль, — я саме згадав про Даниїла в печері лева і подумав, чи не випробувати його метод на свині?

Брат Колін похитав головою.

— У вдачі лева є, очевидно, якесь слабке місце, — заперечив він. — Може, леви не такі еретичні, як свині. І що цікаво: варто поборжній людині вскочити в халепу, як лев тут як тут. Візьми, приміром, Даниїла, візьми Самсона, або, зрештою, весь отой список святих мучеників. А скільки є історій не релігійного змісту — пригадай хоча б випадок з Андроклом і багато-багато інших. Ні, брате, лев — це звір, спеціально створений для того, щоб його перемагали святість і ортодоксальність. І те, що лев зустрічається в усіх цих історіях, пояснюється тим фактом, що з усіх створінь він виявляє найбільшу піддатливість перед силою релігії. На мою думку, лев взагалі був створений, як щось на зразок наочного приладдя. Це звір, призна-

чений виключно для участі в притчах. А от свиня — це інша річ. Я чомусь не можу пригадати жодної історії, в якій на свиню впливала б будь-яка сила, за винятком дрючка, яким її б'ють по рилу, або ножа, яким її перерізають горлянку. Свині взагалі, і ця свиня зокрема, є найбільш свавільними і еретичними з усіх тварин.

— І все ж таки, — не здавався брат Поль, на якого щойно прочитана лекція не справила майже ніякого враження, — коли в руках у тебе така зброя, як церковне вчення, просто стид і сором було б не випробувати її, однаково, чи йдеться про лева, чи про свиню. А те, що заклинання не допомогло, ще нічого не означає.

І він почав розмотувати мотузку, що првила йому за пояс. Брат Колін із жахом стежив за його діями.

— Поль, друже, — вигукнув він нарешті. — Брате Поль, не спускайся до тієї свині!

Але Поль не звертав на нього уваги. Він розмотав мотузку й до кінця її прив'язав ланцюжок із своїм розп'яттям; потім, тримаючись за гілку ногами, зігнутими в колінах, відкинувся назад, опустив мотузку, як волосінь, і почав смикати за неї, наближаючи залізне розп'яття до Кеті.

Що ж до Кеті, то вона одразу підбігла й затупцювала на місці, плямкаючи губами, ладна вхопити хрест і затоптати його в землю. Глянули б ви в ту мить на її рило! Не свиня, а чистий тобі тигр. Але саме тоді, коли вона вже майже дотяглася до розп'яття, чітка тінь од нього лягла на її рило, і хрест відбився в її очах. І нараз Кеті як до місця прикипіла — її неначе грець узяв. І все довкола — повітря, дерево, сама земля затремтіли й завмерли в напруженому чеканні, бо Добро вступило в бій з Гріхом.

І ось повільно-повільно з очей Кеті вискотилися дві величезні сльози, й раптом вона впала догори ногами на землю і — о диво! — почала хреститися правою ратицею. Жалісний стогін злітав з її уст, бо в цю мить вона саме усвідомлювала, яким злочинцем було її життя.

Перед тим, як знову сісти на гілку головою догори, брат Поль на всякий випадок іще трошки посмикав за мотузку з розп'яттям.

Тим часом Роарк спостерігав усе це, стоячи коло своєї хвіртки. І треба сказати, що з того дня його як підмінили, — всю погань з нього немов вітром здуло, і він став вести праведне життя. Згодом Роарк розповідав цю історію знову й знову, всім, кому не ліньки було слухати. Він казав, що такого величного й надихаючого видовища не бачив ще ніколи в житті.

Що ж до брата Поля, то він звівся на ноги на своїй гілці, випростався на весь зріст і,

жестикулюючи вільною рукою, прочитав чудовою латинню Нагорну проповідь, адресуючи її Кеті, що лежала ниць під деревом і стоїнала. Коли він скінчив, запала цілковита й свята тиша, яку порушували тільки покаянні схлипування й зітхання свині.

Зате братові Коліну явно бракувало сміливості справжнього й непохитного борця за віру.

— Т-ти гадаєш, що ми вже м-можемо спускатися? — боязко пробелькотів він.

Замість відповіді брат Поль відламав гілку акації і кинув нею в розпростерту свиню. Кеті голосно схлипувала й підвела до них своє змочене сльозами рило. Це було обличчя, в якому не залишилося й сліду гріховності; колись жовті очі тепер світилися золотом каяття і вистражданої благодаті. Брати спустилися з дерева, знову просунули мотузку в кільце у її п'ятачку й почували до монастиря; новонавернена свиня смирно тупала слідом за ними.

Тим часом звістка про те, що вони ведуть за собою свиню, видурену в самого Роарка, викликала справжній фурор, і коло брами монастиря М... братів Поля й Коліна зустрів цілий натовп ченців. Братія одразу оточила їх і давай радісно мацати жирні боки Кеті, тискати її щоки. Та нараз всі розступилися, даючи дорогу отцю Бенедікту. Обличчя його випромінювало таку благодущність, що брат Колін одразу подумав: «Вважай, що кільце ковбаси в тебе за пазухою», а брат Поль приготувався вислухати похвалу. І тут трапилось несподіване: Кеті раптом перевальцем підбігла до маленької купелі, що стояла коло входу до каплиці, умочила праву ратицю в святу воду і перехрестилася. Братія остовпіла, охоплена жахом. З хвилину всі мовчали. Потім гнівний голос отця Бенедікта порушив тишу:

— Хто навернув цю свиню?

Брат Поль зробив крок уперед.

— Я, отче.

— Дурень ти безголовий, — сказав абат.

— Дурень? Я був певен, що ви радітимете, отче.

— Ти дурень, — повторив отець Бенедікт. — Тепер ми не можемо зарізати цю свиню. Ця свиня стала християнкою.

— «Господь-бог радіє, коли»... — почав був наводити цитату брат Поль, але абат увірвав його:

— Мовчи! Християн на землі вистачає. А от свиней цього року зовсім мало.

Щоб розповісти про віху, яку Кеті приносила в палаці й хати, треба було б списати не один том. Вона доглядала немічних і хворих, і лагідний вираз її милих золотих оченят полегшував муки нещасних.

Дехто вважав, що з огляду на її стать, Кеті залишить абатство й перейде до жіночої

го монастиря, бо, як водиться в таких випадках, наклепники вже ширили по графству плітки відповідного змісту. Але, як зауважив абат, досить було кинути один погляд на Кеті, щоб переконатися в її чистоті й непорочності.

Подальше життя Кеті — це нескінченна низка добрих діянь. Але минув іще якийсь час, перш ніж брати ордену М... здогадалися, що в їхньому абатстві знайшла собі притулок свята. Трапилося це одного святкового ранку. В ту мить, коли з сотні побожних уст злетіли перші слова урочистого гімна подяки господу нашому, Кеті підвелася зі свого місця, підійшла до олтаря і з виразом благоговійного екстазу на лиці закрутилася, як дзига, на кінчику свого хвоста. І так вона крутилася не більше й не менше, як одну й три чверті години, а братія спостерігала її, охоплена подивом і захватом. Ось вам чудовий приклад того, чого можна досягти, живучи праведним життям.

Відтоді до М... потяглися пілігрими з усіх кінців світу. Довгі процесії прочан завертали в долину й розходилися по тавернах, що їх утримували добрі брати ордену М... Щодня о четвертій годині Кеті виходила з брами і благословляла натовп богомольців. Якщо хтось із прочан був уражений золотухою чи трихінозом, вона торкалася їх ратицею й вони зцілялися. Рівно за п'ятдесят років по її смерті Кеті зарахували до лику святих.

Було висунуто пропозицію, щоб надалі її іменували свята діва Кеті. Проте меншість виступила проти цього: Кеті не була дівою, твердили вони, бо, як відомо, коли вона була ще грішницею, то породила на світ божий цілий виводок поросят. Їхні опоненти відповіли, що це не має ніякого значення. Дуже мало дів були насправді дівами, заявили вони.

Щоб не сіяти розбрат у монастирі, комітет вирішив звернутися до третейського судді — вельми вченого цирульника, який славився своєю чесністю і добропорядністю.

При цьому члени комітету домовилися: як він скаже, так і буде.

— Це дуже делікатне питання, — почав цирульник. — Власне кажучи, існують два види дівочтва. Дехто вважає, що дівочтво залежить від малесенького клаптика плівки; якщо, мовляв, цей клаптик у тебе є, — ти діва, якщо немає — ти не діва. Це визначення несе в собі загрозу самим підвалинам нашої віри, бо воно не бачить відмінності між тим, чи порушує цю плівку Ласка Божа зсередини, чи ж гріховність людська ззовні. З другого боку, — вів він далі, — буває дівочтво на словах, і це визначення припускає існування значно більшої кількості дів, ніж перше. Але й тут також можна вскочити в халепу. Давним-давно, ще замолоду, я іноді дозволяв собі вечорами обніматися з дівчатами. Кожна з них була дівою на словах, і, якщо додержуватись другого визначення, то вони, виходить, залишаються дівами й по сьогодні.

Комітет був цілком задоволений цим поясненням. Для сумніву місця тепер не залишалось: Кеті була дівою на словах.

...У каплиці монастиря в М... стоїть золота, вкрита коштовним камінням рака, а в ній, на подушці з малинового сатину возлежать мощі святої. Люди приходять сюди з усіх усюд, щоб припасти устами до маленької коробочки, і той, хто хоч раз поцілував раку, повертається додому новою людиною, вільною від горя й турбот. Як виявилось, святі мощі особливо добре лікують від жіночих хвороб, а також від оперізуючого лишаю. Збереглася розповідь одної жінки, яка прийшла до каплиці, щоб зцілитися від обох напастей. Жінка ця твердить, що вона потерла об щоку коробочку з мощами, і в ту мить, коли обличчя її доторкнулося до святині, волохата бородавка, яка була в неї від народження, одразу ж зникла і більше ніколи не виростала.

*Переклав
Мар ПІНЧЕВСЬКИЙ*

Розділ веде
письменник
Володимир Владко

НАСТУП РОБОТІВ

НАЙПРОСТІШІ АВТОМАТИ

Власник великого заводу годинників Нортон Маккінзі вирішив реконструювати своє підприємство, встановивши поточні лінії для автоматичного складання годинників. Це мало принести йому значну економію, отож і нові прибутки. Він звернувся до фірми

«Рободайн» — і вона поставила на нові поточні лінії серію автоматів-роботів «Трансферобот».

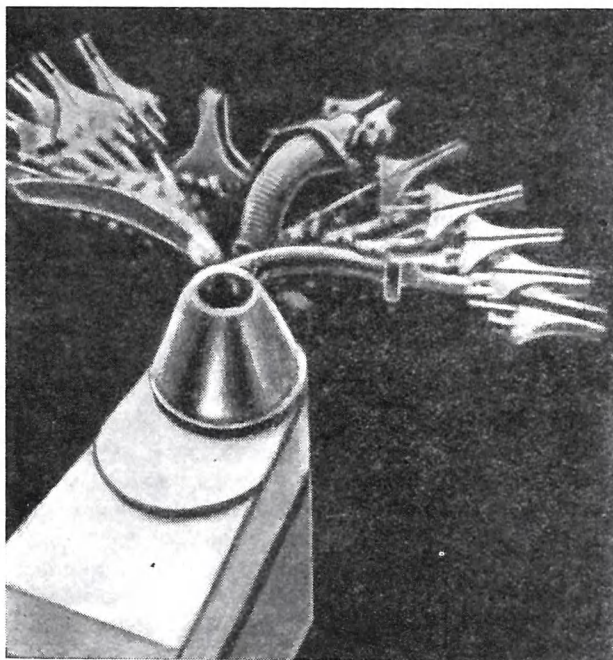
Автомати, кожен з яких коштує близько 2.500 доларів, виконують складні операції, цілком заміняють живих людей. Якість годинників Маккінзі поліпшилася, і протягом першого ж року він дійсно збільшив свої прибутки. На його годинниках стоїть рекламний напис: «Автоматично бездоганно

складений годинник, повна гарантія!»

Це вже далеко не перший випадок переможного вторгнення роботів у промисловість. Але автомати типу «Трансферобот» у певній мірі є тільки унікальними. Головним чином вони призначаються для виконання операцій по складанню дрібних годинникових механізмів, але можуть виконувати й інші роботи, наприклад, збирати друкарські машинки. Отже, роботи володіють кількома «професіями», закладеними в їх електронний «мозок».

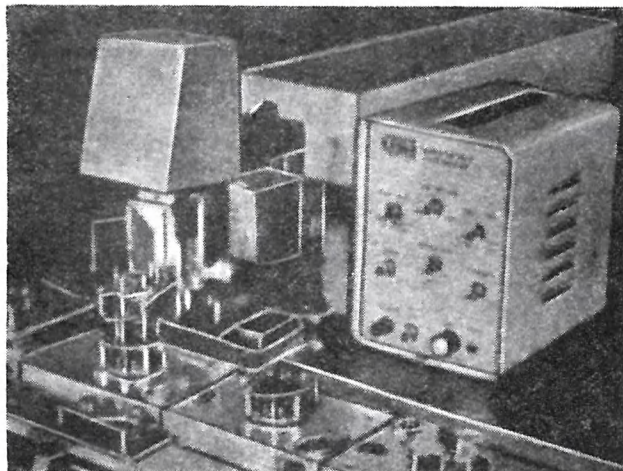
Власник заводу, де встановлені ці автомати, за договором з фірмою «Рободайн», щороку сплачує 25 доларів за кожен «Трансферобот» на його поточний ремонт і догляд, який провадиться спеціальними техніками фірми.

«Трансфероботи» мають братів, що називаються «Юнімейт». Такі роботи коштують вдесятеро дорожче, але вони виконують важчі й складніші операції. Робот «Юнімейт» важить близько півтори тонни, він може переносити вантажі вагою до 36 кілограмів; сила його сталевих пальців дорівнює 120 кілограмам. «Юнімейт», крім складальних операцій, може «працювати» вантажником, фарбувати речі, зварювати деталі та виконувати інші функції. Він також має

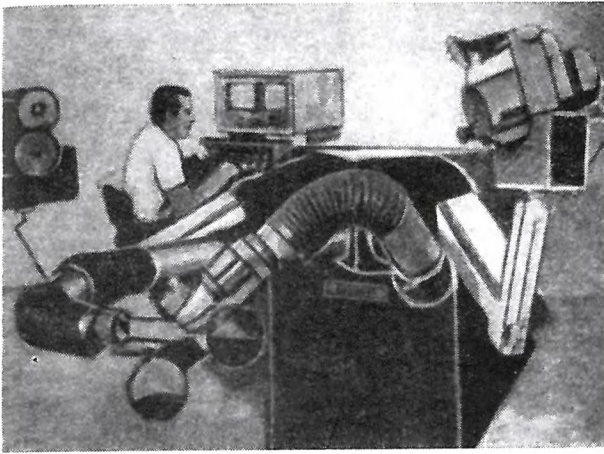

«Цупка рука» — робот, який може переносити вантаж вагою у 15 кілограмів. Рухи «цупкої руки» можна програмувати.

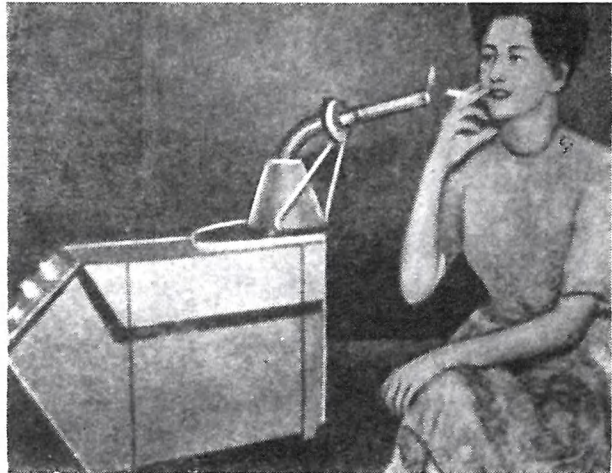
«Трансферобот», який заміняє робітників на конвеєрі.

«Мобот», пристосований для змішування ліків. Працює під керівництвом живого оператора. Пересувається і діє за допомогою механічних рук, обережно виконуючи операції з шкідливими для людини речовинами.

Справжній джентльмен — автоматичний маніпулятор, який може виконувати різноманітні складні завдання, наприклад, запалити дамі сигарету. В той же час він може виконувати й різні виробничі функції.

електронний мозок і «запам'ятовує» понад 200 окремих рухів, яких навчає його спеціаліст-технік, перш ніж поставити «Юнімейт» на нову роботу. На «перекваліфікацію» «Юнімейта» витрачається всього кілька годин, після чого він уже працює цілком бездоганно; в нього не трапляється помилок, він не стомлюється, йому непотрібні обідні перерви. Щоправда, і внески фірмі, яка поставляє цих роботів, значно більші, вони досягають 1.000 доларів на рік.

ЩО Ж ТАКЕ ЗРЕШТОЮ РОБОТ?

Слово «робот» у багатьох читачів, особливо тих, хто цікавиться науково-фантастичними книжками й фільмами, викликає туманне уявлення про чудодійну машину-автомат, яка виконує людські функції так досконало, як це інколи неспроможна зробити й сама людина. Один з творців кібернетики, вчений Вебстер, вважає, що під словом «робот» слід розуміти механічно досконалого робітника, позбавленого розумових здібностей. Але подібне загальне визначення надто широке навіть для сучасного стану речей.

Адже автоматичний токарний верстат теж працює без людського втручання. Годинник, з цього погляду, також можна було б на-

зивати роботом, бо він, раз заведений, працює досить довгий час самостійно. Або взяти прилад для «запалювання» домни чи систему фотоелементів, яка вмикає вуличне освітлення, коли починає смеркати. Всі ці пристрої працюють до деякої міри автоматично, досконало, але, безумовно, їх не можна вважати роботами.

Очевидно, визначення робота слід звужити. Його варто кваліфікувати як механічний автомат, що змінює характер своїх функцій залежно від обставин, які він «помічає» і на які «реагує». Наприклад, коли до системи фотоелементів, що вмикають та вимикають світло на вулиці, ми додамо пристрій, який реагуватиме на появу автомобілів, то ми матимемо вже робота-регулювальника вуличного руху. Автопілот на літаках — це теж, безперечно, робот.

Зміни обставин, на які «реагує» робот, можуть бути дуже різноманітними. І на всі він відповідає зміною своїх функцій. Саме тому в сучасній кібернетичі ми зустрічаємося з роботами, які доволіно пересуваються, слухають і навчаються, «думають», проявляють «ініціативу» і діють відповідно до своїх висновків. І саме в такому напрямку тривають подальші спроби вдосконалення роботів.

Отже, виходячи з такого визначення, згадані «Трансфероботи» і

«Юнімейти», по суті, ще не є справжніми робітниками. Вони чогось навчилися і робитимуть одне й те ж аж до кінця свого існування. Для використання на підприємстві цього, очевидно, цілком досить, бо вони можуть замінити складну й копітку працю людини на конвейєрі.

«Моботи» — це вже більш досконалий тип роботів. Вони діють не лише за вказівками власного електронного мозку, а й підкоряються наказам людини. Такі роботи виявляються незамінними в шкідливих умовах праці, наприклад, на заводах, де виготовляються ядерні речовини. «Моботи» здатні переносити як важкі залізні балки, так і перекладати крихкі курячі яйця; застіпати замки-«блискавки» на одязі і навіть виконувати дрібні хатні доручення.

За допомогою роботів намагаються навіть керувати вертольотами. Втім, поки що це має майже виключно рекламний характер, чим, як відомо, не гребують навіть солідні американські наукові заклади.

Такими ж суто рекламними є й численні проекти використання роботів для міжпланетних подорожей. Створено, наприклад, модель робота «Сюрвейор», який має пересуватися на поверхні ще не досліджених планет й передавати на Землю телевізійні зображення побаченого. Однак подібні проекти майже нічим не відрі-

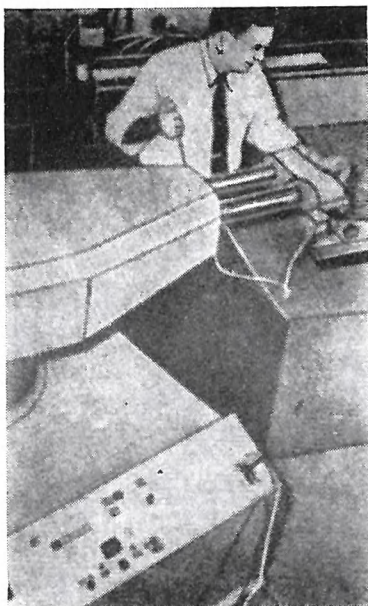
няються від сенсаційних ілюстрацій для науково-фантастичних творів на космічні теми, на які дуже багата сучасна буржуазна література.

ВОНИ ПОЧИНАЮТЬ «МІРКУВАТИ»

Нагадаємо наше визначення роботів як механічних пристроїв, які можуть змінювати характер своїх функцій залежно від запропонованих обставин. Такі роботи, що здатні «міркувати», є чи не найцікавішими зразками сучасних кібернетичних машин. Наведемо декілька прикладів подібних машин, що дістали поширену назву «роботів-тварин».

Першою з них слід назвати електронну іграшку-черепаху. Її створив конструктор Грей Уолтер. Вона має електронний мозок і відповідні «органи» зору й дотику, завдяки яким черепаха Уолтера вільно подорожує по кімнаті, уникаючи будь-яких перешкод на своєму шляху. Наблизившись, наприклад, до дзеркала, вона спиняється і немовби починає причепурюватися. Коли ж черепаха «зголодніє» (в неї виснажується заряд акумуляторів), вона починає гарячково шукати відповідне

«Юнімейт» — робот, що навчається. Він здатний засвоїти понад 200 окремих операцій. На фото показаний момент саме такого «навчання» робота.

джерело живлення — розетку від електричної сітки. Знайшовши, тварина-робот підключається до неї й залишається в такому стані, доки не зарядиться акумулятор в її тілі. І лише тоді вона продовжує свої мандри.

Остання модель черепахи Грея Уолтера, так звана «Кора», здатна вже навчатися, використовуючи закладені в ній електронні «умовні рефлекси». Вона виконує відповідні рухи за свистком експериментатора чи дотиком його руки. Коли «Кора» одержує суперечливі накази, вона роздратовується й відмовляється діяти, підкоряється їм.

Англійський вчений У. Росс Ешбі сконструював робот-«гомеостат», основною рисою якого є постійний нахил до стабільності, тобто він діє й тоді, коли умови немовби позбавляють його можливості контролювати свої вчинки. Щоб краще зрозуміти це, звернемося до прикладу з автопілотом. Такий автопілот без дотику людської руки підтримує керування літаком у польоті, вирівнюючи всі відхилення його від нормального курсу. Але у випадку, коли контрольні пристрої виходять з ладу, він втрачає орієнтацію, і літакові загрожує катастрофа. Автопілот же, обладнаний «гомеостатом», незалежно від порушення діяльності приладів «зуміє» знайти потрібний вихід і виправити курс машини. Цілком зрозуміло, що ідея створення роботів з «гомеостатичним» устаткуванням Росса Ешбі привертає до себе загальну увагу, особливо автоконструкторів.

Цікаву модель робота-тварини з підвищеною здатністю «запам'ятовувати» сконструював Клод Шеннон. Під час перебування в Англії Шеннон заблудився у влаштованому для розваг туристів лабіринті. Після цього випадку він створив «робота-мишу» — невеличку рухому машину. Ця «миша», залишена в центрі лабіринта, що складається з 25 окремих ділянок (причому переходи між ними довільно змінюються), може знайти безліч окремих виходів з нього. На пошуки потрібного шляху їй відводилося всього 2 хвилини. Обмацуючи «носом» перетинки й проходи, «миша»

швидко вибралася назовні. А повторний перехід вона зробила за нечувано короткий час — протягом 15 секунд! Це перевершує всі можливості не тільки тварини, але й людини.

«БАЧИТЬ», «СЛУХАЄ», «ВІДЧУВАЄ»

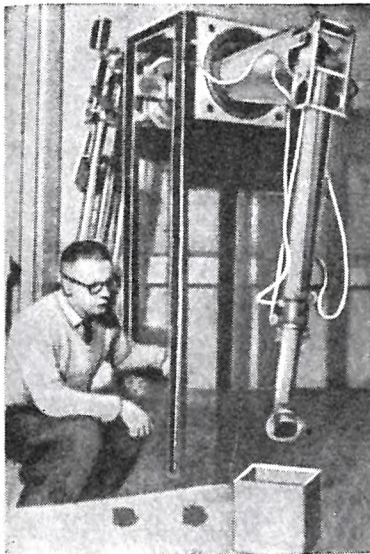
Такі й подібні їм зразки «роботів-тварин» дозволили вченим-кібернетикам зробити висновок про можливість створення справжнього робота, що міг би «думати» і «навчатися» протягом свого існування.

Першим з таких «розумних» роботів був «Перцептрон». Ця досить складна машина має ряд фотоелектронних «очей», якими вона «дивиться» на не знайомі їй досі об'єкти, вивчає їх і зберігає в механічній пам'яті всі ознаки цих предметів. Через деякий час «Перцептрон» сигналізує про те, що він ознайомився з об'єктом і добре його запам'ятав. Тепер уже робот може по пам'яті «описати» (звичайно, зашифрованим кодом) ознаки цього об'єкта; більш того, коли йому повторно показати той самий об'єкт, він майже одразу подає сигнал про закінчення огляду.

Інший робот «Артрон» навчається розпізнавати предмети і реагує на сигнали-зауваження експериментатора, який вказує йому на помилки чи успіхи й дає йому «нагороду» чи «покарання» у вигляді електричних імпульсів. «Ар-

Механічна черепаха «Кора» — іграшка, яка подорожує по кімнаті, обминаючи перешкоди.

«Хенд», який свідомо шукає кубики на столі й складає їх.

трон» чітко запам'ятовує їх і ніколи вже не зробить аналогічної помилки вдруге.

Третій «розумний» робот — «Сайбертрон» — повинен відповідати на так звані «алогічні» запитання, тобто такі, на які немає формально точної відповіді й які можна вирішити тільки шляхом досвіду. «Сайбертрон» працює дуже швидко, у темпі електронно-лічильних машин, і розв'язує складні завдання, такі, наприклад, як класифікація радарних сигналів або визначення якості промислової продукції.

Недавно сконструйований робот «Хенд» поєднує в собі електронний лічильник і механічну руку типу «Мобота». Працює він на дотик, але може робити дивовижні речі, користуючися своєю розвиненою здібністю запам'ятовувати. Поки що робот «Хенд» перебуває в «дитячому» віці і вміє лише «гратися» в кубики. «Хенд» обережно обмацує механічною рукою поверхню стола, шукаючи кубики. Знайшовши якийсь з них, він бере його і кладе до купи. Робот відчуває перешкоди й обминає їх. Відшукавши порожню скриньку, він складає туди всі кубики. А коли трапляється кубик іншого розміру, «Хенд» відкладає його.

Створено також чимало роботів, що вміють читати й слухати. Японські конструктори збудували друкарську машинку «Сонотайп» за

принципом робота: досить лише виразно вимовляти окремі слова, і машинка сама надрукує їх. У США сконструйовані так звані «шубокси» — роботи на принципі електронно-лічильної машини. Вони «чують» усні запитання і відповідають на них також усно.

Але все це — зразки суто механічних електронних роботів. Та нещодавно було сконструйовано робота «Меделайн», в якому поєднуються електронні й електрохімічні елементи. Цей робот немов справді «бачить», «слухає» й «відчуває». Він легко навчається виконувати одночасно різноманітні операції: може, наприклад, балансувати, розмахувати палицею і робити записи під диктовку ек-

периментатора. «Меделайн» має електронний мозок, але в його конструкцію входять так звані «мемістори» — електрохімічні елементи, що працюють аналогічно до людських нейронів. «Меделайн» по праву можна вважати першим роботом, що пристосовується до вимог експериментатора: він уже не обмежується окремою програмою, а справді здатний змінювати характер своїх функцій відповідно до різних обставин.

Безумовно, «розумні» роботи — це тільки перші кроки наймолодшої з наук світового значення — кібернетики. Але вже тепер можна сміливо сказати, що у них велике майбутнє.

Новий чеський автомобіль

Відомий чехословацький завод «Шкода» готується до випуску нового автомобіля «Фаворит» з двигуном місткістю в 1000 кубічних сантиметрів. Двигун охолоджується водою, і розміщений він у задній частині машини. Цей автомобіль значно легший від попередніх моделей.

Чи може свічка горіти в стані невагомості!

Свого часу на це запитання Ейнштейн відповів негативно. Недавно швейцарський вчений К. Ключіус здійснив такий експеримент в лабораторних умовах. Наслідки виявилися приголомшувачими. У стані невагомості полум'я свічки не гасне, а тільки змінює свою форму і набуває вигляду великої кулі. При цьому колір його стає голубим і дає значно менше світла.

„Літаюча тарілка“

Так називається шведський апарат, який на «повітряній подушці» може літати низько над землею та водою. Він розвиває швидкість до 75 кілометрів на годину; двигун має потужність 180 кінських сил.

Космічний скутер

Американська авіаційна фірма виготовила модель реактивного літального апарата вагою всього 18 кілограмів. На думку конструкторів, цей літаючий скутер, крім усього іншого, можна використати для пересування на поверхні Місяця, а також у космічному просторі поблизу міжпланетного корабля.

Зверхкібернетика

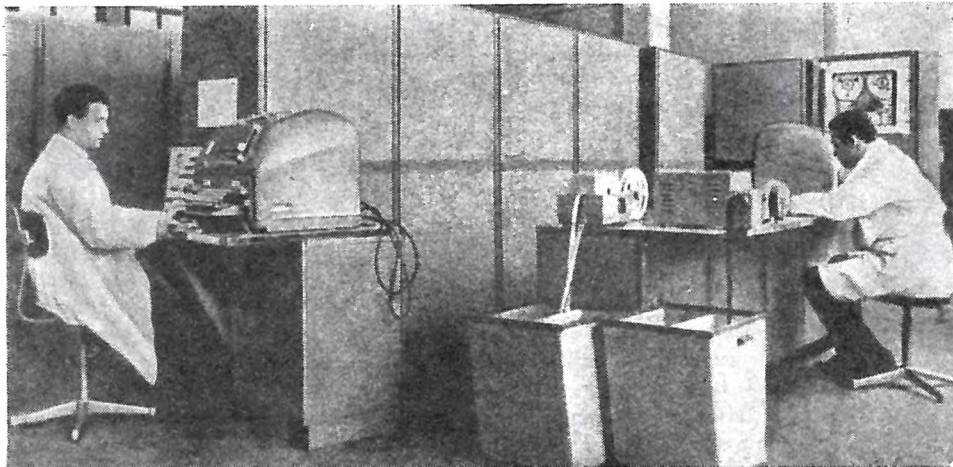
Електронно-лічильна машина в місті Олімпія (штат Вашингтон, США) дістала завдання розв'язати певну проблему, що виникла внаслідок інтенсифікації міського вуличного руху. Через кілька секунд електронний мозок відповів: «Ця проблема надто важка для мене».

Скільки часу ми розмовляємо?

Науковці Угорського інституту акустичних проблем підраховували, що в середньому людина говорить близько однієї години на добу. Отже, протягом цілого життя людина витрачає на розмови приблизно 2 роки й 8 місяців.

ВІДКРИТО, ВИНАЙДЕНО, СКОНСТРУЙОВАНО

Нова математична машина

У польському Інституті математичних машин створено нову електронно-лічильну машину «ЗАМ-3». Вона має здійснювати автоматичне управління різними підприємствами, а також провадити наукові розрахунки.

«ЗАМ-3» можна залучати й до виконання таких робіт, як загальне планування, матеріальний облік, планування продукції, реєстрація коштів (з розбивкою на окремі замовлення) та багато інших економічних функцій.

«ЗАМ-3» з успіхом виконує також в дуже короткий строк різні математичні дії: за одну секунду — 14 тисяч операцій на додавання і віднімання, 4 тисячі — на множення і 1 тисячу — на ділення.

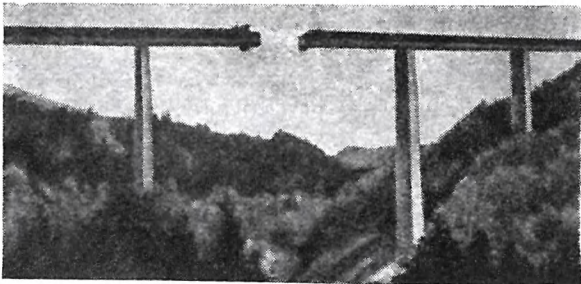
Наступного року почнеться серійне виробництво таких машин.

Випромінювання консервує продукти

У Західній Німеччині випробується новий спосіб консервування продуктів. Одночасно з охолодженням продуктів (у холодильниках) їх обробляють невеликими дозами радіоактивного випромінювання. За твердженнями вчених, такий комбінований спосіб значно продовжить час зберігання продуктів.

Водій не засне

Мініатюрний передавач на транзисторах, запатентований в США, не дозволяє водієві автомобіля заснути під час їзди. Він реєструє сигнали про пульс шофера, а коли той починає дрімати, апарат включає міцний дзвоник. Новий прилад можна прив'язати до руки чи покласти в кишеню піджака.

Найвищий в Європі міст

В Австрії завершується будівництво найвищого в Європі моста, який підніметься на 190 метрів над долиною. Конструкція моста металева, його ширина становить 20 метрів, а довжина — близько 750 метрів. Він зводиться одночасно з двох кінців.

2 тонни на 1 чашку

Для демонстрації високих якостей відомого в Англії фаянсу «Веджвуд» його фабриканти встановили на шістьох стандартних фаянсових чашках 12-тонний автомобіль-цистерну (по одній чашці під кожне колесо). Фаянсовий посуд витримав це випробування, залишившись непошкодженим.

Норвезький атомний корабель

У Норвегії почали будівництво першого в країні торговельного атомного судна. Воно має стати до ладу в 1970—71 роках.

Поклади урану в Індії

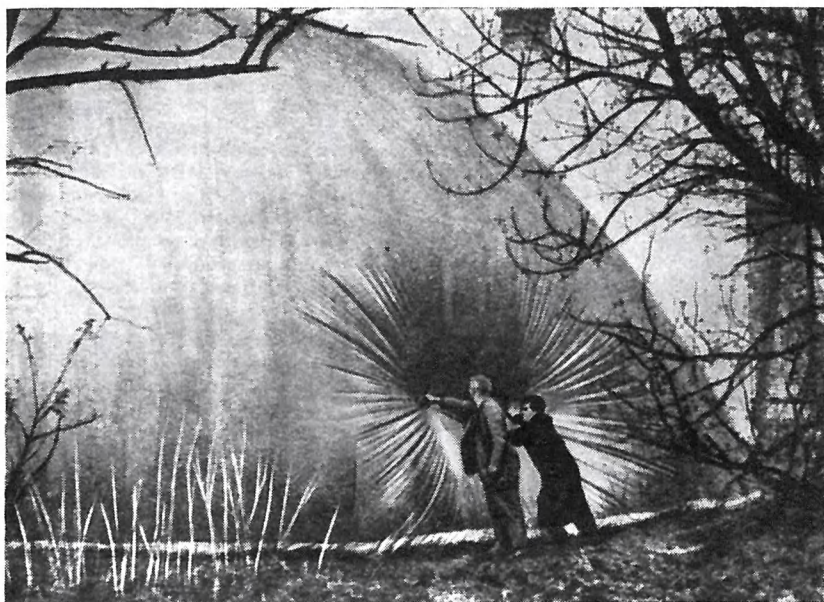
За допомогою нових методів виміру випромінювань в Індії знайдено великі поклади уранової руди. У зв'язку з цим Індійська державна комісія в справах атомної енергії вирішила збудувати у місті Бігарі, поблизу копалень Юдугуда, заводи по виробництву урану. Всі роботи індійські фахівці мають намір здійснити без будь-якої закордонної допомоги.

Начебто й неймовірно!

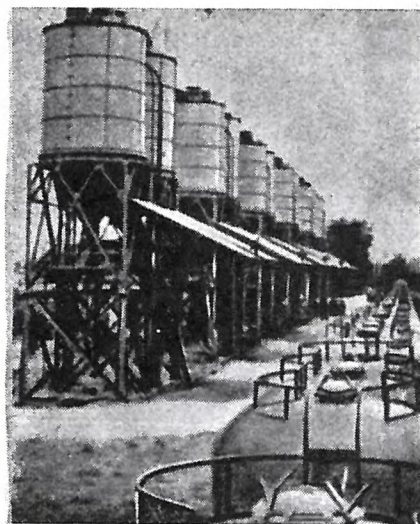
Чи може справді маленька дівчинка втримати отакий тягар на голові, та ще й посміхатися при цьому? Та не дивуйтеся. Адже дівчинка тримає будівельний блок, зроблений з пінопласту. Один кубічний дециметр цієї речовини важить лише 8 грамів.

«Будинки з повітря»

У місті Легіонів поблизу Варшави зводяться своєрідні «будинки з повітря». Це оболонки з пластичної маси, які після наповнення повітрям утворюють еластичний купол. Вони використовуються як пересувні склади, а також захищають від морозів робітників-будівельників під час звення фундаментів.

Перша в Польщі

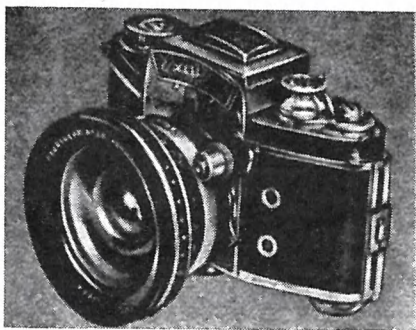
Наприкінці минулого року в Гдині, у Польській Народній Республіці введено до ладу першу в країні так звану станцію по пересипці цементу — цілком сучасне механізоване підприємство. На цю станцію цемент приставляється у спеціальних вагонах-цистернах місткістю 24 тонни. В міру потреби цемент перекачується повітряними трубами до автомобілів-цистерн, а звідси вже пневматично вивантажується в робочі збірники. Річна потужність станції — 100 тисяч тонн. Це дозволяє заощадити великі кошти, які витрачалися на виготовлення паперових лантухів.

Атомні реактори для навчання

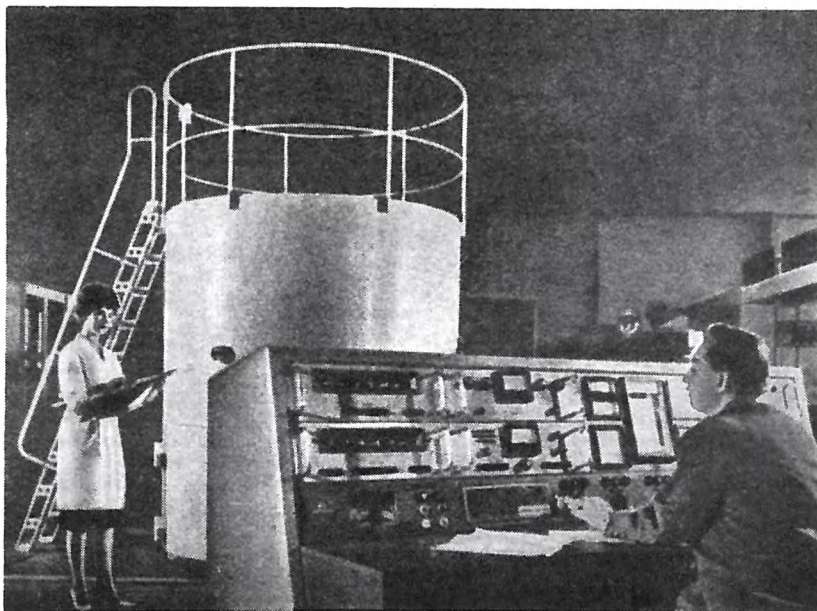
Західнонімецька фірма «Сіменс» розпочала серійний випуск малих атомних реакторів. Такі реактори встановлюються в лабораторіях вищих учбових закладів, науково-дослідних інститутів тощо. Захисна система реактора гарантує максимум безпеки людей.

Незвичайний об'єктив

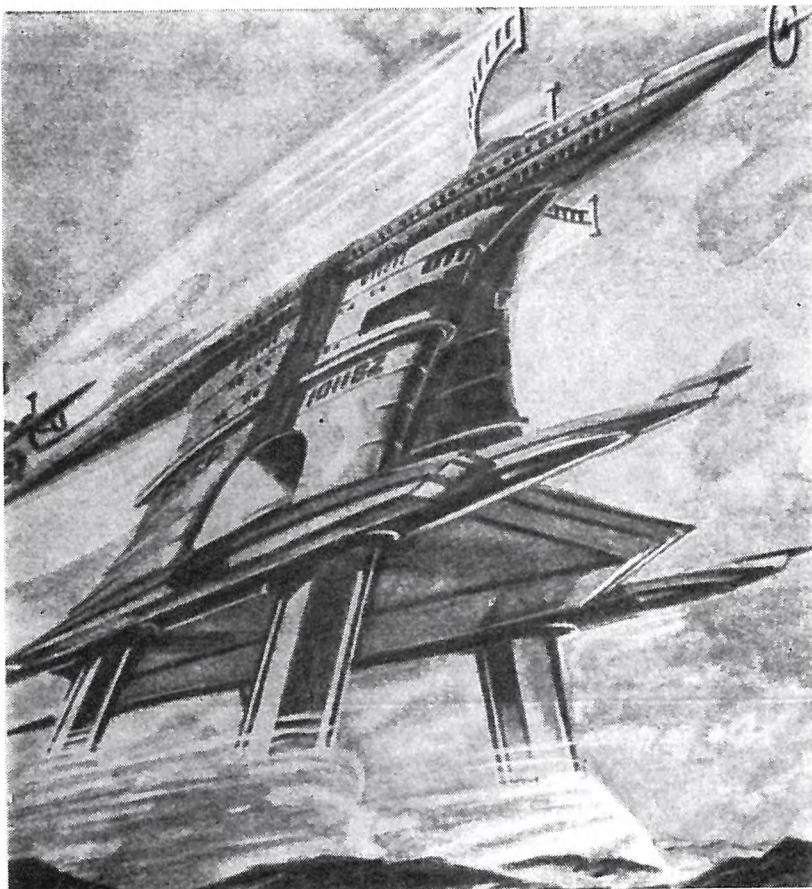
На заводах «Цейс» в Німецькій Демократичній Республіці почали виробляти новий короткофокусний об'єктив «Флектогон 1 : 4/20 мм» для фотоапа-

ратів. Він не має собі рівних у цілому світі. Об'єктив має фокусну відстань 20 мм, тобто на 5 процентів коротшу, ніж усі попередні; кут зору його становить таким чином 93°. Він призначений для фотографування в особливо складних умовах — у тісних вуличках, невеличких кімнатах тощо.

ВІДКРИТО, ВИНАЙДЕНО, СКОНСТРУЙОВАНО

Такий вигляд матиме океанський водоліт на 1000 пасажирів, проєкт якого розробив радянський вчений професор Покровський.

океанських суден, які матимуть змогу подолати тисячемильну відстань за небувало короткий час.

Проблему двигуна такого судна вже розв'язано. Виявилося цілком можливим використовувати списувані з ужитку авіаційні мотори. Непридатні на борту літака, бо найменша зупинка їх у польоті може призвести до катастрофи, ці мотори на водному транспорті здатні ще працювати тисячі годин.

Складнішою є проблема «блакитного шляху». Адже треба знайти спосіб швидкого пересування по дуже мінливій водній поверхні. Саме ця проблема дещо загальмовує розвиток сучасного виду водного транспорту.

Тепер на черзі стоїть проблема конструювання трансокеанських водолітків, які зв'язували б Європу з Америкою, східне узбережжя СРСР з Японією, Австралією, західним узбережжям Америки. Ясна річ, що судна на підводних крилах для трансокеанських сполучень мусять бути значно більшого розміру, ніж річкові — враховуючи, що середня висота хвиль в Атлантичному океані досягає 2,5 метра, а нерідко тут здіймаються вали висотою до семи метрів. Уже існують, зокрема в Радянському Союзі, проєкти водолітків, які братимуть на борт до тисячі пасажирів і розвиватимуть швидкість до двохсот кілометрів на годину. Такий супер-водоліт буде спиратися на чотири стояки, підтримувані цілою системою під-

ОНУКИ

«ЛІТЮЧОГО ГОЛАНДЦЯ»

Ще недавно судна з підводними крилами були великою сенсацією, а сьогодні вони стають звичайним явищем. На Волзі, Обі, Єнісеї, Лені й Дніпрі нині курсує коло сотні таких машин. За минулий рік вони перевезли біля трьох мільйонів пасажирів. Названі в Італії «каліскафами», вони постійно курсують по озеру Лаго Маджоре; в Мессінській протоці, з'єднуючи континент з островом Сіцилія; між Неаполем і Капрі; Венецією і Трієстом. Водолітки курсують між Будапештом і Віднем, і в Західній півкулі між двома південноамериканськими столицями — Монтевідео та Буенос-Айресом, а також

між островами Карібського моря.

Проте є всі підстави гадати, що це тільки початок нової великої ери в галузі водних сполучень. В недалекому майбутньому судна на підводних крилах використовуватимуться не лише для каботажного плавання, а й на далекі маршрути, навіть для міжконтинентальних рейсів. Вже в кількох країнах конструкторська думка зайнята зараз проблемою створення суден з швидкістю не в десятки, а в сотні кілометрів на годину і з більшою кількістю пасажирів на борту. Опрацьовуються проєкти транс-

водних крил і труб. Він, можливо, працюватиме на атомній енергії. Залежно від висоти хвиль і швидкості водолітків, керований електронними приладами механізм буде підносити його на потрібну висоту над рівнем води. Це дасть змогу зробити хід водолітків рівним, без найменшої хитавиці. Пасажири таких машин не знатимуть, що таке морська хвороба. Переїзд із Європи до Америки на такому водолітці займе одну-дві доби.

Немає жодних сумнівів, що водний транспорт стоїть на порозі нового етапу свого розвитку.

КАР'ЄРА

ФАШИСТСЬКОГО

ДИКТАТОРА

ПРОВІНЦІАЛЬНИЙ ДЕМАГОГ

Пізнього травневого вечора 1936 року Беніто Муссоліні з'явився на балконі палаццо Венеція в Римі. Прибравши улюбленої пози, — ноги широко розставлені, кулаки вперті в боки, — він довго стояв мовчки, вдивляючись у натовп, що заповнив площу й сусідні вулиці.

Він уже не був новачком — знав, як треба «фашистському вождеві» поводитись перед натовпом. Нарешті після ефектної паузи підняв руку; його голос, підсилений гучномовцями, залунав над площею: «Сталася видатна подія — долю Абіссинії вирішено. Наш переможний меч розсік усі вузли. Ми маємо тепер свою імперію!..»

Муссоліні стояв, спираючись на кам'яну балюстраду балкона, з старанно відрепети-

руваним виразом олімпійського спокою на обличчі. Потім пишномовно й урочисто сповістив про «велику перемогу» над відстаюю, нерозвинутою країною, яку італійський фашизм обрав своєю першою жертвою.

Це була брудна війна, насильство, здійснене на очах у всього світу.

Муссоліні мобілізував велику, добре споряджену армію. Єдиним шансом на врятування Абіссинії могла б стати допомога західноєвропейських держав, навіть пасивна. Англії, наприклад, достатньо було закрити Суецький канал, єдиний шлях до абіссинського фронту, але англійський уряд цього не зробив.

В цей час імператор Хайле Селассіє оголосив наказ про мобілізацію своїх підданих:

«Після одержання цього наказу, всі чоловіки і всі юнаки, здатні носити списи, повинні з'явитися до Аддіс-Абеби. Кожний одружений чоловік повинен взяти з собою жінку, яка буде прати й готувати для нього. Кожний неодружений чоловік повинен взяти з собою незаміжню жінку, яка буде прати й готувати для нього. Жінки з дітьми, сліпі, старі та хворі, нездатні тримати спис, залишаються вдома».

Люди на площі перед палаццо Венеція ще не знали про цей наказ, ще не усвідомили справжньої ціни «великої перемоги фашизму», і тому Муссоліні переживав зараз один з найприємніших моментів свого життя.

* * *

На той час дуче було вже 52 роки. Він народився 1883 року в незаможній родині. Батько його був соціалістом за поглядами. Колись його предки торгували мусліном — звідси й прізвище родини.

Насилу закінчивши школу (двічі його виганяли за хуліганство), Муссоліні в 1902 році почав учителювати, але скромна професія викладача не задовольняла його честолюбства. Того ж року він поїхав до Швейцарії, працював на ремонті шляхів, м'ясником, сильним у винарні. Одне слово, вів життя значною мірою подібне до життя іншого авантюриста — на шість років молодшого за

Беніто Муссоліні — Адольфа Гітлера. Згодом він почав працювати секретарем по пропаганді профспілки мулярів і чорноробів в Лозанні. Підробляв також викладанням італійської мови.

Посада секретаря профспілки задовольняла Муссоліні не лише з матеріального боку — нарешті він мав змогу здійснювати свої честолюбні наміри! Невдовзі галасливими промовами, різкою критикою існуючого стану і вимогами негайних змін він починає звертати на себе увагу. Його ідеологія в ті часи являла наймовірну суміш поглядів різних філософів — від Шопенгауера і Ніцше до Каутського.

Тим часом, невпинно підбурюючи членів своєї профспілки до авантюристичних виступів, Муссоліні почав завдавати клопоту швейцарському уряду. Після однієї з промов його було заарештовано і вислано на батьківщину. Але не минуло й тижня, як він знову опинився в Швейцарії.

Муссоліні вперто повертався до Швейцарії, бо всіляко намагався уникнути військової служби в Італії. У 1904 році, відбуваючи в Люцернській в'язниці свій черговий строк, він над усе боявся, що швейцарський уряд вишле його до Італії, де на нього, як дезертира, чекало ув'язнення. Саме цього року король Італії Віктор-Емануїл III (той самий, який згодом призначив Муссоліні прем'єром, а через 20 років підписав наказ про його арешт) з нагоди народження свого сина принца Умберто проголосив амністію для дезертирів, і Беніто Муссоліні вирішив повернутися додому.

В Італії він учителює у Кавені — маленькому містечку в передгір'ї Альп. В ті роки він багато говорив про соціалізм. Пізніше соціалізм став Муссоліні непотрібний, і він відкинув його, щоб звільнити місце для політичного напрямку, більш відповідного своїй звирячій натурі, — фашизму. Але цей момент був ще далеко — в 1904 році майбутній дуче робив лише перші кроки на політичній арені.

Незабаром Муссоліні зайняв посаду секретаря місцевої соціалістичної партійної організації і почав видавати щотижневик під назвою «Класова боротьба», який сам заснував і всі чотири сторінки якого заповнював власними матеріалами. Багато зусиль прикладав Муссоліні, щоб оволодіти ораторським і акторським мистецтвом. І треба визнати, що в цьому він виявив неабиякий талант: своєрідні діалоги з залом, сміливі й несподівані порівняння, метафори — все це справляло на аудиторію певне враження. Крім того, цей комедіант швидко зрозумів, яку користь може принести добре організована клака, і охоче вдавався до її послуг,

непомітно, під час промови, подаючи відповідні знаки клакерам.

Готуючись стати політичним вождем, Муссоліні почав оточувати себе людьми, які в майбутньому мали відігравати роль його особистої гвардії. Він і його прихильники починають поширювати думку, ніби існуючий прогнилий суспільний лад можуть змінити лише революціонери, очолені Беніто Муссоліні. Італійські соціалісти з занепокоєнням ставилися до починань свого молодого колеги.

В той час Муссоліні вдавав з себе антимілітариста. 1911 року уряд Джолітті послав до Тріполітанії і Кіренаїки військові загони, зайшовши в конфлікт з Туреччиною. Муссоліні заповзято лаяв політику уряду, вимагаючи припинення війни.

Через кілька років його погляди на війну зміняться на діаметрально протилежні, але в той період акції Муссоліні невпинно йшли угору завдяки його антимілітаристській діяльності і судовим процесам над ним з цього приводу. І ось нарешті в грудні 1912 року виконавчий комітет Італійської соціалістичної партії прийняв рішення призначити Беніто Муссоліні редактором газети «Аванті».

Зайнявши нову посаду, він одразу ж заявив, що всі політичні статті в газеті писати ме сам.

Наближався 1914 рік. Роки першої світової війни показали, ким насправді був Муссоліні.

ПОХІД НА РИМ

Коли в останні дні липня 1914 року Австрія оголосила війну Сербії і почалася перша світова війна, Муссоліні усе ще продовжував демонструвати свій «антимілітаризм». «Геть війну!» — галасував він зі столиків «Аванті».

Але це були тільки слова. Не підлягає сумніву, що вже в той час його погляди анитрохи не відповідали його публічним маніфестаціям.

Людиною, яка допомогла Муссоліні зробити крутий поворот назад, був болонський видавець Філіппо Нальді, який прагнув втягнути Італію у війну на боці Франції. Одне слово, Муссоліні здійснив поворот у своїй політиці на гроші Нальді, який виділив йому кошти на видання провальної газети. Трохи згодом, у 1915 році, під час фінансових труднощів, цей ренегат одержав субсидії для своєї газети з Франції.

У жовтні 1914 року Муссоліні залишив редакцію «Аванті», а вже в листопаді вийшов перший номер нової газети «Іль пополо д'Італія» — «Народ Італії». На першій

сторінці крупним шрифтом були набрані лозунги, в яких уже прозирали основні принципи фашистської ідеології: «Хто має залізо, той має хліб» (афоризм французького анархіста-змовника Бланкі), а також «Революція — це ідея, яка винайшла багнети» (вислів Наполеона).

«Є слово,— писав колишній антимілітарист у передовій статті першого номера,— що його я ніколи не вжив би за нормальних часів, але яке я зараз змушений вимовити голосно й виразно. Це страшне й принадне слово — війна!».

Десять днів, по тому, на з'їзді соціалістичної партії в Мілані, під вигуки: «Зрадник! Запроданець!» — обговорювалась пропозиція про виключення Муссоліні з партії.

Тремтячи від збудження, піднявся він на трибуну, щоб відповісти на звинувачення. Крики і свист посилювалися. Спробував заговорити — галас не зменшувався. На трибуну полетіли монети, зжужмлений папір, навіть уламки крісел.

Тоді Муссоліні почав вигукувати обвинувачення на адресу своїх учорашніх товаришів. Кричав, що вони даремно деруть свої горлянки, бо однаково всі будуть змушені взяти участь у війні, і закінчив парадоксом, яких навчився явно зживати в своїх промовах: «Ви ненавидите мене, але все одно любите!». Після цього, оточений купкою прибічників, він демонстративно залишив засідання.

Але цей трюк не допоміг — колишні товариші по партії ставилися до нього з презирством. Один з його колишніх шанувальників, Чікотті, навіть викликав зрадника на дуель.

Незабаром з'ясувалося, що Муссоліні добре пристосувався до політичної кон'юнктури: провоєнне угруповання перемогло, і кінець кінцем у травні 1915 року Італія оголосила війну Австро-Угорщині. Втім, сам Муссоліні щось не поспішав йти до армії добровольцем, як це зробило багато прихильників його нової політичної партії. Він терпляче чекав до серпня 1915 року, поки його мобілізували й зарахували до 11 стрілецького полку. Яким він був воякою — відомо лише з його власних спогадів, котрі скромністю не відзначалися.

Військова кар'єра капрала Муссоліні скінчилася в лютому 1917 року. Якось під час випробування нової гармати він був тяжко поранений — з його тіла виїняли понад 40 дрібних осколків і згодом евакуювали до Мілана.

Досвідчений політиканин зробив усе необхідне, щоб використати свої поранення для самореклами. До редакції «Іль пополо д'Італія» він ввійшов на милицях і ходив на них ще й тоді, коли вже перестав відчувати в них

потребу. Тепер, як ветеран війни, Муссоліні міг ще одчайдушніше нападати на соціалістів та пацифістів. Водночас він не забував повторювати, що й надалі залишається борцем проти буржуазії і щирим захисником робітничого класу.

Тим часом скінчилася перша світова війна, і по Європі прокотилася хвиля революцій.

23 березня 1919 року в ресторані міланської «Спілки оптовиків і крамарів» зібралася група людей. Серед них були анархосиндикалісти, націоналісти, не зв'язані досі з жодною організацією демобілізовані військові, і так звані «ардити» — члени добровільних штурмових загонів. Декого з учасників цього збіговиська розшукувала поліція як злочинців.

Скільки їх там було, точно не відомо. Значно пізніше, коли ці «сансеполькриси» (від п'яцца Сан-Сеполькро — площа Гробу господнього, де містився ресторан) вже утворили фашистську «еліту», цифру присутніх на зборах значно перебільшували, — знайшлося багато охочих «прикрасити» свою політичну біографію фактом участі в тому збіговищі. Муссоліні, навпаки, називав занижену цифру — 45, прагнучи підкреслити, що йому, мовляв, довелося починати «з нічого». Найвірогідніше, що у зборищі брало участь десь біля двохсот чоловік.

Саме тоді було створено «Бойову в'язку» («Фашіо ді Комбаттіменто»), як запропонував назвати свою організацію Муссоліні. За символ єдності і згуртованості партії було взято в'язку різок з сокирою посередині. В стародавньому Римі такі різки й сокири несли перед консулами та диктаторами ліктори — поліцейські урядовці. Атрибути лікторів символізували найвищу державну владу: право покарання.

Всупереч сподіванням Муссоліні, нова партія не одержала широкої підтримки населення. Політична програма фашистів була дуже сумнівною, а самі члени нової партії аж ніяк не заслужували на довіря. Коли в жовтні 1919 року фашисти вперше балотувалися на виборах до Палати депутатів, вони одержали сміховинну кількість голосів — 4000. Їхні противники — соціалісти — мали прихильників у 40 разів більше. «Муссоліні — політичний мрець!» — з тріумфом писала «Аванті» про свого колишнього редактора. Вулицями Мілана пронесли символічну труну майбутнього диктатора і перед собором спалили його фотографію.

Через кілька днів редакцію «Іль пополо д'Італія» оточила поліція. Прем'єр Нітті, обурений тим, що газета підтримала організовану Габріелем д'Аннунціо авантюру, видав наказ про арешт Муссоліні. Італійський поет і ультранационаліст Габріель д'Аннун-

Перша зустріч двох диктаторів. Гітлер і Муссоліні у Венеції (1934 рік).

цію у вересні 1919 року разом з групою добровольців захопив югославське місто Фіуме (нині Рієка), за яке точилися суперечки між Італією і Югославією. Це завдало італійському урядові багато клопоту. Крім того, д'Аннунціо погрожував підняти протиурядове повстання всередині країни. У грудні 1919 р. пануванню поета-агресора було покладено край, але Фіуме все ж відійшло до Італії і, як «вільне місто», перебувало в її складі аж до 1945 року.

Під час обшуку приміщення редакції «Іль-пополо д'Італія» поліція знайшла багато зброї і вибухівки, якими були заповнені майже всі редакційні шафи. На письмовому столі редактора лежали револьвер, стилет і прапорець штурмовиків з вигаптуваним на ньому черепом. Цю схильність виставляти напоказ знаряддя смерті дуже зберіг і пізніше. Так, у передпокої його кабінету прем'єра в палаццо Венеція лежали на столі дуельні пістолети та шаблі.

Муссоліні заарештували, але незабаром випустили з в'язниці. Нітті зрозумів, що не слід робити мученика з керівника політичного угруповання, котре, як показали останні вибори, майже ніякого значення у суспільному житті Італії не має.

Тим часом економічне становище Італії значно погіршилось. Зростає безробіття, поглиблюється інфляція. Сотні тисяч демобілізованих солдатів, яким під час війни обіцяли виділити земельні наділи, поповнили ряди невдоволених існуючим політичним режимом. Наступник Нітті, прем'єр Джолітті, також не спромігся поліпшити становище. Коли італійські фабриканти почали оголошувати локауті і закривати підприєм-

ства, робітники силоміць захоплювали фабричні приміщення і починали роботу. Ці виступи робітничого класу справляли глибоке враження як у самій країні, так і в усій Європі. Здавалося, що Італія стоїть на порозі революції.

У цей час Муссоліні і його прибічники почали виступати в ролі «захисників Італії від комунізму». Фашистські банди нещадно розправлялися з робітничими та селянськими організаціями — вбивали, грабували, підпалювали. Фашисти вже тоді вбралися в чорні сорочки, носили прапорці з черепами, озброїлися стилетами, револьверами та карабінами, що залишилися в них з часів війни. Йдучи вулицями італійських міст, вони співали шовіністичних пісень і вигукували демагогічні лозунги. Їх об'єднували не спільні погляди, — бо виразної ідеології фашизм в ті роки ще не мав, — а тільки визнання єдиного принципу — насильства. До лав фашистів пристало багато колишніх офіцерів і навіть один генерал — Еміліо де Боно. (Цей генерал, у майбутньому маршал, вірою і правдою служив дуче багато років, але кінець кінцем все ж таки зрікся його в 1943 році, за що Муссоліні наказав розстріляти 74-річного маршала).

Безкарна діяльність «чорних сорочок» викликала в країні становище, близьке до громадянської війни. За період з жовтня 1920 року до жовтня 1922 року в сутичках загинуло близько 3000 антифашистів і щось із 300 прибічників Муссоліні. Згодом фашистська преса намагалася приховати ці факти, зображуючи погроми та вбивства, що їх чинили фашистські банди, як «визвольну війну із світовим комунізмом».

Злочинній діяльності фашистів сприяла позиція уряду, який не робив жодних спроб обмежити активність «чорних сорочок», по-перше, тому, що не мав сили й авторитету навіть у власному державному апараті, а по-друге... Це, по-друге, й було головною причиною «нейтральної» позиції уряду, який вважав, що хоч фашисти й справді підозрілі авантюристи, але криваві розправи з комуністичною партією — дуже корисна справа...

У травні 1922 року до Палати депутатів обрали 35 фашистів і серед них Муссоліні. Зважаючи на загальну кількість депутатів — 500, це був не дуже великий успіх, але фашистська група в парламенті галасувала і ладна була йти на все, аби тільки повернути до себе увагу впливових кіл. (Так, наприклад, з самого початку вони вчинили напад на депутата-комуніста Мізіано). Перша промова Муссоліні в парламенті стала свідченням нечуваного зухвальства фашистів.

«Моя промова буде правою, — заявив він. — Вона буде реакційною, бо я антипар-

ламентарист, антидемократ, антисоціаліст». Впевнившись у повній безкарності, Муссоліні зрозумів, що у хаосі, який охопив суспільне життя Італії, він має шанси захопити владу з допомогою своїх пройдисвітів-прибічників. Він відчував уже смак цієї влади, такої жаданої для нього. Через кілька років «вождь фашизму» патетично проголосив:

«Я волю залишити по собі слід в історії, як це робить лев своїми пазурами. Такий слід, як оцей» — і нестямним жестом роздер обшивку крісла.

Любителем таких дешевих ефектів Муссоліні залишався до кінця своїх днів.

Та перш ніж вдатися до рішучих заходів, майбутній дуче повинен був згуртувати лави своїх прибічників, бо, всупереч галасливим заявам про свою монолітність, фашисти були розрізнені не тільки ідейно, а й організаційно. Треба було якось об'єднати всі фашистські секції і підпорядкувати розбишак хоча б якійсь дисципліні.

З іншого боку, Муссоліні докладає всіх зусиль, щоб забезпечити собі підтримку фінансових правлячих кіл. Для цього він, наприклад, заявив у Палаті депутатів, що надалі не слід допускати спроб робітників захоплювати фабрики під час локаутів. (Рік тому він виголошував прямо протилежну думку, бо тоді потребував популярності серед широких верств трудящих Італії).

Незабаром у Муссоліні трапилася слушна нагода для здійснення його честолюбних планів. В серпні 1922 року в Італії готувався загальний страйк на знак протесту проти політики уряду. Страйк було заборонено, і це послужило сигналом для фашистських банд, які, нібито підтримуючи порядок і правосуддя, вчинили ряд розбійницьких нападів на робітничі осередки в Анконі, Генуї, Ліворно та інших містах. В Мілані було розгромлено друкарню газети «Аванті».

Через два місяці по тому на конгресі фашистської партії в Неаполі Муссоліні, відчуваючи підтримку 40 000 фашистів, нахабно заявив:

«Якщо владу добровільно не віддадуть до наших рук, ми візьмемо її самі, вирушивши у похід на Рим!».

Так розпочався «похід на Рим». Чотирма колонами фашисти рушили до Вічного міста. Ця акція скоріше була демонстрацією, ніж бойовою операцією, і рішуче втручання поліції чи армії могло б легко повернути хід подій. Але італійські правлячі кола роблять спробу досягти компромісу з фашистами: їхнім ватажкам пропонуються місця в новому коаліційному уряді. Втім, Муссоліні на це не погоджується: він розуміє, що може захопити владу.

Під час «походу на Рим» сам ватажок сидить у Мілані. Його штаб — редакція «Іль

пополо д'Італія» — оточений військами та поліцією. Він намагається триматися спокійно, але насправді близький до істерії. Коли колона танків почала посуватися вулицями в напрямку редакції, Муссоліні в крайньому збудженні вибіг з будинку з карабіном у руках, щось несамовито вигукуючи.

Втім, оскільки «похід на Рим» практично не зустрів ніякої протидії з боку уряду, до нього повертається самовпевненість, надто тоді, коли його по телефону запросили на нараду з королем. «Надішліть запрошення у письмовій формі», — бундючно заявив Муссоліні. Через кілька годин прийшла телеграма:

«Надзвичайно терміново. Муссоліні, Мілан. Його королівська величність просить негайно прибути до Рима, маючи на меті доручити Вам сформування кабінету. З пошаною, генерал Чіттадіні».

Дуче виїхав до Рима того ж вечора. Він був у чорній сорочці і крагах. Розмовляючи з королем, Муссоліні визнав за необхідне дати якесь пояснення щодо свого вигляду.

«Прошу вибачення за мій костюм,— сказав він і значуще додав: — Я прибув з поля бою».

МАЯЧІННЯ СТАЄ ДІЙСНІЮ

Поки дуче радився з королем Віктором-Емануїлом, учасники «походу» були ще далеко від столиці. Наступного дня дуче наказав привезти їх у Рим спеціальними поїздами. Після параду перед королівським палацом їх розвезли по домівках.

Почалася «фашистська ера».

Свій кабінет Муссоліні сформував протягом кількох годин. До його складу ввійшли представники різних правих угруповань і тільки чотири фашисти. Але з самого початку стало ясно: дуче ні з ким не буде ділити влади.

Муссоліні призначив себе міністром закордонних справ, міністром внутрішніх справ, а також зажадав од парламенту спеціальних повноважень для здійснення того, що він туманно назвав «істотними реформами».

Одночасно дуче почав посилено завойовувати популярність, використовуючи всі свої акторські й режисерські здібності. Італійська преса публікує безліч його фотознімків: дуче-спортсмен, дуче в «родинному колі», дуче-музикант і т. д. і т. п. Він завжди підкреслював свій «демократизм» і вдягався дуже недбало, часто ходив неголений,

у брудному костюмі і нечищених черевиках. Водночас він намагався справляти враження людини надзвичайно мудрої і винятково освіченої. Надмірне честолюбство Муссоліні часто призводило до анекдотичних ситуацій. Так, на одному фото дуче «замислився» над серйозною комбінацією на шаховій дошці, але ж відомо, що він не знав навіть правил гри у шахи. Багатьох, хто слухав виступи Муссоліні, вражали його глибокі наукові знання. «Прошу вибачити мені цей екскурс у науку», — завжди говорив він після кожного демонстрування своєї ерудиції. Він любив приголомшити аудиторію зливою фактів, цифр, імен, які, немов експромтом, спливали в його «геніальній пам'яті». Але є багато свідчень того, що Муссоліні старанно «зазубрював» заздалегідь підготовлені матеріали своїх «імпровізованих промов!»

В цей період прибічники Муссоліні зробили перші спроби науково обґрунтувати фашизм. Такі ідеологи фашизму, як Рокко і Джентіле, зв'язували його джерела з передовими ідеями XIX сторіччя. Вони твердили, ніби Гарібальді та Мадзіні були... «фашистами за своїм духом». Самого дуче однак більше турбував зовнішній бік фашизму. Тому величезну увагу він приділяв мундирам і фетишам, театралізованим церемоніям, містичним зв'язкам з міфічним «римським духом».

Збори і промови фашистів набувають усе більш містичного характеру. Неодмінним елементом цієї обрядової істерії стали, наприклад, беззмістовні вигуки: «Ейя! Ейя! Аля-ля!», якими переривалися промови ораторів.

Фашизм потребував вождя, пророка, і Муссоліні із захватом грав цю роль.

Такий був фасад фашистської країни. Фасадом було також формальне існування буржуазно-демократичної конституції. Вона, як ширма, прикривала концентраційний табір на острові Ліпарі, насильства та вбивства в ім'я фашизму, знущання над людьми, як наприклад, улюблену фашистами огидну церемонію «патріотичних хрестин» — примусове напування політичних противників касторовою олією, а також запроваджені дуче політичні заходи: поступове обмеження демократичних прав і свобод преси, створення фашистської поліції і збільшення її штату майже до двохсот тисяч чоловік, фашизацію всього громадського життя.

Післявоєнні біографи Муссоліні, ці аполгети недобитого фашизму, твердили, ніби дуче не знав про акти насильства, про розправи над політичними супротивниками. Але факти свідчать про протилежне. Один з французьких журналів перехопив і опублікував копію депеші, надісланої в перші

роки диктатури Муссоліні префектові Туріна. В цій депеші дуче наказував «зробити неможливим життя» антифашиста П'єтро Гоббі. Після цього Гоббі так побили, що ребра пройшли йому крізь легені.

Зрештою Муссоліні зовсім не приховував свого ставлення до політичних супротивників. Він заявив якимось, що для перемоги фашизму необхідно «тримати в страху» його ворогів.

Влітку 1924 року сталася подія, яка сколихнула громадську думку усєї Італії. Для багатьох італійців, які хоч самі і не були фашистами, але з фашизмом мирилися, подія ця — вбивство соціаліста Джакомо Матеотті — стала пересторогою на майбутнє.

Муссоліні в цей час ще не ліквідував парламентарної системи, але постійно її обмежував. В квітні 1924 року італійські виборці віддавали свої голоси під пильним оком фашистської поліції. Кандидати правлячої партії перемогли, здобувши близько чотирьох мільйонів голосів, майже на мільйон голосів більше за опозицію. Фашисти шаленіли з радощів.

Успіх фашистів на виборах пояснюється тим, що багато італійців не розуміли суті фашизму і сподівалися, що дуче полегшить їхнє тяжке життя. Фашисти ж бо щедро розкидали заманливі обіцянки.

В травні зібрався новообраний парламент, на якому депутат-соціаліст Джакомо Матеотті сміливо виступив з критикою способу проведення виборів. Обуренню фашистів не було меж. 10 червня Матеотті схопили, коли він ішов до будинку парламенту, а через деякий час у ямі, за двадцять кілометрів від міста, було знайдено його труп. Цей злочин, у якому були змішані високі фашистські сановники, викликав раптову зміну настроїв громадськості. Депутати опозиції залишили парламент і скликали так звану «авентинську сецесію» — групу депутатів, що вимагали суду над убивцями. Фашисти відчували, що їхні позиції похитнулися.

Муссоліні, як моральний винуватець убивства, почував себе в цій ситуації вельми погано. Зовні він не втратив самовпевненості і зухвало погрожував своїм супротивникам, але насправді перебував у цілковитій розгубленості.

Проте фашисти втримали владу. Головною причиною цього була відсутність єдності дій опозиції. Більшість соціалістів і представників інших партій вимагали, щоб король розпустив парламент і усунув Муссоліні. Комуністична партія, вийшовши з «авентинського блоку», провадила в народі роз'яснювальну роботу, влаштовувала масові страйки на знак протесту проти політики уряду. Але король ухилився від будь-яких

радикальних дій, і фашизм пережив кризу та перейшов у наступ.

В січні 1925 року на засіданні парламенту Муссоліні пихато заявив, що він несе «політичну, моральну і історичну відповідальність за все, що сталося».

Після багатьох місяців страху і непевності авантюрист знову відчув під ногами міцний ґрунт. Протягом наступних п'яти років Муссоліні здійснив повну фашизацію країни.

Нечисленні незалежні журнали зникають зовсім, опозиційні партії розпускаються, демократичні вибори скасовуються. Палата депутатів існує тільки для того, щоб схвалювати фашистські декрети. Велика фашистська рада, утворена з найвірніших прихильників дуче, вирішує всі важливі державні справи. Гімн фашистської партії лунає тепер при кожній нагоді.

В країні починається культ Муссоліні. Преса і радіо втовкмачують народові, що дуче — «національний герой», який гаряче любить свій народ. Газети, книжки, писані фарбою на стінах плакати, і вирублені в скелях уздовж доріг заклики прославляють його велич і мудрість. Гасло «Дуче завжди має рацію!» стає офіційним символом віри. Роль простого італійця визначалась іншим широко розповсюдженим лозунгом: «Вірити, слухати, боротися».

Кожний, хто мислив інакше, втрачав роботу і більше не знаходив її. Коли ж він висловлював свої думки вголос, то позбавлявся і свободи. Концентраційні табори на острові Ліпарі були завжди готові прийняти чергові жертви.

АКТОР НА ТРОНІ

Чотири рази вчинялись замах на життя Муссоліні, але, якщо не вважати подряпин на носі, вони не завдали йому ніякої шкоди.

Куля, яка подряпала ніс Муссоліні, була випущена в 1926 році ірландкою Вайолет Джібсон. Дуче і в цю мить не забув про артистичну позу. «Бачили?! — заволав він, пересвідчившись, що подряпина легка. — Жінка!».

Фашистський диктатор виявляв незвичайну для італійця абсолютну відсутність усякого інтересу до мистецтва. Він ніколи не захоплювався творами італійських архітекторів, скульптурами і картинами, що заповнюють італійські музеї. Його біограф свідчив, що в гобеленах ватиканського музею він вбачав лише шматки тканини, а сам Ватикан подобався йому лише своїми розмірами і кількістю кімнат. Навіть Гітлер звернув увагу на цю повну відсутність інте-

ресу до творів мистецтва у Муссоліні, коли в 1938 році вони разом відвідали в Флоренції славнозвісні галереї Уффіці й Пітті. Дуче так ніколи й не зміг зрозуміти обурення італійців, яким вони відповіли на рішення фашистського уряду подарувати Гітлеру відомого «Дискобола» Мірона. Син диктатора Вікторіо розповідав, що його батько смертельно нудьгував в опері і навіть нерідко спав під час оперних вистав.

Дуче робив вигляд, що цікавиться літературою, і прагнув вважатися знавцем у цій галузі. Але варто зазначити, що його таємною пристрастю були дешеві бульварні романи, які він поглинав у незліченній кількості.

У своєму ставленні до співвітчизників дуче використовував, як він сам цинічно заявив, політику «маслин та дрючка», тобто обіцянок різних благ та погроз репресіями. Діапазон цих репресій був широкий — від звільнення з роботи, зниження заробітної плати, мордобою і до ув'язнення в концентраційні табори та смертного вироку.

Основа фашистської ідеології — «боротьба із світовим комунізмом» — була головним фактором, який забезпечував Муссоліні підтримку капіталістів та реакційних західноєвропейських політиків. У 1937 році Уїнстон Черчіль, повернувшись із Рима, з ентузіазмом розповідав на прес-конференції про Муссоліні, обіцяючи йому свою підтримку в боротьбі проти комунізму.

Минуло недовгочасне «процвітання» Італії. Країну охопила економічна криза. Широкі верстви дрібної буржуазії, які становили базу фашистського руху в період його зародження, зрозуміли, що «похід на Рим» віддав владу в країні не їм, як вони сподівалися, а великим капіталістам.

Але найбільше тягар фашизму відчував на собі робітничий клас, і невдоволення робітників рік у рік зростало. Борючись з опором робітничого класу, фашизм запровадив нові закони і створив спеціальні трибунали. Приводом для цього послужили вищезгадані замах на Муссоліні.

Внаслідок нових законів заарештували і ув'язнили в концентраційні табори багато тисяч італійських антифашистів, зокрема комуністів. Серед заарештованих були навіть депутати парламенту — вперше в історії Італії уряд порушив парламентську недоторканість депутатів. Саме в цей період комуністична партія втратила свого керівника Антоніо Грамші. Його спочатку заслали на острів Устіка, а потім засудили до двадцяти років ув'язнення.

Грамші зносив ув'язнення як герой. Його листи до дружини і синів (молодший син народився, коли батько вже був у в'язниці) —

найяскравіший документ незламності людського духу.

Найвидатніші представники культури даремно зверталися до Муссоліні з проханням звільнити вождя італійських трудящих. Грамші вийшов на волю тільки через одинадцять років, уже смертельно хворий. Через три дні після виходу з тюрми 27 квітня 1937 року він помер.

Муссоліні сконцентрував усю владу в своїх руках. Дуче одночасно виконував функції прем'єр-міністра, міністра закордонних справ, міністра внутрішніх справ, голови Великої фашистської ради, міністра корпорацій, головного начальника фашистської поліції, міністра військово-морського флоту, сухопутної армії та авіації.

П'ять передвоєнних років відомі під назвою «періоду Стараче». Ачілле Стараче, тогочасний секретар партії, безмежно відданий Муссоліні, але повністю позбавлений інтелекту, велику увагу приділяв всіляким зовнішнім атрибутам фашизму, часто опереткового характеру. Так, він домагався потиск рук при вітанні замінити «римським вітанням» — піднесенням угору правиці і пропонував усі офіційні листи закінчувати формулою: «Хай живе дуче!»

1936 року Муссоліні заявив про єдність і спільність інтересів Італії та Німеччини. В цій промові вперше пролунало зловісне слово «вісь».

Події, що передували італійсько-німецькому військово-політичному об'єднанню, були досить складними. Раніше про таке об'єднання не могло бути й мови. Ще в 1934 році стосунки між країнами були вельми напружені. Коли 25 липня 1934 року фашисти організували путч і вбили австрійського

канцлера Дольфуса (дружина якого з дітьми в цей час гостювала в Італії на запрошення прем'єра), Муссоліні дуже розгнівався. Він надіслав до кордону Австрії три дивізії. Це вирішило хід подій: Гітлер не наважився тоді допомогти австрійським фашистам. Більш того, в 1935 році Муссоліні підписав угоду з урядами Англії і Франції, скеровану проти розбійницької політики Гітлера щодо Австрії.

В цей час Муссоліні і Гітлер вже були знайомі особисто, і Гітлер на початку своєї кар'єри беззастережно запозичував багато зовнішніх ефектів у італійського фашизму.

Існують усі підстави твердити, що німецькі фашисти в 1933 році одержували фінансову підтримку від Італії, але Муссоліні тоді не хотів, щоб його ім'я пов'язувалося з особою Гітлера, якого він називав «брудним авантюристом».

Можливо, через це перша зустріч обох фашистських ватажків була невдалою. Замість того, щоб обговорювати конкретні справи, Гітлер почав цитувати «Майн кампф» (за висловом Муссоліні, «нудоту, яку він так і не спромігся прочитати»).

Хоч перша зустріч не принесла Гітлеру бажаних результатів, але невдовзі з'ясувалося, що класові й політичні інтереси сильніші за особисті симпатії та антипатії. В найближчі роки почалось тісне співробітництво обох фашистських диктаторів.

НА СПІЛЬНІЙ СТЕЖЦІ

Наприкінці 1934 року на кордоні Абіссинії та італійського Сомалі сталася збройна сутичка. Десять місяців по тому, в жовтні 1935 року, італійський фашизм на очах у всього світу по-розбійницькому напав на відсталу, беззахисну країну.

Муссоліні ще з 1932 року гострив зуби на Абіссинію, маючи намір перетворити її на італійську колонію.

Досі Абіссинія залишалася єдиною (не рахуючи маленької Ліберії) незалежною державою в Африці. Вона межувала з двома італійськими колоніями — Еритреєю та Сомалі і віддавна була жаданою здобиччю для італійських колонізаторів, що ніяк не могли забути поразки під Аду під час невдалої спроби підкорити Абіссинію в 1895-96 роках.

Муссоліні та Гранді (з бородою) під час святкування 17-ої річниці «Походу на Рим». (1939 рік).

Правда, Муссоліні дещо побоювався реакції колоніальних держав, які могли агресивні дії Італії сприйняти як погрозу для своїх позицій в Африці. Це особливо стосувалось Англії. Але Діно Гранді, італійський посол у Лондоні, конфіденційним шляхом отримав інформацію, що Англія не чинитиме опору агресії, а незабаром це підтвердила і перехоплена дипломатична депеша. Франція була менш зацікавлена у цьому районі Африки. Гітлер, вважаючи, що війна з Абіссінією відверне увагу Муссоліні від австрійських справ, всіляко підтримував колоніалістські плани дуче.

Зваживши на вищезгадані обставини і зухвало ігноруючи обурення прогресивної громадськості світу, дуче почав здійснювати свої плани. Він особисто керував усіма операціями, надсилаючи командуванню безліч інструкцій. Траплялися дні, коли він відправляв до сотні телеграм. Поодинокі повідомлення з театру воєнних дій, які доходили до Європи, свідчили про масові вбивства майже беззбройних абіссінців.

10 жовтня 1935 року Ліга Націй прийняла рішення про застосування колективних санкцій проти Італії, але цей крок жодного практичного значення не мав. Санкції звелися до платонічної рекомендації не продавати Італії зброю. Оскільки Ліга Націй не прийняла рішення про заборону експорту до Італії стратегічної сировини — нафти, вугілля, залізної руди, без яких Муссоліні не зміг би вести війну, — санкції ці були простою відпискою. Англія не закрила італійським транспортом прохід через Суецький канал — єдиний шлях італійських воєнних поставок на фронт.

Імператор-вигнанець Хайле Селассіє прибув до Женеви, щоб нагадати Лізі Націй про її недавні декларації та обіцянки і застерегти, що доля Абіссинії може спіткати й інші країни.

Загарбання Абіссинії стало великим триумфом Муссоліні. Легка перемога нечувано зміцнила позиції фашизму в країні.

Розпочалась громадянська війна в Іспанії.

До організації змови реакційних генералів передусім приклали руку гітлерівці. Муссоліні теж з першого дня став на бік Франко і посилав йому все, що тільки міг. Він робив це заради створення третьої фашистської держави в Європі, а також для забезпечення Італії морськими базами, з яких можна було б погрожувати Франції.

В ці роки відбулось дальше зближення двох фашистських держав — Італії та Німеччини. У вересні 1936 року Гітлер надіслав до Рима свого тодішнього міністра юстиції Ганса Франка з місією запросити

дуче до рейху. За місяць італійський міністр закордонних справ граф Галаццо Чіано виїхав до Німеччини, щоб підготувати її до прийому Муссоліні.

Чіано, син адмірала, спочатку працював журналістом, потім перейшов на дипломатичну службу. В 1930 році він одружився із старшою дочкою диктатора — Едді Муссоліні. Відтоді починається його блискуча кар'єра. Високопоставлений тесть надає Чіано щоразу вищих посад. Спочатку його призначили генеральним консулом у Шанхаї, потім — повноважним представником Італії в Китаї, з 1938 року він стає шефом фашистської преси в Римі, а після абіссінської війни тридцятидворічного Чіано призначено міністром закордонних справ.

Людина пуста і амбіційна, цинічна і підступна, Чіано готувався до ролі фашистського «спадкоємця трону». Він наслідував тестя в усьому, переймаючи не тільки його погляди, але й манери — пишномовність, позерство, розраховані на зовнішній ефект акторські трюки.

Але водночас Чіано був легковажний і винятково ледачий. Він відмовлявся читати документи, довші за одну сторінку, приділяв багато часу розвагам у колі аристократичних гульвіс. В салонах, ресторанах і на майданчиках для гри у гольф його бачили набагато частіше, ніж у міністерському кабінеті Палаццо Чіджі. Італійський посол у Парижі Раффаеле Гуарілья розповідав, що єдина інструкція, яку одержало паризьке посольство від свого міністра закордонних справ, це було доручення підшукати французьку гувернантку для дітей Чіано — онуків Муссоліні.

У вересні 1937 року було опубліковано офіційне повідомлення про зустріч двох вождів фашизму. В розкішному мундирі, оточений пишним почтом фашистських савонників, прибув дуче до Німеччини.

Гітлер знав, що той над усе любить помпезні паради, і підготував видовище, яке Муссоліні мусив запам'ятати назавжди.

Юрби на вулицях вітали його голосними вигуками, нескінченні шерengi гітлерівських солдатів у сталевих касках нерухомо вишикувались уздовж тротуарів. Банкети у Мюнхені, маневри у Мекленбурзі, відвідання заводів «гарматного короля» Круппа в Есені...

Три тижні по тому до Рима прибув Ріббентроп, а 6 листопада 1937 р. Італія приєдналася до існуючого з 1936 року Антикомінтернівського пакту між Німеччиною та Японією. Цей крок Муссоліні, заклятого ворога комунізму, не здивував нікого.

Вплив гітлеризму на італійський фашизм став ще помітнішим і поступово поширився на всі галузі громадського життя країни.

Першим заходом дуче по прищеплюванню співвітчизникам побачених у Німеччині «досягнень» гітлеризму став горезвісний німецький «парадний крок». Цей досконалий, на думку Муссоліні, прояв мужності він назвав «римським кроком».

Складний і виснажливий, той крок, виконаний незграбно, викликав тільки сміх і зовсім не відповідав військовим традиціям італійської армії і середньому зростові італійського солдата. Але Муссоліні вперто домагався запровадження «римського кроку» в армії та в поліції. Коли король дещо критично висловився про найновіше здобуття фашизму, дуче розгнівався. «Не моя провина, — іронізував диктатор, — що наш король — недоросток. Він не може ступити, щоб не викликати сміху. Йому не подобається «римський крок» з тієї ж причини, що й верхова їзда, — бо він мусить залазити на коня по драбинці...»

Але все це були справи, м'яко кажучи, гумористичні; набагато зловіснішими стали інші прояви зв'язків з німецьким фашизмом: расизм, зокрема антисемітизм. В липні 1938 року громадяни Італії довідалися з газет, що вони — нордичні арійці, кров яких з часів завоювання Ломбардії з жодною іншою кров'ю не змішувалася. А за три місяці Велика фашистська рада ухвалила програму здійснення расового законодавства. Шлюби з «неарійцями» (Італія не мала таких фахівців, як Глобке, і тому не давалося докладних пояснень щодо цього поняття) могли здійснюватися тільки за спеціальним дозволом міністерства внутрішніх справ.

Були прийняті постанови, скеровані проти євреїв: їм заборонили займати певні посади, єврейські діти мусили навчатися в окремих школах, з країни виселялися усі євреї, що приїхали до Італії пізніше 1 січня 1919 року. Муссоліні, який нещодавно кепкував з гітлерівської расистської теорії, раптом сам почав виступати проти тих, хто думав інакше.

Коли наприкінці громадянської війни в Іспанії війська франкістів взяли в полон у Каталонії багато італійських антифашистів-добровольців, генерал Франко запитав дуче, що робити з полоненими. «Розстріляти, — відповів той. — Мертві мовчать».

ФАШИЗМ НАХАБНІЄ

Ми вже згадували, що спочатку всі зазіхання Гітлера на Австрію наштотувалися на відчайдушний опір з боку Муссоліні. Але в 1938 році ситуація змінилася. Мабуть, італійський диктатор і зараз не хо-

тів, щоб Гітлер здійснив свій загарбницький план «аншлюсу» Австрії. Розширення кордонів Німеччини аж до Альп не співпадало з інтересами безпеки Італії. Однак фюрер не тільки не відмовився од своїх планів, але навіть не потурбувався погодити свої дії з партнером.

Цим самим він завів дуче у безвихідь, адже ще недавно громадськість Італії чула з його вуст, що «незалежність Австрії — справа, за яку вмер Дольфус і за яку Італія боролася і боротиметься далі». А зараз від незалежності Австрії не лишилося й згадки.

Приводом для окупації стало проведення в Австрії плебіситу, який мусив виявити думку населення в питанні про збереження незалежності країни або приєднання її до гітлерівської Німеччини. Плебісцит — останню одчайдушну спробу опору агресії з боку австрійського канцлера Шушніга — призначили на 13 березня 1938 року. І щоб зробити неможливим вияв громадської думки австрійців, Гітлер 12 березня наказав німецьким військам вступити до Австрії.

Про цей крок слід було повідомити дуче. Лист Гітлера до Муссоліні починався таким абсурдним твердженням, що цю його частину навіть не опублікували в пресі. Він заявив, ніби Австрія і Чехословаччина вирішили об'єднатися під егідою Габсбургів, щоб «піти війною на німців». Далі йшла звичайна для Гітлера комбінація брехні і висмоктаних з пальця аргументів, котра мусила обґрунтувати «необхідність» окупації Австрії.

Наприкінці листа Гітлер запевняв Муссоліні у своїй вірності:

«Я хотів би урочисто запевнити Ваше превосходительство як дуче італійського фашизму в тім:

1. Що мій крок треба розуміти виключно як акт національної самооборони. Ви теж, Ваше превосходительство, не змогли б вчинити інакше, якби йшлося про долю Італії.

2. В критичний для Італії момент я приношу докази тривалості моїх дружніх почуттів. Прошу не сумніватися, що так буде й надалі.

3. Так само, як я вже встановив остаточний кордон між Німеччиною і Францією, зараз я роблю Бреннер постійним кордоном між Італією і нами. Це рішення ніколи не буде ні обговорюватися, ні змінюватися».

Як відомо, жоден із наведених пунктів не був виконаний. Кордон між Німеччиною та Францією німці незабаром порушили. Альпійський кордон по перевалу Бреннер також був порушений Гітлером, коли в 1943 році фюрер окупував Італію.

Надіславши листа Муссоліні, Гітлер, не чекаючи відповіді, наказав військам перейти австрійський кордон. Операція «Отто»

почалася. Через кілька годин надійшла депеша з Рима, в якій Муссоліні цілковито підтримував заходи фюрера.

Гітлер втішався плодами першої перемоги, здобутої без єдиного пострілу. Наступного дня він уже був у містечку Браунау, на своїй батьківщині. Потім з триумфом в'їхав у Відень, де вже приступив до своєї брудної роботи Гімmlер, — почалися здійснювані гестапо і СС масові арешти і репресії.

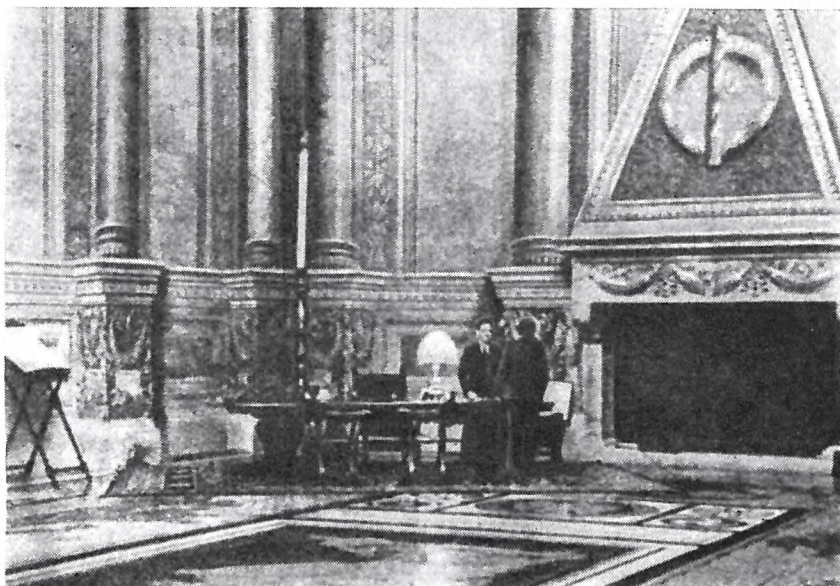
Зате у Муссоліні не було жодного приводу для триумфу. Він мусив якось обґрунтувати зміну своєї політики відносно Австрії. Єдиною відрадою для нього після гіркої австрійської пілюлі був урочистий візит Гітлера в Італію. Підготовка до прийому німецького диктатора розпочалася завчасно.

2 травня 1938 року фюрер з величезним почтом виїхав до Рима. Мало не кожний гітлерівський сановник намагався втиснутися до одного з чотирьох спеціальних поїздів, які везли на південь цю зграю в парадних мундирах. Адже в перспективі були незліченні прийоми, банкети, прогулянки, подарунки.

В той час, коли на свіжій могилі Австрії Муссоліні та Гітлер клялися один одному у вічній любові, при активній участі і з мовчазного благословіння інших західних держав вирішувалася доля ще однієї країни. Іспанська республіка зазнавала тяжкої поразки. Франкістська армія при підтримці німецько-італійських військ прорвалася до моря, перерізавши територію республіки на дві ізольовані частини.

Республіканський уряд звернувся з апеляцією до Ліги Націй про застосування проти агресорів колективних санкцій. Дебати тривали протягом трьох днів.

«Це була сцена, сповнена пафосу і трагізму. Перейшли до голосування резолюції, яку запропонував Раді Ліги Націй міністр закордонних справ іспанської республіки Альварес дель Вайо. «Ні» лорда Галліфакса і міністра закордонних справ Франції Бонне розірвало тишу, як ляск батога. Тільки Максим Литвинов, народний комісар закордонних справ СРСР, підтримав резолюцію республіканців. Молода жінка, кореспондент швейцарської газети, почала схлипувати. Сеньйор дель Вайо і його товариші вийшли із залу смертельно бліді, але з високо піднесеними головами», — пише один із свідків цієї трагічної сцени.

Розкішний зал палаццо Венеція в Римі, де приймав відвідувачів Муссоліні, мав підкреслювати «велич» дуче.

Англійське і французьке «ні» фактично означало схвалення дій фашистських інтервентів.

НА ПОРОЗІ ВІЙНИ

Зранку 28 вересня 1938 року над Європою нависла примара війни. Кілька годин залишилося до того строку, коли Чехословаччина мусила прийняти нечувані вимоги Гітлера. Це означало б втрату Судетського краю, міцних прикордонних укріплень, незліченні матеріальні збитки.

Вже давно стало ясно, що Англія і Франція готові піти на значні поступки Гітлеру за рахунок інтересів Чехословаччини, але так їх вимог навіть вони не сподівалися!

Вранці в палаццо Чіджі, резиденції італійського міністерства закордонних справ, задзвонив телефон. Англійський посол хотів негайно побачитись з графом Чіано. З'ясувалося, що прем'єр Чемберлен має намір звернутися до Муссоліні з проханням виступити посередником у переговорах з Гітлером, бо останній заявив, що його рішення щодо участі в запропонованій Чемберленом конференції, яка мусила «врятувати мир», залежатиме від згоди Муссоліні.

Дуче отримав чудову нагоду виступити в ролі «ангела миру». Він негайно повідомив, що підтримує проект конференції і готовий взяти в ній участь. Вибір місця конференції також залежав від Муссоліні. З двох запропонованих Гітлером міст — Франкфурта і Мюнхена — він обрав останнє.

Про характер Мюнхенської конференції

найяскравіше свідчить той факт, що на неї не допустили представників самої Чехословаччини. Справу життя або смерті чехословацької держави вирішували без її участі.

Гітлер хотів обговорити дещо з Муссоліні до початку конференції, і поїзд, яким їхав дуче, затримався у Куфштейні, на колишньому австро-німецькому кордоні. Гітлер розгорнув карту Чехословаччини і в загальних рисах пояснив дуче плани загарбання країни. Він заявив про свій намір силою захопити Чехословаччину, якщо конференція не принесе бажаних наслідків. Муссоліні запевнив Гітлера: Італія будь-що підтримуватиме Німеччину.

...Конференція почалася 29 вересня 1938 року о 12 годині 45 хвилин. Гітлер нервувач. Зате дуче почував себе, як риба у воді. Засунувши руки в кишені, Муссоліні невимушено походжав по кімнаті, розмовляючи по-французьки з Даладье, старанно вимовляючи німецькі слова в розмові з Ріббентропом. Англійською мовою він володів гірше, але в достатній мірі для того, щоб без перекладача порозумітися з Чемберленом.

Муссоліні запропонував меморандум з проектом рішення конференції, складений нібито ним самим. Насправді меморандум, складений Нейратом, Герингом та Вейцзеке-ром, він перед конференцією отримав від Гітлера. Отже, в Мюнхені дуче викладав німецькі пропозиції.

30 вересня з Чехословаччиною було покінчено.

Муссоліні повернувся з Мюнхена в бойовому настрої. Він наочно переконався в поступливості західних держав. Зустрічали його в Італії з дбайливо підготовленим ентузіазмом, як «миротворця». Але Муссоліні зовсім не хотів бути «ангелом миру». Навпаки, дуче стає все більш войовничим, закликає до «війни нервів» і розпалює ворожість італійців до інших народів, зокрема французів і англійців.

Пропаганда війни мала ще одну важливу мету — відвернути увагу од внутрішнього становища в країні.

Дефіцит у бюджеті Італії катастрофічно зростає, падає життєвий рівень робітників і селян. Муссоліні намагався посилити дисципліну і ощадливість серед населення.

Заздрість до фюрера все більше сповнювала дуче. Гітлер був молодший за нього, як політичний діяч, але досяг, на думку Муссоліні, значно більшого.

Адольф Гітлер видав наказ про перехід кордону Чехословаччини, навіть не поінформовавши про це свого партнера. Дуче, очевидно, обурився, але проковтнув і цю пілюлю. У своїй промові на найближчому засі-

данні великої фашистської ради Муссоліні підкреслив незламність союзу Італії з гітлерівською Німеччиною. Рада, як звичайно, покійно погодилась з усім, що говорив фашистський ватажок. Втім, «стара гвардія» — Гранді, Де Боно і Бальбо — не дуже вітали це рішення. Бальбо навіть щось бурчав про «лизання німецьких чобіт». Проте дуче швидко приборкав своїх опонентів, назвавши Бальбо «демократичною свинею», а Де Боно — «старим базікою».

Взагалі поведінка Муссоліні помітно змінилася. Якщо раніше з ним можна було дискутувати, — тепер кожна найменша спроба критики викликала у нього приступ люті.

Плани Муссоліні ставали дедалі агресивнішими. На засіданні Великої ради він заявив, що має намір захопити все Середземне море, відібрати у Франції Корсіку й Туніс, розширити кордони Італії на північ до Провансальських Альп, відторгнути від Швейцарії кантон Тічіно.

Загарбання Гітлером Чехословаччини ще більше розпалило дуче. На роль своєї першої жертви Муссоліні обрав Албанію. Зробити цей крок, щоб «піднести престиж уряду дуче як в очах німців, так і італійців», йому вже давно радив Чіано. Нарешті в квітні 1939 року італійський диктатор зважився на це. Албанію було захоплено майже без опору. У світі це не викликало жодної реакції — настільки різкою була різниця у військових потенціалах країн.

Попри всю свою войовничість, Муссоліні усвідомлював: Італія не підготовлена до серйозної війни. Тому він вирішив докладно розвідати плани гітлерівців на найближчі роки. Чіано одержав вказівку поінформувати німців, що Італія протягом трьох років не буде готова до війни. «Німеччина також, — відповів Ріббентроп Чіано 6 травня 1939 року, — ми потребуємо миру на чотири-п'ять років».

Це була чистісінька брехня, але Чіано, про дипломатичні здібності якого вже згадувалося, сприйняв усе, як щирю правду, і доповів про відповідь Ріббентропа своєму тестеві.

21 травня Чіано прибув до Берліна для підписання «Сталевого пакту», який за пропозицією Муссоліні пізніше було названо «Пактом крові».

У параграфі другому «Сталевого пакту» говорилося про узгодження всіх важливих справ між Італією і Німеччиною, але так було записано тільки на папері. Вже на другий день після підписання пакту Гітлер сказав у своєму найближчому оточенні: «Наші справи не повинні бути відомі в Італії».

Саме в цей час італійський посол Аттоліко повідомляв з Берліна, що Гітлер готує напад на Польщу, але Муссоліні не зважав

на ці повідомлення. Втім, депеші посла надходили надто часто, і Чіано записав у своєму щоденнику:

«Впертість Аттоліко мене дивує. Або посол втратив розум, або він знає щось таке, що повністю залишилося поза нашою увагою».

«МЕНІ ПОТРІБНО КІЛЬКА ТИСЯЧ УБИТИХ»

«Гер Ріббентроп, — запитав граф Чіано гітлерівського міністра закордонних справ, — чого ви хочете? Весь коридор чи тільки Данціг?»

«Ми хочемо війни», — спокійно відповів той.

Розмова відбулася 11 серпня 1939 року в Зальцбургу, куди Чіано приїхав із завданням дізнатися про найближчі плани Німеччини. Тепер він уже про них знав.

Наступного дня італійський міністр зустрівся з Гітлером. Фюрер прийняв його за столом, обкладеним картами, і ясно було, що плани завоювання Польщі цікавлять його значно більше, ніж те, що може йому сказати посланець партнера по «осі».

Чіано повернувся до Італії 13 серпня, а лише 25 серпня Муссоліні одержав від Гітлера ноту, в якій сповіщалося про рішення Німеччини напасти на Польщу. Треба було дати відповідь, і дуче пішов на хитрощі.

«Італія ще не готова до війни, — заявив він німцям, — нам бракує стратегічної сировини і озброєння. Для вступу у війну Італії доконче потрібно: 7 мільйонів тонн нафти, 6 мільйонів тонн вугілля, 2 мільйони тонн сталі, мільйон тонн деревини, 17 тисяч військових автомобілів, 150 зенітних батарей. Від поставки цих матеріалів Німеччиною залежить час вступу Італії у війну».

Гітлер, щоб дезорієнтувати західні держави, наказав зберігати в таємниці непідготовленість Італії до війни.

1 вересня 1939 року гітлерівці напали на Польщу. Почалася друга світова війна. «Для Муссоліні ситуація, коли Гітлер веде війну, а ще гірше — виграє її, — нестерпна», — записав Чіано у своєму щоденнику. Дуче водночас боявся і перемоги Гітлера, яка зробила б його занадто могутнім, і поразки, бо тоді прийде кінець і італійському фашизмові. Не знаючи, як поводитися, він намагається застрахувати себе, готуючись до найгіршого. 26 грудня 1939 року Муссоліні доручив Чіано сповістити бельгійського і голландського послів, що напад з боку Німеччини на їхні країни є тільки питанням часу.

В 1940 році, після окупації Норвегії, Гітлер скерував всі свої сили проти Бельгії, Голландії і Франції. Французький уряд за всяку ціну намагався уникнути нападу італійських військ з півдня. Французькому послу в Римі Франсуа-Понсе доручили спробувати «підкупити» Муссоліні пропозицією територіальних поступок у Африці. Але дуче був невблаганний. Він вирішив розпочати війну проти Франції, і Чіано безцеремонно повідомив про це французького посла. Муссоліні боявся запізнитись ділити здобич.

28 травня, одержавши повідомлення про поразку бельгійської армії, дуче викликав маршала авіації Бальбо і начальника генерального штабу маршала П'єтро Бадольо і наказав 5 червня оголосити війну Франції. Бадольо сказав, що це рішення стоїть на грані самогубства. Але Муссоліні не хотів нічого слухати. Він заявив: «Я готовий ручитись, що все буде закінчено у вересні. Мені потрібно кілька тисяч убитих, щоб сісти до конференційного столу як воююча сторона».

10 червня 1940 року дуче, призначивши себе верховним головнокомандуючим збройними силами Італії, з'явився на балконі урядового палацу.

Перед його виступом послів Англії і Франції повідомили про оголошення війни.

Воєнні дії проти розбитої вже німцями Франції одразу принесли Муссоліні розчарування. Альпійський фронт не відіграв анінайменшої ролі у війні. Італійські війська не домоглися жодного успіху — спершу вони зайняли тільки невелику курортну місцевість Ментону, а під час другого наступу — гірське селище Вальпервейр та район Альбрі. Частина, що рухалась у напрямку Ніцци, також не здобула перемоги — передмостове укріплення Сен-Луї, яке обороняли вісім солдатів, виявилось нездоланною перешкодою для італійської армії.

В цей час гітлерівські дивізії швидко посувалися вперед, і через тиждень після оголошення війни Італією Франція капітулювала. Муссоліні разом з Чіано виїхав на переговори з Гітлером до Мюнхена. Але там на них чекало розчарування. Ріббентроп одразу ж дав їм зрозуміти, що Гітлер, диктуючи умови капітуляції, мусив подбати і про інтереси Франції, щоб виключити її з війни. Одне слово, Муссоліні цього разу нічого не дісталось. Італії віддали тільки порт Джібуті в Сомалі і залізницю Аддіс-Абеба — Джібуті. Про Туніс, Корсіку та інші ласі шматочки не могло бути й мови!

З іноземної преси.

Закінчення в наступному номері

АНГЛІЯ

На полицях лондонських книгарень нещодавно з'явився товстий том «Уільям Шекспір. Біографія». Автор дослідження історик А. Л. Роус представив життя і творчість великого драматурга на широкому тлі історичних подій тогочасної Англії.

Зазначаючи окремі недоліки праці Роуса, а саме, «дуже історичний напрям біографії», «недостатню характеристику драматургії і поезії Шекспіра», критики підкреслюють, що монографія допоможе сучасному читачеві поглибити свої знання про шекспірівську епоху. Нова біографія Шекспіра вийшла у видавництві «Макміллан».

* * *

Режисер Пітер Брун заснував при Лондонській академії мистецтв експериментальний театр, на сцені якого ставитимуться лише п'єси, заборонені цензурою.

ДАНІЯ

У Копенгагені почав виходити новий журнал «Резонанс», присвячений питанням культурного і політичного життя країни. В його першому номері вміщені статті прогресивних датських митців і громадських діячів.

ІСПАНІЯ

Відомий іспанський католицький поет Хосе Бергамін попросив полі-

«Архів Андреаса Ленца»

У талановитого письменника й відомого громадського діяча Німецької Демократичної Республіки Стефана Гейма не легка й повчальна біографія. В 1933 році, з приходом Гітлера до влади, він — двадцятирічний юнак — емігрував до Чехословаччини, а згодом у Сполучені Штати Америки. Відтоді метою його життя стала боротьба проти фашизму. В роки війни, як офіцер армії США, Гейм брав участь у висадці в Нормандії, боях у Франції. Після капітуляції Німеччини він був одним із засновників американської газети «Ді нейс цейтунг», яка видавалася у Мюнхені німецькою мовою.

Справжній антифашист, людина демократичних переконань, Стефан Гейм не міг погодитися з повоєнною політикою Сполучених Штатів щодо німецького питання. Він добре знав справжнє обличчя американської армії, познайомився з нравами її верхівки.

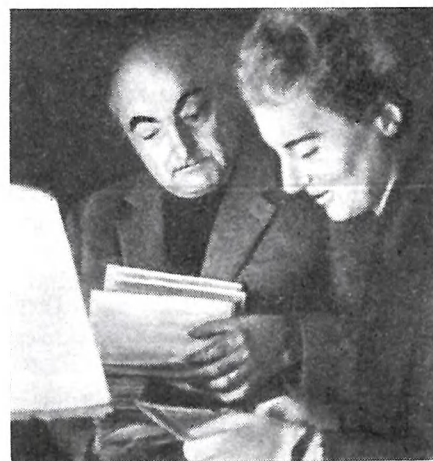
Світову славу приніс письменникові роман «Хрестоносці». Цим твором Стефан Гейм рішуче пориває з минулим, з своїм положенням американського офіцера. Коли США розпочали війну проти Кореї, С. Гейм відіслав президентові Трумену свої офіцерські відзнаки й орден — бойові нагороди воєнних років.

З 1952 року Стефан Гейм живе і працює в НДР. Його твори — роман «Очі розуму», оповідання, цікава публіцистика — присвячені актуальним питанням сучасності. І тому декого з читачів здивувала звістка, що новий великий роман письменника «Архів Андреаса Ленца» — твір про німецьку революцію 1848 року.

«Мій роман, — каже з цього приводу письменник, — відтворює події минулого, але на прикладі революції 1848 року в ньому підносяться питання, які й сьогодні мають велике значення. Отже, я вважаю, що «Архів Андреаса Ленца», залишаючись твором історичним, є водночас дуже актуальним і сучасним».

Роман Гейма великий і багатоплановий, більшість його персонажів — історичні особи. Доля героя твору Андреаса Ленца тісно зв'язана з незабутніми подіями 1848—1849 років. Ми зустрічаємо в романі серед галереї персонажів молодих Маркса і Енгельса.

Німецька критика, високо оцінюючи роман Стефана Гейма, відзначає, що це перша спроба у вітчизняній літературі

Стефан Гейм знайомить із своєю картотекою кореспондента журналу «Нейс берлінер ілюстрірте».

так всебічно відобразити знаменну епоху революції. У пресі з'явилися цікаві відомості про те, як створювався роман.

Задум твору народився в письменника багато років тому. Стефан Гейм довго збирав і вивчав різноманітні історичні матеріали. Він розшукав такі документи, про які навіть фахівці-історики не завжди знали. Понад 300 сторінок зайняв лише детальний план роману. На більшість персонажів свого твору письменник склав докладну картотеку. Розповідаючи про свою довгу підготовчу працю, Гейм жартує: «Мої картотеці на кожного персонажа позаздрив би найзв'язтіший начальник відділу кадрів».

«Архів Андреаса Ленца» вийшов з друку окремою книжкою, але водночас роман друкується і на сторінках найпоширенішого в НДР ілюстрованого журналу «Нейс берлінер ілюстрірте». У зв'язку з цим Стефан Гейм каже:

«Я не думаю, що такий великий за обсягом історичний твір може з'явитися в журналі, адже друкування його тут забере багато часу. Інтерес, виявлений до мого роману редакцією «НБІ», очевидно, свідчить, що він сподобається широким колам читачів».

«Таємниця Б. Т.»

Ред Марут. 1915 рік.

Людина, яка називала себе уповноваженим Б. Травена — Берріком Торсваном. Перше фото зроблене в Мексичі у 1948 році, друге — в Гамбурзі влітку 1959 року під час прем'єри фільму «Мертвий корабель». За твердженням Й. Шенгера та інших дослідників, перед нами портрети самого Б. Травена — Реда Марута.

На сторінках нашого журналу вже розповідалось про таємницю письменника Б. Травена (див. «Всесвіт», № 6, 1961 р.). Автор «Мертвого корабля», «Скарбів Сьєрра-Мадре», «Повстання повішених» та інших романів, виданих у різних країнах світу мільйонними тиражами, довгий час залишався невідомим, був однією з найцікавіших літературних загадок.

Хто такий Б. Травен або той, хто криється під цим всесвітньовідомим ім'ям, — німець, швед, мексиканець? І чому він ховається від людей?

На ці питання ніхто не міг відповісти, бо ніхто ніколи не бачив самого Б. Травена. Навіть видавці його книг мали справу з людьми, які називали себе уповноваженими або довіреними особами письменника.

Не допомогла і обіцяна американським журналом «Лайф» винагорода у 5.000 доларів тому, хто розкриє таємницю Б. Травена. Час від часу у світовій пресі з'являлися чергові сенсаційні припущення, але їм бракувало справжніх доказів.

Кілька років тому за розгадку таємниці взявся німецький літературознавець Рольф Рекнагель. Він вважав, що найбільш імовірним є припущення відомого німецького письменника Оскара Марії Графа, висловлене ще у 1927 році відразу після виходу першого і найпопулярнішого роману Б. Травена «Мертвий корабель». Посилаючись на певні матеріали й документи, і навіть на особисте знайомство з гаданим автором, Граф повідомив, що це — Ред Марут, німецький актор, режисер, а згодом журналіст і активний діяч Баварської Радянської Республіки 1919 року.

Рольф Рекнагель вивчав величезний матеріал, зустрічався з людьми, які мали хоч якесь відношення до Реда Марута. Крок за кроком простежував дослідник його життєвий шлях, його таємниче зникнення з Німеччини після розгрому Баварської Радянської Республіки.

Літературознавець знайшов свідчення поета Ерїха Мюзам і відомого журналіста Егона Ервіна Кіша. Обидва свого часу вважали, що Б. Травен це справді Ред Марут.

Але Ерїх Мюзам загинув у концтаборі, а Егон Ервін Кіш 1948 року помер. Отже, довести свої свідчення тепер вони не могли.

Тоді Рольф Рекнагель звернувся до лейпцігського літературознавця Йогана Шенгера, редактора майже всіх творів Б. Травена, які видавалися в Німеччині. І хоч Йоган Шенгер відмовився щонайменше повідомити, однак він наполягав, що новий роман «Аслан Норваль», виданий під ім'ям Б. Травена, ні в якому разі не може належати перу цього письменника. Шенгер вважав цей твір фальшивкою, твердив, що хтось використовує популярне ім'я Б. Травена в корисливих цілях.

Німецький журнал «Нейє дейче літератур» надрукував цікаве дослідження Рольфа Рекнагеля. На підставі цих матеріалів було написано документальний репортаж «Таємниця Б. Т.» і опублікований на сторінках берлінського тижневика «Вохенпост». Але все, що торкалося особи Б. Травена, як і раніше, залишалося в межах здогадок і припущень.

І ось нещодавно згаданий вже Йоган Шенгер виступив із справді сенсаційним повідомленням. Б. Травен це дійсно Ред Марут!

тичного притулку в урядово-військового уряду. За час диктатури Франко Бергамін уже вдруге залишає батьківщину. Своє рішення він пояснює тим, що не може більше бути свідком терору, що лютує в країні.

ІТАЛІЯ

Кінокомпанія «Сінерма» має намір зняти на кіноплівку всі опери, поставлені на сцені Міланського театру «Ла Скала».

Вже розпочалися зйомки опери Пуччіні «Богема».

* * *

Французький тижневик «Ар» вмістив інтерв'ю з відомим італійським поетом, лауреатом Нобелівської премії Сальваторе Квазімодо. Квазімодо розповів, що останнім часом багато подорожував — був кілька разів у Німецькій Демократичній Республіці, у ФРН, в Радянському Союзі та Сполучених Штатах Америки — і тому з часу отримання Нобелівської премії не опублікував жодного нового твору. Єдине, що він встиг зробити, — перекласти трагедії Евріпіда для театру в Сіранузах. Зараз С. Квазімодо готує до друку збірку поезій.

МЕКСИКА

Протягом кількох останніх років спостерігається оновлення мексиканського роману на ґрунті місцевого фольклору та народних традицій. Варто згадати тут

Карлос Фуентес.

хорошу книжку Августіна Іанеса «Завтра буря», психологічний роман Розаріо Кастеляноса «Зірки в траві» та «Потаємний зошит» Хосефіни Віценса.

Цей загін молодих письменників очолює Карлос Фуентес, тридцятишестирічний романіст. Його перша книжка — «Найясніше місце» вийшла друком у 1958 році; відтоді були опубліковані ще два твори письменника: «Добра свідомість» (з загальною циклу «Нове») та «Смерть Артеміо Круза».

НДР

Роман німецького письменника Ліона Фейхтвангера «Гойя» буде екранізований кінорежисером Конрадом Вольфом, автором відомого радянському глядачеві фільму «Професор Мамлок». Сценарій «Гойя» пише болгарський драматург Ангел Вегенштейн.

ФРН

«Розп'ята свобода» — так називається кантата композитора Макса Баумана, в основу якої покладені останні листи людей, засуджених гітлерівцями до страти. Листи ці написані німецькою, польською, італійською, єврейською та французькою мовами. Уривки з них композитор вмонтував у текст свого твору.

РУМУНІЯ

У вересні цього року в Бухаресті відбудеться Третій Міжнародний конкурс та фестиваль імені Джордже Енеску. В ньому візьмуть участь молоді скрипалі, піаністи та співаки з різних країн світу. Організаційний комітет фестивалю очолює письменник Іон Пас.

* * *

В Бухаресті, у приміщенні Художнього фонду відкрилася третя виставка творів Веласкі Іонеску. Відвідувачі виставки відзначили творчі пошуки молодого художника нових методів зображення життя, а також розширення тематики. Добре враження справляють композиції, присвячені праці селян, та пейзажі

Виявляється, що 1959 року до Гамбурга на прем'єру фільму «Мертвий корабель», створеного за однойменним романом Б. Травена, приїздив сам Ред Марут. Але він крився за ім'ям уповноваженого письменника Берріка Торсвана.

Отже, Йоган Шенгер підтвердив найвірогідніше припущення щодо особи Травена.

Чому ж Ред Марут приховував своє авторство?

Рольф Рекнагель пояснює це так. Талановитий актор і режисер Ред Марут у роки першої світової війни зайнявся журналістикою, видавав антилітаристський журнал «Дер цігельбренер». Згодом він став активним діячем Баварської Радянської Республіки. Однак захоплення анархістськими ідеями позначалося на всій його діяльності, на його поведінці. Можливо, саме це й спонукало Ма-

рута на оту таємничість, якою й була оточена його літературна біографія.

Але й після того, як доведено, що Б. Травен це ніхто інший, як Ред Марут, в цьому питанні залишається ще багато нез'ясованого. Насамперед, чи живий ще цей цікавий письменник, а якщо живий, то де він ховається. Певні ознаки вказують на Мексику як на місце перебування Б. Травена, але випадок з новим романом «Аслан Норваль» наводить на думку, що талановитого письменника вже немає серед живих і хтось намагається використати його популярне ім'я.

І ще одна таємниця, яка торкається вже самого Реда Марута. Річ в тім, що Ред Марут це не справжнє ім'я, а псевдонім.

Отже, особа Травена-Марута залишається ще не з'ясованою.

Ярославу Івашкевичу 70 років

Польська Народна Республіка відзначила нещодавно 70-річчя з дня народження та півстоліття літературної діяльності видатного письменника та громадського діяча, Голови Спільки письменників країни, головного редактора журналу «Творчість» Ярослава Івашкевича. Яскрава індивідуальність, великий літературний талант та багатосяжна діяльність Івашкевича зробили його ім'я відомим далеко за межами його батьківщини. Прозаїк і поет, драматург і критик, перекладач, редактор і музикознавець — ось далеко не повний обсяг творчого діапазону ювіляра. Його доробок — це майже 100 романів, п'єс, оповідань, том віршів, монографії про Шопена та Баха, значна кількість досліджень та критичних нарисів: це і твори для дітей, і глибоке зображення нашої бурхливої епохи в тритомній «Славі й хвалі», це і листи з подорожі по Латинській Америці, і фейлетони в газеті «Жице Варшави» та ін.

Творчість Ярослава Івашкевича — глибоко народна, тісно пов'язана з життям країни і водночас глибоко філософська. Зі сторінок його творів віє свіжий вісянський вітер, линуть пахощі українських степів, звучить гомін тисяч голосів, бринять шопенівські мелодії.

Газета «Жице літератське» вмістила інтерв'ю з ювіляром.

— Чи ще хтось з вашої родини займався літературною діяльністю? — спитали Івашкевича.

— Професійно — ні. Батько в юнацтві писав щось на зразок коротких оповідань і якийсь час був навіть кореспондентом однієї петербурзької газети, але він дивився на це, так би мовити, як на побічне заняття. Моя літературна діяльність почалась у Києві. П'ятдесят років тому я дебютував у досить ефемерному

Ярослав Івашкевич.

біюлетені «Перо», який встиг, власне, вийти лише один раз. В цьому першому і останньому номері я все ж спромігся надрукуватись, — жартує Івашкевич. — В Києві я вивчав право і одночасно навчався в консерваторії. А взагалі — був закоханий у театр. В той час у Києві існував нелоганий польський театр. Я намагався навіть грати на його сцені, але, на щастя, досить швидко зрозумів, що посада керівника літературної частини найбільше відповідає моїм здібностям і нахилам. У мене й досі зберігається чудовий сувенір: афіша п'єси Ібсена з моїм ім'ям, позначена датою 7 листопада 1917 року! Осінь 1918 року я зустрів у Варшаві, де згодом вийшов мій перший твір.

Чому я давно не пишу п'єс? Видно, тому, що я «переболів» театром замолоду. Але якщо говорити серйозно, то я мушу визнати, що безліч громадських обов'язків і редакторська робота залишають дуже мало часу...

Мистецтво, якщо воно хоче бути справді живим, — каже на закінчення Я. Івашкевич, — повинно відображати всі радощі та печалі народу, його сподівання й надії. В цьому і полягає служіння митця своєму народові.

Опера «Едіп» Джордже Енеску

Захоплено зустріли румунські глядачі постановку опери «Едіп» видатного румунського композитора Джордже Енеску на сцені Бухарестського театру опери та балету. За життя композитора опера ця в Бухаресті не виконувалася. Патетичний, хвилюючий старогрецький міф сприймається як глибоко людяна і актуальна драма, не підвладна законам часу.

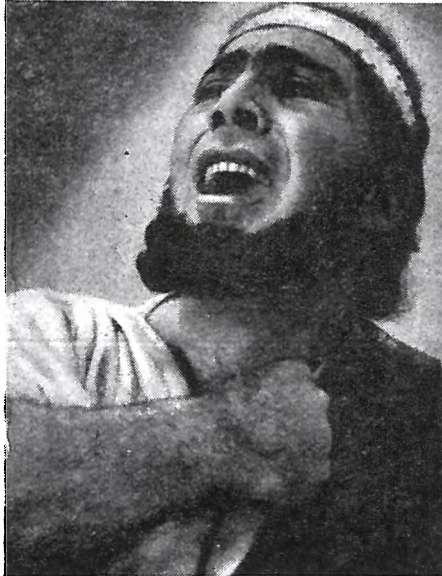
Надзвичайно ефектний перший акт опери: Затемнена сцена. Видно лише міську браму. Поступово із темряви виступає велетенський Сфінкс, що чигає на жертву біля Фівських воріт. Коло ніг потвори глядачі помічають Едіпа, одним одного, але рішучого і безстрашного.

Починається дует Едіпа і Сфінкса.

Головні виконавці добре відомі радянським любителям музики — Зінаїда Паллі (Сфінкс) та Давід Оганесян (Едіп). Артисти чудово зуміли передати емоціональне напруження цієї сцени. Самого Сфінкса не видно, зате голос співачки, посилений мікрофоном, вмонтованим у верхній частині сцени, гримить на весь зал. Створюється ілюзія чогось незбагненого, незвичайного, і тим величніша перемога Едіпа, що подолав незбориме страховище.

Музика і художнє оформлення другої дії різко контрастують з початком опери. Багато світла, яскраві барви, білі шати фівських дівчат, поява красуні Іокасти (Гелена Черней) символізують радість визволення від Сфінкса жителів Фів.

Партія Едіпа надзвичайно складна. Вона вимагає від артиста не тільки бездоганної вокальної техніки, але й емоційного виконання ролі. Давід Оганесян зумів розкрити глибини внутрішнього світу героя і показав Едіпа саме таким, яким його задумав Енеску. Ця роль є великим досягненням актора.

Давід Оганесян в ролі Едіпа.

Режисер Жан Ринзеску та художник Роланд Лауб створили спектакль вражаючої сили. Вдалі мізансцени, натхненна гра акторів сприяють безперервному загостренню драматичного конфлікту твору.

«Зачарований Ельзою»

Французька преса приділяє багато уваги новій поемі Луї Арагона «Зачарований Ельзою».

Поему написано на честь дружини поета Ельзи Тріоле. Арагон уподібнює себе до арабського трубадура Меджнуна. Любовна тематика і поетичний образ Меджнуна — співця кохання — традиційні для арабської поезії, а характерним зразком її є середньовічний роман «Лейла і Меджнун». Герой твору любить красуню Лейлу, вона відповідає на його кохання, але батько дівчини від-

мовляється віддати йому дочку. Збожеволівши від горя, юнак блукає по світу і складає вірші про своє кохання.

Але не одну лиш любов оспівує Арагон у своїй поемі. Тут автор торкається цілого ряду глибоких філософських питань: кохання і бог, мистецтво і дійсність, суспільство і утопія тощо.

Поема «Зачарований Ельзою» — нове свідчення чудового поетичного обдарування щирого друга Радянської країни Луї Арагона.

й квіти — улюблені жанри Белаші Йонеску. На виставці експонувалися також карикатури Думітру Негря. В гостросатиричній формі художник зобразив старі часи боярського панування в Румунії.

США

У невеличкому томику «Уільям Фолкнер. Рання проза і поезія» професор К. Коллін зібрав вірші, літературні рецензії, одне оповідання і кілька малюнків, що належать перу Фолкнера-студента. Більшість зібраних матеріалів Коллін знайшов у газеті міссісіпського університету «Міссісіпієн», в якій Фолкнер тоді друкувався. Малюнки до збірника взято з університетського гумористичного щорічника «Ол міс».

У передмові професор Коллін зазначає, що ці ранні твори Фолкнера допомагають простежити еволюцію творчого шляху видатного письменника.

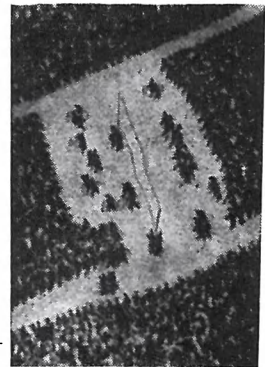
* * *

Влітку цього року американська актриса Бетт Девіс почне зніматися у фільмі, присвяченому життю американського державного діяча, невідомого борця проти рабства, президента США — Авраама Лінкольна, вбитого у 1865 році. Бетт Девіс гратиме роль дружини Лінкольна — Мері.

ТУРЕЧЧИНА

В паризькому музеї сучасного мистецтва відкрилась виставка «Турецьке мистецтво сьогодні».

В основному тут представлені два творчі об'єднання: «Спілка незалежних митців», заснована у 1928 році, та «Група Д», що виникла у 1933 році. Члени цих угруповань

Абідін Демонстрація за мир.

посднують у своїй творчості традиції національної турецької орнаментики з деякими прогресивними тенденціями західноєвропейського образотворчого мистецтва. Особливо цікаві твори Сева Дорелі, Несе Гюналя, Арба, Ісхана Семала, Абідіна.

УГОРЩИНА

Кілька років тому в угорських літературних газетах та журналах з'явилися оповідання відомого журналіста Пала Саламона.

Нещодавно вийшла друком його перша книжка під назвою «Шлях до себе». Це твір про здибного юнака, який виступає проти обивательської сірості, шукає вірного шляху в житті, справжнього кохання, щирості між людьми.

До книжки ввійшло також кілька останніх оповідань Саламона.

ФРАНЦІЯ

Генеральний секретар каннського кінофестивалю Жак Тузе оголосив, що в статуті проведення цього кіноконкурсу відбулися деякі істотні зміни. До участі в фестивалі запрошуватимуться 22 країни, які протягом кількох останніх років демонстрували у Канні найкращі фільми. Кількість нагород зменшена до чотирьох: «Гран прі» (замість колишньої «Золотої пальмової гілки»), спеціальна премія журі та дві премії за вионання кращих жіночої та чоловічої ролей. В конкурсі короткометражних фільмів передбачені лише дві нагороди: «Гран прі» і «Спеціальна премія» журі.

Деякі зміни відбудуться і в правилах проведення міжнародного кінофестивалю у Венеції, який відкривається 27 серпня цього року.

* * *

Моріс Брюзо щойно закінчив свій новий твір «Вулиця Тампль». Це п'ятий роман письменника. Дія відбувається восени 1958 року під час передвиборчої кампанії у Франції. Зміст твору до деякої міри автобіографічний: авторові близька доля його героїв, їх страждання і мрії. Демократична критика вважає «Вулицю Тампль» кращим твором Моріса Брюзо.

Книжка вийшла у видавництві «Едітер франсе реюні».

В поемі можна прослідкувати історію французького віршування та історію поетичної спадщини мусульманської Андалузії і відчуті зв'язок між ними.

Цю ліричну і водночас філософську поему рецензент газети «Летр франсез» називає одним з величніших літературних творів нашого часу.

Виставка творів Пабло Пікассо

Пабло Пікассо. Художник.

тається до вічно актуальної теми — художник та його твір. Вирішує він її інакше, ніж сорок років тому: тоді образ художника був конкретнішим, автопортретним. Тепер — це образ узагальнений символічний.

Чіткі обриси постаті художника на першому плані, поряд мольберт, на другому плані жінка з шезлонгу — це картина «Художник і натурщиця» (26. III. 1963 р.). На виставці експонується також портрет дружини художника Жаклін — «Жінка в кріслі». Вона позує Пікассо і для великих композицій, де її образ втрачає конкретну подібність і стає просто символом жіночості. На виставці також можна побачити малюнок майстерні і нового будинку художника, пейзажі, які він бачить з вікна своєї кімнати.

Виставка Пікассо залишає у глядачів світле почуття оптимізму. Творче натхнення, відчуття радості життя не залишають великого митця, який любить часто повторювати: «Живопис сильніший за мене, він робить зі мною все, що хоче». В цих словах — вічна молодість художника, життєстверджуюча сила його мистецтва, яке знає і шанує весь світ.

Пабло Пікассо. Жінка в кріслі.

На початку 1964 року в Парижі, в галереї «Луїз Лері», відкрилась виставка творів Пабло Пікассо. На ній було представлено 68 полотен, написаних художником протягом 18 місяців — з 13 грудня 1961 року по 17 червня 1963 року.

Вражає різноманітність жанрів, до яких звертається Пікассо, — пейзажі, портрети, натюрморти, етюди до великих композицій, самі композиції. І, безумовно, кожний, знайомий із творчістю цього великого митця, звернеться до себе із запитанням: «Що ж нового в його останніх працях?»

Залишаючись вірним собі в манері рисунка, Пікассо за основу композиції бере кольорову пляму. Якщо раніше в його творах перевага надавалась лінії, штриху, а колір відігравав тільки роль фону, то тепер колір захопив його повністю. Подібно до Гойї, він також прийшов до висновку, що саме барвами, а не рисунком можна надати справжньої життєвості зображуваним фігурам. Всі нові твори художника — це гра барв.

В той же час Пікассо більш ніж будь-коли показав себе чудовим рисувальником, хоча лінії його рисунка здебільшого не чорні, а кольорові; саме колір допомагає йому розмістити елементи композиції у просторі. Фігури першого плану намальовані яскравими фарбами, в той час, як другий план блідий, невиразний. В багатьох творах Пікассо звер-

Жанна Моро в ролі покоївки

«Для мене буржуазна мораль — це аморальність, з якою треба боротись», — говорить іспанський кінорежисер Луїс Бунюель. Тому не дивно, що режисера привабив роман Октава Мірбо «Щоденник покоївки», — твір різко спрямований проти цієї моралі. Бунюель знімає зараз однойменний фільм.

Героїня роману Мірбо покоївка Селестіна працює в буржуазній сім'ї Монтей. В своєму щоденнику вона яскраво й детально показує мерзотність людей, що її оточують.

Роман «Щоденник покоївки» вийшов 1900 року, але в фільмі режисер переносить дію ближче до нашого часу, на кінець 20-х років.

Фільм Бунюеля підкреслює двоїстість образу героїні. З одного боку Селестіна дуже критично ставиться до середовища, яке вона ненавидить, але в якому змушена жити, а з другого — вона може змінити умови свого життя, лише морально уподібнившись до своїх хазяїв.

Рецензент газети «Юманіте» зауважує, що критика буржуазного суспільства і буржуазної моралі у фільмі режисера Луїса Бунюеля більш глибока та узагальнююча, ніж в романі.

Трістан Рено розповів на сторінках газети «Летр франсез» про роботу Бунюеля над фільмом. Головну роль у «Щоденнику покоївки» гратиме французька кіноактриса Жанна Моро.

Бунюель працює разом із своїм си-

Жанна Моро в ролі покоївки.

ном, який виконує обов'язки асистента.

Трістан Рено звернувся також до Жанни Моро із запитанням, якої вона думки про режисера. Актриса відповіла:

— Це людина безмежно проста, скромна і чиста.

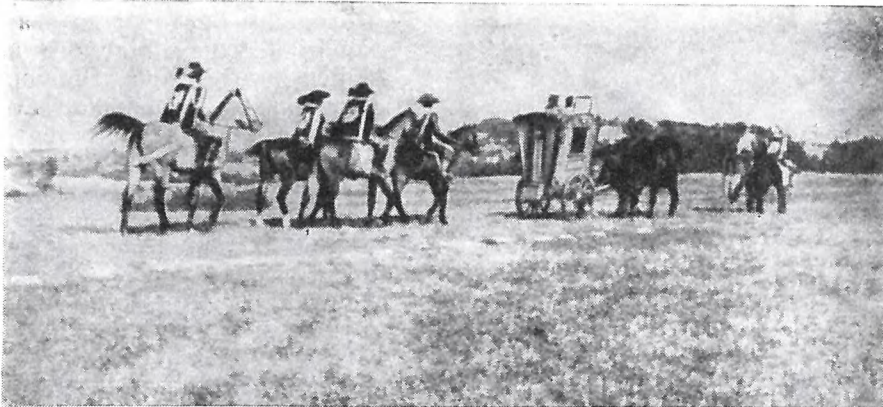
Карел Земан командує мушкетерами

Нещодавно радянські глядачі дивилися фільм відомого чеського режисера Карела Земана «Барон Мюнхаузен», а зараз, у мальовничому куточку недалеко від Праги, Земан знімає новий фільм «Два мушкетери» за сценарієм Павла Юрачка.

Сюжет фільму не має нічого спільно-

го з твором Дюма. «Це буде, — говорить Земан, — водночас фільм не історичний і історичний, бо він виступатиме проти війни».

Режисер поки що не розкриває подробиць сюжету, він лише підкреслює, що фільм буде актуальним, не зважаючи на історичну основу.

Сцена з фільму Карела Земана «Два мушкетери».

* * *

Сезон присудження різних премій у країні примусив любителів статистики взятися до роботи. Виявилось, що у Франції існує 1268 різного виду премій. Але ця досить красномовна цифра знову збільшилася: як повідомила газета «Ліберасьйон», паризькі зірки «стриптизу» заснували нову літературну премію «Наші красуні». Їх даватимуть письменнику, який зможе найповніше «оголити» власну душу.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

«Дванадцятеро» — така назва нового чехословацького фільму, поставленого молодим режисером Евою Садковою. Це історія театральної молоді, яка почала працювати в провінційному театрі. Їхнім радощам, невдачам, успіхам, першим крокам у самостійному житті присвячений фільм.

В основу фільму покладено один з творів драматурга Павла Когоута, добре відомого радянському глядачеві по п'єсі «Така любов». Всі ролі виконують студенти акторських шкіл.

Режисер Ева Садкова.

ШВЕЦІЯ

Творча спадщина видатного художника італійського Відродження Джорджоне дуже невелика. Тим більша ціна кожної його картини. Нещодавно в Гетеборгу знайдено невідомий досі твір цього представника венеціанської школи живопису. Якийсь комерсант, придбавши в антикварній крамниці стару картину, виявив під верхнім шаром фарби портрет жінки. Експерти знайшли також підпис Джорджоне і встановили, що перед ними «Свята Марія Магдаліна», написана художником у 1506 році.

О. ХОДУНОВА

Сцена з вистави «Три мушкетери»

НОВАТОРСТВО РОЖЕ ПЛАНШОНА

Французький театр де ля Сіте з робітничого передмістя Ліона — Віллербана, керований одним з найперевіших і найталановитіших європейських режисерів Роже Планшоном, має дві необхідні для успіху риси: він народний за змістом і сучас-

ний за засобами виразу цієї народності.

Глядачів захоплює оригінальність і експресія постановок, надзвичайна точність, на диво образне й осмислене рішення декорацій, костюмів, гримів художником Рене Алльйо, дотепна музи-

ка Клода Лоші, що доповнює й розкриває характер сценічної дії.

Роже Планшон, Рене Алльйо і Клод Лоші працюють разом значно довше, ніж існує їх труп в Віллербані, а саме з 1952 року, коли двадцятидволітній юнак Роже Планшон розпочав свої пошуки нових форм популярного, справді демократичного і приступного для найбільш вразливих верств французького населення театру. В цьому прагненні він є наче молодшим братом і до деякої міри учнем відомого й блискучого Жана Вілара, колишнього керівника Народного національного театру Франції.

Роже Планшон починає свою діяльність у місті Ліоні. В 1957 році він відкриває новий театр постановкою «Генріха IV» Шекспіра в робітничому передмісті Ліона — Віллербані. Основу репертуару театру становлять твори великого німецького драматурга-комуніста, ан-

Арамис (Гі Жанс), Атос (Жан-Марі Ленсело) і міледі Вінтер (Жюлі Данкур).

тифашиста й філософа Бертольта Брехта. Крім того, Роже Планшон ставить п'єсу молодого французького драматурга Армана Гатті «Життя сміттяря Огюста Г.» і нарешті власну п'єсу «Реміз», в якій на прикладі життя однієї родини розповідає про складні моральні й соціальні процеси, що точилися в країні з часів другої світової війни до моменту битви за Дьен Б'єн Фу.

Всі постановки театру тенденційні. Програмними стають навіть такі класичні вистави, як «Едуард II» К. Марло і «Мертві душі» М. В. Гоголя, щоправда дуже осучаснені.

Дбаючи про своє обличчя в репертуарі, театр водночас шукає й пластичних зображальних засобів — у мізансценуванні, в зміні тональності ритмів при постановці різних п'єс і в самих спектаклях.

У «Трьох мушкетерах» в постановці театру Планшона чітко й яскраво виступає антиклерикальне, антикоролівське (антимілітаристичне, якщо хочете,) спрямування вистави. Та крім цього основного завдання, Планшон розв'язав у цій постановці й інше — естетичне завдання: висміяти вже застарілі, на його думку, театральні прийоми.

Улюблений герой нашого дитинства д'Артаньян — у виконанні артиста П'єра Мєрана — це недоумкуватий сільський хлопець, що потрапляє до столиці. У стрімкому ритмі змінюються сценічні епізоди, події роману. Зустріч сміливого гасконця з мушкетерами Атосом, Портосом і Арамісом, їх бійка з гвардійцями кардинала, поява елегантною мадам Бонасьє й грубуватою міледі... Безглузді придворні церемонії в палаці змінюються смішними вуличними сценами. Події, відомі нам з роману, висміюються, іронічно переосмислюються, наби-

Ельміра — Анук Фержан і Тартюф — Мішель Оклер.

рають зовсім іншого значення.

Настає одна з найбільш хвилюючих сцен роману — шалені скачки до Англії за брильєнтами королеви. Планшон позбавляє ситуацію романтики й драматизму, він примушує кардинала Рішельє й королеву грати в старовинну гру «гуску». Вони кидають кості, а міледі й д'Артаньян стрибають на одній нозі по різноколірних квадратах стільки разів, скільки випало на костях.

У «Трьох мушкетерах» Р. Планшона є й такий епізод. Друзі зустрічають перехожого. Він насилу шкандибає на своїх вивернутих у різні боки ногах. Перехожий зупиняється і просить їх сказати, куди йому йти далі. Мушкетери кидають свої термінові справи, довго шукують на карті місце, потрібне незнайомому, потім пояснюють йому, куди йти. Старий робить кілька кроків у вказаному напрямі і повертає назад. Всі здивовані. Тоді він спокійно заявляє: «А мені в інший бік».

У цій маленькій деталі — весь Планшон, ключ до його режисури. Все навпаки, все відводить думку в інший бік, в іншому, ніж звичайно ввижається людям, напрямі.

Через те й досі критики сперечаються і ніяк не можуть домовитися про виставу «Тартюф». Несподівана розв'язка конфлікту п'єси, незвичайний і сам Тартюф у Планшона.

Замість наївного Оргона і його прозріння, в центрі вистави доля його молодшої дочки Маріанни, якій загрожує страшне рішення батька — видати її силоміць заміж за Тартюфа.

Тартюф — у виконанні Мішеля Оклера — молодий, сповнений сил і енергії. Тартюф — блискучий актор, він холодний, розсудливий, бездушний і лише прикидається сентиментальним неврастеніком та кликушею, нагадуючи глядачам про їхніх сучасників — фашистів і оасівців.

Не дивно, що й помста Тартюфа — остання поява його в домі Оргона з судовим приставом і гвардійцями — в постановці Планшона нагадує брутальне вторгнення оасівців. Поява разом з ними пана Лояля, загримованого під Мольєра лише для цензури деголлівської Франції, пом'якшує зухвалий натяк на животрепетну сучасність.

Кореспонденти атакують «геніального Нессена».

зи, рентген тощо. Звичайно, сумлінна експертиза, не підкуплена «винахідниками» чи фірмами, що випускають подібні шахрайські прилади, могла б негайно виявити їхню цілковиту непридатність, а часто навіть і шкідливість.

Широкого розповсюдження набуло виробництво фармацевтичних сурогатів і підробок, в кращому разі, нешкідливих для здоров'я, але зовсім не корисних патентованих засобів, яким приписуються дивовижні властивості виліковувати найтяжчі хвороби. Весь світ був глибоко вражений історією з ліками

ЗОЛОТО

ВИДОБУВАЄТЬСЯ З НЕЩАСТЯ

«Кожна хвороба вже сама по собі — нещастя. І тому людині, яку вона спіткала, держава повинна прийти на допомогу». Така гуманна теза була покладена в основу радянської системи охорони здоров'я. Безплатна лікарська допомога й виплата грошової компенсації за час хвороби; ліки за найдешевшими в світі цінами; мережа санаторіїв, лікарень, поліклінік — до всього цього ми звикли в нашій країні, як до чогось цілком нормального. Але населенню капіталістичних країн такі «блага» видаються чимось фантастичним.

Якщо хворого, навіть високооплачуваного працівника, в будь-якій буржуазній країні доводиться покласти до лікарні, то саме тільки перебування в ній (не рахуючи оплати лікаря та препаратів) коштуватиме в три

рази більше, ніж він заробляє, скажімо, у США, де вартість місця у лікарні становить від 30 до 40 доларів на добу.

А скільки ж коштують ліки? Кожний радянський турист, який побував за кордоном і зустрівся з радянськими громадянами, які працюють там, знає, що до нього обов'язково звернуться з проханням — перед виїздом додому залишити їм взятий з собою про всяк випадок аспірин, пурген, норсульфазол та інші ліки з дорожньої аптечки. «Вам вони коштують удвома копійки, а ми тут мусимо платити за пакетик аспірину два-три десятки доларів».

Користаючись відсутністю закону, який встано-

вив би офіційну таксу на медичні препарати, власники фармацевтичних підприємств здирають шалені гроші за звичайні порошки й пілюлі. Хочете вилікувати грип чи розлад шлунку — платіть, а не хочете — робіть, як знаєте.

Отож більша частина населення обходиться взагалі без послуг фармацевтів або вживає доморобні засоби. Інші вдаються до послуг численної армії провідиситів та шахраїв, які пропонують «панацеї від усіх хвороб». Вони продають також різноманітні «аналізатори», «діагностичні апарати», що, мовляв, автоматично ставлять діагноз і позбавляють потреби витрачатися на лікаря, аналі-

«Контерган», вживання яких призводило до народження дітей-потвор.

Якщо радянський турист схоче купити за кордоном якісь ліки, сумлінний гід завжди порадить йому звернутися до одної з центральних аптек. «В маленькій, і розташованій десь на околиці, вам обов'язково підсунуть підробку».

Дуже сумна й ганебна історія в галузі фармацевтики сталася наприкінці минулого року у Франції. Йдеться про так звану «аферу Нессена». Про неї писали газети багатьох країн світу, деякі факти наводилися і в нашій пресі, але тепер ми маємо можливість досить докладно розповісти про початок і кінець цього повчаль-

ного і зовсім не поодинокого для капіталістичних нравів випадку.

Загальновідомо, що за останній час рак став одною із найстрашніших хвороб у світі. Радикальних засобів боротьби з ним досі не виявлено. Не знайдено також і засобів радикального лікування лейкемії (білокрів'я) — хвороби, яка надзвичайно поширилася внаслідок отруєння земної атмосфери радіоактивними речовинами. Особливо часті випадки захворювань на лейкемію дітей у країнах, розташованих поблизу місць випробування ядерної зброї. Звичайно, батьки цих дітей ладні піти на будь-які жертви, аби тільки відвернути від них небезпеку повільної, повної мук смерті.

Отже, неважко собі уявити, яке почалося хвилювання в капіталістичному світі, коли раптом у багатьох французьких газетах (а пізніше і в газетах інших буржуазних країн) з'явилося сенсаційне повідомлення: «Винайдено радикальний засіб боротьби проти раку і лейкемії. Біолог Нессен створив чудодійну сироватку. Він живе в Бастії, на острові Корсіка, який незабаром стане Меккою всіх

хворих на рак. Нессен — людина зовсім не захищена в прибутках від застосування свого препарату, більше того, він обслуговує хворих безкоштовно».

Газети «Ісі парі», «Франс діманш» та інші почали вміщувати «свідчення» людей, яких Нессен, мовляв, урятував. «У мене був рак грудей, а сьогодні я знову живу, і мої груди залишилися при мені» (як відомо, іноді хворим на цей різновид раку ампутують груди). А ось фото малої дитини на всю сторінку газети. Під ним підпис: «Йому стало краще!» Це кажуть батьки малого лейкеміка, якого лікує зараз Нессен».

Подібні повідомлення зняли цілу бурю в серцях нещасних батьків, та й всіх хворих на рак.

Натовпи кореспондентів найбільших капіталістичних газет, ласих до сенсацій, кинулися розшукувати Нессена. «Біолог» давав щедрі інтерв'ю рекламного характеру, посилався на вдале випробування його препарату в США і в деяких країнах Західної Європи.

Разом з кореспондентами на Корсіку вирушили сотні матерів із своїми хворими дітьми. Бать-

Ця мати приїхала з своєю безнадійно хворою дитиною на Корсіку, сподіваючись, що Нессен врятує маленьку...

ки часто витрачали останні копійки на проїзд, продаючи своє майно, в надії, що чудодійний «біолог» врятує життя їхнім дітям.

Поширилася чутка, ніби уряд Аргентини відрядив спеціальний літак з 50 дітьми. Слава «рятівника людства Нессена» досягла апогею.

І Нессен почав «ліку-

вати». Він дійсно не брав грошей за «медицину допомогу». Але вартість ліжок в місцевій лікарні значно зросла. Так само різко підскочили вгору ціни в місцевій аптеці, яка користалася «монополією» на виготовлення чудодійної сироватки. Навколо Нессена почали блискавично гуртуватися місцеві ділки, розуміючи, що на цій сенсації можна добре погріти руки.

Ще й досі важко визначити, хто такий сам Нессен — шахрай чи, може, людина, яка щиро вірила в цілющість свого «препарату». Щоправда, «біолог» Нессен ще раніше переслідувався законом за привласнення собі звання доктора медицини й за торгівлю незареєстрованими ліками власного винаходу. Проте це не є абсолютним доказом його шахрайських намірів. Можливо, він просто хворий на манію величності. В усякому разі, його збираються покарати лише за випуск в обіг непереверених експертами ліків.

З деяким запізненням за аналіз сироватки Нессена взялися вчені. Ось висновок, зроблений одним із найбільших французьких авторитетів в га-

ГАЗЕТИ ГУЧНО РОЗРЕКЛАМУВАЛИ «СЕНСАЦІЙНЕ ВІДКРИТТЯ»

«Нессенвилкував мене».

«Моя сироватка вбиває рак! Увесь світ вражений одужанням малого Едварда!»

«Йому стало краще!»

Газети починають бити відбій: «Здивування й розчарування після засудження сироватки Нессена».

лузі лейкемії професором Денуа: «Сироватка «Анаблест», яку «винайшов» Нессен, не має ніяких лікувальних властивостей. З таким же ефектом можна лікувати лейкемію звичайною водою».

Цей висновок згодом було підтверджено й іншими медичними працівниками. Нессен спробував пручатися, але зрештою припинив лікування

своїх пацієнтів і заборонив виготовляти сироватку «Анаблест». З'ясувалося зокрема, що помічені Нессеном у мікроскоп інфузорії, які він прийняв за збудника раку, були нічим іншим, як слідами звичайного бруду. Він з'явився в препараті через недотримання правил антисептики.

Комерсанти з Бастії захвилювалися. Справа оберталася так, що всі

джерела їхніх прибутків могли вичерпатися. Вони примусили Нессена заявити, що він негайно вилітає до США, куди його, мовляв, запрошує рокфеллерівський інститут. Але негайно з'явилося спростування інституту: Нессена туди ніхто не запрошував, а якщо він все ж таки приїде, то його не приймуть.

«Демонстрації протесту», влаштовані на Корсіці кількома десятками підкуплених людей, також не зарадили справі. І тут розпочався наступний акт цієї сумної історії. Десятки матерів, втративши останню надію на одужання своїх

дітей, вирушили в зворотний путь. Дехто спробував подати позов на «біолога», який ввів їх в оману і спричинився до матеріальних витрат. Але більшість просто подалася назад, пригнічена тим, що сталося.

Так закінчилася ця трагічна й повчальна історія. Людство по-старому стоїть перед все ще нерозв'язаною проблемою радикального лікування лейкемії. І хіба що купка корсіканських спекулянтів більш-менш задоволена тим, що їй вдалося раптом непогано заробити на чужому горі.

О. ОЛЕКСІЄНКО

І ось трагічний фінал: матері з хворими дітьми сідають у літак, щоб повернутися до Англії...

КАЛЕНДАР МОГО ВСЕСВІТУ

РЕЦЕНЗІЯ. Один французький критик розпочав свою рецензію на нову постановку «Макбета» такими словами: «Рятуйте! Уільяма Шекспіра, народженого в Стратфордї, вбито у Версалї!..»

ПЕРЕВОРОТ У МЕТЕОРОЛОГІЇ. Вікарій англійського міста Дінгенхейм повідомив, що він розкрив справжні причини раптових змін погоди в країні. Як твердить цей священослужитель, стан погоди перебуває в прямій залежності від релігійного запалу населення. І чим менше у даній місцевості атеїстів, тим краща тут погода. Отже, приходьте частіше до церкви і прославляйте господу-бога!

Лондонська газета «Івнінг стандарт» цілком серйозно надрукувала «наукові» висновки зарозумілого вікарія.

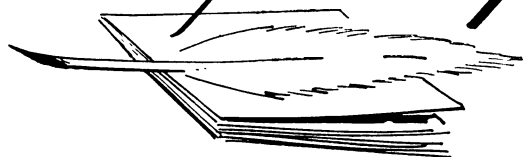
ЗВІДКИ ВЗЯВСЯ ТАЛАНТ. Поліцейське начальство в Монреалі (Канада) помітило, що останнім часом один з полісменів, Джон Беллінз, відомий своєю безініціативністю й браком будь-яких здібностей, раптом став найкращим шукачем вкрадених у цьому місті автомобілів. Несподівана зміна в поведінці Беллінза видалася начальству дуже підозрілою, і за ним почали стежити. Незабаром все з'ясувалося: полісмен сам крав автомобілі, ховав їх у підвороттях, а потім «знаходив».

УОЛКОТТ ГІББС

*На все добре,
містер Шекспір*

[Нова п'єса Уільяма Сарояна, написана у вигляді книги з вступним словом автора].

* * *

Моя п'єса — шедевр. В ній буяють молодість, комізм, трагізм, краса. В її основі — життєва правда, плоть і кров, і тому вона сприймається так само, як скажімо, бойня чи юна леді, що зачісується перед дзеркалом. Така п'єса могла бути написана лише в Америці, і написати п'єсу міг тільки американський хлопець — водночас художник, аматор і мрійник. Таку п'єсу міг написати лише Сароян.

Інші люди також пишуть п'єси, але їхні п'єси нікчемні. Сидиш на такій виставі, дивишся й думаєш: «Боже мильї! Яка огида. І хоч писала її людина, що носить англійський костюм і заробляє п'ятдесят тисяч

доларів на рік, п'єса мертва, вона смердить». Людина, що отримує п'ятдесят тисяч доларів на рік, не пише про життя. Вона пише про людей, чиї прибутки не менші від її власних, розповідає про товариство багатих трупів, бо, власне кажучи, вона й сама є багатим трупом. Одразу видно, що автор — не Сароян! Моя п'єса лірична, проста і жвава. В ній розкривається саме те, що мав на увазі автор. Коли в моїй п'єсі хлопець заради кількох доларів на пляшку віскі підриває динамітом власну бабусю, це вже реальність. Коли він кидає п'ять центів у автомат, щоб послухати музику, це теж життєво. Коли він зустрічає дівчину і питає: «Як справи, сестричко?», а вона відповідає: «О'кей, Мак», — це правдива, чудова, розпачлива напружено-драматична сцена.

В п'єсах же про багатих трупів, щоб почути подібну фразу, треба висидіти три акти. І ці правдиві, життєві слова там здебільшого позбавлені будь-якого навантаження.

* * *

Ось уривки з деяких рецензій на мій твір, опублікованих в нью-йоркській пресі.

Річард Уоттс-молодший, «Геральд Трібюн»: «Це мила п'єса... але не можна ігнорувати Азію».

Бруск Аткинсон, «Таймс»: «В п'єсі відчувається той самий внутрішній вогонь, навколо якого колись танцювали на шабаші відьми і на якому вони варили своє зілля».

Джон Мейсон Браун, «Пост»: «П'єса кидає виклик шедеврам Арістофана, Гоголя, Піранделло, Расіна і Соломоновій «Пісні пісень».

Сідней Б. Уіпл, «Уорлд-Телеграм»: «Хтось із нас двох божевільний: або Сароян, або я. Цю страхітливую п'єсу могла написати тільки дитина».

* * *

Я написав цю п'єсу за півтори години гусячим пером, яке звичайно зберігаю в коробці з-під дробу. Друкарська машинка для мене — штучний бар'єр між живим розумом і чистим папером. Вона не годиться для мене, так само, як розпилювач фарб для Мікеланджело і арифмометр для Евкліда.

Я працював над п'єсою в Голлівуді, де всі автори користуються друкарськими машинками. Один з них сказав мені: «Найкраща п'єса в світі схована отут, в цих клавішах, треба тільки вгадати, в якому саме порядку вдаряти по них». Цей драматург заробляв сорок, п'ятдесят, сто тисяч доларів на рік і завжди ходив з мисливським соколом на руці. Я ж, як бачите, віддаю перевагу гусячому перу.

Ще це життя?

(Учнівська спальня в Гроттоні, час — перед вечерею. Троє хлопців — Джоунз Молодший, Ферріс Старший і Тільден Елліотт Третій — скидають свої футбольні майки й переодягаються в костюми для церкви. Вони захекані й захоплені, зачаровані прекрасним світом, в якому є такі чудові речі як імбирне пиво, кукурудзяні пластівці та журнал «Жевжик». Фергюсон Нікольсон, вихователь, високий і худий — спазми в серці надають йому благородства — сидить у кутку й читає журнал «Стрип-тиз», попиваючи сухий мартіні. В другому кутку другорічник, брудний і трошки божевільний, азартно тасує карти й кидає їх одну по одній у шапку. Входить прибиральниця. Її нестримну життєлюбність не загасили довгі роки тяжкої праці).

ПРИБИРАЛЬНИЦЯ (жалісливо, осяяна потойбічним благородством; справжня Земна Матір). Як би тут приборати, любі джентльмени, повимітати сміття з цього брудного кубла?

ДЖОУНЗ МОЛОДШИЙ. Метить. Віником однаково не вимести з серця усіх мук і розпачу життя...

ФЕРРІС СТАРШИЙ. Або краси життя.

ДРУГОРІЧНИК (заглиблений у вічні спогади про минуле). Розбещені й прокляті. І студенти, і професура.

НІКОЛЬСОН. Елліотт.

ЕЛЛІОТТ. Що, сер?

НІКОЛЬСОН. Піди до грека й візьми мені два бутерброди з шинкою та більярдну кулю.

ЕЛЛІОТТ. Навіщо?

НІКОЛЬСОН (стежачи за прибиральницею; весь під владою думок про ті чисто жіночі, таємничі втіхи, що їх колись зазнавала ця жінка). Паляницю з шинкою. І англійську гірчицю.

ЕЛЛІОТТ (все ще здивований, слухняно йде до дверей). Яку кулю? Карамболь?

НІКОЛЬСОН. Ні, червону. (До приби-

ральниці, помахуючи шейкером для коктейлів.) Мартіні?

ПРИБИРАЛЬНИЦЯ. Ні, дякую, друже. Директор не любить, коли на роботі п'ють.

НІКОЛЬСОН. Тим гірше для вас. А от я — я завжди п'яний. Дні і ночі не просихаю і... (На мить він замовкає, бо входить директор школи, спокійна, поважна людина з вуздечкою в руках.) Ви щось шукаєте, сер?

ДИРЕКТОР (привітно). А, Нікольсон, знову напідпитку, га? (Змінюючи тон, суворо.) Ферріс Старший.

ФЕРРІС СТАРШИЙ (підскакуючи, динамічно, піднесено). Так, сер?

ДИРЕКТОР. Чи є в цій кімнаті поні?

ФЕРРІС СТАРШИЙ. Що, сер?

ДИРЕКТОР (йде до шафи, відчиняє її й бачить там поні). Так я і думав. Гадаю, Ферріс, ви обізнані з правилами. Після четвертої години ні поні, ані жінок тримати в спальнях не дозволяється.

ФЕРРІС СТАРШИЙ (тихо, скоряючись своїй долі). Так, сер.

ДИРЕКТОР. Тепер вас, звичайно, доведеться висікти. (Він виходить, ведучи за собою поні: фатальний, неблаганний, справжня караюча десниця божа.)

ДРУГОРІЧНИК (кидаючи в шапку виновного туза). Розбещені й прокляті. І студенти, і професура.

НІКОЛЬСОН (все ще під владою думок про прибиральницю, про її дивні, недозволені, давні пригоди). Я п'ю за ваш непереможний дух, місіс Ле Боган.

ПРИБИРАЛЬНИЦЯ. Мене не так звать.

НІКОЛЬСОН. Тоді Жеңев'єва чи Елоїза. В усякому разі я п'ю. За ваші давні гріхи, Фаустіно.

ПРИБИРАЛЬНИЦЯ. Послухай, що це ти там верзеш, чортяко?

НІКОЛЬСОН (стомлено). Не знаю. Про що говорять всі? Про любов. Щастя. Велику несправедливість. Жарти із святим Павлом. (Люто, випиваючи мартіні.) Звідки мені знати, чорт забирай? А про що ви говорите?

ПРИБИРАЛЬНИЦЯ (хитра, пустотлива, Саломея, стара, але морально не відроджена). Не знаю, добродію. Про Гаррі Кей То. Про той час, коли ми спалили Чікаго. Тощо.

НІКОЛЬСОН. Життя. Його страхітливості, його чудо, його краса. (Натхненно.) Життя. ЖИТТЯ. ЖИТТЯ.

(В цей час повертається Елліотт з бутербродами та більярдною кулею; прибиральниця викручує ган-

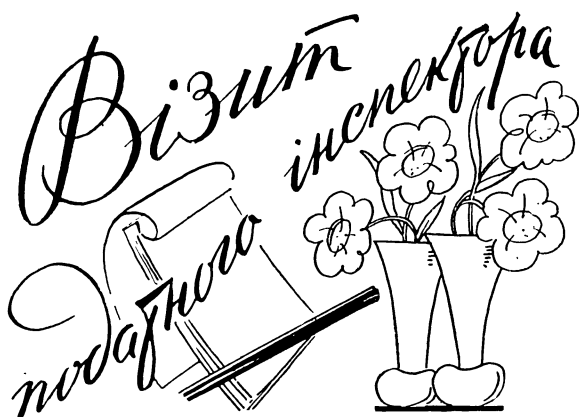
чірку й починає витирати підлогу; другорічник тасує іще одну колоду карт і починає кидати їх у шапку. ДЖОУНЗ МОЛОДШИЙ І ФЕРРІС СТАРШИЙ готують свої молитовники і збірки церковних гімнів; поні риссю вбігає до спальні й знову ховається в шафі. Ще один цикл життя завершився, коло замкнулось).

ДРУГОРІЧНИК (похмурий; урочисто стверджуючи свій погляд на все). Розбещені й прокляті. І студенти, і професура.

(Знадвору долинає чудесний і сумний дзвін. Він кличе до вечерні. Завіса падає.)

З англійської переклала
А. КАЛІК

ЯН КОЛВІН

Олівець і блокнот з'явилися у нього в руках, як тільки він переступив наш поріг. Що й казати, цього дня нам таки не щастило. Видно, моїй дружині продали квіти, вкрадені з чиеїсь могили. Дивлячись на оті два вазони на підвіконні, можна було й справді подумати, либонь, що тут живуть люди, які збираються відкрити рахунок у банку і удають, ніби їхній син навчається в Оксфорді.

Кілька секунд інспектор уважно оглядає мене, примруживши очі й посмоктуючи олівець, а тоді мовив:

— Ви тут непогано влаштувались. Покажіть-но мені перший поверх.

В кухні він перш за все кинувся до пічки. Але тут на нього чекало розчарування.

— Опалюєте брикетом? — пробурчав він. — А я гадав нафтою. Скільки у вас батарей?

— Два радіатори на весь будинок.

В їдальні інспектор різко зупинився й вигукнув:

— О, нова підлога!

— Так, — похнюпився я, почувавши себе так, немов мене застукали на гарячому. — Хіба вона вам не до вподоби?

— В їдальні паркет, — записав він.

— Та який же це паркет! — запротестував я. — Це ж низькосортний лінолеум! Нам довелося настелити його, бо раніше тут були кам'яні плитки!

Інспектор криво посміхнувся:

— Отже, що там не кажіть, а підлога нова.

Він рушив далі, вимірюючи щось на ходу рулеткою й водночас підраховуючи кількість розеток і вимикачів.

Мені все це нагадувало партію в теніс із партнером, вдсятеро сильнішим від мене. Інспектор нав'язував мені надто високий темп. В моєму кабінеті він драматично підняв палець і вигукнув:

— О! Підлога з дубових дошок!

— Скажіть, будь ласка, чи є які-небудь речі, що не підлягають оподаткуванню? — запитав я, вдаючи дурника.

Замість відповіді, він запитав:

— А що, збираєтесь робити нові покупки?

Я хотів був повести його на горище—показати гнілі крокви, але він затягнув мене до ванної кімнати й ткнув пальцем у стінку, наполовину обкладену кахлею:

— Ви знаєте, звичайно, що кахля у ванній кімнаті робить вас...

— Та що там вона робить? Я сам все це зробив, розумієте сам, своїми власними руками! — Я виправдувався гарячково, наче вбивця, якого привели на місце злочину. — Раніш тут була клейонка і вода весь час просочувалась у вітальню. Якби ви знали, скільки грошей ми витрачаємо, щоб позбутися вогкості!..

Та вогкість його явно не цікавила. Він навіть не схотів дивитися на велику темну пляму на стіні в тому місці, де протікали труби. Здавалося, він наперед знав, куди дивитися не треба.

Він, наприклад, не виявив бажання оглянути гордість нашого будинку — вбиральню, споруджену ще за часів королеви Вікторії. Цей затишний куточок нашої квартири прикрашають розквітчені шпалери, виготовлені у 1870 році.

— Так, а тут нова віконна рама, — зазначив він на сходах. — Знаєте, а чому б вам не здавати частину вашої площі якому-небудь посольству?

Я пояснив, що в будинку тільки одні сходи, а дипломатів це ніколи не влаштовує. Крім того, живучи тут уже третій рік, ми ще й досі не спромоглися розв'язати таємницю розташування й призначення закапелків, які наш хазяїн іменує кімнатами.

Та інспектор вже не слухав мене. Він дивився у вікно на плоский дах південного крила нашого будинку. Я встановив на ньому

залізний парасет,—щоб діти не попадали,— і припасував кілька дошок таким чином, щоб дружина могла винести на дах стільця й позагорати в ті вільні хвилинки, коли вона не пере, не куховарить, не прасує, не вибиває пил і не сплачує боргів. Інспектор схопився за рулетку.

— Я бачу у вас дах з огорожею. Що ви тут робите?

— Та майже нічого. Хіба інколи виповзаю крізь вікно посидіти з книжкою на сонечку. Але ми там не снідаємо, розкладушок туди не виносимо і нічого такого, боронь боже, не робимо.

Він недовірко обмацував очима бокову стіну, ніби шукаючи гачки, за які можна було б зачепити намет. Я сказав, що вечірком на тому даху ми ніколи не влаштуємо, тому що балки не витримають.

— Будинок старий, — жалібно пробелько-

тів я, — на ремонт потрібна сила-силена грошей, а ще ж і хазяїну платимо.

Але слова мої прозвучали якось непере-конливо навіть для мене самого, наче це була брехня.

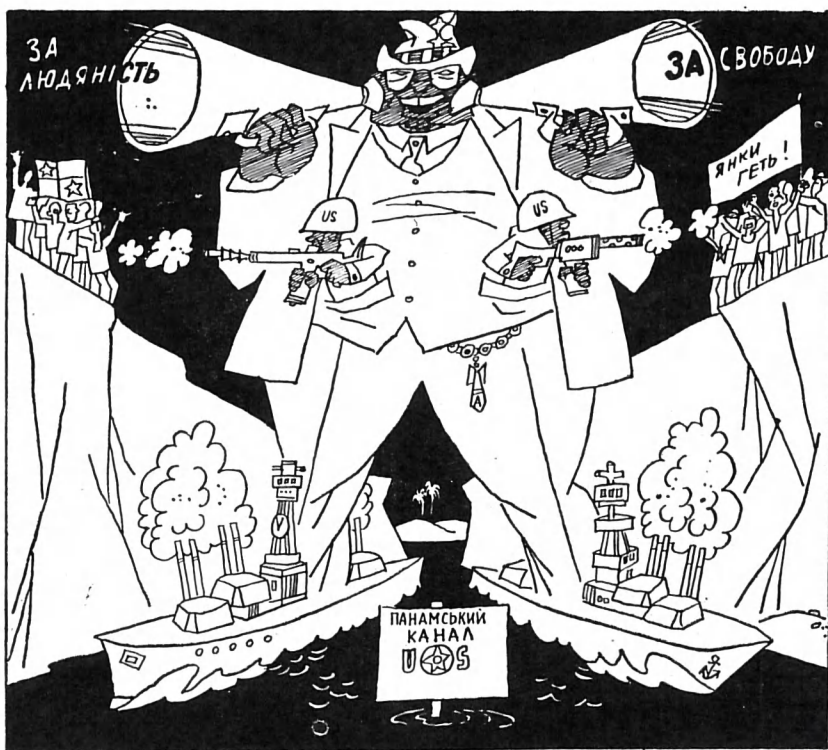
Виходячи з дому, він не звернув ніякої уваги на наш розхитаний облізлий ганок.

— Цього року доведеться пофарбувати фасад, — несміливо сказав я, вказуючи на полушені стіни.

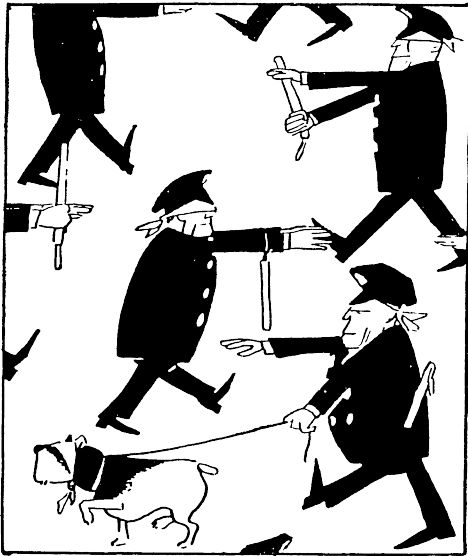
— А труби і проводка у вас у хорошому стані, — відповів він і, надягаючи дощовик і котелок, додав: — Подобаються мені ваші вазони. Я й сам вирощую квіти.

Я мало не сказав: «Але ж вазони не оподатковуються!», але передумав. Не можна дозволити собі сарказму на адресу своїх хазяїв.

*З англійського журналу «Панч»
Переклав О. ГАВІНСЬКИЙ*

Дядько Сем і Панамський канал.

Поліція Далласа у Сполучених Штатах шукає злочинців.

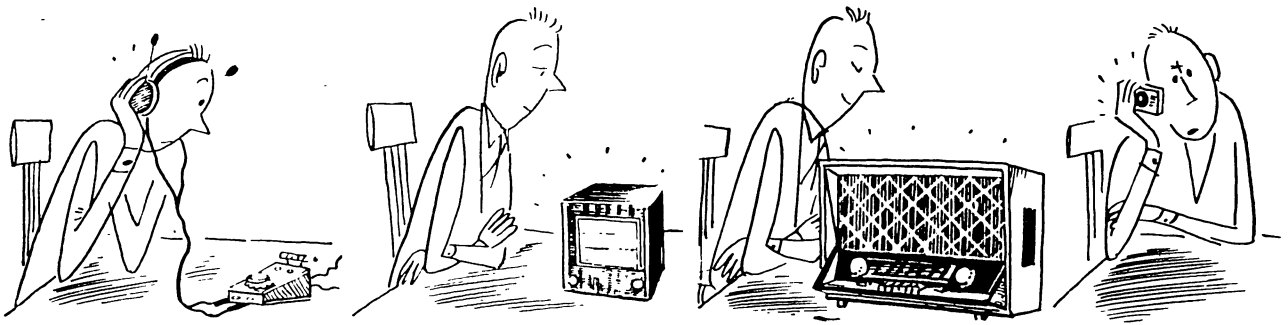
ДО СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ЕСЕСІВСЬКИХ ЛІКАРІВ-УБИВЦЬ.

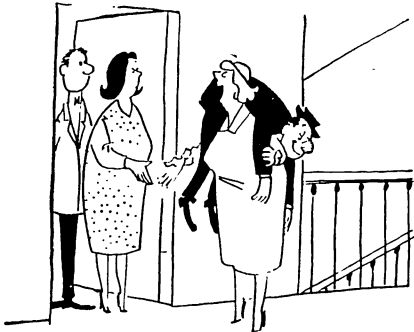
— Ми в Освенцімі стежили лише за гігієною, не більше...

Водяна пантоміма.

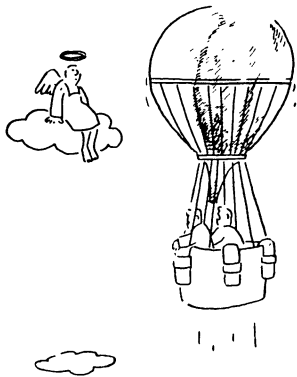
Еволюція радіоприймачів.

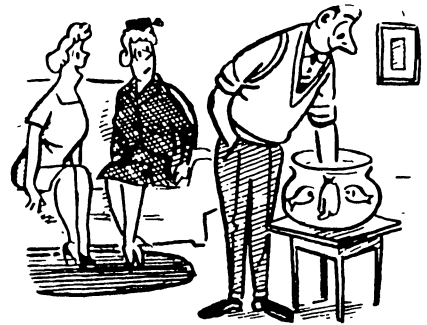
— Спасибі за гостинність! Ми дуже добре провели у вас час!

— Там, нагорі, хтось тупцює, наче слон!

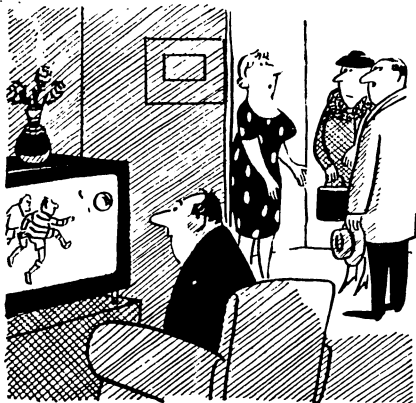

— Я Вам уже казала, що це 99-й номер, а не 66-й!

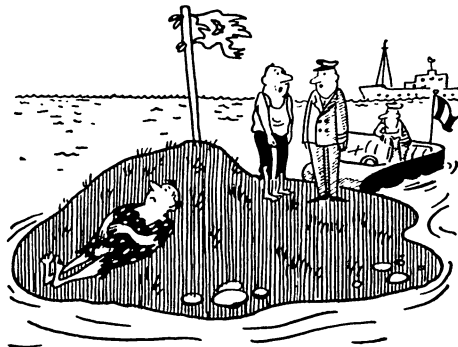

— Мій чоловік ніяк не намилюється своїм новим водонепроникним годинником!

— Треба повертатися на землю, здається, ми піднялися надто високо!

— Не йдіть іще, він поговорить з вами під час перерви.

— Капітане, краще залишимо її тут; вона дуже не любить, коли її будять.

В традиціях Свіфта

Роналд Данкен. Святий спекулянт.
Лондон. 1961.

Радянському читачеві зовсім невідомі ім'я і творчість Роналда Данкена (нар. 1914 р.) — сучасного англійського письменника з двадцятирічним творчим стажем. У радянській і прогресивній англійській критиці він зрідка й побіжно згадується лише як автор релігійних віршованих драм з фрейдистсько-містичним підтекстом, що свідчить про вплив на письменника сучасного реакційного поета й драматурга Т. С. Еліота.

Але Данкен — не тільки драматург і поет. Він також романіст і історик літератури з чітко визначеним колом інтересів, які аж ніяк не слід обмежувати фрейдизмом чи еліотівським англо-католицизмом. Дослідник і видавець класичної сатиричної спадщини — творів Бена Джонсона, Попа, Рочестера — Данкен-романіст, безумовно, виступає як продовжувач давньої сатиричної традиції в англійській прозі. І його останній роман «Святий спекулянт» дуже показовий у цьому відношенні.

Сюжетним стрижнем роману є трагічна доля «святого спекулянта» Орейса — досить обдарованого бідняка-невдахи. Та на відміну від більшості подібних образів «маленьких людей» у класичній літературі критичного реалізму,

він — аж ніяк не позитивний герой. Під впливом буржуазної пропаганди Орейс доходить висновку, що єдина мета людського честолюбства — це гроші, а до багатства веде єдиний вірний і можливий шлях — шахрайство. Але герой ще не зовсім утратив риси людяності, й тому йому не таланить на цьому шляху. Орейс постає перед нами, як складна й суперечлива суміш наївності й без-

честя, певної порядності й егоїстичного паразитизму—суміш, яка в значній мірі пояснює назву роману.

Черговий шахрайський трюк — продаж у конвертах звичайного пілу як цілющих ліків од усіх хвороб закінчується несподівано: аферист задарма віддає один із конвертів кульгавому і, ширю бажуючи, щоб той одужав, кладе йому на плече руку. В цю мить з'ясовується, що Орейс випромінює якусь магнетичну чи гіпнотичну силу, яка зцілює будь-які хвороби.

Починаючи з цього місця, роман перетворюється на гостросатиричне зображення буржуазних звичаїв.

Орейса-цілителя вирішили використати в своїх інтересах леді Тьюрбайн та її друзі—члени «Клубу каннібалів». Злою сатирою просякнуті сторінки твору, що змальовують членів клубу — недоука «письменника» Пітера По, «критиків» Паганочую, Паганобачу й Паганоговорю, художника-абстракціоніста Курта тощо Ці елегантні на вигляд «каннібали» за своїми духовними якостями дуже схожі на свіфтівських «ілеху». В сцені знайомства Орейса з гостями леді Тьюрбайн сатира перетворюється на сарказм.

Комерсанти і політкани хочуть зробити Орейса зряддям ідеологічних диверсій та політичних спекуляцій, замаскованих демагогічними балачками про братерство всіх людей і т. інше. Для нього обладнується за останнім словом техніки й капіталістичної реклами кабінет «святого ХХ сторіччя». Гроші, зароблені Орейсом, повинні покласти початок якійсь новій міжнародній ідеологічній та політичній організації. В цих фарсових епізодах висміюється спроба реакції нажити політичний та грошовий капітал на антикомуністичній та антирадянській істерії. Мимоволі ставши «святим спекулянтном», Орейс під впливом «каннібалів» поступово перетворюється на самозакоханого лицеміра.

Особливо дошкально б'є в романі сатира англо-католицизм та його діячів. В гротескно-фарсовому плані подано образи релігійного реформатора й проповідника Джорджа та священника Катберта.

Кого ж протиставляє письменник цьому приреченому світові сучасних «йеху»? Їхнім антиподом він вважає мешканців патріархально-провінційного лондонського передмістя. Коли Орейс повертається туди, то звільнившись з-під впливу мерзенного оточення «каннібалів», він знову виявляє певні риси людяності й людської гідності.

Втім, хоч протиставлення побуту жителів лондонського передмістя «елегантному» неробству «каннібалів» свідчить про певні гуманістичні та демократичні тенденції роману, гуманізм цей пасив-

ний, а демократизм — занадто розпливчатий. Справжнього позитивного героя сучасності Данкен не бачить.

Отже, роман «Святий спекулянт» — глибоко суперечливий і навіть дещо ущербний, попри всю свою сатиричну силу. Він переконливо свідчить про трагічну долю сатири в сучасній англійській літературі критичного реалізму, сатири, спрямованої проти буржуазно-западноєвропейської ідеології та культури і все ж неспроможної запобігти її згубному впливові.

Б. РЕМІЗОВ

Спокута провини

Андраш Беркеші. «ФБ-86». Повість. К. 1963.

Утім, що до книжок пригодницького жанру інколи ставляться упереджено, як до такого собі розважально-детективного читива, за винини, очевидно, самі письменники. Певна річ, не всі, а ті, для кого гонитва за карколомними, несподіваними поворотами сюжету перетворилася на самоціль, перед якою змушені поступитися життєва вмотивованість, пізнавальність, виховне значення і взагалі все те, без чого не існує справжнього художнього твору.

Дехто навіть схильний вважати, що до пригодницької повісті чи роману слід підходити менш вимогливо, ніж до інших творів. Найважливіше, мовляв, щоб сюжет захоплював, хвилював, тримав у напруженні. А художні якості твору — це, начебто, річ другорядна.

Хибність таких «поглядів» доведено самою творчою практикою. Крайні книги пригодницького жанру незмінно зазнають успіху саме тому, що вони відповідають основним законам художнього письменства: їхній глибокий зміст втілений у довершену мистецьку форму, а їх основу становлять не пусто-порожні витівки обмеженої яви

автора, а ті проблеми, що хвилюють героїв такою ж мірою, як і читачів.

Серед творів, позначених високою вимогливістю письменника до себе, привертає увагу повість угорця Андраша Беркеші «ФБ-86».

Наше знайомство з протагоністом твору Іштваном Краснаєм відбувається за вельми сумних обставин — у день його виключення з Будапештського університету.

Іштван — найкращий студент, улюбленець професора Тамаша Голуба. Він мріє стати лікарем, а поки що допомагає професорові у завершенні дослідів над виключно важливим антибіотиком ФБ-86 — препаратом, за яким полюють найспритніші агенти розвідок двох великих держав.

Волею обставин Іштван Краснай стає жертвою кар'єристських зазіхань викінченого негідника й демагога, завідуючого навчальною частиною університету Тібора Каллоша.

Згодом усе, звичайно, з'ясувалося, але в оті найскрутніші для себе дні, зацькований Каллошем і його підлабузниками, Краснай розгубився і в стані крайньої депресії почав припускатися помилки за помилкою, аж поки не потрапив у пастку до найзухваліших ворогів демократичної Угорщини.

На долю юнака випали надто суворі й жорстокі випробування. Долаючи їх, Краснай мало не поплатився життям. Ми розлучаємося з ним у хвилини, коли після тяжкого поранення до нього повертається свідомість, і вже не може бути сумніву: Іштван зробив висновки з пережитого, він кров'ю спокутував свою провину перед батьківщиною і вже ніколи не схибить, не виявить легкодухості, зуміє відтепер за будь-яких обставин відстояти свою гідність.

На відміну од численних своїх попередників, що в окремих творах ледве животіють поза часом і простором, Іштван Краснай образ життєвий. Зображені письменником події відбуваються в Угорщині 1949 року, коли вся громадськість країни болісно переживала так звану «справу Райка». Політичні інтригани типу Тібора Каллоша, спекулюючи на гучних фразах про класову пильність, дбали виключно про свою кар'єру. Вони зводили найлютіші наклепи на чесних людей, безпідставно звинувачуючи їх у найтяжчих гріхах. А справжні вороги спритно облутували людей з травмованою, як у героя повісті Беркеші, психікою.

Тут ми торкнулися лише окремих ліній досить напруженого сюжету повісті. Їх же там значно більше, і всі вони міцно переплелися між собою. Але, мабуть, і сказаного вистачить, щоб переконати-

ся: мета письменника не в тому, щоб тільки захопити читачів. Сюжет повісті розгортається на тлі таких явищ і подій, які дають багато яскравого, життєво-хвилюючого матеріалу для роздумів про священний обов'язок перед вітчизною, про принципівість і чесність, про непримиренне ставлення до ворогів, про високу класову пильність та про інші важливі морально-етичні проблеми.

Слід сказати кілька слів і про авторів невдачі. Йдеться зокрема про образи шпигунів Ференца Вільдмана і Єви Шоні, у змалюванні яких письменник не всюди

спромігся відійти од схеми, вже багато разів використаної у детективних романах і повістях. Усе тут нагадує вже знайомі нам твори суто пригодницького жанру. Не збагатив письменник, наприклад, образу Єви Шоні тим, що змусив її стати повією та наркоманкою. Це теж не нове.

Одне слово, ті сторінки, на яких позначився вплив традиційного детективу, виявилися слабшими. Проте їх порівняно мало, отож вони й не перекреслюють того цінного та цікавого, чим визначається головний пафос твору.

Б. БУРКАТОВ

Тисяча небезпек

Габор Молнар. У країні ягуарів. «Молодь».
К. 1963.

Габор Молнар не вважає себе письменником. Це — пристрасний мисливець і колекціонер, якого доля занесла в бразильські джунглі, а власна пристрасть — у ті їх незвідані нетрі, куди ще не ступала нога людини. Все, що пережив двадцятип'ятирічний юнак, залишившись наодинці із світом кайманів, хижих звірів, отруйних змій і комах, він описав у невеличкій книжці. Це проста, щира розповідь людини про себе й про дивний край незайманої природи, де ні на мить не припиняється відчайдушна боротьба за існування.

Книжка Молнара — звичайний нарис. Але, перегорнувши останню його сторінку, глибоко замислюєшся. Не стільки над самим твором, скільки над долею автора, над його образом. І мимоволі здається, що ти прочитав цікавий художній твір, головним героєм якого є угорець Габор Молнар. Образ цієї людини, простої, щирої, закоханої в життя, постає перед очима читача і надовго запам'ятовується.

Виходець із шахтарської сім'ї, Молнар провів у старій Угорщині умне дитинство і безрадівну, важ-

ку юність. Дід його загинув під час підземної катастрофи, батько помер від туберкульозу. З молодих років Габор заробляв собі на прожиття випадковою працею. Вразливий юнак страждав, споглядаючи горе і жебрацьке життя своїх близьких, друзів. Тільки рятівні мрії живили його природжений оптимізм — мрії про подорож до далекої Бразилії, казкової країни, де завжди світить сонце, по-

вітря напоєне ароматом трав, а в буйних хащах сновигають небачені звірі. Це була не пуста романтика, а неусвідомлений потяг вирватися із життєвої безвиході, побачити світ без обману, насильства і зла.

І ось він натрапив на газетне повідомлення про те, що в джунглі північної Бразилії вирушає наукова ентомологічна експедиція. Енергійний хлопець не вагався. Його зарахували третім членом експедиції.

Двоє вчених, пробувши в дельті Амазонки не більше місяця, захворіли і повернулись на батьківщину. А Молнар у цей час був далеко — він готував місце для стоянки експедиції у нетрях Бразилії. Й сталося так, що юнак зостався сам, загублений серед джунглів, без співвітчизників, без грошей — з самою лише безмежною любов'ю до природи і до своєї такої далекої тепер батьківщини...

Почалося буденне життя, — якщо можна назвати буднями життя мисливця в нетрях пралісу, — повне небезпеки й праці, боротьби з нездоровим кліматом і стихією тропіків. Габор вважав себе єдиним і відповідальним членом невідомої експедиції, який повинен будь-що виконати її завдання в повному обсязі. Його на це ніхто не уповноважував, але так вимагала совість. І він щодня з ранку до вечора блукав по джунглях, збираючи різноманітних комах. В непролазних хащах подерлася одяга, шкіра горіла від подрапин та укусів комарів. Добувати їжу важким, часто ризикованим полюванням, спати в гамаку під тропічною зливою, прокладати сокирою шлях крізь сплетіння ліан Молнару допомагали молодість і завзяття.

Але скрутно доводилось, коли серце стискала туга за батьківщиною. «Отже, і тут буває туга? Виходить, буває... В уяві переді мною, немов алмазне поле, сяє засніжений край, іскриться розмальований морозом шибки. В цю мить немов відчуваю приємне тепло від грубки у затишній кімнаті... Може, саме зараз там, в Угорщині, з неба повільно падають мільярди сніжинок, застилаючи усе велетенським білим покривалом. На засніжених стіжках соломи, на кукуру-

дзинні, на кошарах сидять зграї голодного вороння. В степу панує зимова тиша. І тут — теж тиша... Але там її порушує каркання ворон, а тут — шум краплин, що спадають з рослин на гниле листя». Ці щирі рядки яскраво передають могутнє чуття вітчизни.

Сміливця звалили невидимий хижак джунглів — пропасниця. Накотавшись хініну до шуму в вухах, загорнувшись у мокру ковдру, він тремтить у страшному приступі під невгаваючим нічним дощем. І серед гарячкових думок — одна, мов свічка в пітьмі: чи дійшли до Будапешта колекції комах, які він відіслав на адресу музею?

Нарешті настала хвилинка, коли Габор нетерпляче розірвав конверт з батьківщини. Музей щиро дякував за цінні колекції. Про обіцяний експедиції гонорар — ані слова.

Що ж робить Молнар? Він з подвоєною енергією збирає нові колекції й відправляє їх на ту ж саму адресу — в дарунок. Без гонорару обійтися можна. Без праці — ні.

А колекціонувати доводилося не тільки комах. Споглядаючи життя бразильських племен, мандрівник складав у пам'яті невеселу колекцію подій, яка не здалася б рідкісною й на його стражденній вітчизні. «Колір шкіри у них темний, як і їхнє тяжке, злиденне життя», — занотовує він у щоденнику. Серед місцевих жителів Молнар зустрів і угорців, які емігру-

вали з фашистської Угорщини в Бразілію. Багато з них загинуло, не витримавши важкого життя в джунглях. «Могили всіяли шлях угорської бідноти по всьому світу», — ще одна сумна нотатка.

Десь за океаном зберігаються сотні рідкісних екземплярів тропічної фауни, здобутих Габором цінною героїчних зусиль. Справжній скарб для науки. Але музей не надсилає вже навіть подяк. Неофіційно працівник музею повідомляє, що частина колекції загинула через необережне поводження. Ну, що ж, все-таки дещо лишилося. А здоров'я підірване пропасницею, сили виснажені. Не раз доводилося заглядати смерті у вічі. Тепер обов'язок, взятий на себе добровільно, можна вважати виконаним.

Та найтяжче було попереду. Читаючи довгождані листи від матері, брата, сестри, друзів, Габор не знав, що це останні рядки, які він пробігає власними очима.

...Людина з племені кабоклу знайшла десь коробку з вибухівкою. В коробці — вісімнадцять запалів з гримучою ртуттю. Досить вдарити її чим-небудь — і станеться страшний вибух. Кабоклу цього не знає. Треба рятувати його і всіх, хто поруч!

Не вагаючись, Молнар вириває з рук індійця небезпечну іграшку і прямує з нею до води. Найкраще втопити її у хвилях Тапажосу, ген за очеретом, що росте вздовж берега річки.

Раптом ліва нога Молнара застряла в міцному сплетінні коріння якоїсь рослини. Коробка випала з рук і вдарилася об трухляву пальмову колоду. Оглушливий вибух...

А далі в книжці йдуть слова, які можна лише процитувати:

«Навколо мене зашуміло, загуло і все поринуло в чорний морок. Блакитне небо, зелена трава — все щезло. Я з жахом зрозумів, що осліп. Руками обмацав обличчя. Воно було слизьке, мокре від крові. Мене блискавкою пронизав неймовірний біль. Це був не тільки фізичний, а й глибокий душевний біль...»

І — останні рядки: «Я був би нещирим, коли б сказав, що мені легко. Але я проводжу межу. По один бік межі стоїть біль, а по другий — праця, творча енергія, повноцінне, незламне життя».

Так ось воно — джерело, яке на дихнуло Габора Молнара на подвиг! Свідомість того, що ти людина і мусиш будь-що залишитись нею. Батьківщина, чужина, природа, світ — і всюди ти, Людина, повноцінна, незламна й проста.

Книжка Молнара вийшла вже у новій, Народній Угорщині.

Так, Молнар не вважає себе письменником. Але щира і натхненна розповідь про мужню боротьбу з природою в далеких джунглях створює в нашій уяві яскравий художній образ людини-біця.

В. ШИКАН

«Весь мир» (на українском языке).

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи: 3-20-82.

БФ 34217. Підписано до друку 18. IV. 1964 р. Формат паперу 60x92. Фізичних друк. арк. 20. Умовних друк. арк. 20. Зам. 01317. Тираж 26047. Ціна 60 коп.

Видавництво «Радянський письменник». Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна», Київ, вул. О. Довженка, 1.

ВСЕСВІТ

ЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
 MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
 UNIVERSUL • VILÁG • СВЕТ • СВЯТ • BOTA
 𑀘𑀓𑀡𑀓𑀢𑀺𑀢𑀺𑀢𑀺 • БУХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THỂ GIỚI •
 𑀘𑀓𑀡𑀓𑀢𑀺𑀢𑀺𑀢𑀺 • ρῶς • DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN •
 𑀘𑀓𑀡𑀓𑀢𑀺𑀢𑀺𑀢𑀺 • O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ Ο
 ΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA • 𑀘𑀓𑀡𑀓𑀢𑀺𑀢𑀺𑀢𑀺
 ЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
 MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
 UNIVERSUL • VILÁG • СВЕТ • СВЯТ • BOTA
 𑀘𑀓𑀡𑀓𑀢𑀺𑀢𑀺𑀢𑀺 • БУХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THỂ GIỚI •
 𑀘𑀓𑀡𑀓𑀢𑀺𑀢𑀺𑀢𑀺 • ρῶς • DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN •
 𑀘𑀓𑀡𑀓𑀢𑀺𑀢𑀺𑀢𑀺 • O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ Ο
 ΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA • 𑀘𑀓𑀡𑀓𑀢𑀺𑀢𑀺𑀢𑀺

N5

1964